

PÅL CSASZNI HALVORSEN

LITTERÆRT LANDSSVIK

FAGBOKFORLAGET

Litterært landssvik

PÅL CSASZNI HALVORSEN

LITTERÆRT LANDSSVIK

**Forfatterne som ble etterforsket
i landssvikoppgjøret**

FAGBOKFORLAGET

Boken ble første gang utgitt i 2026 på Vigmostad & Bjørke AS.
© Pål C. Halvorsen 2026

Dette verket, tilgjengelig fra <https://oa.fagbokforlaget.no>, omfattes av åndsverksloven og er lisensiert under følgende Creative Commons-lisens: Creative Commons Navngivelse 4.0 Internasjonal (CC BY 4.0).

Denne lisensen gir tillatelse til å kopiere, distribuere eller spre materialet i hvilket som helst medium eller format, og til å remikse, endre eller bygge videre på materialet til et hvilket som helst formål, inkludert kommersielle. Disse frihetene gis på følgende vilkår: Du må oppgi korrekt kreditering, oppgi en lenke til lisensen, og indikere om endringer er blitt gjort. Du kan gjøre dette på enhver rimelig måte, men uten at det kan forstås slik at lisensgiver bifaller deg eller din bruk av materialet. Du kan ikke gjøre bruk av juridiske betingelser eller teknologiske tiltak som lovmessig hindrer andre i å gjøre noe som lisensen tillater.

For å se en kopi av denne lisensen, besøk
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.no>

Lisensen gir deg ikke nødvendigvis alle de tillatelsene som er nødvendig for din tiltenkte bruk. For eksempel kan andre rettigheter, som reklame-, personvern-, eller ideelle rettigheter, sette begrensninger på hvordan du kan bruke materialet.

Denne boken har mottatt støtte fra Nord universitet.

Boken er fagfellevurdert i henhold til Universitets- og høyskolerådets retningslinjer for vitenskapelig publisering.

ISBN trykt utgave: 978-82-450-6277-9
ISBN digital utgave: 978-82-450-5316-6
DOI: <https://doi.org/10.55669/oa7912>

Spørsmål om denne utgivelsen kan rettes til:
fagbokforlaget@fagbokforlaget.no
www.fagbokforlaget.no

Omslagsdesign ved forlaget
Forfatterfoto: Sonja Balci
Sats: ved forlaget

Vigmostad & Bjørke AS er Miljøfyrtårn-sertifisert,
og bøkene er produsert i miljøsertifiserte trykkerier.

Forord

Denne boka har blitt til som en del av forskningsprosjektet «Ord og vold: Forfattere mellom demokrati og diktatur 1933–1952» (Words and Violence: Literary Intellectuals Between Democracy and Dictatorship 1933–1952) (2022–2027). Prosjektet har vært ledet av Kjetil A. Jakobsen ved Nord universitet, som skal ha mesteparten av takken for at denne boka har blitt til. Kjetil er en stor glede å ha fått anledning til å jobbe med. Han deler raust av tanker og idéer – og anekdoter. Jeg har alltid fått noe nytt å tenke på etter samtalene med Kjetil. Takk også til Forskningsrådet for å finansiere prosjektet. Jeg mønstra på i 2023 og har hatt gleden av å bli kjent med en rekke prosjektkolleger de siste åra. Takk for at dere har hørt på mine presentasjoner og kommet med verdifulle tilbakemeldinger – særlig Sofie Arneberg, Mario Kikaš, Tore Rem og Johs. Hjellbrekke har vært viktige. Prosjektet har også gjort at jeg har kommet i kontakt med en rekke forskere som både har inspirert, kritisert og hjulpet meg på veien. Blant dem er Narve Fulsås, Eve Gianoncelli, Gisèle Sapiro, Synne Corell, Guri Hjeltnes, Lars Johnsen, Ronny Spaans, Leiv Sem, Andreas Mørkved Hellenes, Ine van Linthout, Eirik Vassenden og flere. Takk allihopa.

Jeg har presentert deler av dette prosjektet på Norske historiedager, i Sogndal og Bodø, og takker for tilbakemeldinger der. Som leder av Norsk sosiologforening har jeg også hatt gleden av å presentere for kultursosiologiseringen på Vinterseminaret på Gol, ledet av Tore Rafoss. Takk til Lars E. F. Johannessen, John N. Parker og Mats Lillehagen for tilbakemeldinger der. Til slutt har jeg presentert for det nordiske litteratursosiologi-miljøet i Helsinki.

Store deler av bakgrunnsarbeidet er gjort på Nasjonalbiblioteket, som har stilt forskerplass til disposisjon. Takk for det – en virkelig unik arena som mange burde benytte seg av!

I løpet av arbeidet har jeg startet som førsteamanuensis på Institutt for arkiv-, bibliotek- og informasjonsfag ved OsloMet og fått presentere for kolleger og studenter. Dette er antakelig det beste fagmiljøet å lande i for en som holder på med et prosjekt som dette. Jeg har slengt meg på sykkelen nedover

mot Pilestredet med glede de siste månedene. Tusen takk for så gode omstendigheter for dette arbeidet.

Takk til Leiv Bjelland, Anne Sofie Nissen og Ida Uppstrøm Berg i forskningsgruppa INKULSAM for konkrete tilbakemeldinger på manus.

Leif Thingsrud ved Nasjonalarkivet fortjener en stor takk, som alltid i bøker som benytter landssvikarkivet som kilde.

Nord universitet har finansiert utgivelsen, og det er jeg veldig takknemlig for.

Redaktørene Balder Holm og Gosia Adamczewska fortjener stor takk for tro og tålmodighet. Den anonyme fagfellen har hjulpet betraktelig med å løfte manus og fortjener også en takk.

Venner er også viktige i en slik prosess. Torgeir Holljen Thon, Jon Danielsen og Kjetil Holen har alle lest og kommentert. Min far og mor har også hatt et øye på saken! Tusen takk.

Takk også til dere derhjemme: Andrea, Hedvig og Sixten, for at dere har holdt ut med alt dette andre verdenskrig, og min tilnærmet nyreligiøse arkivkjærlighet.

Til slutt vil jeg tilegne boka Gunvald Opstad som alltid har vært oppmuntrende overfor mine skriverier, og som med sitt kulturjournalistiske virke gjennom mange tiår har vært og fortsatt er en kilde til stor inspirasjon. Måtte kulturjournalistikken få slike tilskudd igjen!

Innhold

Kapittel 1	
Innledning	9
Kapittel 2	
Mellomkrigstidens kulturliv (1920–1940)	39
Kapittel 3	
Nazistenes kontroll over kulturlivet	67
Kapittel 4	
Frikjennelsene og en henleggelse	83
Kapittel 5	
De mildeste straffene – påtaleunndlatelse, erstatningskrav og forelegg	103
Kapittel 6	
Avbrutte saker – selvmord, død og psykiske plager	119
Kapittel 7	
Diktermøtet i Weimar	129
Kapittel 8	
«Frontkjemperne»	147
Kapittel 9	
Propaganda og avismenn	157
Kapittel 10	
Prestene	189
Kapittel 11	
<i>Ragnarok</i> og Kamban forlag: «Enkelte busker og trær må falle for at en sterk skog skal vokse opp»	201

Kapittel 12	
Underviserne	213
Kapittel 13	
«Profitørvirksomhet»	227
Kapittel 14	
Kvinnene	239
Kapittel 15	
De strengeste straffene	261
Kapittel 16	
Forfattere, krig og litteratur	277
Kapittel 17	
Avslutning / Epilog	295
Referanser	297
Appendiks	
Bibliografi for hver av forfatterne	309

Kapittel 1

Innledning

Hva er en forfatters ansvar under krig? Hvilke roller inntar forfatterne når landet som er så tett knyttet til deres språkarbeide angripes? Og hvilket ansvar ble forfatterne tillagt under og etter andre verdenskrig, mer konkret? Denne boka undersøker de 38 norske forfatterne som ble etterforsket i landssvikoppjøret etter andre verdenskrig ved å se på hvilke handlinger under krigen som gjorde at de ble mistenkt, hva de har til felles, og særlig hvilken rolle litteraturen spilte under okkupasjonen.

La meg starte med tre metaforiske krigsbilder, som det også ligger konkrete bilder til grunn for. Mange studier av profesjoner og andre grupperinger under andre verdenskrig vurderer posisjoneringen til ulike aktører og deres posisjon «mellom barken og veden» (Björkman et al., 2016, 2019). Nils Johan Ringdal (1987) kalte til og med sin bok om politiet under okkupasjonen nettopp det. Kjetil Braut Simonsens (2016) forskning på Politidepartementet og Forsyningsdepartementet under okkupasjonen utfører også lignende dokumentering, og her bruker vi tittelen hans i motsatt rekkefølge: motstand, kollaborasjon, nazifisering.

Først ut: motstand. Dette begrepet favner handlinger mot okkupasjonsmaktens vilje og er en sterk del av patriotisk minnekultur, og ansett som «et kollektivt, nasjonalt anliggende» (Simonsen, 2016, s. 27).

Dikteren som motstandsmann har satt sine spor i populærkulturen og holdes ved like også i nyere tid. En av de mest ikoniske motstandsdikterne i norsk historie er Nordahl Grieg. Under andre verdenskrig i Norge ble Norges

Banks gullbeholdning transportert ut av landet for å unngå at den havnet i nazistenes hender. 08.04.1940 begynte det å bli klart at en invasjon var nært forestående, noe som gjorde at Norges Banks funksjonærer lastet gullet over i lastebiler omtrent inntil tyske tropper marsjerte opp Karl Johans gate og med det startet evakueringen. «Gulltransporten», som den har blitt kjent som i ettertid i en rekke historieverk, pågikk til og med 25. mai, hvor de siste gullbarrene ble lastet på skipet HMS «Enterprise», som dro fra Tromsø med mål om Plymouth, England. Det var viktig å unngå at tyskerne fikk disse midlene, men det var også særlig viktig at eksilregjeringen hadde tilgang til dem. I tillegg fikk denne evakueringen en sterk symbolsk betydning for befolkningens motstand mot okkupasjonen. Det skjedde i en tid da det meste av annen motstand hadde blitt raskt og hardt nedkjempet. Den symbolske betydningen ble styrket av at sentrale politikere og Nordahl Grieg medvirket i evakueringen, og også måten de gjorde det på. Det finnes en rekke fotografier fra denne evakueringen, hvor særlig Nordahl Grieg opptrer sentralt: blant annet et fra Nord-Frøya, hvor han ligger på gresset med en rekke av de andre rundt seg, og et annet fra M/K «Stølsvåg», hvor Grieg angivelig resiterte diktet *17. mai 1940* for første gang, med gullasten på vei nordover. At det finnes konkrete fotografier av dette, har nok vært med på å styrke gulltransportens rolle i det kollektive minnet.

Kanskje kan portretteringen av Nordahl Griegs deltakelse i filmen *Gulltransporten* tjene som eksempel på hvordan evakueringen har blitt en del av det norske kollektive minnet om andre verdenskrig (Eriksen, 1995), særlig i sluttscenen, som består av en resitering av diktet *17. mai 1940*. Skuespilleren Morten Skarveit, som spiller Nordahl Grieg, leser diktet i et styrhus for skipperen underveis på en båt nordover fra Dønna med gullbarrene. Resiteringen starter utprøvende og forsiktig, samtidig som musikken i bakgrunnen tar til og sikkerheten i stemmen blir mer markant. Kameraet beveger seg fra Skarveit (Grieg) til å panorere over landskapet rundt båten. Etter hvert beveger kameraet seg tilbake til de øvrige passasjerene, som tar hverandre i hendene, setter seg ned og slår seg til ro. En trygghet og et samhold understrekes av diktet, og filmen har nådd sin slutt. Diktet *17. mai 1940* og Nordahl Grieg fikk en sterk posisjon i Norge under okkupasjonen, så vel som i etterkrigstiden, og poesien fikk en særlig sterk betydning i et kulturliv som måtte gå «under jorden» og distribueres illegalt. Dette resulterte i at det i 1945 utkom hele 72 diktsamlinger, i året som gikk fra okkupasjonens slutt 8. mai og ut året.

Aldri hadde så mye blitt publisert i Norge før. Utover at NS' aktive sensur av litteraturen gjorde at en del verk ikke kunne utgis under okkupasjonen, hadde også lyrikken en særlig samlende funksjon, noe som kan forklare dens enorme popularitet. Den kunne leses opp høyt og spres raskt, og dermed spille en helt annen sosial funksjon enn romanen eller dramatikken kunne. I ettertid er dette gjerne kjent som «kamplyrikk», og har nådd en ikonisk status innen norsk litteratur. De er en del av verk man gjerne føler at man har lest, selv om man ikke har det.

Motbildet til Grieg og gulltransporten, kollaborasjonsbildet,¹ må være Knut Hamsuns reise til Adolf Hitlers førerhovedkvarter i Berghof 26.06.1943, via opptreden som æresgjest på en stor internasjonal nazistisk pressekongress i Wien. Dette bildet «pryder» omslaget til Tore Rems (2014) *Reisen til Hitler* og er angivelig det eneste fargebildet som er bevart av Hamsun. Det viser ham ovenfra, på vei inn til å besøke Hitler 26.06.1943. Fotografiet ble tatt av Walter Frenz, som hadde vært filmfotograf for Leni Riefenstahl og var fast fotograf for Hitler i perioden. På bildet er pressesjefen for Nazi-Tyskland Otto Dietrich, byråsjef Egil Holmboe, ministerreferent Ernst Züchner og en uidentifisert tysker.² Holmboe hadde vært med Hamsun på turnéen forut og fungerte som tolk i denne sammenheng. Selve besøket er godt kjent, men sjelden så nøye dokumentert og analysert som av Rem. I 45 minutter samtalte Hamsun med Hitler via tolken Holmboe, en tolk som har fått mye oppmerksomhet for måten han intervenerte i samtalen; uavhengig av dette er møtet regnet som mislykket. Det mytiske rundt møtet angår hvorvidt Hamsun skal ha «talt Hitler midt imot», noe som er en overdrivelse. Det ble visstnok tatt flere bilder, men de skal være ødelagt, og dette ene som finnes, ble funnet så sent som i 2003.

Også denne reisen er filmatisert, i filmen *Hamsun* (1996), som følger Hamsun fra 1935 og frem til hans død i 1952. Dette har antakelig blitt det mest varige kulturelle uttrykket av møtet (Rem, 2014, s. 27). Filmens versjon av «reisen til Hitler» følger Thorkild Hansens *Prosessen mot Hamsun* (1978):

-
- 1 Kollaborasjon som begrep er mye drøftet i faglitteraturen. Ofte betegner det ulike former for samhandling mellom okkupant og okkupert; altså at et asymmetrisk forhold ligger til grunn. I denne sammenheng er poenget først og fremst at Knut Hamsun er den mest kjente forfatteren som støttet Nazi-Tyskland og NS. Samtidig er det et godt poeng at dette ikke er gjensidig utelukkende kategorier, og at de kan forstås som sfærer (Grimnes, 2009).
 - 2 Muligens adjutant Rudolph Schmundt, skriver Rem (2014).

Hamsun fremstilles som en kontrær og egenrådig person som følger sitt kunstneriske kall. Hans popularitet blir tilskrevet hans litterære verk, rimelig nok, men det stilles ikke spørsmål ved hvordan Hamsun forstår sin egen samtid. Resultatet blir et bilde av Hamsun som gammel, døv og litt stotrende, men også ukuelig – og til slutt en som ikke «lykkes» i sitt møte med Hitler. I denne fortellingen blir han den lille i møtet med den store, noe som har gitt inntrykk av at Hamsun ikke egentlig kunne ha vært for nazismen, eller i det minste at det er noe spesielt ved Hamsuns tilslutning til nazismen som gir grunn til å unnskyldde ham. Kanskje han ble mer brukt av nazistene enn han forsto? Kanskje han var naiv i sin tro på at han kunne påvirke ved å gi sin tilslutning? Slike spørsmål er legitime, men de må ikke forbli retoriske. Har vi grunnlag for å svare ja til dem? Heller lite. Tore Rem (2014) viser at det er liten grunn til å tillegge Hamsun disse trekkene, som får ham til å fremstå uavhengig av nazismen og utenfor politikken og ansvaret som følger med. Rem er opptatt av implikasjonene av møtet, og viser hvordan Hamsun var akkurat like mye nazist før møtet med Hitler som etter. Nekrologen han skreiv om Hitler viser også at han opprettholdt støtten etterpå. Da Hamsun kom tilbake til Norge, noterte han at han aldri ville ha brydd seg om Hitler om han hadde hørt hva Hitler sa innledningsvis: at Norge ville få en selvstendig plass i det germanske storriket etter krigen. Etter å ha lest Rem er det vanskelig å forstå Hansens og filmens rekonstruksjon av møtet som annet enn mangelfull og dels feilaktig. I sterk kontrast til apoloetikken som omsvermer Hamsun, byr Rem på et grundig og forskningsbasert arbeid som resulterer i «en mørkere fortelling, men kanskje også rikere, mer sammensatt». Hovedpoenget står seg likevel klart: Hamsuns innlegg var et konvensjonelt NS-budskap, som ikke handlet om motstand mot nazismen, men mot Terbovens styremåte.

En av dem som følger Hamsun på reisen, og som forberedte ham på møtet med Hitler, er havretts- og folkerettseksperter Herman Harris Aall, som hadde doktorgrad i både juss og filosofi, og som også var dikter. Han debuterte med diktsamlingen *Snefnugg* som 31-åring i 1902, og skreiv tre skuespill ved siden av sine akademiske bøker og sin sakprosa, før han avsluttet forfatterkarrieren med diktsamlingen *Fra pamesøndag til Langfredag* i 1943. Viktigere for hans rolle i å følge Hamsun var at han bodde i Tyskland og kjente utenriksministeren i Nazi-Tyskland, Joachim von Ribbentrop (1893–1946), personlig. Harris Aall var også delaktig i å organisere Vidkun Quislings møter

med Nazi-topper i Tyskland. Blant forfatterne som siden ble etterforsket for landssvik, var Harris Aall den som fikk strengest straff: 15 års fengsel.

Både «Gulltransporten» og «reisen til Hitler» er stoff for myter, og filmene som er omtalt, benytter seg i utstrakt grad av det mytiske aspektet. De kan sies å bedrive mytemakeri. I tillegg inkluderer de to av tidas mest ikoniske forfattere, på hver sin side i kampen: Grieg og Hamsun. Slik bidrar de til den kulturelle strukturen i det kollektive minnet etter andre verdenskrig, som skiller mellom «de gode» og «de onde», mellom de som var «på rett side» og de som var «på gal side». Som *Dagbladet* skreiv på lederplass 08.11.1945 om kunstnerne og Landssvikoppgjøret, hvor kunstnernes ansvar og evne til å forme andres meninger særlig ble betonet: «Under krigen har vi hatt kunstnere som har gjort Norge stort for oss selv og andre: Nordahl Grieg har vært med å skape Norges historie. Vi har hatt andre store kunstnere, som har vært en skam for nasjonen, både hjemme og ute – i første rekke Knut Hamsun og Christian Sinding».³

Filmene viser at forfatterne er viktige karakterer i fortellingen om andre verdenskrig, samtidig som de henter til et forhold mellom det kollektive minnet og hvordan ting faktisk forløp. Kort sagt kan dette illustreres ved at det finnes flere måter å fortelle historien om «reisen til Hitler», og at den nettopp har blitt fortalt på ulike måter. Snarere enn å vise frem dette forholdet gjennom forfatterne som sådanne, eller å fremsette en slags motsetning mellom litteraturhistorieskrivingen og det arkivene viser, vil denne boka brette ut det litterære miljøet forfatterne oppsto i, med særlig vekt på omlandet til Knut Hamsun, nemlig alle forfatterne som ble, som ham, etterforsket i Landssvikoppgjøret.

Det leder meg til det tredje bildet, nazifiseringsbildet, som er nesten utelukkende metaforisk. Dette er ikke ikonisk; det er ikke filmatisert og har ikke inngått i det kollektive minnet. Nazifisering brukes ofte om konkrete prosesser der institusjoner for eksempel ble satt under nazistisk kontroll, og Simonsens (2016, s. 21) definisjon lyder: «forsøkt eller helt eller delvis gjennomført omforming av samfunnets institusjoner, verdier og normer, innenfor ulike samfunnssektorer, i tråd med nasjonalsosialismens ideologiske og politiske mål». I denne sammenhengen bruker jeg begrepet for å betegne aktører som gikk

3 Christian Sinding (1856–1941) var en internasjonalt anerkjent norsk komponist som bodde mesteparten av sitt liv i Tyskland, og som hadde et kortvarig og omdiskutert medlemskap i NS.

aktivt inn for dette, og som forsøkte å skape særegne norske versjoner av den nasjonalsosialistiske ideologien. 21.01.1947 sto dikteren Hallvard Tveiten for retten i Eidsivating lagmannsrett for en rekke tiltalepunkter, deriblant angiveri. Han omtales med den brede tituleringen «kultursviker»⁴, og videre blant annet som skolemann, hirdmann, ordfører, nazist, forfatter og «skoletyrann». Dagbladets ingress lød: «Diktet nazisprøyt og var Odel Arveson i *Fritt Folk*».⁵ Her blir Tveitens pseudonym presentert som en slags avsløring. Tveitens egen forklaring i rettssalen kom i verseform og ble avsluttet med sang. Overraskede journalister som dekket saken, mente at det måtte være første gang i historien at det ble kvadet forklaring i retten. Tveiten angret ikke sin innmelding i NS og sine handlinger under okkupasjonen; han erkjente ikke straffeskyld, men forsvarte seg tydelig. «Da han hadde pløyd seg gjennom 21 vers i god gammel Snorre-stil, stemte han i med en frisk sang til hittil ukjent melodi», meldte avisa *Romerike*, og videre: «Lagmannen så seg snart nødsaget til å avbryte Tveitens 'kunstneriske' utfoldelser, og de påfølgende vitneforklaringer ga et alvorligere bilde av tiltalte».⁶ «Hallvard-ljød», som han kalte forklaringsdiktet, er gjengitt i Landssvikarkivet, og deler av det ble sitert i avisdekningen i 1947.

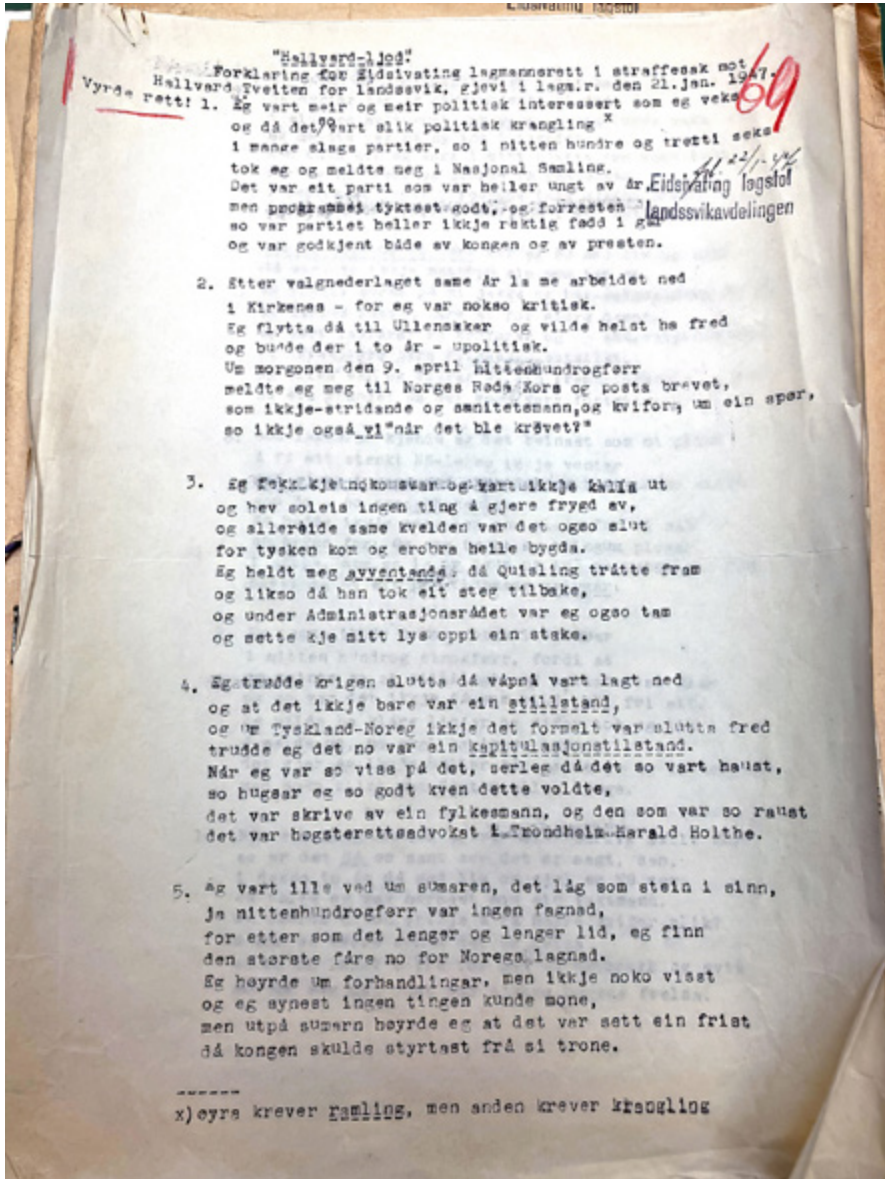
4 Bl.a. i *Risør Arbeiderblad*, fredag 24.01.1947, s. 2.

5 *Dagbladet*, tirsdag 21.01.1947, s. 1.

6 *Romerike*, onsdag 22.01.1947, s. 2.

Bilde 1

De fem første av 24 vers som avsluttes med «Det kjem eit kvad», en folketone fra Vegardshei

Hallvard Tveiten fikk åtte års tvangsarbeid som straff, og hans svar på om han vedtok dommen, er gjengitt i de fleste aviser: «Når eg ikkje får grid,⁷ tar eg betenkningstid.» *Vårt land* brukte det som tittel på forsiden, og gjengir lagmannens svar: «De holder Dem til sagastilen fremdeles, De Tveiten».⁸ I det hele tatt er beskrivelsen av ham, her gjengitt i domsavsigelsen, i tråd med statsadvokatens karakteristikkk: «I formildende retning er tatt hensyn til at tiltalte åpenbart, som statsadvokaten sier, er en noe forskruet svermer som har levet seg inn i sagatiden, den han på nytt synes å ha villet vekke til live.»⁹ I 1944 hadde han utgitt diktet «Norrøna-tal» under det nevnte pseudonymet Odel Arveson, som i Finn Halvorsens anmeldelse i *Aftenposten* blir vurdert slik at «hensikten er den aller beste», men også: «La det hele være aldri så godt ment, fedrelandsk svada må vi alltid gardere oss mot!».¹⁰ Det er med andre ord en regelrett slakt. Selv i *Fritt Folk*, NS' egen avis, mottar Tveiten slakt av Kristen Gundelach under tittelen «Sneversynt nasjonalisme»,¹¹ som leder til en debatt i avisen hvor blant annet forfatteren svarer anmelderen. Dette viser at intensjoner alene ikke medførte aksept i det NS-kontrollerte kulturlivet, og at det kan sies å ha eksistert et internt hierarki blant NS-forfattere. I tilfellet Tveiten virker dette å handle mer om forståelser av litterær kvalitet enn om ideologisk posisjon, til tross for at Tveiten må kunne sies å representere en ideologisk overbevist del av NS som nøret opp under idéer om et «egentlig» Norge, med røtter i vikingtiden, som skulle gjenskapes. Dette er hva Roger Griffin (1993; 2018) kaller palingenesis, en gjennfølelsestanke som er sentral i fascismen og dens tidsforståelse – og også i NS' norske versjon av fascismen (Wilhelmsen, 2021a, 2021b).

At Tveiten her benyttes som eksponent for nazifisering, henger også sammen med at han var ordfører under okkupasjonen og bestyrer av Nasjonalhøgskolen, som vil bli behandlet nærmere i kapittel 12. Etter krigen flyttet Tveiten tilbake til Vegårdshei, som han kom fra, og utga en diktsamling, tre bygdebøker («bygdesoge» og «gardssoge») og en sakprosabok.

7 Grid betyr ettergivelse av straff eller nåde og er blant annet kjent fra norrøn litteratur.

8 *Vårt land*, fredag 24.01.1947, s. 1.

9 LS-sak, Dok 70, Rettsbok for Eidsivating lagm.rett.

10 *Aftenposten*, 21.06.1944, s. 3.

11 *Fritt Folk*, 22.06.1944, s. 2 og 6.

Siktemålet her er ikke å løfte denne og lignende saker frem fordi de burde bli ikoniske eller filmatiseres. Men kanskje kan boka være et bidrag til å nansjere det kollektive minnet, slik at det kan bli «rikere, mer sammensatt», samt å korrigere potensielle uriktigheter. Kan det være slik at nazismens utbredelse blant forfattere er blitt vel effektivt undertrykt i etterkrigstida? Et eksempel på uriktigheter i kildene kan være at det i *Norsk krigsleksikon* er oppgitt at Lars Hansen ikke ble landssvikdømt ettersom han døde i 1944 (Ringdal, 1995, s. 159). Det ble nemlig opprettet landssviksak mot Lars Hansen i august 1947 selv om han var død, og hans etterkommere måtte tilbakebetale deler av midlene Hansen mottok under okkupasjonen.¹² Som del av gruppen av forfattere med NS-medlemskap finner vi også flere som var langt mer akseptert blant sine kolleger, slik som Håkon Garaasen, som fikk varm omfavelse av Selma Lagerlöf og bred distribusjon også i Sverige. Som Richard J. Evans (2024) har påpekt, har historieforskningen rundt andre verdenskrig i stor grad fokusert på strukturelle faktorer, institusjoner og prosesser snarere enn individer, samtidig som det finnes en omfattende sakprosalitteratur om enkeltpersoner. Historikeren Hans Mommsen (1999) er blant annet kjent for å hevde at det er enklere å forstå nazismen og andre verdenskrig hvis man holder enkeltpersoner utenfor forklaringen. Noe av grunnen til dette er at individfokusert kunne bidra til en bortforklaring ved å tilskrive skyld til noen andre, slik han så det, og dermed forhindre en selvgranskning blant tyskere og i det tyske samfunnet generelt. Samtidig er det slik at handlinger må utføres av individer for å skje, og de seneste tiårene har viet en del oppmerksomhet dithen også, blant annet på grunn av økt tilgang til kilder. Dette inngår gjerne i det som kalles forskning på gjerningsmenn («perpetrator research» eller «täterforschung»), og benytter, som denne boka, rettsprosesser etter andre verdenskrig som kilde (Simonsen, 2022). Som Evans mener jeg at det er viktig å se på hva som lå til grunn for de ulike valgene aktørene tok – hvorvidt de ble NS-medlemmer, «kollaboratører» eller en del av motstandsbevegelsen – i en bred sammenheng, der tvang og overtalelse på mange måter utgjorde motpolene de befant seg mellom i et kontinuum. Valgene ble ikke tatt i et selvstendig vakuum, og de kan heller ikke sies å ha vært uten valg; snarere ble de betinget av en rekke relasjonelle faktorer. Siktemålet her er ikke å komme til bunns i sakene om

12 Dommen falt i Horten skifterett.

disse aktørene, men at gjennomgangen vil vise noen mønstre og felles kjennetegn. Ettersom autoritære utviklingstrekk tiltar i samfunnet og kriger foregår tett på, er det viktig å forsøke å forstå hva som kan bidra til at personer gir sin tilslutning til avvikling av demokrati.

Et litteraturhistorisk riss

I John Brumos (2001) gjennomgang av norsk litteraturhistorieskriving finner han at det tegnes tydelige bilder av 1930-tallet: politikk er retningsgivende og «tilbyr et ryddig struktureringsskjema». Grovt sagt stilles materialisme, radikalisme og psykoanalyse på den ene siden opp mot konservativisme, religiøsitet og idealisme på den andre. De som var opptatt av en av idestrømmingene materialisme, radikalisme eller psykoanalyse, hadde en tendens til å ha et markert forhold til dem som var opptatt av konservativisme, religiøsitet og idealisme. De førstnevnte idestrømmingene var sterkt assosiert med venstresiden i politikken, mens de sistnevnte var assosiert med høyresiden. I litteraturen kan dette kanskje eksemplifiseres med den kulturradikale forfatteren Sigurd Hoel og den konservative, idealistiske forfatteren Ronald Fangen. Samtidig er det viktig å minne om at dette også var en internasjonal trend, for eksempel synlig i den anti-fascistiske forfatterkongressen i Paris i 1935, som samlet 230 forfattere fra 38 land, og deres motpart blant forfatterne (Boas, 2016). Brumos prosjekt kan minne om denne bokas: å heller løfte fram andre deler av litteraturen enn de som har vært med på å segmentere litteraturhistoriens faste fortelling.

I Norge er forfatterne som forbindes med motstanden mot okkupasjonsregimet under andre verdenskrig godt kjent og ofte trukket frem. Hvor ofte kan man ikke høre Nordahl Griegs *17. mai* eller Arnulf Øverlands *Du må ikke sove* ved norske høytider, for ikke å si til hverdags? Eller i norske kinosaler, hvor de til nå nevnte filmene bare er to av en strøm med filmer om andre verdenskrig som ikke ser ut til å avta. Selve forfattergjerningen deres – diktene de skriver, foredragene de holder og samholdet de skaper – er det som utgjør deres fremste bidrag til motstandskampen. Da Eugenia Kielland, en av datidens mest fremtredende kritikere, forlagskonsulent og ledende medlem

av Forfatterforeningen, oppsummerte forfatternes aktiviteter under okkupasjonen, var konklusjonen, til tross for påpekninger som at bladet *Janus* klart sto «i zebraens tegn», at forfatterne som laug stort sett hadde handlet riktig.¹³ Aktører som innlot seg med okkupasjonsmakten, ble kalt «stripete», og det er dette Kielland henspiller på. Hennes forståelse av riktig atferd er altså at forfatterne var lojale overfor motstandsbevegelsen, kongen og regjeringen. Dette rimer også med de sentrale forfatternes egevalueringer etter krigen, for eksempel slik det ble lagt frem av to andre sentrale DnF-medlemmer fra perioden, Brinchmann og Evensmo (1968). Det er en fremstilling som antakelig har hatt stor innflytelse i Norge, men er det en riktig fremstilling, enn si rimelig? Knut Hamsuns litteratur leses ikke ved norske høytider, men han er fortsatt mye lest, samtidig som det er utbredt kunnskap om hans politiske synspunkter. Det finnes også flere forfattere som leses i dag samtidig som deres forhold til fascismen og Nasjonal samling som parti er kjent, som for eksempel Rolf Jacobsen og Åsmund Sveen. Samtidig fremstår de ofte som unntak når de presenteres. Sannheten er like fullt at de var en del av en anselig gruppe. Forfatterne som av og til fremheves som eksempel på Nasjonal samlings kulturpolitikk, først og fremst Finn Halvorsen, er ikke forfattere som leses i dag. I *Norsk litteraturkritikks histories* del om kritikk under okkupasjonen fremheves Finn Halvorsen som en ideologisk kritiker (Furuset al., 2016), men hans litterære produksjon forut for okkupasjonen nevnes knapt nok. Den er imidlertid mindre ideologisk preget, og hans kritikk fra 20- og 30-tallet er både selvmotsigende og sympatisk innstilt overfor en rekke ulike retninger, for eksempel Sigurd Hoel. Willy Dahl (1989, s. 15) påpeker at Halvorsens skuespill *Abrahams offer* (1938), om barnemishandling i familien, var hans første ideologiske verk, og da influert av psykoanalysen (eksemplifisert med sengevæting og farshat): «Det kunne vært skrevet av en moderne kulturradikaler, – overraskende både på bakgrunn av forfatterens tidligere produksjon og den rolle han skulle komme til å spille under okkupasjonen». Lignende kan man også si om Halvorsens roman *En mann uten ansikt* (Halvorsen, 2026a).¹⁴ Andre storheter i sin samtid, slik som den verdenskjente operasangeren og

13 Eugenia Kielland, «Norske forfattere under okkupasjonen», maskinskrevet manus, Den norske Forfatterforening, Ms.fol. 3660:17, Æresretten, NBO.

14 Siden det er to Halvorsen i en setning her, og en av dem er meg, vil jeg presisere at det ikke er noen slektskapsforbindelse mellom oss.

poeten Cally Monrad, som var teatersjef på Det Norske Teatret under okkupasjonen, er så godt som forsvunnet i ettertiden. Som kulturhistorikeren Anne Eriksen (1995) har vist, er vår kollektive hukommelse om andre verdenskrig preget av sterke kulturelle mønstre sentrert rundt en forestilling om at perioden var et unntak. Det vil si at kontinuiteter mellom 30-tallet, okkupasjonen og tiden etter har blitt undertrykket. Det må imidlertid ikke forveksles med at kontinuitetene ikke var til stede. Eriksens påpekninger av mønstre kan brukes til å undersøke hva slags belegg som lå til grunn for disse kulturelle konstruksjonene, og ikke bare til å påpeke at de tok form.

Forfatterne som stilte seg til rådighet for den kulturelle nyordningen som tyskerne og de norske NS-medlemmene og -sympatisørene ønsket, var en sammensatt gruppe. Frem til nå har kunnskapen om dem vært usystematisk og til dels fraværende, og det gjelder kulturlivet sett under ett også (Andersen, 2023; Rem, Søbye & Fløgstad, 2020). I litteraturhistoriske verk (for eksempel Andersen, 2012) er perioden godt dekket, og det finnes studier og biografier av enkeltforfattere og mindre grupper (slik som Birkeland et al., 1975, Birkeland et al., 1995, Rem, 2014 og Sørgaard, 1973), men vi vet lite om forfatterne som sådan.¹⁵ Seks av dem er det skrevet biografier om, og disse gir oss innsikt i de individuelle løpebanene, men ikke i hvordan de er sammenvevet eller hva slags sammenheng de inngikk i.¹⁶

Dette er det første forsøket på å gi en samlet fremstilling av NS-forfatterne – kanskje kan det kalles en slags kollektivbiografi. Den fremstår kanskje som et biografisk leksikon i miniatyr over en ansamling typer, men er heller en samling sammenhengende biografiske tekster og refleksjoner over et konkret utvalg personer. De er strategisk valgt for å gi innsikt i spesifikke beveggrunner og i forfatterne som sådan. I en gjennomgang jeg har gjort med Johs. Hjellbrekke, Kjetil Jakobsen og Sofie Arneberg i forskningsprosjektet «Ord og vold», som danner grunnlaget for arbeidet med denne boka, viser det seg at forfatterne i Den norske Forfatterforening skiller seg omtrent slik man antar at den norske befolkningen skilte seg under okkupasjonen. Det vil si at 10–20 % var medlem

15 I Sverige er dette dekket bedre av Bibi Jonsson (Jonsson 2012, 2023), men det er fortsatt ikke en litteratursosiologisk analyse av forfatterne som sådan.

16 Det finnes biografier om Finn Halvorsen (Lund-Iversen, 2016), Knut Hamsun (f.eks. Rottem, 1998), Marie Hamsun (Simonsen, 2018), Rolf Jacobsen (Røsbak, 1998), Åsmund Sveen (Gatland, 2003) og Cally Monrad (Stenseth, 1990).

av NS eller i en gråson, ca. 20 % var aktive motstandsfolk, mens de resterende 60–70 % befant seg et sted i midten, enten fordi de var avholdne eller fordi de ikke tilkjennega sitt standpunkt eller etterlot noen kilder som sannsynliggjør at de tilhørte en av de andre grupperingene. Samtidig er det viktig å fastholde at svært få brøt med forfatterboikotten fra høsten 1943, og at det var en del latent motstand. Et internasjonalt eksempel som ofte løftes frem, er disputten mellom Thomas Mann og Frank Thiess om hvorvidt man kunne utøve motstand hvis man forble i Tyskland. Thiess ble i Tyskland og skreiv en roman som ble forbudt i 1941, og siden illegale dikt distribuert «under jorda». I 1942 fikk han utgitt en roman ettersom den virket tilstrekkelig historisk til å ikke være politisk for datiden. Han var et eksempel på en forfatter som anså seg for å være i «indre eksil» og forsøkte, etter egen beskrivelse, å skrive «mellom linjene» så langt det lot seg gjøre. Thiess ble provosert over Thomas Manns uttalelse om at det var forfatterne som åpent protesterte, som var de åndelige grunnleggerne av etterkrigsdemokratiet (Evans, 2008, s. 567). I skjønnlitterær form har dette problemkomplekset nylig blitt behandlet med filmregissøren G.W. Pabst som protagonist av Daniel Kehlmann (2024) i romanen *Filmskaperen*.

Forfatterne som deltok i NS-initierte aktiviteter under okkupasjonen, utgjorde ikke en tydelig undergruppe i Den norske Forfatterforening med faste kjennetegn. De var tvert imot en mer heterogen forsamling enn foreningen som sådan, og delte dermed færre fellestrekk. De kom fra ulike deler av landet, benytta ulike skriftspråk, skreiv ulike typer litteratur og hadde ulik klassebakgrunn, utdanning og ulike sidegeskjeft. Det var også andre skillelinjer som gjorde seg gjeldende mellom dem enn mellom medlemmene i DnF. Samtidig kan det sies at lavere klassebakgrunner, lavere utdanningsnivå og nasjonalromantiske litterære orienteringer var noe som kjennetegnet dem. Som Hjellbrekke og Korsnes (2026) påpeker, er det imidlertid omtrent motsatt dersom man analyserer de yngste blant dem for seg: De har overklassebakgrunner, høy utdanning og skriver moderne litteratur. Funnet er altså en «NS-intern generasjonsmotsetnad; eldre og lågt utdanna kulturideologiske nasjonalistar sto i opposisjon til yngre, og noko betre utdanna, men framfor alt ideologisk orienterte vitalistar» (Hjellbrekke & Korsnes, 2026, s. 20). I denne boka skal jeg undersøke hva som holdt dem sammen, altså deres tilslutning til NS eller NS' aktiviteter, og de ulike måtene de kom frem til å gi partiet sin tilslutning.

At opportunistar, politikere, maktmennesker, politivesen og andre som primært kan sies å operere i embets medfør, gikk i tjeneste for NS, har vært

enklere å akseptere enn at intellektuelle og forfattere gjorde det. De sistnevnte skiller gjerne ikke mellom arbeid og fritid, og har tenkning og utforming som sin hovedgeskjeft, noe som kanskje kan forklare hvorfor det er vanskeligere å forsone seg med at de kunne gi sin tilslutning til NS. Det finnes ulike måter å forholde seg til dette på. Den ene er avvisning. «Dei fleste kan trygt klassifiserast som små forfattarar», hevder Kittang (1995, s. 52), uten at han kan ha kjent til omfanget. De som gikk i tjeneste for NS, var ikke egentlig kunstnere, eller de laget ikke ordentlig kunst. Det handler med andre ord om kvalitet, eller om et særdeles strengt litteraturbegrep. Dette er et komfortabelt argument, men neppe overbevisende, all den tid det fremsettes i ettertid og er lite forankret i konkrete verk. I tillegg kan det fra et litteratursosiologisk ståsted være lurt å suspendere spørsmålet om kvalitet en stund i en undersøkelse som denne, ettersom kvalitetsbegrepet er mangetydig og tar ulik form i ulike praksiser (Oterholm, 2019). Ikke minst kan det være utfordrende å rekonstruere hvordan dette fortonet seg i samfunnet på 30- og 40-tallet.¹⁷ Den andre måten er å skille mellom verket og forfatteren, slik det så ofte er blitt gjort i tilfellet Hamsun. Dette er langt vanskeligere i praksis enn når det fremstilles som en skjematisk løsning. Den siste er kanskje å forsøke å lage en helhetlig fortelling om hvordan forfatterne gikk til verks i sin tilslutning til NS, med mindre fokus på ideologi eller estetikk som motiverende faktorer, og mer fokus på konkrete handlinger. I dag vet vi lite om det siste, og har en tendens til raskt å henfalle til å psykologisere enkeltaktører. Dette har sine gode grunner – det er interessante enkeltaktører, og det er verdt å se på dem én for én – men det finnes også et omland som ikke er kartlagt, og som denne boka setter seg fore å kartlegge. Uten dette kartet er det vanskelig å orientere seg i terrenget nazistisk kulturliv. Det er også verdt å minne om at det å skille mellom forfatter og verk også var noe nazistene gjorde. Trygve Gulbrandsens enorme suksess i Tyskland med «Skogene»-trilogien ble tilsynelatende ikke påvirket av at det ikke lyktes nazistene å rekruttere Gulbrandsen. Verkene var etablerte og viktige nok.

17 Dette er ikke ment som et argument mot å ta for seg kvalitetsaspektet. Tvert imot finner jeg det svært viktig og relevant, men det må komme etter at omfanget og verkene er kartlagt, og det må undersøkes fra ulike perspektiv.

Forfattere og kunstnere i Landssvikoppgjøret

Dag Solhjell (2005) har gjennomgått landssvikarkivet for billedkunstnere, og anslår at det er rundt 25 kunstnere som ble dømt i oppgjøret, deriblant kjente navn som Tore Hamsun, Søren Onsager og Wilhelm Rasmussen. Disse hadde også sentrale verv under okkupasjonstiden. Solhjell finner også rundt 10 andre som er oppført som «kunstnerinner», «kunstmalere» eller «billedhoggere», men regner dem ikke som «reelle kunstnere» (Solhjell, 2005, s. 42). Han gjør også en gjennomgang av Æresretten til Bildende Kunstneres Styre (BKS) av omtrent 20 kunstnere som ikke var medlem av NS, men ble vurdert for å ha «vist lite nasjonal holdning (som) har svekket respekten for den norske front», som det ble formulert i BKS' dokumenter. Resultatet blir at 19 kunstnere ekskluderes, og 20 vurderes for «misbilligelser». Ti av disse mottar «sterke misbilligelser», fem mottar mildere, og de resterende fem forble uten konklusjon. Solhjells gjennomgang må kunne sies å være lite gjennomskiktig. For eksempel får vi ikke vite hvorfor noen regnes som «reelle kunstnere» og andre ikke. Gjennomgangen er også på 14 sider, i korteste laget for å kunne utlegge så mange saker. Den lengste straffen blant kunstnerne er på 8 år, men de fleste fikk betraktelig kortere straffer – og Solhjell nevner ikke at de som regel kun sonet halvparten av disse. Like fullt er Solhjells konklusjon at «dommene jevnt over var urimelig hårde», og han tolker oppgjøret som en «revansj» mot kunstnerne som ikke fulgte BKS' linje. Dette inngår i en trend med avstandstaking fra Landssvikoppgjøret og dets dommer (se også Dahl og Solhjell, 2013), der kunstnerne egne perspektiver tillegges urimelig stor betydning og ikke kontekstualiseres tilstrekkelig med andre kilder.

Dahl og Solhjells gjennomgang av kunstnerne etter 1945 omhandler musikere, forfattere, billedkunstnere, scenefolk, komponister og dirigenter. De utelater bevisst journalister og pressefolk, ettersom de fikk «sitt eget rettsoppgjør», og arkitektene, ettersom de var så sterkt påvirket av byggebransjen og dermed vanskelig lar seg sammenligne, hevder Dahl og Solhjell. Argumentene fremstår, i mine øyne, mer overbevisende av pragmatiske enn av prinsipielle hensyn.

De peker på tre oppgjør: det juridiske i rettsvesenet, det utenomrettslige i organisasjonene og de uformelle følgene av dommene i de to første, slik som at forfattere ikke fikk antatt nye bøker hos forlagene. «Det er ennå ikke foretatt noen større generell studie av kunstnerne i landssvikoppgjøret», skreiv

Dahl og Solhjell, og de etterlater også forfatterne – takknemlig nok – for dette studiet, som nettopp tilbyr denne puslespillbrikken. Dahl og Solhjell hopper over dette til fordel for å fokusere på den såkalte Æresretten til Den norske Forfatterforening. Denne tar ikke denne boka for seg – her ser vi kun på det juridiske oppgjøret i rettsvesenet.

Når det kommer til kunstnere og skuespillere, var motstanden dominerende under okkupasjonen, godt eksemplifisert med Reidar Aulies maleri *9. april 1940* fra 1943 og Hannah Ryggens billedteppe *Grini* fra 1945 (Jakobsen & Lund, 2015), samt skuespillerstreiken. Blant arkitektene er forholdene under okkupasjonen mindre kjent, men i en biografi fra 2015 av Nicholas Møllerhaug om arkitekten Leif Grung, som begikk selvmord i etterkant av krigen etter landssvikanklager, ble det løftet frem materiale som viser at flere arkitekter samarbeidet med okkupasjonsmakten enn tidligere antatt (Møllerhaug, 2015). En utfordring her har vært tilgang til arkivene til Norske arkitekters landsforbund, men dette gjelder det interne oppgjøret og ikke det juridiske. Her venter kanskje et forskningsprosjekt.

«I alt var det 16 forfattarar som vart dømde for landssvik for sitt forhold under krigen. Dei fleste av dei var medlemmer av Nasjonal Samling», skriver Bjarte Birkeland i *Nazisme og norsk litteratur* (1975, s. 28, 1995, s. 45). Måten han har kommet frem til dette tallet på, er å ta de 13 ekskluderte fra Den norske Forfatterforeningen etter andre verdenskrig og legge til tre kjente navn som han mener ble dømt, nemlig Finn Halvorsen, Marie og Knut Hamsun. Kittang skriver i samme antologi (1995, s. 52–71): «Berre eit lite fåtal av norske forfattarar tok steget fullt ut og let seg organisere i NS». Han konkluderer deretter ved å vise til antologien *Nasjonalsosialister i norsk diktning* (1943) og de 15 forfatterne som presenteres der, som belegg: «svært mange fleire NS-diktatarar kan ein truleg ikkje rekne med». Willy Dahl (1975) skreiv at: «tallet på forfattere som stilte seg til disposisjon for 'den nye tid' var lite», mens Ringdal (1993, s. 178) derimot mener at «det er grunn til å slå fast at en meget høy andel norske forfattere sluttet opp om NS, sammenlignet med andre yrkesgrupper». I det hele tatt er det usikkerhet og uklare preger beskrivelsene.

Jeg har forsøksvis gått systematisk til verks og sett på hva som finnes i selve Landssvikarkivet. I min gjennomgang har jeg funnet til sammen 38 forfattere som ble etterforsket, over dobbelt så mange som Birkeland hevder, og det er disse denne boka skal handle om. Snarere enn å spørre «Who were

the fascists?», som en internasjonalt betydningsfull antologi gjorde (Ugelvik Larsen et al., 1980) for å forstå nazi-partienes oppslutning i ulike land, så har jeg lurt på hvor mange og hvilke forfattere som var i Landssvikarkivet, og hvorfor. Hvem var de, og hva gjorde at de ble etterforsket i landssvikoppgjøret? Hvem var de før andre verdenskrig, og hva kan ha påvirket deres handlinger under krigen? Hvordan forholdt de seg til spørsmål om kunst og ideologi, og propaganda? Var de i kontakt med hverandre, eller var de en gruppe uten utstrakt indre kommunikasjon? Hvordan var de sammenlignet med andre kunstnere, slik som billedkunstnerne og skuespillerne? Hvordan forsvarte de seg i etterkant, og, ikke minst, hva kan denne fremstillingen fortelle oss om forfatterne som laug?

For å kunne svare på slike spørsmål er en mengde kilder relevante: både det de skrev og publiserte selv, skjønnlitterært og faglitterært, det som ble skrevet om dem i offentligheten, brev og personlig korrespondanse, samt offentlig tilgjengelig informasjon fra adresselister og skattebøker. Alt dette har jeg, sammen med en gruppe kolleger, samlet i en stor database over omtrent 350 aktive forfattere i perioden, som en del av forskningsprosjektet «Ord og vold» (Hjellbrekke et al., 2025). Utgangspunktet for databasen er medlemslistene til Den norske Forfatterforening (DnF), men siden sentrale aktører i det litterære livet enten meldte seg ut før okkupasjonen, slik som Knut Hamsun, eller aldri meldte seg inn, er den supplert med en rekke ytterligere forfattere. Litteraturfeltet var langt større enn DnF, da som nå, og for å favne det må man også samle forfatterne utenfor foreningen.

Av de 38 forfatterne som denne boka handler om, var 21 medlemmer av DnF i 1940, og dersom vi regner med dem som var medlemmer, men meldte seg ut før okkupasjonen, er det flere.¹⁸ Det er med andre ord et utvalg av forfattere som oppnådde anerkjennelse internt i forfatterstanden, i hvert fall tilstrekkelig anerkjennelse til å bli tatt opp som medlemmer. Flere har påpekt at noe av grunnen til den magre forskningen på den kaotiske tiden etter krigen opphørte handler om at institusjoner ikke var etablert, og at forskningen dermed ikke har et klart objekt å studere (blant annet Jähner, 2024). I denne

18 Videre er kun forfattere med skjønnlitterær produksjon eller tilnærmet produksjon som DnF-medlemmer før og/eller under okkupasjonen inkludert, samt at de ikke dør under okkupasjonen. Hvis man hadde inkludert de som skreiv først etter okkupasjonen, og/eller de som døde under okkupasjonen ville man også fått med flere.

sammenhengen er det likevel nettopp feltet som forfattere – altså personer som skriver og utgir skjønnlitteratur – utgjør, som er av interesse, og ikke konkrete organisasjoner og foreninger eller enkeltindivider, selv om de er uunngåelige bestanddeler. De hadde alle en innvirkning på hvordan man tenkte om en forfatter og om litteraturen.

I tillegg til dette bruker jeg andre samtidige skriftlige primærkilder, nemlig dokumentene som er samlet i Landssviksakene. Landssviksakene er kanskje det vi kan kalle privilegert forskningsmateriale (Krause, 2020), ettersom de har fått mye oppmerksomhet av forskere oppigjennom, men det finnes for eksempel fortsatt ikke en metodeartikkel om hvordan disse kan brukes eller leses. Tradisjonelt har sakene blitt benyttet av historikere som har brukt nærlesning av sakene som metode. Digitaliseringsprosessen som disse sakene er inne i, og som tilsvarer digitaliseringen av slike saker i Nederland, innebærer at dette materialet mest sannsynlig kommer til å bli forsket mer og mer på fremover – og særlig med nye, digitale metoder. I Ungarn har de allerede gjort kvantitative, sosiologiske undersøkelser av rettsoppjøret etter andre verdenskrig (Petö & Barna, 2015). Grunnen til at vi i «Ord og vold» startet å se på Landssviksakene, var at de er enormt nyttige samlinger av informasjon om personer, og vi benyttet dette i konstruksjonen av databasen. I forlengelsen var det så mye interessant der at vi ville se nærmere på hva en systematisk undersøkelse kunne gi oss. 16 av sakene var digitalisert, og 22 av dem var tilgjengelige fysisk på lesesalen på Riksarkivet i Oslo.¹⁹ Av de 16 digitaliserte var gjennomsnittslengden på 1 426 sider. Noe av utfordringen med å bruke dem er at de er ulike: Mengden informasjon som er samlet inn, er svært varierende, og det samme gjelder typen informasjon.

Felles for de fleste er tiltalebeslutninger, politiavhør, rettsbøker og dommer. Disse er det selvsagt viktig å analysere nøye ut fra sammenhengen aktørene ytrer seg i, men også med blick for hvordan dokumentet er forfattet og lagret. De fleste har også fødselsattester og NS-medlemskapsbevis der det finnes. Mange inneholder dessuten en rekke brev, enten sendt til og fra juridiske hold angående saken, eller hentet inn som bevis, slik som brev til Quisling, som flere av dem skreiv. Det finnes også brev som andre sendte inn

19 Jeg har lest flere enn 22 fysisk på lesesalen i Oslo, men det er fordi flere av sakene er lest to ganger, og noen var under digitalisering, dvs. først kun tilgjengelige fysisk og så digitalt.

til etterforskningen med tips. Relevant for den gruppen vi ser på her, er også hva som er samlet inn av skjønnlitterært materiale, og hvordan dette er vurdert av etterforskerne og domstolene. Det er mange dikt og utdrag av bøker som er kopiert og lagt ved sakene, og som blir nevnt i avhør og/eller dom. Noen ganger vurderes litteraturen konkret ved å vise til et spesifikt dikt for eksempel, mens den andre ganger vurderes mer generelt. Tilfellet Ørnulf Ree kan kanskje tjene som eksempel på det siste. I denne saken ble det innhentet en vurdering av en bokhandler av hans bøker, og dette dannet grunnlaget for vurderingen i rettssaken.²⁰ Før jeg redegjør for bokas oppbygging, la oss ta for oss litt mer om hva landssvikoppjøret var, og hva det tilbyr oss som utkikkspunkt.

Hva var landssvikoppjøret?

Under arbeidet med forskningsprosjektet Ord og vold har det flere ganger blitt nevnt at det finnes et slags dilemma: Selv personer som ble frikjent, befinner seg fortsatt i arkivet med tittelen «Landssvikarkivet», som om tittelen på en måte er en dom i seg selv. Arkivet har fått sitt navn fordi det samler sakene til alle som ble mistenkt for lovbruddet «landssvik», som først ble forbudt ved anordningen av 22.01.1942, vedtatt av de norske eksilmyndighetene i London med hjemmel i Elverumsfullmakten (Hagen, 2009, s. 20; Dahl, 1995, s. 242). I etterkant har dette imidlertid ikke blitt reist som en problemstilling av dem som ble frikjent. Store deler av poenget med anordningen, og med at den fikk tilbakevirkende kraft (altså også gjaldt perioden 09.04.1940 frem til anordningen ble vedtatt), var å avskrekke nordmenn fra å delta i NS, passivt så vel som aktivt. Landssvikoppjøret som rettslig oppgjør er tveegget i den forstand at det rommer både dømte og frikjente. Samtidig var omfanget antakelig med på å minimere selvtekt i Norge. Å minimere selvtekt var en eksplisitt ambisjon ved oppjøret (Seeman, 2025). I andre land fikk tilsvarende oppgjør helt andre navn, slik som for eksempel folke-domstolene i Ungarn (Pető & Barna, 2015), hvor også kunstnere som sto i ledtog med nazistene ble dømt. I Frankrike ble

20 Moss politikammer, serie Da – Dommer og forelegg, Ark. 307b – Ørnulf Ree.

prosessen kalt «épuration», som på norsk er renselsen; dette har i enda større grad vært emne for kritikk og diskusjon. Selve prosessen var av mindre omfang og mer voldelig enn i Norge, og mengden selvtekt var betydelig. De fleste landene benyttet termen «yte fienden bistand» eller lignende, og dette var også sentralt i Norge, selv om hovedbegrepet på mange måter var landssvik. Ordet forræderi ble ikke benyttet, til tross for at det var dette Quislings etternavn skulle bli synonymt med. Langeland (2008) trekker frem at det er to viktige særtrekk ved det norske oppgjøret: «Det var forholdsvis mildt, men svært mange ble satt under tiltale og dømt.» I de fleste andre land var det motsatt.

Et moment som ofte forbigås når man omtaler landssvikoppgjøret, er at Norge hadde lovgivning for forræderi forut for andre verdenskrig, som var svært streng. Hvis anordningen av 22.01.1942 ikke hadde blitt vedtatt, kunne man risikere et landssvikoppgjør hvor mange ville fått langt strengere straffer enn det de gjorde. Noe av grunnen til å vedta anordningen var altså å kunne dømme landssvik mildere enn hva tidligere lovgivning la til rette for (Andenæs, 1979, s. 114–125). Andenæs (1979, s. 118) påpeker eksplisitt at det ble «ironisert over at landssvikanordningen ble presentert som en slags amnestilov, som formildet de straffesatser som fulgte av straffeloven». Straffelovens straffesatser for forræderi eller angrep på statsforfatningen i paragraf 86 hadde 3 års frihetsberøvelse som minstestraft. I prinsippet var den anvendelig etter krigen, men som det ble fremholdt av flere, var loven ikke fremsatt med tanke på langvarig okkupasjon, og derfor var anordningene nødvendige. I tillegg til muligheten til å idømme lavere frihetsstraffer ønsket man også å kunne ilegge andre økonomiske straffer enn straffeloven tilbød, samt andre tap av sivile rettigheter.

En viktig forskjell mellom Norge og Nederland, og de andre okkuperte landene under andre verdenskrig, er at de ble direkte styrt av Tyskland gjennom såkalte rikskommissariat, det vil si en egen enhet for offentlig styring av okkupert område. Rikskommissaren befant seg da personlig under Hitler. Belgia skiller seg også ut med militærstyret som regjerte der fra 1939 til 1944. Kong Leopold 3. kapitulerte, mens den nederlandske regjeringen flyktet til London og fortsatte motstandskamp derfra. I Norge og Nederland sluttet de kongelige seg til regjeringenes motstandslinjer overfor okkupasjonsmakten. For Norges vedkommende er det vesentlige at NS ble et såkalt statsbærende parti. Danmark, f.eks., førte en samarbeidspolitikk frem til 29.08.1943 og var først etter det formelt sett i krig med Tyskland. Et resultat av dette er at NS-medlemskap i seg selv var grunnlag for domfellelse i oppgjøret, og

tilsvarende i Belgia (Front populaire de Rex, Rex) og Nederland (Nationaal Socialistische Beweging, NSB). Oppgjøret ble dermed ansett som en kollektiv straff for medlemskap i Nazi-partier (Shammas, 2016). I de øvrige okkuperte landene var partimedlemskap derimot ikke grunnlag for dom (slik som DNSAP i Danmark), men heller (krigs-)forbrytelser, angiveri, kjøp av flyktningsgods, forhold til nazistene og lignende. Både Danmark, Norge og Nederland hadde altså sivile okkupasjonsstyrer og ble oppfattet som germanske, noe som hadde en sterk innvirkning på represjonspolitikken (Simonsen, 2016, s. 48).

I etterkant av okkupasjonen ble det stilt spørsmål ved om såkalt passivt medlemskap i NS skulle være grunnlag for straff i landssvikoppjøret. Domstolenes behandling av spørsmålet falt imidlertid ned på at enhver burde innse at et medlemskap, på samme måte som økonomisk støtte, til NS og/eller tyskerne var å anse som støtte til fienden og dermed grunnlag for dom. Under okkupasjonen ble NS-medlemskap ansett for å føre til utstøting fra sosiale sirkler og være en betydelig terskel. Til sammen leder dette til en vurdering av at det å inngå medlemskap i NS var en aktiv handling, uavhengig av om man tok tillitsverv eller involverte seg i partiinterne anliggende eller ei.

I en sammenligning med Belgia, Frankrike, Nederland og Danmark fremkommer det at Norge hadde høyest andel straffede i rettsoppjøret etter andre verdenskrig, med Nederland som nummer to. Dette reflekterer de ulike grunnlagene for dom som eksisterte i de ulike landene (Seeman, 2025). Tabellen her viser straffede per 100 000 innbyggere (Dahl, 2006, s. 148):

Tabell 1

Oversikt over straffede per 100 000 innbyggere (Dahl, 2006, s. 148)

	Belgia	Frankrike	Nederland	Danmark	Norway
Dødsstraff	3	2	0,4	0,7	1
Fengselsdom	582	90	553	333	573
Mildere sanksjoner	378	217	697		1083
Total andel straffede	963	309	1250	333	1657

Eksilregjeringen hadde fra London antatt at det var rundt 50 000 saker som ville komme opp i landssvikoppjøret, mens det endelige tallet til slutt ble nesten det dobbelte: 92 805 saker. Rundt 49 000 personer ble dømt, og av dem ble rundt

46 000 dømt for en eller annen form for kollaborasjon. 18 000 personer fikk fengselsstraff, og 30 fikk dødsstraff (Statistisk sentralbyrå, 1954; Seeman, 2025). Statistisk sentralbyrå (1954, s. 13) sammenfattet utfallet av landssvikoppgjøret slik:

Tabell 2

Oversikt over utfallet av landssvikoppgjøret (SSB, 1954, s. 13)

Straffetype	Landssviksaker	Saker mot utenlandske krigsforbrytere
Dømt til døden	30	15
Dømt til frihetsstraff	17 000	66
Dømt til annen straff	3 450	0
Vedtatt forelegg på frihetsstraff	3 120	0
Vedtatt forelegg på annen straff	25 180	0
Påtaleunntatelse	5 500	0
Henlagt etter bevisets stilling	37 150	261
Frifunnet	1 375	5
Sum	92 805	347

Jon Elster (2006, s. 58) viser andelen straffede i prosent og inkluderer Ungarn og Østerrike, samtidig som Danmark er utelatt. Også her er det norske rettsoppgjøret det mest omfattende:

Tabell 3

Oversikt over andel av befolkningen som ble straffet (fengsel, bøter, tap av sivile rettigheter) i ulike land (Elster, 2006, s. 58).

Land	Prosent
Norge	2
Belgia	1,2
Nederland	1
Ungarn	0,3
Frankrike	0,25
Østerrike	0,2

Hvis Danmark hadde blitt lagt til, ville det ligget i midten med 0,3 % (Jaklin, 2011, s. 305).

I antall var det omtrent 55 000 nordmenn som meldte seg inn i Nasjonal Samling og var medlemmer i løpet av okkupasjonen, gjerne i kombinasjon med å være med i flere NS- og/eller nazi-organisasjoner som NS hjelpeorganisasjon, NS kamporganisasjon, Germanske SS Norge, Den norske legion, Hirden, samt Tysk-Norsk forening og klubben Urdar. Omtrent 10 000 nordmenn og dansker vervet seg som frivillige i SS, som nazistene i positiv forstand kalte «Frontkjempere». Tre av disse var norske forfattere, og de tjenestegjorde i områder som i dag er Ukraina og Russland. Enkelte tjenestegjorde også så sent som i 1944 under okkupasjonen av Budapest.

Anordningen i Norge bestemte at (Andenæs, 1979, s. 118–119):

Etter denne anordning kan straffes:

1. Den som etter 8. april 1940 har vært medlem eller søkt om eller samtykket i å bli medlem av:
 - b) Nasjonal Samling eller organisasjon tilknyttet den.
 - c) Annen organisasjon som har virket i strid med noen bestemmelse i straffelovens kap. 8 og 9 eller i krigsartiklene i den militære straffelov.
4. Den som etter 8. april 1940 har støttet slik organisasjon som nevnt under nr. 1 eller straffbare tiltak som den har satt i verk.
5. Den som etter 8. april 1940 har utført eller deltatt i ervervsmessig virksomhet for fienden på en slik måte eller under slike omstendigheter at forholdet må anses utilbørlig.
6. Den som etter 8. april 1940 har foretatt noen handling som, uten å gå inn under bestemmelsene under nr. 1–3, rammes av noen bestemmelse i straffelovens kap. 8 og 9 eller i krigsartiklene i den militære straffelov.

Som følge av anordningen ble mange organisasjoner vurdert i landssvikoppgjøret, slik som Norsk-Tysk forening. Denne var i prinsipp ikke en straffbar forening å være medlem av, men under okkupasjonen var den et påtakelig samlingspunkt for en rekke sentrale aktører. Det var også uklart før den rettslige prosesseringen hvorvidt det var straffbart å ha inngått i NS' kultur-

Figur 1 viser oss to ting ganske tydelig. Det ene er at forfatterne fikk strenge straffer, og det andre er at deres saker strekker seg ut i tid. Hvis vi bruker Andenæs' (1979) angivelser, var omtrent $\frac{1}{4}$ av frihetsstraffene på over 3 år i oppgjøret som sådan. Blant forfatterne som får frihetsstraffer, er 43 %, nærmere halvparten, på over 3 år. Gjennomsnittet for forfatterne som får frihetsstraffer, ligger på rundt 4,5 år. Omtrent 3 % i oppgjøret som sådan får over 8 år i frihetsstraff, mens det for forfatterne er 21 %. Her er selvfølgelig Herman Harris Aall en som trekker tydelig opp, og det er ikke særlig på grunn av sin forfattervirksomhet, men den er ikke irrelevant. Straffene er fortsatt betydelige selv om han skulle blitt tatt ut av beregningene. Helt konkret ville gjennomsnittsstraffen da vært på omtrent 4,1 år per forfatter.

Flere av dem får dommer mer enn to år etter frigjøringa, og det ser ikke ut til at trenden med at dommene ble mildere jo senere landssviksakene ble gjennomført, gjelder på generelt nivå for dette utvalget. I figuren er straffeutmålingene de endelige, mens datoene er fra første domsavsigelse, dvs. på lavere nivå i rettsapparatet. Hvis vi hadde brukt dato for de som tar sakene til Høyesterett, ville trenden blitt ytterligere forsterket. Knut Hamsun er for eksempel representert med datoen for dommen i Sand herredsrett 19.12.1947, og ikke Høyesterettsdommen fra 23.06.1948. Samtidig kan det godt tenkes at tidspunktene for domsavsigelsene spilte inn i de konkrete sakene. Det må alltså vurderes sak for sak, om enn det er kontrafaktisk å spørre hvilken dom Jens Hagerup, som den siste som får dom i dette utvalget, ville fått om domsavsigelsen hadde vært fire år tidligere. Vi vil aldri få et svar på det.

Landssvikoppgjøret har vært kilde i flere arbeider allerede, men det er lite forskning om landssvikoppgjøret (Graver, 2015). Arkivet er under digitalisering, og det er grunn til å tro at dette bare er den spede starten på en mer systematisk gjennomgang. Johs. Andenæs (1979), Hans Fredrik Dahl og Dag Solhjell (2013), Baard Borge (1997) og flere har skrevet generelle studier, og internasjonalt har mange vært opptatt av overgangsjustisens rolle for nasjonen. Potensialet for å gjøre studier etter at materialet har blitt digitalisert, er imidlertid stort. Samtidig er det en diskusjon om landssvikoppgjøret utgjør et «case» av overgangsjustis, eller om det først og fremst var et politisk oppgjør (Langeland, 2008). Særlig bruken av dødsstraff har vært emne for oppmerksomhet tidligere, samt medienes støtte til dødsstraff. Denne avtok jo lenger bort fra 1945 man kom. Roussos (1996) analyse av fransk etterkrigshistorie er god på å fremheve hvordan valg som ble gjort, forteller mye

om datidens ønsker og behov, mer enn nødvendigvis hva som var riktig eller sant. Inspirert av psykoanalytiske begreper om momenter som ligger latent, fremhever Rouso at den kollektive hukommelsen i fransk etterkrigstid er selektiv på en måte som skøyv bort det kollektive ansvaret. Andrea Petö og Ildiko Barna fra Det sentraleuropeiske universitetet (CEU), som da holdt til i Ungarn og nå er kastet ut og befinner seg i Wien, har i sin gjennomgang av det ungarske oppgjøret etter andre verdenskrig funnet at den kollektive historien om oppgjøret stemmer dårlig overens med det faktiske materialet man finner (Petö & Barna, 2015), i god tråd med Maurice Halbwachs teorier om kollektive minner (Hjellbrekke, 2019). I Ungarn har oppgjøret lenge blitt vurdert til å være politisk styrt, hvor kommunistene hevnet seg, og dermed at det er delvis illegitimt. Petö og Barna viser hvor relativt nøytralt oppgjøret faktisk var. I deres gjennomgang finner de ulike grunner for hvorfor folk ble etterforsket, og ser også nærmere på skjevhetene ved oppgjøret, slik som hvor kjønnet det var. En av de som dømmes i oppgjøret der, var skuespilleren, direktør for det ungarske nasjonalteateret og leder for Film- og Teaterkammeret, Ferenc Kiss, som blant annet fremmet eksplisitt antisemittisme på 30- og 40-tallet.

Oppgjør er og blir vanskelig, og ordet lover en slags endelighet som de færreste oppgjør faktisk har. Landssvikoppgjøret var en måte å straffe dem man mente hadde krysset en grense under okkupasjonen, og å etterforske dette – det vil si å beslutte hva den metaforiske grensen faktisk var – var ingen enkel affære. De siste tjue årene i Norge har vi sett en del litteratur som skal løfte frem «Landssvikoppgjørets skyggesider», for å si det med undertittelen til Ingerid Hagen (2009). Selv mener jeg det er overdramatiserende å kalle det skyggesider, all den tid dette faktisk er åpent i fullt dagslys og var det i etterkrigstiden også. Kritikken av landssviksakene tiltok i takt med avstanden fra frigjøringen, og særlig overraskende er det heller ikke. Dahl og Sørensens (2004) hovedkonklusjon er også at oppgjøret stort sett foregikk i forsvarlige og ordnede former. I arbeidet med denne boka har jeg tatt meg i å tenke at avstand til andre verdenskrig er et privilegium vi har, men at det utgjør et dårlig grunnlag for kritikk av oppgjøret. Mer interessant finner jeg det å forsøke å forstå det, siden avstanden i tid blir større, men også fordi kildegrunnlaget er det det er.

Et forsøk på å starte med å se på landssviksakene systematisk, er Torgeir Sæveraas *Bokstaven R*, hvor han tar for seg 100 saker som starter på bokstaven R. Bokstavvalget er ikke tilfeldig: Det er valgt for å kunne si noe om den

mest kontroversielle saken i arkivet, nemlig politimester Knut Rød i Oslo, som var ansvarlig for deportasjonen av norske jøder med Donau i 1942. Det muliggjør også at Sæveraas kan skrive om Oliver Henry Rinnan, den kjente dobbeltagenten. Rinnan trigger en særlig potent side ved landssvikoppjøret – forestillinger om svik, nemlig angiveri – og oppjøret var særlig opptatt av angiveri. Sæveraas pretenderer ingen vitenskapelig gjennomgang; han mener kun at denne analysen bidrar til å sette sakene i et nytt og antakelig klargjørende lys. Han fikk en dom som ligner de andres, har jeg forsøkt å omskrive hans argument om politimester Rød til tidligere.²¹ Sæveraas setter slik tilfellet Rød i en nyttig kontekst, og bidrar prisverdig til fornyet oppmerksomhet rundt landssvikoppjøret. Et eksempel på en annen bruk av landssvikarkivet er allerede nevnte Simonsen (2016), som benytter 110 landssviksaker som grunnlag for å analysere to departementer under okkupasjonen.

Mer enn at denne boka handler om hvordan disse forfatterne ble borgere igjen, så handler den om å se på hvordan landssvikoppjøret var med på å definere dem som forfattere, og hvordan skrivegjerninga ble undersøkt i oppjøret. Ble våre idéer om forfattergjerningen endret som følge av okkupasjonen og det påfølgende oppjøret? Kanskje våre nåtidige forfatteridealer har landssvikoppjøret å takke? I så fall, er det slik det burde være?

I den første artikkelen fra «Ord og vold» (Hjellbrekke et al., 2025) var vi overordnet interessert i sosiale dynamikker, mens jeg i et annet forskningsbidrag (Halvorsen, 2026a) dykket ned i fem konkrete romaner og adresserte det litterære mer direkte. Videre har jeg skrevet to leksikonartikler om Åsmund Sveen og Ejlert Bjerke (Halvorsen, 2025a og 2025b), som kanskje kan sies å være mer historieorienterte. Denne boka bygger videre på de tre perspektivene og posisjonerer seg i landskapet mellom sosiologien og historiefaget, informert av litteraturvitenskapen. Kildegrunnlaget er et som har blitt benyttet mest innenfor historiefaget, men som også passer godt innenfor historisk sosiologi. Kort referert kan det kanskje sies som at jeg fra historiefaget trekker med meg kunnskapen om perioden, men også refleksjoner rundt hvordan vi kan analysere og gjengi fortiden. Fra sosiologien trekker jeg med meg kunnskap om roller og samfunnsdynamikker, og fra litteraturvitenskapen trekker jeg med meg en god del innsikt i sentrale verk og litterære utviklingstrekk

21 <https://sosiologen.no/omtale/han-fikk-en-dom-som-ligner-de-andres/>

i perioden. Dette reflekteres også i referanselista til slutt. Boka forsøker ikke å snakke til én av disse disiplinene, men vil forhåpentlig være av interesse for alle. Resultatet er nok også noe som kan plasseres innenfor litteratursosiologien, en disiplin som er litt ulikt plassert i ulike land og som også har egne tradisjoner (Sapiro, 2022). Disse kan presenteres som et kontinuum mellom interne og eksterne analyser (Halvorsen, 2026b; Smidt, Vold & Oterholm, 2013). De interne er da gjerne knytta til vektlegging av konkrete enkeltverk og analyser av skjønnlitteratur, mens eksterne typisk tar for seg kontekst, dvs. eksempelvis studier av produksjon eller resepsjon av litteratur og litterær status (for eksempel Casanova, 2004, Želinský et al., 2021). Flere og flere forsøker å inkludere hele kontinuumet i enkeltstudier (for eksempel Childress, 2017 og Santana-Acuña, 2020).

Jeg har også tilstrebet meg på å skrive denne boka tilgjengelig nok for en bred leserkrets, og inspirere til at leseren selv kan trekke med seg eksempler herfra videre inn i enten sosiologien, historiefaget eller litteraturfag. Ikke noe vil glede meg mer enn om denne boka kan vekke leselyst og interesse videre, kanskje egge til nye spørsmål om perioden, litteraturen eller sosiale dynamikker.

Oppbygging

Okkupasjonstiden innevarslet en kulturell unntakstilstand, ikke bare en militær og sosial. Mange forfattere forlot landet, slik som Sigrid Undset, Cora Sandel og Elsa Dickmann (sistnevnte først og fremst på grunn av sin jødiske identitet), slik mange forfattere hadde forlatt Tyskland, eksempelvis Thomas Mann og Leon Feuchtwangler. Samtidig forble de fleste, og flere forsøkte på ulike vis å få virksomheten sin til å fungere under nazi-styret: både i Tyskland på 30- og 40- tallet, slik som den ekspresjonistiske poeten Gottfried Benn (Petropoulos, 2014), og i Norge under okkupasjonen, slik som vitalisten Åsmund Sveen. De som forblei, besto både av dem som kollaborerte eller støtta regimet, dem som bedreiv motstand i skjul, og dem som regnet seg som «indre emigrasjon», sistnevnte påberopt særlig av mange i Tyskland (Sereny, 2000). De som tok aktiv del i motstandsbevegelsen, gjorde det blant

annet gjennom å spre illegale aviser og distribuere motstandsdikt utenom den formelle forlagsverdenen.

Forlagene ble det som vi i ettertid kaller nazifisert, og som på den tiden også ble forstått som tatt over av nazistene. Nazistenes kontroll over Gyldendal og Aschehoug resulterte i at forfatterne samlet seg i en forfatterboikott som innebar at de ikke leverte nye manus til forlagene fra sommeren/høsten 1943, og ved Gyldendal enda tidligere. Flere satsninger på såkalt kulturell nyordning ble iverksatt av Nasjonal Samling. I tillegg til en rekke utstillinger og utgivelser etablerte også NS Kulturtinget, etter modell fra Tysklands innføring av korporativisme og deres *Reichskulturkammer* (RKK). Dette var en statlig institusjon som overholdt politisk kontroll over kulturområdene: film, musikk, litteratur, teater, presse, kringkasting og billedkunst. Den nazistiske kulturpolitikken medførte også Norges første kulturdepartement og dermed første kulturminister – Gudbrand Lunde. Nesten alle de hundre medarbeiderne i det nyopprettede Kultur- og folkeopplysningsdepartementet var medlemmer av NS (Dahl, 2018, s. 86). Kulturdirektoratet ble også opprettet for første gang i Norge av nazistene i NS. Som et ekko fra nazistenes utstillinger av «degenerert» kunst og god kunst (i Den store tyske kunstutstillingen) arrangerte NS utstillingen «Kunst og ukunst» på Nasjonalgalleriet. All kultur som skulle være tilgjengelig, måtte være i tråd med NS' ideologi.

Denne boka vil ta for seg de ulike veiene frem til dette landskapet, der nazistene satt med kontrollen over det norske kulturlivet, og hvordan dette landskapet så ut. 20-tallet er ofte, med rette, beskrevet som en kontrastfull tid, for eksempel på grunn av harde arbeidslivskonflikter der arbeidere og arbeidsgivere sto hardt mot hardt. Ideologiene kommunisme og nazisme opptrer ofte som tydelige motsetninger som strukturerte mye av tenkningen i tiden. Samtidig var litteraturfeltet ikke like splittet på 20-tallet. Det er først på 30-tallet at store debatter splitter standen, slik som Ossietzky-saken og saken om skuespillet *Guds grønne enger*. Fra denne tida kjenner vi det nå mye brukte ordet «kulturkrig», og fra norsk litteraturhistorie kjenner vi todelingene mellom kulturradikalismen og konservatismen, og mellom «materialisme» og «idealisme», som ble gjort virksomme i denne tida. Samtidig peker mye fra 30-tallet mot at samtidens aktører ikke nødvendigvis hadde denne oppdelte forståelsen av virkeligheten., en roman som Odd Eidems «Uten fane» (1939) viser for eksempel en retningsløshetsforståelse av samtiden. Jean Paul Sartres «Kvalmen» (1938) er et internasjonalt eksempel på det samme. Senere tids

litteratur om tiden opp til okkupasjonen i Norge, slik som Mona Ringvejs *Eilif og Oline* (2023), har vist at det som kan kalles «gråsonene» kanskje var mer omfattende og mer uklare enn hvordan de har blitt konstruert i ettertid. En inngang til perioden gjennom litteraturen og forfatterne kan være fruktbar i denne sammenhengen for å oppnå en dypere forståelse. Samtidig må det stilles spørsmål ved hva romanen, og dens stilling på 30-tallet, var. Romaner og skuespill var det dominerende underholdningstilbudet, samtidig som litteraturen også holdt et høyt kunstnerisk nivå. Den favnet både bredt og nådde dypt. Etter en gjennomgang av hvilke romaner og romanforfattere som var store i form av salgstall og priser vil undersøkelsen gå videre til å drøfte romanens datidige forhold til virkeligheten.

Etter dette vil vi ta for oss forfatterne i puljer. Først de frikjente, samt en henleggelse, og til slutt de som fikk strengest straff. Mellom disse er forfatterne gruppert etter yrker og/eller hva de er tiltalt for i landssvikoppgjøret (i noen tilfeller sammenfaller dette): (5) De mildeste straffene – forelegg og bøter, (6) Selvmord, død og psykiske plager, (7) Diktermøtet i Weimar, (8) «Frontkjemperne», (9) Propaganda og avismenn, (10) Prestene, (11) Ragnarok og Kamban forlag, (12) Underviserne, (13) «Kremmerne» og (14) Kvinnene. Det vil bli gjort sideblikk til andre sentrale aktører i feltet, slik som forleggerne Tore Hamsun og Haakon Foss, og bibliotekar frøken Askenrød, men også til de øvrige kunstmrådene, slik som billedkunstnerne, regissørene, skuespillerne, arkitektene og musikerne – særlig i det siste kapittelet før konklusjonen. Det vil drøfte forfatteridealene og hvordan andre verdenskrig og landssvikoppgjøret påvirket de samfunnsmessige idéene om hva en forfatter er, og hva en forfatter burde være. Hva var egentlig litterært ved landssvikene?

Kapittel 2

Mellomkrigstidens kulturliv (1920–1940)

For å si noe om mellomkrigstidens kulturliv tar jeg utgangspunkt i to forfattere for å vise at tiårene besto av, og ble opplevd ulikt av, svært ulike aktører. De 38 forfatterne som denne boka handler om, er født på ulike tider, fra den eldste, Knut Hamsun, født i 1859, til den yngste, Arild Hamsun, født i 1914. Far og sønn, altså. De er henholdsvis 81 og 26 år ved den 09.04.1940, når okkupasjonen finner sted, noe som er et vesentlig moment å ha med seg i vurderingen av deres saker. I landssviksakene vurderes alder ofte eksplisitt, som i tilfellet med Sigurd Eldegaard: «på grunn av siktedes høye alder antar en at intet offentlig tilsyn krever påtale, og en tillater seg å foreslå at påtale unnlates».²² Knut Hamsuns sak er også kjent for sin vurdering av siktedes alder. Implisitt er alder også med i vurderingen av straffeutmålingen «i formildende retning» for Arild Hamsun: «Retten kan heller ikke se bort fra at selv om tiltalte har hevdet at han ikke var gjenstand for påvirkning hjemmefra, er det naturlig at han har ligget under for det syn og de meninger som hans berømte far hadde gitt uttrykk for».²³ Knut Hamsuns første sønn, maleren Tore Hamsuns (1912–1995) vitnemål i landssviksaken hans la også mye ansvar på Knut Hamsun, noe som kan ha spilt inn også på Arild Hamsuns dom. Det er kanskje rimelig å tenke at jo eldre Arild var, jo mindre vekt ville blitt

22 LS-sak, Sigurd Eldegard.

23 LS-sak, Arild Hamsun.

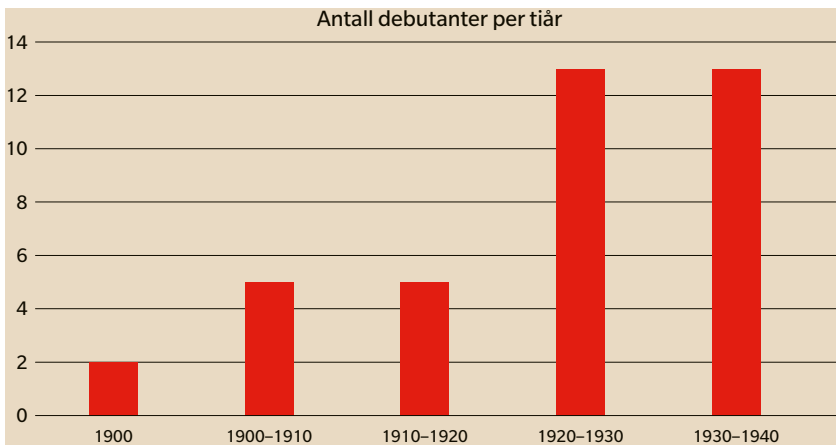
tillagt hans underordning faren. Samtidig er Arild Hamsun faktisk ikke så veldig ung i denne sammenhengen, ettersom det var personer i 17–23-årsalderen som hadde vært langt mer aktive enn han i krigen, og som ble ansett vanskelige å vurdere gitt alder. Tre av de tjuefem som ble dømt til døden etter krigen, Alfred J. Gärtner, Johnny Alf Larsen og Arne Braa Saatvedt, var rundt 17 år i 1940, og selv om deres alder ble vurdert formildende, var den ikke tilstrekkelig for å spare deres liv. I det fullstendige utvalget av forfattere er gårdsbrukersønn Sigurd Nesse (1852–1955) den eldste forfatteren, og den yngste er prestesønnen Paal Brekke (1923–1993).

I litteratursosiologien er man også opptatt av det som kalles litterær alder, det vil si hvor lang erfaring man har som forfatter eller som del av forfatterstanden. Hvis vi sammenligner Arild Hamsun med den nest eldste i utvalget her, Ivar Sæter, født i 1964, finner vi at den litterære alderen er svært ulik, dersom man anslår den til å påbeløpe fra første utgitte bok. Ivar Sæter debuterer i 1896 som 32-åring, og Arild Hamsun i 1939 som 25-åring. De har altså hhv. 44 og 1 års erfaring som forfattere når okkupasjonen inntreffer. De har dermed svært ulik posisjon i det litterære landskapet. I tillegg har de ulik tilknytning til institusjoner. Ivar Sæter debuterer på Cammermeyers forlag, i en tid der det norske forlagslandskapet var preget av mange ulike aktører, og utgir på Cappelen fra 1909 med *Livets sange*. Bokbransjen var svært kommersiell på denne tiden. Det var før de velferdsstatlige støtteordningene for alvor gjør seg gjeldende på feltet; et kulturdepartement fantes ikke og hadde aldri eksistert. Forfatteres søknader til det offentlige om det som da ble kalt diktergasje, gikk rett til Stortinget for behandling. Det fantes en rekke småforlag, men det var likevel slik at de store forlagene hadde høyest status, omtrent som i dag. Gyldendal Norsk Forlag kom til så sent som i 1925 og var riktignok et ungt forlag, men like fullt tungtveiende på grunn av aktørene involvert og forholdet til Gyldendal i Danmark. Arild Hamsun debuterer på Gyldendal med romanen *Ung mann kommer og går*, og utgir sine to diktsamlinger der også under krigen (1941 og 1943). Ikke irrelevant er det også at han er Knut Hamsuns sønn. Knut Hamsun var sentral i å etablere Gyldendal Norsk Forlag, og kommissarisk forlagssjef under okkupasjonen var sønnen Tore Hamsun. Selv om Arild Hamsun og Ivar Sæter har så ulike litterære løpebaner og historikk forut, er 20- og 30-åra viktige for dem begge. Selv om det for den ene er oppvekst- og studietid, mens det for den andre er livets høst, er begge deres valg om hvordan de forholder seg til tidens politiske strømninger, avgjørende

for dem og deres ettermæle. Det gjelder de øvrige 36 forfatterne denne boka handler om, også. For de fleste er dette den litterære perioden der de utgir sine bøker, kanskje også en formativ periode litterært sett. Ivar Sæter utgir to skjønnlitterære verk i perioden, men hadde dreid om karrieren og skreiv i den perioden mest biografier, bygdebøker og annen sakprosa – det var en svært aktiv periode for ham. Under ser dere en figur over hvornår de 38 forfatterne denne boka handler om debuterte:

Figur 2

Antall debutanter per tiår

Det er blant de eldre forfatterne i perioden andre som kanskje bedre får frem spennet av levende, virksomme forfattere i mellomkrigstida, slik som professorsønnen Theodor Caspari (1853–1948). Litterært sett representerte han en 1800-talls nasjonalromantikk og naturdiktning, og han motsatte seg aktivt realismen, som begynte å få en dominerende posisjon utover på 1900-tallet. I *Norsk biografisk leksikon* får vi vite at han var blant «de mest nasjonalbegeistrede naturlyrikere vi har hatt.» (Lotherington, 2024b). Han skreiv bøker helt fram til 1942, da han ga ut sin siste bok, *Av Jotunheimens saga*, på Nasjonalforlaget, som umiddelbart ble forbudt. Vi vet ikke konkret hvorfor, men det er tenkelig at det handler om personen Theodor Caspari, ettersom boka i seg selv av *Fritt Folk*, hovedorganet til Nasjonal Samling, blir vurdert

som «en bok alle natur- og Norgesvenner sikkert vil sette stor pris på».²⁴ Caspari hadde tyskfødte foreldre og jødiske aner. Dette ble en utfordring for ham da jødeforfølgelsene i Norge startet i 1942. Meldeplikt ble innført for alle norske jøder 17.11.1942, og Caspari svarer «Alltid bodd i Norge», som så mange andre jøder som ham, men han søker også om unntak fra bestemmelsene. Caspari får etter hvert, sammen med sin familie, unntak av Quisling selv. Etter en søknad der han sterkt vektla egen litterær produksjon om norsk natur, samt hans familie i Tyskland og at de var såkalte gode tyskere, fikk han unntak fra bestemmelsene. Selve beskjeden han fikk, kom på julaften 1942 fra Vidkun Quisling:

Beslutning. Med hjemmel i paragraf 4 i lov av 17. november 1942 om meldeplikt for jøder unntas Carl Theodor Caspari, født 13/2–1854, Bernhard Caspari, født 8/10–1885, Esther Catharina Caspari, født 1/11–1893, Josef Immanuel von Zezschwitz Caspari, født 14/4–1857, Carl Paul Caspari, født 17/3–1898, Anna Caspari Agerholt, f. 25/7–1892 og fru Marie Emilie Forsberg, fra bestemmelsene i nevnte lov, således at de blir å stryke av jøderegisteret og bestemmelser som er fattet eller måtte bli fattet om jøder ikke kommer til anvendelse på dem. Oslo, 24/12–1942, Quisling (Stamnes, 2012, s. 432)

Som en av svært få av jødisk slekt nådde han frem med sin søknad. Han dikter også om annet enn naturen, og et av diktene hans som forholder seg til samtiden, er et om boksesporten, «Det store 'knock out'» fra *Tidsskifte* (Caspari, 1921):

Der skalles og stanges. Et gaulende Raut,
og Menskene aander ei lenger. –
Kulturen har endelig faat et «knock out».
Reporterne hylar, Planeten er blaut,
og Vettet «i Taugene henger».

²⁴ *Fritt Folk*, torsdag 29.10.1942, s. 2.

Skjønt særlig bejaende er vel ikke dette diktet å regne. Snarere virker det til å formidle en samtidskepsis, hvor «Vettet 'i Taugene hænger'». En utførlig beskrivelse av 1920-årenes kulturliv må leseren lete andre steder for å få, men her er siktemålet å gi en innføring i noen av de sentrale aktørene boka handler om, i sin kulturelle kontekst. Modernitetens janusansikt kan på 20-tallet sies å representeres ved to motstridende metaforer: maskinalderen og jazzalderen (Myrvang, 2004). Journalisten og forfatteren Chr. A. R. Christensens (1906–1967) roman *Det hente i går* fra 1933 trekkes av Myrvang (2004, s. 137) frem som illustrerende for perioden den skildrer, 1920–1933. I romanen møter leseren Herr og Fru Hvermansen som en kveld i 1920 legger seg og våkner først på magisk vis i 1933. Grepet muliggjør forundring over alle forandringene som har skjedd i perioden som har gått: «Kvinnenes mote og utseende, biltrafikk, radio, telefoner, lydfilm, forlystelser, man hadde fått funkis og strømlijeform, psykoanalyse og komplekser, forbudstida var over og noe som het vitaminer var visst blitt nødvendig for helsa». Der hvor maskinalderen sto for rasjonalisering og teknologisering av arbeidslivet så vel som hverdagslivet, sto jazzalderen for oppbrudd fra tidligere normer og en friere livsstil, godt eksemplifisert ved kvinners frigjøringskamp. Dette kan også ses på som motpoler i en kulturkrig eller kulturkrise. Myrvang trekker frem Knud A. Wieth-Knudsen, professor ved Norges Tekniske Høgskole, som angrep jazz og atonal modernisme, og generelt «det materialistisk orienterte samfunnet som han mente fortrenget kvalitet, kunst og åndsliv». Han var ikke alene om å se «Degenerationstegn» på høylys dag i mellomkrigstida. Sigurd Hoel (1890–1960), som vi kommer nærmere inn på senere, *Den gule bil: historien om Jay Gatsby* som han oversatte, og hans egen roman *Syndere i sommersol*, begge fra 1927, står igjen som ikoniske representasjoner av motsatsen til slike konservative utfall.

Tidligere nevnte Paal Brekke er i denne sammenhengen instruktiv, ettersom hans modernistiske lyrikk, som først virkelig ble kjent i etterkrigstiden, og hans gjendiktninger av T. S. Eliot (1888–1965) og Ezra Pound (1885–1972) viser spennet som gjorde seg gjeldende. Skjønt like før okkupasjonen, og mens Paal Brekke rømmer over grensa til Sverige, er det en annen estetisk orientering han skriver innen, nemlig den nasjonalromantiske. Hans første dikt fra 30-tallet var sterkt preget av enderim og nasjonalromantikk. Her er diktet «Til Norge», skrevet i 1939, publisert i samlingen *Av din jord er vi til* (1942, Trots allt forlag, Stockholm), utgitt på et forlag som var nært det norske eksilmiljøet i Stockholm:

Fedrenes kjøtt og blod og ben
har smuldret til støv i din jord.
Og ser jeg en dvergbjerk blant ur og sten
da er det min egen bror.

Og graver jeg dypt i din svarte muld
og holder din jord i min hånd,
da finner jeg neppe sølv eller gull.
Jeg finner min egen ånd.

Dalens rødmalte stuer og hus,
din mark som er furet av plug,
din evige sang, det evige sus
i de ranke furuers skog,
og fjordene, fjellene, fossenes veld,
de snødekte vidder og vann, –
vi bærer det alt her inni oss selv.
Vi er ett med vårt fedreland!

Av din jord er vi til. I din jord skal vi bli,
og leve i tusen år.
Du og ditt folk, det er vi, det er vi,
som skal leve, som aldri forgår!

Diktet gir her en tydelig innlevelse i følelseslivet på 30- og 40-tallet, samt et godt uttrykk for kamplyrikken som gjorde seg gjeldende i perioden. Det er nok også litt overraskende, gitt forfatterens mer kjente estetiske uttrykk som modernist. Krigen viste i mange sammenhenger at det litteratursosiologien kaller autonome forfattere, «henfaller» til heteronome uttrykk. I dette tilfellet er det nok mer sannsynlig et bilde av en ung forfatter på vei inn i litteraturen.

Som tidligere nevnt er det litterære feltet i en slags utakt med det politiske klimaet i Norge i denne perioden: Der hvor det er politisk polarisering, er det litterær forening (1920-tallet) – og motsatt (1930-tallet) (Danielsen, 1984; Hjellbrekke et al., 2025). Det vi kan trekke ut av dette, er at litteraturen var forholdsvis autonom på 30-tallet, og forholdt seg sterkere til internasjonale

trender i kulturlivet enn til den norske samfunnsutviklingen. På 30-tallet forbedret økonomien seg, og arbeidsledigheten sank gradvis frem mot 40-tallet. Samtidig skilte forfatterne lag, både i synet på Den spanske borgerkrigen og kommunismen generelt, og i konkrete saker som skuespillet *Guds grønne enger* og Ozzietsky-saken. I litteraturhistorien er dette kjent som perioden hvor den nyrealistiske romanen dominerer, men også som en periode hvor viktige estetiske orienteringer som modernisme og vitalisme gjør seg i større grad gjeldende. Haakon Bugge Mahrts²⁵ bok *Modernisme* fra 1931 eksemplifiserer dette godt. Boka er skrevet fra Europas hovedsteder med tanke på å introdusere norsk publikum for modernismen og modernistisk «kunst, arkitektur, teater og film», som det står på omslaget litt magasinaktig (Mahrts, 1931). Vardøværingen og verdensborgeren Haakon Bugge Mahrts (1901–1990) var utdannet ved Sorbonne og sendte oppdateringer(!) til gamlelandet i bokform. Senere skreiv han også en rekke romaner, men som Tom Lotherington (2022) skriver i Oversetterleksikonet, har han: «måttet lide den alminneligste av alle norske litteraters skjebne: glemsel og forglemmelse.» Dette til tross for dekorasjoner som den franske Ordre national du Mérite (kommandør av den nasjonale fortjenesteorden, 1972), samt Æreslegionen (Chevalier de la Légion d'honneur, 1953, senere forfremmet til Officier, 1962) og den norske St. Olavs orden av 1. klasse (1968). Han oversatte bl.a. John Steinbeck, Emile Zola og ungaren Jean Földes (fra fransk). Nesten som en sosiolog beskriver han brytningstiden mellom den gamle og den nye tid i *Modernisme* (1931, s. 54):

Det turde være indlysende for de fleste at den kunst som skal smykke vore nye bygninger, med sine rene, lyse og sanitære boliger, med sin komfort og sine elektriske apparater, med sine kontorer hvor hurtige konferanser registreres paa diktafoner, og hvor regnemasinene arbeider lydløst og sikkert, maa arte sig noget annerledes end dem der hang over plyschsofaene i vore bedsteforældres hjem, mellem en aspidistra paa mahognysokkel og Bernadottefamilien. Vi fordrer et maleri av dekorativ virkning, som spiller med i rummenes arkitektoniske forhold og sætter en lysende og dristig farveakkord, en klarlinjet og tankestreng rytme ind i vort dagligliv.

25 Ikke en av de 38 forfatterne som etterforskes i landssvikoppjøret.

John Brumo fremhever *Modernisme* som «Et virkelig nyskapende verk», og sikter kanskje både til formen og til hva den introduserer det norske lesende publikum for. Den nye teknologiens inntog henger sammen med ny arkitektur og ny kunst i en skjønn forening, og markerer tydelig avstand til tidligere tiders kunst, som ikke lenger passer inn. Det er med en slik tidsforståelse man gjerne oppfatter fascismen som konservativ, dvs. mot modernisme og som forsvarer av mer konvensjonell eller tradisjonell kunst. Som vi kommer inn på i neste kapittel, er antimodernismen imidlertid en komplisert side ved fascismen både i Tyskland og i Norge, og når alle aspekter er vurdert, er fascismen kanskje best å forstå som revolusjonær på sin egen særegne måte. I vår gjennomgang av forfatterne som er virksomme i perioden har vi kategorisert deres skjønnlitterære bøker langs 18 estetiske kategorier. Disse er ikke gjensidig utelukkende. En forfatter som Knut Hamsun, som har så omfattende forfatterskap bak seg i 1940, er registrert med nesten alle kategoriene, mens andre forfattere, enten på grunn av korte karrierer eller mer spesialisert orientering, er registrert med én. Til slutt har alle fått en hovedkategori, altså den kategorien de har gjort seg mest bemerket innenfor.

Tabell 4

Oversikt over estetiske orienteringer som forfatternes verk er kategorisert etter. Disse er kodet binært (1/0) og laget for statistiske formål (Hjellbrekke et al., 2025).

1	Barne- og ungdomslitteratur
2	Krim og spenning
3	Annen populærlitteratur (eventyrroman, romanse, sjø- og fangst, eksotisk, «fantasy», farse, lystspill, fortellende sakprosa)
4	Legitimt drama, komedie og tragedie
5	Historisk realisme
6	Regionallitteratur/heimstaddiktning
7	Bondefortelling/nasjonalromantikk
8	Proletardiktning (by og bygd)
9	Tendenslitteratur
10	Realisme
11	Sentrallyrikk/dikt i bunden form

12	Naturlyrikk/naturskildring
13	Vitalisme
14	Norskdøm (norrøn-nasjonal mystikk)
15	Religiøs eller mytisk idealisme.
16	Modernisme (eksperimentell avantgarde, surrealisme/futurisme/ ekspresjonisme/dekadanse)
17	Psykoanalyse/psykologisk litteratur.
18	Litterært essay/intellektuell sakprosa

Dette er gjort på bakgrunn av lesninger av relevante verk, hvor studier av dem, litteraturhistoriske verk og leksika også er konferert. Vi har også registrert sjangre som det ble utgitt i, og laget nye bibliografier. Dette er gjort for 308 forfattere, og vi har komplette litterære profiler av dem.

Kort portrett av forfatterstanden

Utgangspunktet vårt for å lage datasettet var medlemslistene til DnF fra 1930- og 40-tallet, som utgjorde omtrent 250 forfattere. DnF hadde primært medlemmer som skreiv skjønnlitteratur og poesi for voksne, men hadde også en del akademikere som ble tatt opp som medlemmer. Dette var antakelig fordi de ble ansett som en del av feltet, og fordi de ofte skreiv både litteraturkritikk og mer essayistiske tekster med litterær kvalitet og innvirkning. Enkelte litteraturkritikere var også medlemmer, antakelig av lignende grunner som for akademikerne. Forfattere som utelukkende skreiv barne- og ungdomslitteratur, eller litteratur ansett som lettere, var ikke en del av DnF, men forfattere som skreiv dette ved siden av mer «seriøs» litteratur, forekom.

Utover DnF-listene ble datasettet supplert med fem grupper for å på best mulig måte dekke det litterære landskapet. For det første: forfattere som av ulike grunner ikke ville bli medlem eller ikke ble tatt opp som medlemmer. For det andre: nynorsk-forfatterne som organiserte seg i den konkurrerende organisasjonen Norsk Bokmannslag. For det tredje: litteraturkritikere som ikke var med i DnF. For det fjerde: kjente og anerkjente barne- og ungdomsforfattere.

Til slutt: en gruppe med NS-sympatiserende forfattere som publiserte under okkupasjonen. Når okkupasjonen enten forhindret forfatterne i å uttrykke seg gjennom sensur og forfølgelse, eller forfatterne selv valgte å boikotte NS' forsøk på å kontrollere offentligheten, var sistnevnte en gruppe som benyttet mulighetene som åpnet seg.

Hvis vi ser på alderen til de 345 forfatterne vi har samlet i datasettet, langs alderskategoriene som Sapiro (1999, 2014) benytta i Frankrike, finner vi at 77 forfattere er over 60 år, 68 forfattere er mellom 50 og 60 år, 86 forfattere er mellom 40 og 50 år, 65 forfattere er mellom 30 og 40 år, og 43 forfattere er under 30 år. De kommer altså fra alle aldersgrupper. 61 av forfatterne er født i Oslo, ca. en femtedel. I Frankrike var en tredjedel fra hovedstaden.

Høyere utdanning var sjelden på denne tiden, og offentligheten i Norge var preget av noen dominerende aviser, NRK-radio og sentrale forlag. Tilgang her betød med andre ord nesten en automatisk deltakelse i kultureliten, men forskjellene innad var betydelige med tanke på sosialt opphav, utdanning og økonomisk kapital. Like fullt vet vi at rekrutteringen til forfattere var dominert av folk fra øvre og øvremiddelklasse (Hjellbrekke et al. 2025). 40 % kom fra overklassebakgrunn, og en tredjedel fra familier hvor kulturell kapital overgikk økonomisk. Samtidig ser vi også at de giftet seg med hverandre: Det var såkalte sterke homogamibånd; overklassens barn giftet seg med hverandre. Det er en markant underrepresentasjon av forfattere med arbeiderklassebakgrunn eller andre lavere klasser. Under 10 % har arbeiderklassebakgrunn. Omtrent en femtedel hadde bakgrunn innen landbruk.

Hele 70 % av forfatterne hadde høyere utdanning eller fullført lærerutdannelse, og mer enn 25 % hadde fullført minst en lavere grad. Omtrent 11 % hadde doktorgrad, selv i en tid hvor dette ikke var et krav for å få ansettelse ved universitet. Det betyr at forfatterne var personer med en ekstremt høy grad av institusjonalisert kulturell kapital.

Når det kommer til økonomisk kapital, har vi mindre dekkende data, men vi finner store forskjeller her også. De rikeste forfatterne i 1939 ville tjent omtrent 8,5 millioner i dagens kronkurs, og de høyeste formuene var over 20 millioner.

Vi finner at forfatterne kan grupperes i tre eller fire grupper. Forfattere som også var akademikere, kunne leve godt av lønnen, og de mest kjente (og rikeste) forfatterne kunne gjøre det samme av forfatterskapet. Brorparten måtte like fullt kombinere en profesjon (underviser, lærer, journalist osv.)

med å være forfatter, og en enda mindre gruppe mottok sporadiske stipender fra DnF og andre.

Når det kommer til politisk stilling, er hele spekteret representert blant forfatterne, og viktigst i denne sammenhengen er at eksplisitte støtteerklæringer til fascismen (generelt, eller i Italia og/eller Spania konkret) forekom. Radikale intellektuelle utropte seg til representanter for opplysning og vitenskap, sekulær moral og fri seksualitet. Konservative tok til motmæle og forsvarte tradisjon, åndelige verdier og sedelighet.

Vi har samlet dataene prosopografisk, det vil si sammenstilt dem fra en rekke ulike kilder. Vedlegget i Hjellbrekke et al. (2025) redegjør for hvilke kilder som er benyttet. I tillegg har vi benyttet oss av ligningsrapporter og -lister, offentlige så vel som de som oppgis i landssviksaker for eksempel. For å klassifisere forfatternes handlinger under andre verdenskrig har vi benyttet oss av de historiske standardverkene om okkupasjonsårene, samt systematiske søk i avisarkiver og Fanger.no for å finne ut av hvem som var fengslet og når. Kjesäterkartoteket har også blitt benyttet for å finne ut av fengslingshistorikk. På bakgrunn av dette har vi delt forfatterne inn i fem grupper: 1. aktiv motstand, 2. passiv motstand, 3. ingen klar indikasjon på posisjon, 4. gråson/passiv kollaborasjon, og 5. aktiv kollaborasjon. Gitt at enkelte forfattere hadde motstridende syn eller endret syn i løpet av okkupasjonen, er klassifiseringen av nødvendighet en forenkling gjort for å analysere materialet.

Det leses

På 20- og 30-tallet sto boklesning sterkt i hele den vestlige kultur. Det var et radikalt annerledes medielandskap enn det vi forholder oss til i dag, og boken var et populært medium som nylig hadde opplevd innovasjoner slik som krimlitteratur – både detektiver og spionhistorier oppsto på 20-tallet og leses ofte som et uttrykk for modernitetens fremvekst (Boltanski, 2014). Krimlitteraturen var et nytt fenomen og ble i overveiende grad skrevet av urbane Oslo-forfattere fra øvre klasser i Norge. De var nok også påvirket av internasjonal litteratur, slik som den franske Maigret som Georges Simenon oppfant og skreiv om i 1930. Angivelig skal Maigret ha blitt «født» mens

Simenon var på reise i Norge i Ishavet. Romaner og skjønnlitteratur var altså folkelesning, men det var også noe som ble lest av beslutningstakere på toppen. Typisk i denne sammenhengen blir det trukket frem Hitler og Stalins omfattende boksamlinger, og deres engasjement for skjønnlitteratur, om enn av ganske ulik art. Sistnevnte er kjent for å ha lest Knut Hamsun med stor glede for eksempel, mens Hitler er kjent for å ha Karl May, som skreiv eventyrromaner fra det amerikanske ville vesten, som favorittforfatter (Evans, 2008, s. 566). Det finnes egne undersøkelser av deres biblioteker og leseaktiviteter, hvor det er lagt vekt på omfattende noteringer i margen og andre «bruksmerker» (Miskolczy, 2023; Roberts, 2022).

Et inntrykk av lesningen på 20- og 30-tallet kan vi få gjennom opplagsstatistikk. Dette er en tid hvor Norge har mellom 2,5 og 3 millioner innbyggere. De norske forlagene ekspanderte raskt og etablerte abonnementsordninger på bokverk og serier som ble svært populære. Blant forfatterne som inngikk i slike ordninger, var Sigrid Undset, Olav Duun, Hans E. Kinck og Kristoffer Uppdal. Etter at Gyldendal ble hjemkjøpt i 1925, satset de på nyutgivelser av «De fire store», som ble en stor suksess. I mellomkrigstiden er 1925 året det utgis flest titler, med hele 1 228 utgivelser (Andreassen, 1986, s. 41). I 1932 var det Bjørnsons «100-årsdag», og 840 000 bind ble solgt i den forbindelse. Harald Grieg, som var forlagsdirektør, uttalte at «det var medgått 45 000 sauer til innbindingen» (Grieg, 1955, s. 178).

Det er mange utviklingstrekk å peke på i mellomkrigstiden, og de fleste pilene pekte oppover, både når det kommer til produksjon, omtale og generell utvidelse av den litterære offentligheten. Avisene får nesten alle sammen økte opplagstall. Journalistikken profesjonaliseres, og annonsene brer om seg og skaper inntekter for bransjen.

Av de mest leste romanene i Norge fra 1900 til 1942, slik det er utregna av Sverre Tusvik (1994), er det to forfattere fra vårt materiale: Knut Hamsun, med hele åtte romaner, og Lars Hansen, med én («*Hvalrossen*» av Tromsø fra 1929). Totalt figurerer 70 romantitler på lista. Både Hamsun og Hansen får milde straffer, og deres landssviksaker skal vi gå nærmere inn på i kapittel 5. Av interesse her er imidlertid hva som leses og hvor mye det leses. Listen ellers domineres av Sigrid Boo, Johan Bojer, Sigrid Undset, Elias Kræmer (pseudonymet til Anthon B. Nilsen) og Trygve Gulbrandsen. Alle disse lever til og med okkupasjonen, utenom Nilsen, som dør like før. Viktigst her er kanskje like fullt omfanget: Dette er forfattere som leses bredt og mye. Sigrid Boo regnes

som den mestselgende forfatteren i perioden, og særlig boka *Vi som går kjøkkenveien* (1930) huskes hun for. Hun ble oversatt til 13 språk, og kan tjene som et eksempel på stor internasjonal oppmerksomhet rundt norsk litteratur i perioden (Adam, 2020; Fulsås, 2020). Den ble solgt i 60 000 eksemplarer i Norge og 40 000 eksemplarer i Sverige (Engelstad et al., 1989, s. 167). Den var regnet for å være en av tidens populære underholdningsromaner for kvinner. Romanen handler om overklassejenta Helga Breder som etter artium gjør et slags foreldreopprør ved å ta jobb som hushjelp, og inngår et veddemål med vennene sine om hvorvidt hun kommer til å bli «avslørt» eller ikke. «Avslørt» i denne sammenhengen betyr om folk kommer til å skjønne at hun egentlig ikke er en som trenger, vil eller skal være noe slikt som en hushjelp. I tillegg får vi en kjærlighetshistorie med en overklassegutt som jobber som sjåfør, og heller ikke fremsto som akseptabel ekteskapskandidat i utgangspunktet, men som det viser seg at han likevel var. Boka resulterte også i en motroman: Gro Holm fra Odda skreiv romanen *Takk så var det ikke mer* (1937), en sosial tendensroman om en politisk aktuell hushjelplov. I romanen møter vi en rekke hushjelpere som ligger under for husmødrenes makt, og som strever i sitt arbeide. Dette er en roman fra hushjelpenes perspektiv, og den tegner et alvorlig bilde av deres situasjon. Underliggende påpeker den behovet for en slik lov, som hadde vært diskutert lenge, men som først fikk fart etter at Arbeiderpartiregjeringen fra 1935 ga Statistisk sentralbyrå i oppgave å dokumentere forholdene. Romaner fra mellomkrigstiden var også gjenstand for stor oppmerksomhet fra den fremvoksende filmindustrien, som ønsket å lage filmatiseringer av bøkene deres. Sigrid Boo fikk flere bøker filmatisert, og *Vi som går kjøkkenveien* ble filmatisert flere ganger²⁶, blant annet i Hollywood i 1934, og er tilgjengelig på flere språk (engelsk, norsk, finsk og svensk blant annet).

I 1935 ble det utgitt 267 bøker av norske skjønnlitterære forfattere (Dahl, 1989, s. 27). Willy Dahl påpeker at dette tallet er inkluderende, og at vi her blant annet finner trivallitteratur og krim. Øvre Richter Frich og Stein Riverton, som var særdeles populære krimforfattere, sentrert rundt skarpe detektiver og helter, hadde allerede en lang karriere på denne tiden og var markante forfattere. Frich skreiv fra Stockholm, men på norsk, og var kjent for sin tydelige

26 Hvorav en filmatisering var en parallellinnspilling av den norske og svenske versjonen, som kom ut i hhv. 1933 og 1932, med Tancred Ibsen og Gustaf Molander som regissører for begge versjonene.

antisemittisme. Han døde i 1940, og dermed vet vi lite om hvordan han ville ha forholdt seg til Tysklands krigføring. Dahl påpeker at krimlitteraturen tok en vending mot hverdagen på 30-tallet, og fremhever Max Mausers psykologiske tilsnitt med oppmerksomhet overfor «hvordan det onde og destruktive får makt over mennesker». Dette er interessant ettersom Max Mauser er Jonas Lie den yngres pseudonym. Ikke bare er han barnebarn av forfatteren Jonas Lie, men hans far er Erik Lie, som var med på å bygge opp Bibliothèque Nordique ved St. Geneviève i Paris, som er der den dag i dag, og som angivelig ble sterkt påvirket av datidens Dreyfus-sak (1894–1906) i Frankrike, på reaksjonær og antisemittisk side. Han var altså en anti-Dreyfusard i likhet med Knut Hamsun. Både Erik Lie og Jonas Lie d.y. blir ansatt i det tyske utenriksdepartementets militæravdeling, med oppgave om å spre propaganda om krigføringen under første verdenskrig. I etterkant av dette utdanner han seg til jurist, og får oppdrag av Vidkun Quisling, som innenriksminister i Bondepartiets regjering, om å være en av de 71 håndplukkede til å utgjøre Statspolitiet. Dette leder ham videre inn i NS-regjeringen under okkupasjonen, hvor han var politiminister. Jonas Lie d.y. dør i 1945 og er dermed heller ikke med i landssvikoppgjøret, men han er den tydeligste kandidaten til å få dødsstraff blant forfatterne.

Konkurransen til boka i medielandskapet kom først og fremst fra radio og den fremvoksende filmindustrien, men om de egentlig var for konkurrenter å regne kan nok diskuteres. Lyttingen opplevde like fullt stor vekst. Antallet radiolisenser ble dobla fra 1935 til 1940 (188 792 til 429 412), men denne medieutviklinga var kun til fordel for skjønnlitteraturen, som fikk nok en arena å spres gjennom. I 1940 tok dette like fullt en brå slutt, som ved så mye annet, ved at det ble forbudt å ha radio derhjemme. Filmbransjen derimot fortsatte sin voksende popularitet under andre verdenskrig, og ble et medium nazistene var særlig interessert i, ofte eksemplifisert ved Leni Riefenstahl og *Viljens triumf*. I Norge dro en rekke skuespillere og regissører til Tyskland og deltok i filmproduksjon i perioden nazistene styrte, og det ble for eksempel gjort filmatiseringer av Peer Gynt i perioden som dreide den sterkt i nazistisk retning (Holt, 2020). NS opprettet Statens filmdirektorat som sto for sensur, produksjon og distribusjon under okkupasjonen, og her er særlig regissøren Walter Fyrst en som nevnes, og hans film *Unge viljer* (1942). En av de viktigste tidlige regissørene i Norge, Peter Lykke-Seest (1868–1948), som regisserte 9 filmer allerede før 1920, var også forfatter og mest kjent som det. Derfor inngår han også i vårt datasett.

Som nevnt var norske romaner populære også utenfor Norge. Norges litterære posisjon var riktignok perifer, men siden Henrik Ibsen og Bjørnstjerne Bjørnson hadde den like fullt betydelig internasjonal oppmerksomhet. Det fantes altså et internt skille mellom forfattere som oppnådde internasjonal anerkjennelse, og dem som ikke gjorde det. Den internasjonale suksessen kjenner vi delvis gjennom at vi har oversikt over oversettelsene som ble gjort; mange verk ble oversatt til en rekke europeiske språk. En annen indikator kan være populariteten i enkelte bokmarkeder. Siden Tyskland er et av de sentrale europeiske bokmarkedene og viktig i denne sammenhengen, kan det være verdt å merke seg at norsk litteratur var det mest oversatte til tysk under andre verdenskrig (Fulsås, 2022; Sturge, 2004). Særlig romanene til Mikkjel Fønhus, Trygve Gulbrandsen, Olav Gullvåg og Tarjei Vesaas var populære. De ble ofte lest i et «Blut und Boden»-perspektiv, og underliggende virket også en idé om at det «rent ariske» Norge ble sett på som et naturlig sted for fremvekst av «ekte kunst» (Emberland & Kott, 2012).

Utkikkspunkt fra fem 30-tallsromaner²⁷: Hvilken skitten strøm fløyt over landet?

Generelt er 1930-tallet i Norge preget av økonomisk vekst og modernisering, men litteraturen er ikke samfunnets speil – til tross for at den kan leses slik – og dermed er det ikke å forvente at den skjønnlitterære produksjonen nødvendigvis handler om dette eller uttrykker dette.²⁸ Like fullt kan vi kanskje si at forfatterne er intellektuelle som «former den nasjonale kulturelle selvforståelsen» (Chaney, 2012, Charle, 2008)²⁹, og at det å vende oppmerk-

27 Dette underkapittelet bygger på Halvorsen (2026a).

28 Dette kalles gjerne refleksjonsteori innen litteratursosiologien. Inspirert av det har jeg, sammen med kolleger, analysert over tusen romaner av hhv. motstandsforfatterne og NS-forfatterne i materialet ved hjelp av maskinlesing og kunstig intelligens. Her finner vi blant annet at det er langt flere mannlige enn kvinnelige protagonister, og at NS-forfatterne virker til å ha mer agentive kvinnelige protagonister (Halvorsen et al., 2026).

29 Min oversettelse fra engelsk.

somheten mot litteratur fra 30-tallet gjør oss bedre rustet til å forstå perioden. Kittang (1995, s. 54) skriver at det er til 30-åra man burde gå for å undersøke den «fascistiske gehalten i litterære verk», «ei dikterisk framstilling av konfliktrar», fordi det er «meir fruktbart å gå til det dei skreiv før loddet vart kasta». På 30-tallet, «da konfliktane var djupast og mest akutte, og da også NS-diktarane hadde høve til å famle seg på ærleg vis fram til sine særeigne svar og løysingar». Denne begrunnelsen er interessant og kan også gjelde for å undersøke ev. antifascistiske gehalt i litterære verk. Det vi i ettertid kjenner som en periode med sterke politiske motsetninger, enklest eksemplifisert ved kommunismen og fascismen, fremsto kanskje ikke slik for personer da, muligens fordi innholdet i hva kommunismen var, og hva fascismen var, fremsto annerledes. Like fullt har vi forsøkt å kategorisere forfatterne etter deres politiske stillingstagen, og da har vi operert med stillingstaging overfor NS som retningsgivende. Kategoriseringen har først og fremst tjent statistiske formål, og er ikke nødvendigvis endelig på individnivå. For eksempel er det mange som, på grunn av lite kildetilfang og at vedkommende holdt seg rolig og hadde lavt aktivitetsnivå under okkupasjonen, samt ikke ytrer noe særlig i den ene eller andre retning før okkupasjonen, har havnet i en mellomkategori vi har kalt «apolitisk/nøytral/inaktiv».

Det kan være vanskelig å skille mellom aktiv motstand og det vi har kalt antifascister, dvs. personer som tydelig markerer holdning under okkupasjonen, men kanskje ikke gjør så mye; for eksempel Ninni Roll Anker, som er 67 år og syk når okkupasjonen inntreffer. Det er kanskje for mye å forvente at en syk 67-åring skal ta aktiv del i motstanden, og slik sett er det informativt å ha med her, fordi det ikke er noen kåring over hvem som utviste mest heltemot, men et forsøk på å lage et litt nyansert bilde av ulike handlinger under krigen. De siste kategoriene er hhv. aktiv kollaborasjon og gråsoner. Som grunnlag for å plassere noen i gråsoner har vi benyttet kilder som plasserer dem i gråsonen, slik som hvorvidt de er sanksjonert internt i foreningen. Dette kan kritiseres, ettersom foreningen kanskje ikke hadde rett angående dommen og kanskje har oversett noen som burde ha vært der. Samtidig mener vi at åpenheten rundt kriteriet her er tilstrekkelig for at leseren kan forstå analysene og selv bedømme holdet i dem. For å gi et lite innblikk i litteraturen fra de ulike politiske kategoriene har jeg trukket ut fem bøker: *Helg* (1937) av Kristian Elster d.y., *Borgerfesten* (1939) av Ronald Fangen, *Sår som ennu blør* (1931) av Karo Espeseth, *Den som henger i en tråd* (1935) av Ninni Roll Anker og *En mann*

uten ansikt (1933) av Finn Halvorsen. Det kanskje mest kjente stykket litteraturkritikk fra denne perioden er journalist Fredrik Ramms (1931 [1999, s. 625]) kortfattede, men harde utfall mot samtidens litteratur som «en skitten strøm [som] flyter over landet». Det rammet først og fremst debutanten Karo Espeseth. Hun er «...en god nr. 1 i den norske konkurranse om literært [sic] svineri», ifølge Ramm, men han nevner også en rekke andre forfattere, særlig Sigurd Hoel og Arnulf Øverland, og uttrykker en generell skepsis overfor modernistisk litteratur, og litteratur om seksualitet eller inspirert av psykoanalyse. Hva kan et punktnedslag i fem romaner vise oss?

Helg fra 1937 har undertittelen en familiehistorie, og handler om Gunnar Hågar og hans liv gjennom en jul som sjef for en avdeling i en butikk i Grensen som selger syd-frukt, møbler og antikviteter:

«Advent – jeg vet sgu ikke hvad det betyr en gang.» Gunnar snudde sigaren i munnen.

Birger så på ham med et blekt smil: «Adventus Domine – Herrens ankomst. Det er den stunden en bier i – i forventning.»

«Det passer sabla godt for oss. – Nei, jula kommer djevelen så på tverke i år»

Herfra ruller det i gang i det som kanskje er den minst kjente av de fem bøkene, men samtidig veldig typisk for sin tid. Boka er delt inn i fem deler: advent, dagen før jul, julaften, første juledag og nyttårsaften. Butikkdriften som handlingen springer ut av, har vært i familien siden midten på 1800-tallet, og er delt i to, hvor den andre avdelingen ledes av Gunnars bror, Lars. Gunnar og familien er hovedansvarlig i boka, og dramaet sentrerer rundt bedriftens økonomiske usikkerhet og hvorvidt familien klarer seg gjennom jula når de må skjære ned på økonomien. Willy Dahl (1989, s. 34) kaller det et «skremmebilde av forretningsmiljøet i Oslo», og fremhever det som en roman som er kritisk til den borgerlige livsform, om enn «oversett».

Kristian Elster den yngre (1881–1947) virket aktivt både som forfatter og litteraturkritiker, akkurat som hans far, i *Aftenposten*. Han var utdannet jurist og arbeidet også som departementssekretær. Han er kjent for å ha myntet begrepet «nyrealismen» i 1918. Krigen ble ingen stopper: Han fortsatte kritikervirksomheten i *Aftenposten* under hele okkupasjonen, en aktivitet som av Tore Rem et al. (2020) treffende blir karakterisert som «ufortrøden».

Estetisk er orienteringen hans vurdert til å være hovedsakelig «Litterært essay/intellektuell sakprosa», ettersom hans viktigste verk nok er tobindsverket *Illustrert norsk litteraturhistorie* fra 1923–24. Han skreiv hele 20 romaner, tre novellesamlinger, fire skuespill og en diktsamling. Estetisk er han registrert innenfor barnelitteratur, populærlitteratur, legitimt drama, historisk realisme, realisme, sentralrykk/dikt i bunden form og naturlykk/naturdiktning.

Ronald Fangen var konservativ, kristen og med på å starte intet mindre enn både *Vor Verden* og *Vårt Land* – det første et tidsskrift fra 1923, og det siste kristenavisa du kjenner. Han ble født i 1895, som ingeniørsønn i Kragerø. Alt i 1934 var han en tydelig offentlig kritiker av Hitler og Nazi-Tyskland, og skreiv i essaysamlingen *Dagen og veien*: «Vi vet at Tyskland er blitt et dikturland, at den nasjonalsosialistiske kupregjering har avskaffet all opposisjon, både partimessig, i pressen og ute i folket. Vi vet at den har ført og fremdeles fører en brutalt uforsonlig rasekrig som ikke bare går ut på å fordrive jødene fra tysk jord, men også positivt skal fremtrylle en såkalt ren germansk rase» (Fangen, 1934, s. 192–193). Lignende formuleringer fremmet han også i dagspressen, blant annet i *Dagbladet*.³⁰ I denne perioden gikk han også inn i Oxford-bevegelsen. Hans kritikk av Hitler ble vurdert til å være «Deutschfeindliche Einstellung», tyskfiendtlig innstilling, og han ble arrestert av Gestapo den 08.11.1940 (Sæther, 2024). Hans erfaringer fra Møllergata 19 kan leses i *I nazistenes fengsel 1940–1941* (1975).

Før det kan vi legge til at han var formann i forfatterforeningen, sentral i Benneche-striden, og at han gjennom å oversette *Guds grønne enger* – som ble anklaget for blasfemi da det skulle settes opp i 1932 – også spilte en rolle i historien om KrFs tilblivelse. Han skreiv selv fem skuespill og en rekke essays, i tillegg til romaner. *Borgerfesten* (1939) var hans tolvte roman og den første romanen i den ufullførte trilogien *Kvernen som maler langsomt*. Her utfordres Bergens handelsborgerskap anno slutten av 1800-tallet av innflytterne, strilene. Borgerfesten er en årlig fest som borgerskapets menn samles til, og den utgjør et slags dramatisk midtpunkt. Det er «en yndet sport blant byens borgere å 'terge' hverandre», men det er mer som tårner seg opp. Den aristokratiske konsulen Brehmer fornærmer grosserer Saugland, bondesønnen, som ønsker å hevne seg ved å vende byens befolkning mot eliten: «Vilde ikke

30 *Dagbladet*, lørdag 18.08.1934, s. 6, «Tyskland og Norden».

de fine anerkjenne ham så kunde han i hvert fall ergre de fine» (s. 42). «Hans egen leilighet var på seks værelser og kjøkken og pikekammers, alt samme så rummelig og standsmessig at hans kone omsider var blitt vel fornøyd med den side av saken. Nu fikk han se om hun blev fornøyd når det i stedet for standsmessig omgang og forsoning med de fine blev krig» (s. 122). Et annet spor i romanen er den religiøse krisa studenten Henrik Holter blir sendt ut i etter at hans mor dør. Neste bind i trilogien er den ufullførte *Presten*, som ble utgitt i 1946. Fangen var nemlig om bord på et fly som, like etter at det tok av på Fornebu, mistet kraft i en motor, og som Wikipedia melder: «kolliderte med tretoppene og falt ned i en hage og et hus på adressen Halden Terrasse 10 på Snarøya.» Alle unntatt én på flyet døde.

Estetisk er han kategorisert, ikke overraskende, innen «Religiøs eller mytisk. Idealisme.», noe som viser at hans estetiske orientering hang sammen med hans religiøse overbevisning. Han skreiv også innen legitimt drama, realisme, modernisme og psykoanalytisk eller psykologisk litteratur. Rune Slagstad (1998, s. 397) har påpekt at *Borgerfesten* var en del av et større kristen-humanistisk dannelsesprosjekt.

Sår som ennu blør (1931) er, som allerede nevnt, en roman som ufrivillig fikk mye oppmerksomhet i norsk offentlighet, særlig med Fredrik Ramms fremheving. Det har også blitt dens bane i norsk litteraturhistorie (Andersen, 2012, s. 411). Karoline Espeseths (1903–1991) bok slo ned midt i kulturkampen, publisert med hennes kallenavn Karo. Den er et slags modernistisk prosadikt om krigens traumatiserende konsekvenser, til tross for at forlaget har markert den som en roman, og slik sett kanskje et paradoksalt verk av en forfatter som befant seg i «gråsonen». Rees (2000) kaller den en eksperimentell roman. Vi kan anta at både formen, men også at temaet knyttes til seksualitet og politikk, gjorde den særlig kontroversiell. Modernismen er antatt å ha en sen innflytelse i Skandinavia, hvor den først og fremst gjorde seg gjeldende etter andre verdenskrig, på 50- og 60-tallet; slik sett er *Sår som ennu blør* et avantgarde-verk (Brumo, 2020). I boka blir vi kjent med førstehåndserfaringene til en tysk soldat fra første verdenskrig, som forelsker seg i en norsk jente rundt 1930, og hans psykologiske selvransakelse. Han har utviklet sterke sadistiske trekk og lengter etter å slå og bite, men holder lystene tilbake, inntil en dag hvor han finner det vanskelig; dette leder til bokens katarsis. I andre del av boka løftes refleksjonene rundt forholdet mellom krigserfaringene og hans problematiske forhold til kvinner og nærhet, noe som resulterer i at hans

sadistiske tilbøyeligheter avtar, og at han frir seg fra behovet for å slå. Her er et utdrag (s. 132–133):

Krigen.

En gang spurte du om jeg hadde vært

Med.

Da jeg sa ja

Gyste du.

Og du sa

At det måtte ha vært forferdelig.

Husker du?

Men krigen

Goldfasänchen

Den var slett ikke så forferdelig som du tror.

I krigen

Da var alt som det skulde være da.

Krigen

Det var noget selvfølgelig.

Kampen var selvfølgelig.

Døden var selvfølgelig.

Det var selvfølgelig at jeg drepte andre.

Det var selvfølgelig at jeg selv ble drept.

Det var selvfølgelig at min bror Jakob falt.

Det var selvfølgelig at jeg selv blev helt annerledes enn jeg var da jeg drog ut.

Alt var selvfølgelig.

Nei

Krigen

Den var slett ikke så forferdelig.

Efterpå kom det forferdelige.

Da det hele var forbi.

For Espeseth var tiden etter utgivelsen av boka forferdelig; hun ga aldri ut skjønnlitteratur igjen. Hun var født i Haugesund i 1903, datter av en skomaker.

Hun flyttet til Oslo for å studere tysk litteratur, og videre til Tyskland i 1928 for å skrive en avhandling. I Berlin innleder hun et forhold med Gerhard von Mende – Gogi, som hun kalte ham. Han var fra Kurland i Latvia og hadde en far som ble drept av bolsjevikene i 1918. Familien flyktet til Tyskland, hvor han ble spesialist på språk som tyrkisk og tartarsk. Han antas å være inspirasjonen bak *Sår som ennu blør*. Von Mende var underviser og ble senere professor ved Universitetet i Berlin og leder for kaukasus-avdelingen til «Riksministeriet for de besatte østområdene» – ledet av Alfred Rosenberg. Han var kjent som en entusiastisk nazist som rådgav Rosenberg om minoriteter i Sovjetunionen. Karo havnet slik i Berlin, midt blant andre verdenskrigs sentrale aktører. Det er lite vi vet om denne perioden utover det hun selv skriver i sin memoarbok.

Estetisk er Espeseth kategorisert med modernisme som hovedorientering, og hennes stil kan også beskrives som ekspresjonistisk eller eksperimentell avantgarde. Særlig interessant er dette ettersom det er en type litteratur som angivelig var upopulær blant toneangivende nazister, men nærmere studier viser at det også var interesse for og aksept for modernisme og lignende kunst innad blant nazister (Petropoulos, 2012). Ifølge Ringdal (1993, s. 498) var Karo Espeseth medlem av NS på 30-tallet, men det er vanskelig å finne solid belegg for det, og hun er dermed som gråsonen å regne i vårt utvalg.

«Den kongelige norske hoffkommunist» Nini Roll Anker var som nevnt syk da tyskerne okkuperte Norge, og vi vet lite om hva hun foretok seg i den korte perioden frem til hun gikk bort 20.05.1942. Før det var hun en sosietetsdame og en autoritet i forfattermiljøet. Hoffkommunist ble hun kalt på grunn av sitt nære vennskapsbånd til kongefamilien. Hun hadde flere verv i Den norske Forfatterforening. Hennes borgerlige bakgrunn, med en far som var høyesterettsdommer, justisminister og stortingsrepresentant for Høire, og hennes sosiale engasjement slik det kommer til uttrykk i romanene, som i *Den som henger i en tråd* (1935), fremstilles ofte som et paradoks (Andersen, 2012). Men, som det trekkes frem flere steder, finner man i et brev hun skrev til Bjørnstjerne Bjørnson i 1906 følgende formulering: «For mig er det 3 ting, 3 vældige ting, som gjør livet værdt at leve: kjærlighed, kunst og arbeiderspørgsmaalet». Hun, som flere andre kvinner, skreiv flere bøker under mannlige pseudonymer (Jo Nein og Kåre P.) for å gå fri for fordommer, og lykkes til dels med det.

«Det lakket mot jul. Den lille byen lå under den store sneen. Husene hadde hvite hetter, trærne bar hvite byrder, fra menneskene stod det røk når

de pustet, og bøndernes hester bar rim i fakset. Året drog seg mot slutten; på konfeksjonsfabrikken var de siste ordrene ekspedert.», slik stifter leseren bekjentskap med hva det skal dreie seg om i romanen: det sosiale livet rundt konfeksjonsfabrikken og arbeidsforholdene. Dette er hennes mest kjente verk, og det er blant annet filmatisert i senere tid. Kvinnene som arbeider på fabrikken, har lave lønninger og utfordrende arbeidsforhold, og vurderer streik. Protagonisten Karna utvikler en klassebevissthet i løpet av romanen, noe som gjør at hun ønsker å organisere kvinnene for å bedre arbeidsforholdene. Romanen er fortalt av en allvitende tredjepersonsforteller, som i dialog gir stemme til flere personer. Den handler altså om utnyttning og berører politiske emner som fagforeninger og fosterdrap, men har en mer humanistisk inngang til emnet enn en politisk. Som historisk roman inngår den i en trend på 30-tallet.

Roll Anker skreiv 25 bøker fra debuten i 1898 og frem til hennes siste verk i 1938. Det var skuespill, noveller og romaner. To bøker ble publisert posthumt. Estetisk er hun godt forankret innenfor datidens dominerende orientering, realismen. Hun regnes som en av de viktigste forfatterne innen nyrealismen, men hun trakk også på legitimt drama, proletarlitteratur og tendenslitteratur.

For hundre år sida var Slottsparken åpenbart en scene hvor man la mang en handling, gjerne lyssky, og så også i *En mann uten ansikt* av Finn Halvorsen. Halvorsen, født i Tana, Finnmark, sønn av en prest, er den som dømmes nest strengest av forfatterne etter andre verdenskrig, med 12 år. Dette skyldes at han har vært sjef for Statens teaterdirektorat og iverksatt sensur, samt deltatt i Kulturtinget, og i det hele tatt ivret for NS på kulturfeltet i form av både ord, propaganda og formelle verv og handlinger. Til tross for et skuespill som *Diktatoren*, som ble satt opp på Nationalteatret, og bøker som *Mot dag*, en tendensroman mot kulturradikalisme, hevdet Halvorsen hele tiden at han ikke bedrev propaganda: kunst og politikk burde holdes adskilt, hevdet han. I hans samtid var det mange som påpekte at han ikke var så flink til å overholde det skillet han formelt sett hevdet som ønskverdig. *En mann uten ansikt* er et (av flere) unntak, og en snodig, modernistisk roman. Den presenterer ikke noe argument, men nettopp fraværet av det virker å være dens poeng. Som tittelen indikerer, er hovedpersonen en ansiktsløs person, uten at dette er oppsiktsvekkende, snarere tvert imot, ved navn Gotfred Lie: «det er et navn som er lett å huske og lett å glemme», som det står (s. 6). Han jobber i et større firma i Oslo og er en vellykket forretningsmann. Han er gift

med kvinnen han elsker, bor i en villa og lever et liv som på overflaten virker til å være i skjønneste orden. Under overflaten er Lie rastløs; han drifter rundt i Slottsparken og lengter etter intime bekjenskaper utenfor ekteskapet, og det er forfølgelsen av dette som romanen dreier seg om – uten at det er noen moralske poenger i det ene eller annen retning. Resepsjonen var delt i to: de konservative kritikerne som fant den vulgær (Barbara Ring (Nationen), C.J. Hambro (Morgenbladet) og Inge Debes (Arbeiderbladet)), og de radikale kritikerne som fant den viktig i tematiseringen av fremmedgjøring (sosialisten Paul Gjesdahl og en anonym Aftenposten-kritiker) (Lund-Iversen, 2016). Atle Kittang (1975, s. 62) har også fremhevet fremmedgjøringen som romanens sentrale aspekt, men hevder at de forenklete løsningene som Halvorsen trekker frem i romanen, er «[...] kimen til det som etter kvart skulle bli ei fast nazistisk overtyding hos forfatteren». Her er et utdrag fra romanen:

Tre år. I tre år hadde det allerede vart. Det var efter den kvelden han tilfeldigvis gikk gjennom parken her og kom over det paret, som hverken hørte eller så, – efter den kvelden var det, det begynte. Men hvorfor, hvorfor var det begynt? Var det det at han plutselig så, hvor hans egen verden var liten, fattig, uten sensasjoner? Og var det så trangen til å fylle og forstørre den med mennesker, med skjebner, med andres liv og opplevelser, som hadde drevet ham inn i denne erotiske villdans? Det varte jo ikke så lenge, før det blev for lite bare å se. Han måtte tettere inn på dette nye, han måtte også selv handle ... (s. 19)

Halvorsens biografi kommer vi nærmere inn på i kapittel 15 (*De strengeste straffene*), så i denne sammenhengen er det selve litteraturen som er poenget. Litt som med Espeseth er den altså kanskje en annen enn hva man ville forventet seg av forfattere som lot seg verve til NS og sentrale posisjoner. Halvorsens estetiske orientering i forfatterskapet er psykoanalytisk eller psykologisk litteratur, og det er langt fra «Blut und boden», for å si det slik. Han trekker også på estetiske orienteringer som legitimt drama, tendenslitteratur, realisme, vitalisme, modernisme og «religiøs eller mytisk litteratur. Idealisme.»

Disse nedslagene i fem romaner av fem ulike forfattere viser oss noe av den historiske kompleksiteten i perioden, og gjør oss kjent med hva som ble skrevet. I det videre skal jeg ta for meg noen sentrale saker som ble viktige

på 30-tallet og var med på å definere ulike leire innen forfatterstanden: skuespillet *Guds grønne enger*, tildelingen av Nobels fredspris til Ossietzky, den spanske borgerkrigen, psykoanalysen og Hitlers maktovertagelse i Tyskland i 1933. De to første her brukte vi til å analysere forfatterne og skillelinjene. Disse kontroversene var med på å politisere litteraturen, ved siden av Mussolinis styre i Italia og den politiske utviklingen i Sovjetunionen, både internt i landene og på tvers av nasjonale grenser. Internt i landene var det flere foreninger som vedtok uttalelser, eller hvor medlemmer meldte seg ut i protest. Samtidig var det en rekke internasjonale forfatterforeninger, og blant annet forsøkte nazistene i Tyskland å etablere sin egen internasjonale forfatterforening for å få kontroll på feltet (Martin, 2016).

Guds grønne enger

Skuespillet *The Green Pastures* (1930) av Marc Connelly ble oversatt til norsk med tittelen *Guds grønne enger* av Ronald Fangen. Det var Nationaltheatret som i 1932 ønsket å sette opp skuespillet, hvor gud selv er på scenen, i en svart manns skikkelse. Regissør var Halfdan Christensen, nevnte Barbra Rings svigersønn. Dette vakte store protester ettersom religiøse grupper fant stykket blasfemisk. Protestene pågikk i ulike fora, med mange ulike deltakere, helt frem til 1934, da Stortinget vedtok å innstramme blasfemiparagrafen i lovverket. Saken ble løftet til Stortinget, som vedtok en uttalelse hvor de oppfordret Regjeringen til å sikre at blasfemi ikke forekom, og denne prosessen resulterte i at Nationaltheatret tok stykket av plakaten. Det var et tilfelle av såkalt kansellering. Produksjonen ble aldri tilgjengelig for publikum; kun en gang ble den vist, og da 08.05.1933 som en lukket forestilling. Prosessen i Stortinget skapte store protester i DnF, men det var også interne uenigheter. Haakon Bekeng-Flemmens (2020, s. 10) doktoravhandling om striden fremhever den som en «nerveknute i samtidens samfunns- og kulturdebatt som binder sammen betente spørsmål om tro, teologi, kunst, rase, politikk og rett». I denne sammenhengen er det ikke rom for å brette ut alt det, men vi kan notere oss hvordan Den norske Forfatterforening og medlemmene opptrådte i debatten.

Av forfatterne som ble dømt i Landssvikoppgjøret er det få som deltar her, men Åsmund Sveen er med og støtter Ronald Fangen, og styret vedtar en uttalelse, som lød som følger: «Den norske forfatterforening protesterer mot at Nationaltheatret som følge av uttalelser i Stortinget og henstillinger fra utenforstående har henlagt et antatt stykke. – Skal oppagiterte stemninger utenfra få avgjørende innflytelse på teatrenes repertoar, vil det oppstå forhold som blir utålelige for den dramatiske diktning og som er helt uverdige for et moderne kultursamfunn». (Brochmann, 1952, s. 403). Thorvald Aadahl støttet ikke uttalelsen, så vidt vi vet, men foreslo uttalelsen: «Forfatterforeningen uttaler at vår nasjonalscene i hvert tilfelle må ansees kompetent til å bestemme over sin virksomhet uten innblanding fra noe hold og at teatret på den annen side tar ansvaret like overfor publikum og kritikk» (Brochmann, 1952, s. 402). Den er ikke langt fra i mening, men inneholder ikke adressaten Nationaltheatret.

Å underskrive uttalelsen for *Guds grønne enger* finner vi kun som markant trekk ved en klynge av forfattere, og det er modernistene, som også skriver mer psykologisk litteratur enn de øvrige (Hjellbrekke et al., 2025). Mer om de under psykoanalyse under her.

Ossietsky-saken

22.11.1935 hadde Knut Hamsun en tekst på trykk i *Aftenposten* under tittelen Ossietsky, hvor han redegjorde for hvorfor han mente at den tyske pasifisten og konsentrasjonsleirfangen på ingen måte fortjente Nobels fredspris, som noen hadde nominert ham til. Nordahl Grieg lot ikke vente på seg og svarte allerede dagen etterpå. 33 forfattere skulle slutte seg til Grieg i den offentlige avstandstagningen til Hamsuns synspunkt. Dette ledet til en avstemning i Forfatterforeningen. 74 støttet kritikken mot Hamsun, mens 44 tok avstand fra kritikken mot Hamsun. Stemmegivningen her kjenner vi ikke detaljert, men vi kjenner de offentlige ytringene. Dette førte til at både Knut og Marie Hamsun forlot foreningen i protest. Stein Balstad meldte seg også ut. *Aftenposten* tok stilling for Hamsun. *Tidens Tegn* og *Nationen* raste også mot Ossietsky-tildelingen. «De 33 protesterende utgjorde politisk ingen entydig gruppe», skriver Dahl (51), men når vi går gjennom dem i denne sammen-

hengen, ser vi like fullt noen trekk, og tydeligst er det blant dem som støttet Hamsun. De som tok til orde for Hamsun i DnF var Herman Wildenvey, Macody Lund, Stein Balstad, Eyvind Mehle og Barbra Ring. Både Wildenvey og Ring var tyskvennlige rundt 1940, men forsto når det ble alvor at de måtte trekke seg fra samarbeid med tyskerne og NS (Ringdal, 1993, s. 176). Mehle, som blir nærmere behandlet i kapittel 6, var den mest aktive og hevdet at de 33 forfatterne som protesterte mot Hamsun, i realiteten truet det frie ord, ytringsfriheten, og bedrev «åndsterror». I etterkant sa Arne Skouen: «Alle som hadde eksponert seg i Ossietzky-saken, var merket. Nå var ulvene skilt fra fårene, nå visste vi om folk hvor de sto. Stein Balstad og Eyvind Mehle hadde nå eksponert seg. Dermed ble de ingen overraskelse for oss senere» (Ringdal, 1993, s. 164).

Når vi analyserte forfatterstanden, kom stillingstagender til Ossietzky-saken opp som viktig for klyngen av proletarforfattere (8 %, dvs. 25 forfattere), som ved siden av dette ble kjennetegnet av å skrive arbeiderlitteratur, tendenslitteratur, noveller og nynorsk. Støtte til Ossietzky-saken er også markant blant klyngen av modernistiske forfattere (Hjellbrekke et al., 2025).

Den spanske borgerkrigen

Den spanske borgerkrigen brøt ut i juli 1936 og pågikk i omtrent tre år. Det var en formativ krig for mange aktører, og særlig mange fra kulturfeltet i Europa var til stede, men også viktige amerikanere som Ernest Hemingway. Det var altså mange forfattere til stede, men ikke så mange norske. Det var omtrent 200–300 norske frivillige i krigen, for det meste kommunister, som deltok på de internasjonale brigadenes side. Nordahl Grieg er den eneste norske forfatteren som deltok for republikken. Han var ikke soldat, men samlet penger og oppholdt seg i Spania store deler av tiden. Han skreiv reportasjer for norske aviser, og en roman om krigen. Han deltok også på den Internasjonale forfatterkongressen i Madrid, som var en antifascistisk mønstring, i 1937. Han var ikke alene som norsk forfatter der, men den andre forfatteren var aktiv på fascistisk side, nemlig Per Imerslund. Ellers ble den spanske borgerkrigen kjent for norsk offentlighet gjennom Lise Lindbæks reportasjer.

Psykoanalysen

Et annet utviklingstrekk innen norsk litteratur som viste dens tette sammenkobling med internasjonal utvikling, var innflytelsen fra psykoanalytisk tenkning og begreper. Mye er skrevet om dette, og det finnes mange eksempler, så jeg velger et som ikke er så kjent: forfatteren John Hjertås (1897–1969). Han kom fra Gjerøya i Rødøy kommune og skreiv en roman som fikk mye oppmerksomhet, *Under brottskavlen* (1936). Årsaken var bokas historie, som tematiserte likekjønna kjærlighet, og handlet om fattigdom i nord og internatskoler. Selv flytta Hjertås fra Rødøy til Bodø for å være i lære på Rønvik asyl i 1914. Videre dro han til Trondheim og Tromsø, før han på slutten av 30-tallet slo seg ned som privatsykepleier i Oslo (Torvund, 2017). Hva han foretok seg under okkupasjonen, er det vanskelig å finne informasjon om. Med *Under brottskavlen* hadde han imidlertid plassert seg midt i et skisma i norsk kulturdebatt på 30-tallet, mellom kulturradikale Sigurd Hoels omfavnelse av bokas tematisering og konservative C. J. Hambros nedvurdering. Sigurd Hoel skreiv: «Alle er de oppdradd i den tro at alt seksualliv er noe lavt og stygt, noe farlig og syndefullt som hører djevelen til og egentlig burde vært forbudt. Men barna har sine drifter, de som de voksne. Driftene lar sig ikke forby; og det at en ting er farlig og syndefull gjør den ofte dobbelt lokkende. Men hos mange av barna er selve seksualdriften blitt så innvevd med angst og skremser og forbud, at all slags perversitet får fritt spill.»³¹ Mens Hambro på sin side meldte: «Det er ikke utelukket at Hjertaas kan ha talent. Han har evne til at skildre barnesindets forkomne vetløse rædsel; men hans bok er skrevet i syk seksuel angst».³² Som sykepleier var det kanskje ikke flust med tid til å skrive romaner, men han kom med to til, en i 1939 og en i 1957. Hjertås er en eksponent for tendensromanen, som ellers ikke var særlig markant på 30-tallet ifølge Engelstad et al. (1995). Her skulle behandling av barn og unge, særlig internathjem og fattigdom, settes under debatt.

I kategoriseringene av litteraturen har vi operert med det litt løsere «psykologisk litteratur», men alt av psykoanalytisk inspirert litteratur skal være kategorisert under her. Vi finner at denne retningen henger sammen

31 *Dagbladet*, lørdag 07.11.1936, s. 10.

32 *Morgenbladet*, onsdag 02.12.1936, s. 5.

i en klynge av modernistiske forfattere, hvor drama, romaner og essays også er overrepresentert. Vi finner altså at dette samvarierer, og det samvarierer også med aktive motstandsforfattere, å få bøker beslaglagt av NS, å være flyktning, å ha høy inntekt i 1939, å underskrive støtten til *Guds grønne enger*, og Ossietzky.

Hitlers maktovertagelse

Forfatterne var godt orientert om hva som foregikk i Tyskland, og om den politiske utviklingen i Europa, som i tiltakende grad gikk mot krig. Mange forfattere advarte tydelig mot utviklingen, slik som allerede nevnte Ronald Fangen, og forsøkte å advare andre om hva som foregikk. Avisene dekket dette bredt, både på det kunstneriske området og politisk. Ragnar Vold i Dagbladet er kjent for å ha rapportert vidt og bredt, også i bokform gjennom *Tyskland marsjerer i 1934* og *Mennesket søker fotfeste i 1939*. Hitlers maktovertagelse i Tyskland hadde også drevet en rekke på flukt på 30-tallet, og generelt var de politiske omveltningene usikre og satte folk i bevegelse. Dette merket man i Norge fordi vi fikk tilreisende hit, slik som blant annet den internasjonalt anerkjente psykoanalytiker Wilhelm Reich (1897–1957) (Nilsen, 2024). Det bidro også sterkt til kulturelle kontroverser, ettersom psykoanalysen var radikal i Norge så vel som i Europa ellers. Reich var kjent for å koble Freuds teorier med marxistisk teori, og hadde også arbeidet tett med Freud selv. Hit kom også Leo Trotsky på flukt fra Sovjetdiktaturet, og hans opphold her ble særdeles politisert. I 1935 begikk en gruppe folk et raid mot ham, med siktemål om å få ham ut av landet. Forfatteren Per Imerslund var med på dette, og hadde en av stifterne av NS som forsvarer, nemlig Johan Bernhard Hjort. Den senere svært kjente forbundskansleren i Vest-Tyskland, Willy Brandt, bodde og virket som journalist og forfatter i Norge fra 1933 frem til okkupasjonen, og var dessuten norsk statsborger 1940–1948.

At Norge skulle bli okkupert, var mindre åpenbart og kom som en overraskelse på et uforberedt kunstfelt, likesom det gjorde for militæret og samfunnet ellers. I neste kapittel beskrives hva som hendte da tyskerne forsøkte å ta kontroll over kulturlivet med hjelp av Nasjonal samling.

Kapittel 3

Nazistenes kontroll over kulturlivet

Interne uenigheter, men streng sensur

Nasjonalsosialist i diktningen? Hva vil det si? Skal en dikte politisk også no? Nei – kunsten er fribåren, ingens slave – men den tar preg og farge av det intelligensvesen som skaper den, og derfor vil den kunst, den diktning som bæres frem av den nye tids menn måtte bli en positiv kunst, en diktning fri for alt det affekterte selvbetrakeri, fri for psykoanalytisk humbugfilosofi og vurderingsdeleggende negativ spott som var karakteristisk for litteraturen i de siste decenni-
er. Det var oppriktig talt dårlig luft i bokverdenen vår.

Gustav Berg-Jæger (1943, s. 87)

De ventet ikke med å ta for seg kulturlivet, Nazistene. De gjorde ikke det. Om okkupasjonen kom overraskende på, gjorde nok ikke den påfølgende kulturutrenskningen det. Bokbålene og aksjonene mot såkalt degenerert kunst, entartete *Kunst*, i Tyskland satt friskt i minnet og hadde vakt oppsikt i Norge på 30-tallet. Allerede dagen etter det tyske angrepet på Norge, 10.04.1940, satte de i gang med utrenskninger av bøker i bokhandlene i Oslo. Særlig opptatt var de av å stoppe utgivelsen av *Hitler har sagt det* av Hermann Rauschning, som Aschehoug var klar til å distribuere til bokhandlene. I tillegg inkluderte de to bøker fra Tiden,

nemlig *Myrsoldatene* av Wolfgang Langhoff og *Mitt liv* av Leo Trotskij (Ringdal & Larsen, 1995, s. 99). Dette var med andre ord sterkt prioritert og satte også en støkk i norsk forlagsbransje, for ikke å si litteraturverdenen.

Som Troels Solgaard Andersen (2023) har påpekt i en doktoravhandling i litteratur, inngikk den norske sensuren – og altså forsøket på å innstifte en kulturell nyordning i Norge – i et mønster der både tyske interesser og NS' interesser ble sammenfallende: å skape Norge på nytt etter nasjonalsosialismens idealer. I grove trekk handlet dette ikke bare om utrenskning, men også om innføring og aktiv promotering av litteratur de ønsket at befolkningen skulle lese, slik som Hitlers *Min kamp* og norrøn litteratur. Solhjell og Dahl (2014, s. 171) påpeker at: «Litteraturen påvirker folk, den blir stående som den varige fortolkning av samtiden og kan i enkelte fall forme et helt regimes ettermæle. Kontrollen med det litterære systemet var derfor av betydning for NS [...]». For å få til denne kulturelle gjenfødselen måtte de ha hjelp av nordmenn som både kjente den dekadente og «degenererte» litteraturen i Norge, og den litterære tradisjonen som kunne vekkes på ny. En av dem som bidro til dette, var Hans Solgaard Jacobsen, som selv hadde studert i Berlin, og som i Norge etablerte forlaget Kamban og utga tidsskriftet *Ragnarok*, hvis tittel gir et tydelig inntrykk av dets ideologiske innhold. Den britiske fascismeforskeren Roger Griffin (1991) har vært opptatt av at gjenfødselen er en av de mytiske hovedbestanddelene i fascismen, ved siden av ultranasjonalisme og dekadanse. Til sammen utgjør de et slags minimumskrav for hva som kan regnes som fascisme og ikke, ifølge Griffin, et mye omdiskutert skille. Han tar utgangspunkt i oppfatninger og idealer som kommer til uttrykk i tekst og tale, og har slik en kulturell analyse av fascismen, til fordel for en materialistisk, som ville forklart dens opphav som en reaksjon på forverrede levekår eller lignende. Griffin hevder dermed at fascismen forstås best som en revolusjonær – eller *palinogenetisk*, som han skriver – ultranasjonalisme. Med inspirasjon fra Griffin og Jeffrey C. Alexander (2003) har Fredrik Wilhelmsen (2021a; 2021b) analysert NS' partiprogram, samt artikler, essays og taler av sentrale NS-medlemmer, for å undersøke hva slags tidsforståelser de presenterte. Wilhelmsen finner at strukturen med undergang og gjenfødselen, som andre fascistiske bevegelser hadde, også ble brukt av NS, men tilført norske nasjonale myter. Slik fikk NS et eget apokalyptisk og antisemittisk narrativ som de benyttet seg av: Tidligere var Norge stort, nå er vi på vei inn i en dekadent periode, men dette kan løses gjennom nasjonal gjenfødselen. I denne sammenhengen er det også interessant

å trekke frem Quislings bruk av skjønnlitteratur. Wilhelmsen (2021b) påpeker at Quisling brukte Peter Andreas Munchs (1810–1863) åttebindsverk *Det norske Folks Historie* som belegg for at hans historieforståelse var i overensstemmelse med det norske folk, og videre at han brukte utdrag fra Henrik Ibsen (1828–1906), Olav Aukrust (1883–1929) og Johan Sebastian Welhaven (1807–1873). Videre gjør han et poeng ut av at det ikke virker til at Quisling forstår at *Norges dæmring* av Welhaven var et satirisk verk når han bruker utdraget «Hvad Norge var, det maa han engang vorde».

I denne sammenhengen er det interessant å merke seg spenningen mellom den ideologiske overbevisningen – som altså var klart fascistisk – og den praktiske virkeligheten, der det var mange detaljer å håndtere. Å få dette til å stemme overens var en oppgave NS forsøkte seg på, men det fantes ideologiske motsetninger innad, og ikke alle praktiske aspekter ble vurdert like nøye. At det skulle sensureres, var det enighet om, men hva som skulle sensureres, og hvordan sensuren skulle settes ut i livet, var mindre omforent. Særlig når det kom til kunst og kultur, var det ulike syn innad, noe som historisk gjerne blir eksemplifisert med forholdene i Tyskland under nazistene og motsetningene mellom Alfred Rosenberg og Joseph Goebbels, som knivtet om å ha beslutningsmyndighet på det kulturelle området. Goebbels var minister for Propaganda- og folkeopplysningsdepartementet, mens Rosenberg hadde ansvar for utenrikskontoret under dette, samt et eget byrå som hadde ansvar for kulturpolitikk og overvåkning – begge i periodene fra 1933 til krigens slutt i 1945. Kjernepunktet her er gjerne synet på modernismen og spesifikke kunstformer, der Goebbels var langt åpnere enn Rosenberg. Goebbels skrev selv mange bøker, hvorav en var en delvis selvbiografisk roman, og en doktorgrad i litteratur, mens Rosenberg var arkitekt av utdannelse, og utviklet en nazistisk ideologi med et sterkt antisemittisk og antikommunistisk syn, som han la frem i boka *Mythus des 20. Jahrhunderts* i 1930. Ørskov (2023, s. 24) omtaler Rosenberg og Goebbels som «kulturteoretikere» på bakgrunn av deres ulike syn på kulturens rolle i Det tredje riket, der Rosenbergs tilnærming beskrives som radikal, mens Goebbels' som pragmatisk.

Formålet med dette kapittelet er å gi leseren en liten innføring i det nazistiske forsøket på å kontrollere litteraturlivet, og hvilke institusjoner og roller som ble etablert, overtatt og forsøkt eliminert under okkupasjonen. Men først litt om hvordan dette forløp i Tyskland, ettersom forsøkene i Norge hadde Tyskland som inspirasjon og en slags mal.

Både Departementet for folkeopplysning og propaganda og Rikskulturkammeret var under Goebbels' ledelse institusjoner som iverksatte nazistenes kulturpolitikk, og som særlig definerte (dikterte?) hvilke filmer, hvilken kunst, musikk og litteratur som var politisk akseptable, og hvem som fikk mulighet til å arbeide innenfor disse kulturfeltene. Jøder og kunstnere som representerte retninger nazistene ikke likte, ble fjernet fra kulturinstitusjoner og -posisjoner, og verkene deres ble fjernet fra bokhandler, gallerier, kinoer, bibliotek og teatre. Til slutt har de store propagandaeventene, slik som utstillingen over degenerert kunst og motsatsen over «stor, tysk kunst», fått stor innvirkning i historiografien. De hadde imidlertid også tydelig innflytelse i sin samtid over hva som ble ansett som akseptabelt og ikke i det tredje riket. Samtidig har de siste tiårenes historiske forskning vist at den totalitære kontrollen over kulturlivet nok var mindre enhetlig enn tidligere skrevet frem: Den var emne for maktkamp mellom politiske ledere og byråkrater, samt mellom ulike institusjoner og deres interesser. Tilfellet tyske interesser i møte med norsk kulturliv kan eksemplifisere dette. Lokale kunstnere passet ikke nødvendigvis så godt med tyskernes interesser, men de begge måtte tilpasse seg på pragmatiske måter for å «få hjulene til å gå». I mange tilfeller i kulturlivet i Norge under okkupasjonen var dette ikke tilfellet; skuespillerstreiken, publikumsstreiken og forfatterboikotten kan tjene som eksempel på det. Mange av de lokale kulturaktørene fremstilte og forsvarte seg med et «mellom barken og veden»-argument, men i de konkrete tilfellene ble det like fullt vurdert om man var nærmest barken eller nærmest veden. At makten på kulturfeltet ikke var så monolittisk, særlig ikke i starten, ga kunstnerne litt albuerom. Petropoulos har vist dette ved å se på hvordan ulike kunstnere forsøkte å tilpasse seg regimet, til tross for at de enten skreiv modernistisk poesi, som Gottfried Benn, eller malte degenerert kunst, slik som Emil Nolde. De forsøkte å navigere usikkerheten, og dette resulterte antakelig i det vi kjenner som selvsensur, men også i kreative måter å omgå konkrete krav og antakelser om fremtidige krav.

Verdt å nevne er også tyskernes internasjonale satsninger, slik som forfatterhuset i Travemünde, den internasjonale forfatterforeningen, diktermøtene i Weimar og Nordisk selskap i Lübeck, som alle dreiv forsøk på å knytte tettere bånd mellom kunstnere med fascistiske sympatier. Dette kommer vi nærmere inn på i kapittel 7, som tar for seg de tre norske forfatterne som deltok på diktermøte i Weimar.

Kulturpolitikken i det okkuperte Norge

Da Norge ble okkupert, ble Josef Terboven innsatt som rikskommisær. Han hadde et tysk administrativt apparat med seg kjent som rikskommisariatet, hvor en «guttaktig tredveåring» ved navn Georg-Wilhelm Müller, G.W. Müller, var håndplukket av Goebbels til å ha ansvaret for presse, propaganda, kringkasting, litteratur, skole, kirke og sport, og kan sies å ha vært en «kultur- og propagandaminister i Norge» (Ringdal, 1993, s. 174). Han hadde med seg tre som opererte under ham: Hans Moser, som håndterte pressen, Dr. Fritz Meyen, som håndterte bibliotekene, og Dr. Heinz Finke, som tok for seg litteratur og forlag. Deres oppdrag var ikke å styre, men å føre tilsyn og, ideelt sett, samarbeide med Nasjonal Samling, som hadde oppgaven med å styre direkte. I Nasjonal Samling var det Gulbrand Lunde som var kultur- og folkeopplysningsminister inntil han døde i oktober 1942, og Reidar Fuglesang tok over frem til frigjøringen i 1945. Både Sverre Riisnæs og Jonas Lie var imidlertid skriveføre og viktige ideologer som også hadde innvirkning på kulturfeltet. Herman Harris Aall, som vi kommer nærmere inn på i kapittel 15, var mindre kjent som poet enn jurist, både i NS-kretser og ellers, og spilte en sentral rolle i NS. Tidligere hadde han vært sekretær for DnF og kjente derfor mange av forfatterne, uten at det virket til å gi ham noen særlige forhandlingskort på hånda når det kom til å verve forfattere over til NS' tjeneste. I okkupasjonens første år iverksetter de to bokutrenskninger, som vi tar nærmere for oss i kapittel 11. Den første skjedde 30.11.1940 på bakgrunn av lister over marxistisk litteratur og «griselitteratur», som norske NS-medlemmer hadde utferdiget, samt «jødisk» litteratur og «emigrantlitteratur», som rikskommisariatet hadde besluttet seg for skulle fjernes. Denne aksjonen ble bare gjennomført på systematisk vis i Kristiansand, Trondheim og Østlandet. 27.02.1941 startet den andre på bakgrunn av en «mer omfattende og rent norskdirigerte sensurlisten»; ansvaret ble så sendt videre til norske politifolk og lensmenn (Ringdal, 1993, s. 181). Det ble kjent under «Vern av den norske bokheimen». Følgende forfattere hadde to eller flere verk på lista: Nordahl Grieg (5), Aksel Sandemose (4), Ingeborg Refling Hagen (4), Nils Johan Rud (3), Arnulf Øverland (3), Torolf Elster (3), Lars Berg (3), Ronald Fangen (3), Lise Lindbæk (2) og Rolf Stenersen (2). I tillegg kan vi nevne at Karo Espeseths *Sår som ennu blør* ble forbudt av sedelighetsgrunner.

Det er vanlig å fokusere på okkupasjonsmaktens sensuriver, men den hadde også en motsats: De forsøkte å etablere den kulturen de ønsket. Et lite eksempel kan være rikskommissariatet, som i 1942 tok initiativ til at det skulle komme en ny utgave av *Avgrunnens folk* av Jack London (Solberg, 2020). Jack London var sosialist, men viktigere enn det var det antakelig at boka skildrer slummen i London. De følgende kapitlene kan leses som ulike eksempler på forsøk på å etablere et nazistisk kulturliv i Norge.

NS forsøkte å etablere et kulturting, og de fikk et par møter, men dette feilet til slutt. Poenget var å skape et korporativt organ, i tråd med italiensk fascisme, som skulle styre nasjonens kulturliv. De som faktisk fikk makt til å styre norsk kulturliv, var forfatterne Finn Halvorsen og Åsmund Sveen, som lot seg verve til viktige posisjoner i kulturlivet. De var begge direktører for Teaterdirektoratet og dermed ansvarlige for utøvelsen av sensur for muntlige ytringer i offentligheten i Norge under okkupasjonen. Åsmund Sveen var også involvert som kommissarisk leder i Aschehoug. Selv om det kom få nye manus, var han med på å vurdere oversettelser og annet litterært arbeid ved forlaget. Kanskje kan de anses som noen av de få medlemmene av det norske litteraturpolitiet, det vil si den metaforiske gruppa som i svært konkret forstand hadde oppgaven med å lage og vokte grenser for illegale og legale ytringer, samt iverksette sensur. I så fall kan vi også inkludere Hans S. Jacobsen, som var med på å lage listene over hvilken litteratur som skulle beslaglegges og ikke.

Tre litterære systemer

Etter at Norge ble okkupert 09.04.1940, tok tyskerne mange grep i kulturlivet. Nye forlag ble etablert, bøker ble beslaglagt og makulert, og forfattere og andre aktører ble presset «under jorden». Kulturpolitikk var viktig for nazistene, og den ledet til skiller mellom germansk og «degenerert» kultur, «kultur» og «zivilisation», nasjonen og universalistiske idéer (Rem et al., 2020, s. 33). Disse kan leses som kulturelle binære motsetningsfigurer som ble benyttet for å sortere hva som var «riktig» kultur. Tre ulike «systemer» gjorde seg gjeldende innenfor det litterære livet (Rem et al., 2020, s. 36): det nazistiske, som besto bl.a. av nyopprettede forlag; det tradisjonelle, som besto

bl.a. av Aschehoug og Gyldendal; og det illegale, som dels besto av produksjonssystemer i utlandet som så ble smuglet inn i Norge, og dels av primitive produksjonsløsninger som opererte i hemmelighet i Norge.

Det tradisjonelle systemet ble nazifisert, bl.a. ved at nazivennlige ledere ble installert, for eksempel i Gyldendal. Dette ledet til en stor forfatterstreik fra omtrent 1943, hvor forfatterne gikk sammen om å avstå fra å levere verk til forlagene under okkupasjonen. En rekke andre hadde blitt arrestert. Å forstå dette som tre ulike systemer er nyttig fordi det tydeliggjør ulike posisjoner. For det tradisjonelle systemet får det frem at utgivelser tidlig i okkupasjonen ble regnet som legitimt blant kolleger. Utgivelser etter dette forekom også; blant annet forsvarte Åsta Holth dette med at hun ikke kjente til «forfatterparolen», som boikotten gjeldende fra litt utpå året 1943 var kjent som. Det er usikkert hvorvidt det stemte eller ikke, men det er uansett en klar forskjell mellom å utgi i det nazistiske og i det tradisjonelle systemet.

Som vi kommer nærmere inn på i kapittel 11, utga for eksempel Hans S. Jacobsens Kamban forlag en rekke bøker under okkupasjonen, og 11 av forfatterne denne boka handler om, ga ut på nettopp Kamban forlag i den perioden. Stenersen forlag hadde utstrakt samarbeid med tyskerne, og av den grunn var utgivelser der også strengt sanksjonert. Denne grenseoppgangen mellom et nazistisk og et tradisjonelt system kan også sies å gjøre seg gjeldende i avisverdenen, hvor for eksempel *Fritt Folk* og *Germaneren* er eksempler på det første, og *Aftenposten* er et eksempel på det siste. I tillegg kan det legges til at det nazistiske litterære systemet besto av mer enn bare nyoppstarta forlag: De tyske styrkene hadde med seg omfattende bibliotek som de tilbød soldatene. Det var gjerne ikke ideologisk litteratur eller krigslitteratur, men underholdningslitteratur for at soldatene ikke skulle kjede seg (Jäger, 2025), hvor eksempler var Lars Hansen og Trygve Gulbrandsen. Samtidig var det nok trekk i denne skjønnlitteraturen også i retning førerprinsipp, lebensraum, anti-urbanism og anti-kapitalisme. Organisasjon Todt hadde for eksempel sitt eget biblioteksystem (Jäger, 2025).

Skal vi tro Philip Houm (1982), var mellomkrigstiden «gullalderen i norsk kritikk». Hans gjennomgang av toneangivende kritikere fra perioden inneholder flere hvis virksomhet tar en brå slutt i 1940. For en av dem, Ronald Fangen, er den enkle forklaringen at han ble arrestert av de tyske okkupantene, og at det medførte at han ikke fikk skrevet mer. For andre betyr det at de gikk inn i en periode hvor de ikke leverte tekst til det tradisjonelle

systemet av politiske årsaker. De som ikke hadde kritisk søkelys fra tyskerne eller NS, kunne i prinsippet operere mer eller mindre som før i det tradisjonelle systemet, men de måtte passe på å ikke skrive noe som vakte oppsikt. *Norsk litteraturkritikks historie* (2016) vurderer perioden til å være så strengt kontrollert at det i realiteten var vanskelig for kritikere å skrive, men en aktør som Kristian Elster gjorde det gjennom hele okkupasjonen, på en måte som ikke ble sanksjonert hverken av nazister eller kolleger. Alternativet var å skrive og være aktiv for det illegale systemet – kanskje mest kjent for avisutgivelser – men dette var forbundet med fare for å bli arrestert, og det skjedde også for en rekke aktører. Arnulf Øverland var den andre forfatteren etter Fangen som ble arrestert, og han var særlig kjent for å «publisere» illegalt. Han satt først på Møllergata 19, så på Grini, og til slutt ble han som eneste DnF-medlem sendt til tysk konsentrasjonsleir i Sachsenhausen. Både Johan Borgen og Gunnar Larsen ble arrestert kort tid etter, og det var tydelig at forfatterne risikerte mye i sitt virke. De som kom ut av fengsel igjen i løpet av okkupasjonen, ble ilagt skriveforbud.

I denne perioden frem mot andre verdenskrig gjorde vitalismen seg særlig gjeldende innenfor kunsten, det vil si forestillingen om en særlig livskraft som gjør seg gjeldende (Vassenden, 2012). Denne idestrømningen vil det være særlig viktig å undersøke hvordan den gjør seg gjeldende i den kritiske praksisen til Finn Halvorsen og andre i litteraturkritikken under andre verdenskrig.

Forleggeriet

Ikke bare bøker ble stoppet, men også forlag. Tiden Norsk Forlag, som var eid av arbeiderbevegelsen, fikk hele sin beholdning av bøker beslaglagt og store deler makulert 25.09.1940, og la hele driften i bero under okkupasjonen, mer eller mindre under tvang, i likhet med hvordan okkupasjonen påvirket arbeiderpressens avisutgivelser. Forlag som var nazi-vennlig innstilt fra før, slik som nevnte Kamban, fikk en god periode under okkupasjonen og ble tilgodesett. Nazistene ønsket også flere forlag som kunne være deres, og de ønsket kontroll med de store. Stenersens forlag inngikk avtale med nazistene og ble slik et av nazi-forlagene, og ellers regnes Blix, Viking og Atlantic forlag

inn blant naziforlagene under okkupasjonen. Måten de tok kontroll over de store forlagene, var ved å sette inn kommissariske ledere, slik som Tore Hamsun i Gyldendal. I Aschehoug ble ikke dette gjort, men Åsmund Sveen ble satt inn som «konsulent», som i praksis skulle kontrollere at forlaget ikke ga ut noe som nazistene ikke ønsket. Den norske Forleggerforeningen ble nazifisert, det vil si totalt overtatt av nazistene. Hans S. Jacobsen ble innsatt som kommissarisk leder i 1941, og han ga stafettpinnen videre til Gunnar Stenersen året etter.

Den norske Forfatterforening

Den norske Forfatterforening ble ledet av Sigrid Undset fra 1936 til 1940, og hun måtte forlate landet på grunn av sin motstand mot nazistene. Hennes ferd til Sverige via Sovjet og Japan, og deretter til USA, samt hennes påfølgende foredragsturné der, er godt kjent. Perioden hennes som formann i foreningen er også beskrevet som myndig og veldrevet. De som tok over, ble okkupasjonstidens styre. Georg Brochmann var formann i 1940 før han trådte tilbake til viseformannsrollen han hadde hatt i Undsets styre. I 1941–1945 var Alex Brinchmann formann, og Ole Barman var fungerende formann våren 1945. Styret besto av Ole Barman, Nils Johan Rud og Bjørn Rongen, med Åsmund Sveen, Johan Borgen, Claes Gill og Finn Bø som varamedlemmer. Sveen trådte ut i 1940 ettersom han hadde meldt seg inn i NS. Både Brochmann, Brinchmann, Rud og Barman satt også i styret til Undset, så det var kontinuitet mellom 30- og 40-årene.

Selv etter 09.04 fikk Gundelach, Sveen, Halvorsen og Hansen – «fire av de forfatterne som et halvt år senere skulle betegnes som ‘farlige’» – alle stipendier fra DnF. Dette er brukt som belegg for å si at perioden var uavklart, og at man fortsatt ikke visste hvor folk sto. Etter hvert ble det tydelig at NS-forfattere holdt seg borte fra foreningen, og at foreningen gled over i en passiv og apolitisk periode. I denne perioden avsto de blant annet fra å protestere mot bokutrenskningen og sensur, angivelig for å få foreningen til å bestå og hindre andre i å ta pengene deres. I 1943 ble det behandlet hvorvidt foreningen skulle gå inn for boikott av forlagene, men de gjorde ikke det. Høsten 1943 fylte DnF 50 år,

og det hele ble feiret med 110 gjester og en flott middag, men under dekke av å være et vanlig møte. Offisielt hadde de oppgitt at feiringen skulle bli utsatt.

Nazistenes ønske

Det er vanlig å benytte seg av Kristen Gundelach og Finn Halvorsens artikkelringer når man peker på hvilken litterær interesse som lå i nazismens utfoldelse i Norge. De utga hver sine debattbøker under okkupasjonen, *Vaktskifte i kunstlivet* i 1941 og *I kampens hete* i 1943. Gundelach skriver at kunsten skal gjenreises i «folkets aktelse», og at «smaksdiktaturet» skal forhindres, slik at tanken kan frigjøres og kunsten kan leve fritt. Det var for å befri folket fra forvirring og tvil at de sensurerte litteratur (Lello, 1975, s. 104). Dette minner også om Gudbrand Lundes argumenter for sensur, for å skape ytringsfrihet for de med riktig innstilling. Under nyordningen blir «redaktøren [...] ansvarlig for det han skriver, like overfor samfunnet, istedenfor overfor en mer eller mindre tilfeldig arbeidsgiver. Journalisten blir da ikke lenger avhengig av sin arbeidsgiver med hensyn til det han skriver. Først nå blir han virkelig fri.», sa Gulbrand Lunde (1942, s. 112) i en tale til journalister 11.08.1941. Både Halvorsen og Gundelach skriver nedsettende om entartet kunst, som ekspresjonisme, og «jødisk kunst». Kort fortalt er de tydelig mot Sigurd Hoel, Freud og psykoanalyse.

Ulempen med å bruke Gundelach og Halvorsen slik Lello gjør, er at man lett kan få det nasjonalsosialistiske fremstøtet på kulturfeltet til å fremstå mer enhetlig enn det var. De var særlig opptatt av forholdet mellom folk, natur og nasjon, og de ser på språket og litteraturen som det som knytter dette sammen. De benyttet seg av sagatiden for å argumentere for bestandigheten i norsk kultur og historie, eller som Georg Johannesen kaller det når han påpeker det mytiske i historieskriving: historiehistorie. Deres litteratursyn regnes for å være basert i troen på en total kunstoplevelse, hvor leseren skal få en følelse av hverdagsoverskridelse og tro på en drøm som kan realiseres (Lello, 1981). Finn Halvorsen tok selv forfattere og bøker som ikke uttrykte noen NS-støtte, til inntekt for NS' syn på ganske kreativt vis; dette gjaldt blant annet Hans Geelmuydens *Kontoret* og Solvejg Eriksens *Den ene – og de seks*.

En annen kilde til å vite noe om nazistenes ønsker på kulturfeltet er antologien *Norsk ånd og vilje*, som ble redigert av Åsmund Sveen på oppdrag av propagandaminister Gulbrand Lunde. Lello (1995, s. 106) skriver om litteratursynet i den at: «Litteratur var hevet over det materielle nivå, den oppsto i folkesjelen, og forfatteren var bare en katalysator for evige verdier».

Andersens (2009) oppsummering av de ulike kildene er god og viser at det ikke var så enhetlige idéer som ble fremsatt. Han finner at «Lunde, Halvorsen, *Norsk ånd og vilje* og *Propagandahåndboken* er overtydelige i sin påpekning av viktigheten av det norske og den norske litterære tradisjonen, mens Gundelach ikke vektlegger dette punktet – snarere tvert imot.» Samtidig bemerker han at en dyrking av fortidens idealer er grunnleggende hos dem alle, og dette er kanskje der berøringen med fascismens palingenetiske aspekt blir tydelig.

Det leses fortsatt

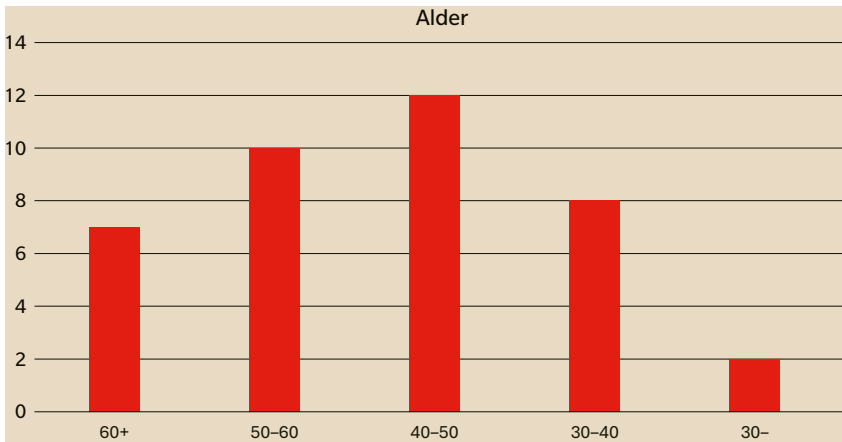
«Boken er det beste tilfluktsrum» står det i flere annonser under okkupasjonen, og det var en tid preget av mye lesning, til tross for at ny, norsk skjønnlitteratur ikke kom ut i løpet av forfatterboikotten. Den kulturelle unntakstilstanden innevarslet også et helt nytt informasjonslandskap, hvor nye informasjonsbehov oppsto. Selv om skjønnlitteratur ikke var øverst på listen, ble lesningen også påvirket. Berget (2025) viser hvordan dette fortonet seg for husmødrene, som måtte finne gode kilder til hvordan man kreativt kunne løse nye utfordringer knyttet til mangel på tilgang på varer. Dette kom gjerne i ukeblader, som også hadde omfattende skjønnlitterært stoff. Når det kommer til skjønnlitterære bøker, ga forlagene ut klassikere og oversettelser, og bibliotekene hadde høye utlånstall. Wehrmacht hadde også med seg omfattende boksamlinger til soldater i Norge, så det var mange aktører som leste i mange ulike situasjoner. Tyskerne i Tyskland leste også norsk litteratur og bidro til inntekter til norske forfattere, som hadde det magrere på grunn av ingen salg i Norge (Fulsås, 2025). Inntil sommeren 1940 var følgende fem romaner de mest solgte norske i Tyskland: 480 000 eks. av Trygve Gulbrandsens *Og bakom synger skogene*, 410 000 eks. av Mikkjel

Fønhus' *Trollelgen*, 380 000 av Trygve Gulbrandsens *Det blåser fra Dauingfjell*, 260 000 eks. av Knut Hamsuns *Markens grøde*, og 250 000 av *Victoria*. Samlet er altså Gulbrandsen, Hamsun og Fønhus de mestselgende norske forfatterne i Tyskland, men like etter kommer Johan Bojer, Barbra Ring og Marie Hamsun (Ringdal, 1993, s. 183).

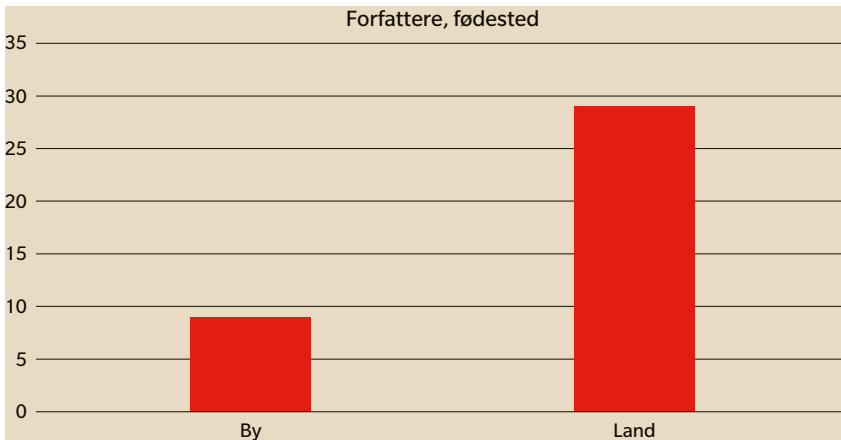
Opplagsstatistikken før andre verdenskrig viser omtrent 80–90 titler med norsk skjønnlitteratur for voksne årlig. For okkupasjonsårene har vi derimot statistikk over norsk skjønnlitteratur for voksne der også barnelitteratur og oversettelser er inkludert. I 1939 kom det 205 utgivelser, som regnes som et normalår. I 1940 forårsaket omstendighetene et noe lavere antall, nemlig 139, før det var tilbake til et normalår i 1941, s. 208. De neste to årene sank utgivelsesantallet: 1942–170 og 1943–158. Utgivelsesfrekvensen er riktignok ikke den beste indikatoren for hvorvidt det leses, og for den illegale aktiviteten har vi ikke tall.

Portrett av forfatteren som kollaboratør

Som nevnt er det et aldersprik blant forfatterne som blir etterforsket i Landssvikoppjøret. De som blir etterforsket, kommer fra alle aldersgrupper. Som Figur 2 under viser, er 7 over 60 år, 10 er mellom 50 og 60 år, 12 er mellom 40 og 50 år, 8 er mellom 30 og 40 år, og 2 er under 30 år. Sammenlignet med resten av populasjonen er den yngste gruppen underrepresentert blant forfatterne her, kanskje noe overraskende gitt forestillinger om unges krigsdeltakelse. Som hos Sapiro (2004, 2006) finner vi også en noe større andel forfattere i aldersgruppa 50–60 blant kollaboratørene, men mindre enn hos henne. Der Sapiro finner 1 av 3 i denne kategorien, finner vi litt over 1 av 4, mens i populasjonen som helhet har vi og Sapiro lik andel for denne kategorien, dvs. omtrent 1 av 5.

Figur 3*Antall personer i aldersgruppene*

Sapiro finner at de franske kollaboratørforfatterne oftere er født i Paris enn sine kolleger. I Norge er det derimot ikke slik at Oslo er fødestedet til særlig mange i dette utvalget. Karl Holter og Eli Quisling er de to eneste som er født i Oslo, og dermed er Oslo som fødested underrepresentert blant de norske forfatterne her, motsatt av hva tilfellet var i Frankrike. I Frankrike skiller ikke kollaboratørenes bakgrunn seg noe særlig fra forfatterne som sådan, bortsett fra litt flere førstegenerasjonsintellektuelle. Dette rimer ganske godt med situasjonen i Norge også. På neste side presenteres en figur med oversikt over forfatterens fødested.

Figur 4*Forfatternes fødested*

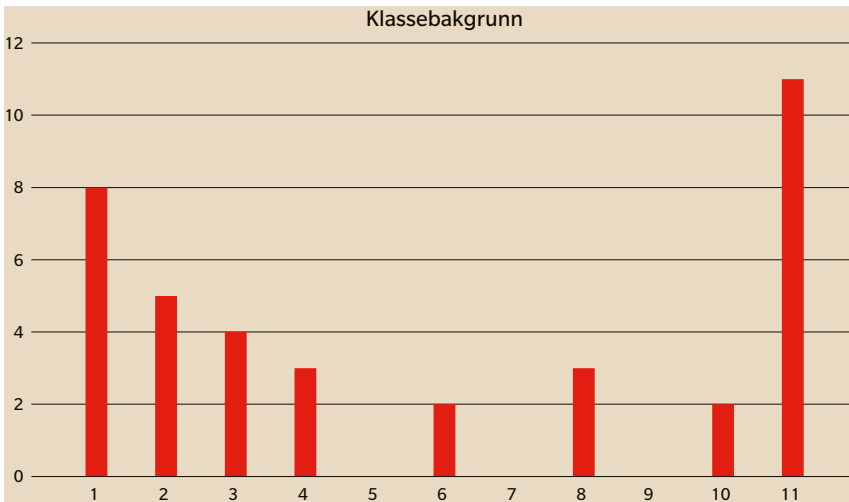
Profesjonsmessig skiller kollaboratørforfatterne seg tydeligst fra sine kolleger i Frankrike, ettersom halvparten også er journalister. I Norge er dette også den klart største profesjonsgruppa, men den er relativt sett mindre enn i Frankrike. Det franske politiske landskapet var litt mer komplekst enn i Norge, men Sapiro finner klar fascistisk overbevisning blant forfatterne hun analyserer. Dette finner vi også i Norge, men i tillegg er NS-medlemskap en klar indikator som ble benyttet, og som dermed skapte et tydeligere bilde i Norge. Sapiro (2006) finner fire typer blant dem som samarbeider: den anerkjente [the notable], esteten, polemikeren og avant-garde -forfatteren. Disse typene lar seg ikke overføre til det norske utvalget, som i større grad er heterogent. Like fullt utgjør de en gruppe som tok til orde for, og kunne ha plassert seg innenfor, et nazistisk kulturliv, med ulike meninger om hva det nasjonalsosialistiske verdenssynet burde bestå av.

Når det kommer til klassebakgrunner, har det allerede blitt nevnt at omtrent halvparten av forfatterne som sådan kom fra overklassebakgrunner, og figuren under viser at andelen er noe lavere blant de 38 forfatterne i utvalget her. Kategoriseringene er basert på ORDC-skjemaet (Hansen et al., 2009), som også har blitt benyttet i de tidligere analysene, og er gjort på bakgrunn av fars stillingstittel. Det viser overklasser i kategori 1–3, øvre middelklasse i kategori 4–6, nedre middelklasse i kategori 7–9, og kategori 10 er arbeidere, og 11

jordbruk.³³ Der 17 personer hadde overklassebakgrunn, hadde 13 personer bakgrunn fra jordbruk og arbeiderklasse, og 8 hadde middelklassebakgrunner. Til sammen gir dette noe lavere klassebakgrunn for forfatterne i utvalget her enn for forfatterne som sådan, som beskrevet på side 14, men også en tydelig heterogenitet med konsentrasjon i motsetningene.

Figur 5

Klassebakgrunn

33 Kategori 1 er kulturell overklasse, og 3 er økonomisk, noe som vil si at 2 er «blandet» overklasse. Samme mønster gjør seg gjeldende for kategoriene 4–6 og 7–9. Eksempel på yrke per kategori følger under:

- 1: Sogneprest, prost, professor, arkitekt.
- 2: Høyesterettsadvokat, overlege, ingeniør, apoteker.
- 3: Trelastgrossist, grosserer, direktør.
- 4: Rektor, skolebestyrer, overrettsassessor.
- 5: Rådmann, lensmann, infanterikaptein.
- 6: Bokhandler, kjøpmann, agent.
- 7: Stasjonsmester, kontormann, kontorfullmektig, kirketjener.
- 8: Lærer, boktrykker, urmaker.
- 9: Hattemaker, seilmaker, skredder.

Til slutt er jeg ikke opptatt i denne boka av å kategorisere enkeltforfattere med riktige eller presise merkelapper, hva nå enn det skulle være, men snarere av å bruke deres historiske eksempler som utgangspunkt for å diskutere veivalg og grensedragninger som ble gjort, og som er aktuelle også i dag i møte med autoritære utviklingstrekk. Øystein Sørensen (2020, s. 9) gjør oppmerksom på at historikere har hatt en tendens til å felle moralske dommer over historiske aktører og dele dem inn i kategorier, ved henvisning til Richard Evans (2004), som påpeker det samme. Videre påpeker Sørensen at den tydeligste tendensen i historiografien er at tolkningene tenderer mot å gjøre skurkene ondest mulig, og det bryter mot hans spissformulering: «Også skurker bør gis en fair behandling fra faghistorikere». Nå er jeg sosiolog, men jeg akter like fullt å følge denne oppfordringen om fair behandling. Andres kategoriseringer er jeg også veldig interessert i, slik som Sigurd Hoels bruk av konkrete personer som modeller for hans bok *Møte ved milepælen*. Her grupperer han Kristen Gundelach, Sigurd Eldegard, Sigmund Rein, Lars Hansen og Karin Meyer (skuespiller) som «misnøide og mislykkede», Knut og Marie Hamsun får være en egen gruppe, «de som vantrivdes», og til slutt de «åndelig vanskapte»: Eyvind Mehle, Finn Halvorsen og Axel Krogh. Sosiologiske innfallsvinkler oppfattes gjerne som reduserende av forskere som foretrekker hermeneutiske tilnærminger (Jakobsen, 2005), men det beror, hevder jeg, på en misforståelse. De generelle trekkene må løftes og leses sammen med mer detaljerte studier for å skape et best mulig kunnskapsgrunnlag. I artikkelen hvor vi ser på det litterære feltet i Norge, finner vi for eksempel at å skrive verk som kan sies å bære preg av vitalisme, samvarierer med å ha tilbøyeligheter til NS (Hjellbrekke et al., 2025). Betegnende nok for en studie som er såpass generell, fremkommer omtrent ingen enkeltnavn for noen forfattere, enkelt og greit fordi det ikke er det som er interessant i den sammenhengen. Kanskje ville det til og med ha vært distraherende og ledet oppmerksomheten bort fra det sentrale for forskningsspørsmålene. Sapiro (2014) i Frankrike fant at tidligere autonome forfattere forlot den posisjonen til fordel for å ta aktiv politisk stilling, mens de fascistiske forfatterne argumenterte for kunstnerisk autonomi. Dette betyr ikke at det ene leder til det andre, men det gir oss en god forståelse av hva som foregikk på det generelle plan. Forskere opererer ikke alene, og sannheten bringes ikke frem av et enkeltbidrag.

Kapittel 4

Frikjennelsene og en henleggelse

*Waldemar Brøgger, Axel Krogh Fjalkekrone,
Thorvald Aadahl og Ragnar Solberg*

Å bli frikjent var få forunt i landssviksakene, men det forekom. Samtidig er det slik at opp mot halvparten av dem som ble etterforsket, ikke ble tiltalt. Av de 92 805 landssviksakene ble 1 375 frifunnet, noe som tilsvarer omtrent 1,5 % (SSB, 1954, s. 13). Tre forfattere opplevde dette, det vil si omtrent 8 % av forfatterne. De hadde svært ulike saker og veier frem til frikjennelse. Alle var medlemmer av Den norske Forfatterforening, men bare én av dem hadde beviselig NS-medlemskap, og dette var kortvarig. Som forfattere var de også svært forskjellige. Waldemar Brøgger har en vanskelig og komplisert sak, der han har avtaler med «begge sider»: både tyskere og frigjøringsbevegelsen. Axel Krogh Fjalkekrone var åpenbart medlem av NS, men lyktes i å fremstille sin anger slik at han ble frikjent. Thorvald Aadahl er snarere i midten mellom dem, dersom de kan sies å representere et kontinuum. Han var redaktør for *Nationen* under okkupasjonen, en avis som ble sterkt anklaget for å bidra til det nasjonalsosialistiske prosjektet. Som Guri Hjeltnes (1990) har vist, ble norske redaktører og journalister i stor grad unntatt fra landssvikoppgjøret, ettersom de var pålagt arbeidsoppgaver og hadde svært liten handlingsfrihet, men Aadahl måtte ta konsekvensene av at *Nationen* var særlig mistenkelig-

gjort. Lengden på sakene deres varierer mye: Aadahls sak er svært lang, Brøggers også lang, mens Krogh Fjalkekrones er kort. Dette kan gi inntrykk av at sakene til Brøgger og Aadahl var særlig alvorlige og kompliserte, mens Krogh Fjalkekrones var enklere å avgjøre – og det er mulig det fremsto slik for domstolene. Lengden på sakene er imidlertid et uttrykk for hvor mye materiale som ble samlet (og i noen tilfeller også sendt) inn for å felle en dom, og for hvordan retten vurderte kandidatene. Krogh Fjalkekronen var rett og slett en lite viktig person, virker det som – fra utkanten og uten makt. I motsetning til Brøgger og Aadahl, som både klassemessig og profesjonsmessig kom fra viktige posisjoner, og derfor hadde betydelig makt både under okkupasjonen, men også før og etter. Krogh Fjalkekronen var like fullt en forfatter med en betydelig litterær produksjon og innvirkning i samtiden, og ble inkludert i NS-utgivelsen *Nasjonalsosialister i norsk diktning*. I ettertid er han ikke minnet i noen særlig grad.

WALDEMAR BRØGGER (1911–1991)

Født: 05.12.1911, Stavanger

Litterær produksjon før 1940: Fem romaner, en sakprosa bok og en diktsamling – ni oversettelser fra tysk, fransk og engelsk

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: Ikke bevist

Dom: Frikjent av Oslo byrett, 19.10.1947

Waldemar Brøgger kom fra en tydelig overklassebakgrunn, med både far og farfar med doktorgrad, noe som var svært sjelden i Norge på den tiden. Faren var arkeolog Anton Wilhelm (1884–1951), og farfaren geolog Waldemar Christofer (1851–1940). Både Waldemar og hans bror Niels Christian prioriterte skjønnlitteraturen på bekostning av akademisk karriere og inntok sentrale stillinger i mellomkrigstidens kulturliv. Særlig hadde de en omfangsrik karriere som oversettere. Begge gjorde seg også bemerket som journalister og kritikere i høyresideavisen *Tidens Tegns* spalter.

Avisen knivet på denne tiden med *Aftenposten* om å være Norges største avis, og Brøggerne skreiv der sammen med navn som Nils Kjær (kjent for

å skrive krigsartikler sammen med Erik Lie som var protyske under første verdenskrig, var antikommunist og antisemitt (Roughvedt, 2011, s. 48)), Sven Elvestad, Carl Nærup og Ronald Fangen. Olaf Bull var også en bidragsyter, deriblant med et intervju med Mussolini våren 1922, men han kranget med redaktøren Rolf Thommesen om det han oppfattet som reaksjonære utviklingstrekk i avisa. *Tidens Tegns* Rolf Thommesen var som person og redaktør positivt innstilt til både Fedrelandslaget og Nasjonal Samling. Thommesen representerte partiet Frisinnede Venstre, men de inngikk valgsamarbeid med Nasjonal Samling ved stortingsvalget 1933. Det kom ikke noe ut av det, bortsett fra at avisen falt i dårlig ry. På et tidspunkt var det diskusjoner om å slå *Tidens Tegn* sammen med *Nationen*, men det ble det ikke noe ut av. Thommesen døde i 1938, og avisen fortsatte med ymse utfordringer frem til 1941, da de stengte for godt.

Waldemar debuterte allerede som 20-åring med romanen *Den evige vilje* i 1932. Kristian Elster melder at det er «en forferdelig bok!», Ronald Fangen finner den «mislykket», og Hans Heiberg er enig med de «borgelige kritikere», men Inge Debes ser noe godt her.³⁴ Før okkupasjonen ga han ut tre romaner til, en diktsamling og sakprosa boka *Vår tids undergang* (1935). Den siste må kunne sies å være et kulturkrigersk skrift, der det skapes et skisma mellom materialisme representert ved psykoanalyse og marxisme og idealisme representert ved Oxford-bevegelsen, Steiner-bevegelsen, Krishnamurti, Nasjonal Samling og nazismen.

Her omtaler Brøgger Nasjonal Samling i positive ordelag, nettopp fordi de har et filosofisk fundament som er idealistisk og fører en kamp mot materialisme. «Det intolerante snobberi vender seg med et skuldertrekk bort fra dem alle med sedvanlig intolerant bedreviten», skriver Brøgger (1935, s. 133). Boka er sånn sett også et eksempel på anti-intellektualisme, noe Emil Smith også påpeker i sin anmeldelse i *Dagbladet*.³⁵ Harald Beyer påpeker at den tydeligste inspirasjonskilden for boka er Oswald Spengler og hans *Der Untergang des Abendlandes, Aftenlandets undergang*, fra 1918/1922. Spenglers bok inspirerte mange nazister og bygget oppunder deres argument om at kulturen var for dekadent og at en gjenfødelse trengtes, men Spengler selv hadde et kompli-

34 *Laagendalsposten*, 04.01.1933, s. 1–4.

35 *Dagbladet*, 18.03.1935, s. 5.

sert forhold til nazismen og døde i 1936. Beyers anmeldelse er sterkt kritisk («Brøgger frykter ikke noget nytt barbari. Han er en optimistisk tilhenger av undergangsfilosofien»), men som i vår tid har forlaget snappet ut et positivt utdrag og benytter det i reklamene. Han skriver at Brøgger er «motstander av diktaturideene i og for sig, men tror at de er overgangsformer til en ny indre frihet. Han ser en skamplett i jødeforfølgelsene, men tillater sig samtidig en så lettvinnt frase som at jødene representerer den geniale materialisme».³⁶ Beyer er ikke alene i resepsjonen i å påpeke at jødeomtalen er ambivalente.

Etter okkupasjonen var Waldemar Brøgger aktiv som oversetter. Han oversatte *Greven av Monte Christo* fra fransk, og verk av Quentin Patrick, Marianne von Angern, Hans Fallada, Herman Melville og Karl Bartz fra engelsk og tysk i perioden 1940–42. Hans Fallada hadde blitt offisielt merket som en «uønsket forfatter» av nazi-regimet i 1935, men forble i Tyskland hele perioden og hadde et komplisert forhold til Goebbels, som aktivt forsøkte å påvirke Falladas litteratur (Evans, 2006, s. 151). Romanen hans *Altes Herz geht auf die Reise* (1936), som på norsk ble oversatt av Charles Kent under tittelen *Livet banker på hos professor Kittguss* i 1936, skapte trøbbel med Rikskulturkammerets litteraturavdeling, som fant at den ikke tilkjennega nazismen den samfunnsmessige rollen den burde spilt i romanen. Marianne von Angern og Karl Bartz virker å ha vært mer eller mindre nøytrale forfattere som ikke tok noen aktiv stilling overfor nazi-regimet.

Både faren og broren til Waldemar deltar i motstandsbevegelsen og blir fengslet av tyskerne. Først tok de faren Anton Wilhelm 11.09.1942 og holdt ham på Møllergata 19 ut måneden før han ble overført til Grini, hvor han ble sittende frem til løslatelsen 22.10.1942³⁷. Far og sønn satt fem netter sammen på Møllergata 19. Waldemar ble fengslet 15.09.1941 og satt først fem dager i byen før han ble overført til Grini³⁸. Der satt han fram til mars 1942, da han ble løslatt etter at han signerte en kontrakt med tyskerne om å tilby dem noen tjenester. Han ble da en hemmelig agent, eller *Gewehrsperson* som det oppgis på tysk, for det tyske sikkerhetspolitiet, noe han i etterkant oppgir at var ufrivillig, og noe han gjorde for å kunne rømme til Sverige etter at han

36 *Bergens Tidende*, 15.03.1935, s. 5.

37 Med hhv. fangenummer 1741 og 804.

38 Med hhv. fangenummer 1774 og 757.

kom ut fra fengsel. Som agent fikk han nr. S 48 og avga skriftlig erklæring på dette i mars 1942. Han leverte en skriftlig «stemningsrapport», hvor han blant annet informerte om en illegal publikasjon, opprettholdt kontakten med sikkerhetspolitiet og mottok to utbetalinger på 50 kr. hver (omtrent 1 500 kr. i 2024-kroner), frem til han reiste til Sverige i februar 1943.

Mens Waldemar er fri og opererer som hemmelig agent, blir Niels Christian arrestert av tyskerne. Den 2.11.1942 arresteres han og sendes til Grini, hvor han blir værende frem til han blir løslatt 21.04.1943³⁹, altså etter at broren har forlatt landet.

Waldemar publiserer en roman i Sverige på svensk under pseudonymet Carsten Frogner, som blir kontroversiell: *Den osynliga fronten*. I 1943 kommer den på dansk, og i 1944 blir den oversatt til både tysk og fransk. Romanen beskriver motstandsbevegelsens arbeid i Norge, og problemet var at den ble ansett som en offentliggjøring av hemmelige arbeidsmetoder, riktignok i fiksjons form, men motstandsbevegelsen var redd for at dette kunne plukkes opp av tyskerne og brukes mot dem. Romanen fikk ingen åpen resepsjon i Norge, og det er primært gjennom Æresretten og landssviksaken vi kjenner anklagene.

I eksilperioden i Sverige skriver han også en publikasjon ved navn *Tysk mentalitet* (1943), som verken har utgiver eller utgivelsessted oppgitt, men er tilgjengelig via Nasjonalbiblioteket. Her blandes beskrivelser fra fangeoppholdet på Grini med betraktninger rundt tyskere og tysk mentalitet. Under et annet pseudonym, Peter Valentin, gir han ut tre bøker i Sverige: to krimromaner, *Innom tolv timmar. 11.20–23.20* og *Fogden på Korsberg*, samt barneboka *Olas och Petters fantastiska äventyr*. I 1945 kommer han med *Tre gange dronning* på dansk under eget navn, og *Han sitter ved skrivbordet* som Carsten Frogner igjen. Den førstnevnte boka kommer som resultat av at han vinner en romankonkurranse av Skandinavisk Bokforlag, og når den kommer ut, sammenfaller det med arrestordren for Waldemar Brøgger. *Arbeiderbladet* melder på forsiden at han granskes for alvorlig landssvik, mens forlaget averterer hans nye bok.⁴⁰

Det er imidlertid romanen *Den osynliga fronten* som skaper problemer for ham i Den norske Forfatterforenings Æresdomstol etter krigen, mens den

39 Med fangenummer 5303.

40 *Arbeiderbladet*, 10.12.1945.

i det formelle landssvikoppgjøret bare er én av flere saker han anklages for. Særlig agentvirksomheten i 1942 blir undersøkt.

Tiltalebeslutningen tas ut av statsadvokaten 08.09.1947 og har følgende punkter:

Tiltalte avgav i mars 1942 en skriftlig erklæring til Det Tyske Sikkerhetspoliti i Oslo om å virke som «Gewehrsperson», det vil si hemmelig agent, for dette, og fikk agentnummer S 48.

En tid etter innleverte han til Sikkerhetspolitiet en av ham avfattet skriftlig «stemningsrapport» som bl.a. omhandlet den tyske propaganda og senere et illegalt skriv (et opprop). Han mottok ved to anledninger betaling av Sikkerhetspolitiet, hver gang med kr. 50,-. Han opprettholdt kontakt med Sikkerhetspolitiet inntil han i februar 1943 forlot landet.⁴¹

7. oktober oppgir Brøgger å ha fått dette lovlig forkynt.

Landssviksaken pågår i 1947 og ender med at han blir løslatt på bakgrunn av lekdommernes stemmer. De profesjonelle dommerne stemmer alle for 6 måneders fengselsstraff.

Hva kan vi lære fra denne saken? Jo, det ene er at kollaborasjon ikke nødvendigvis er enten eller, ettersom tvang og manipulasjon var en viktig del av det å bevege seg på krigens ulike sider. Dette vet vi godt fra andre saker, men på kulturfeltet er Brøgger ganske aleine om dette. På den annen side er det mulig å tenke seg at den sosiale bakgrunnen og posisjonen til Waldemar Brøgger spilte på lag med at han ble frikjent, uten at det finnes konkrete holdepunkter for å bevise det. Vi kjenner fra andre steder at dommerne har en tendens til å se mildere på handlinger av personer som har en sosial nærhet til dem selv, eller bli tolket slik (Graver, 2019). Samtidig er det interessant at Brøgger blir innstilt til dom av de profesjonelle dommerne, mens det er lekdommerne som *de facto* frifinner ham.

I hans egen profesjon, blant forfatterne i forfatterforeningen, møter han også motbør. Han blir sanksjonert av forfatterforeningens styre, ettersom den såkalte æresretten er oppløst på dette tidspunktet:

41 LS-sak, dok. 57.

Styret finner hans forhold under okkupasjonstiden uverdig for et medlem av Den norske Forfatterforening, og innstiller ham – etter å ha sammenholdt hans forhold med lignende saker som har vært oppe til behandling i æresretten – til eksklusjon for et tidsrom av 3 år, regnet fra 24.05.1945. Saken blir i henhold til lovene, å forelegge høstmøtet til endelig avgjørelse.⁴²

Resultatet av dette vedtaket blir at Brøgger melder seg helt ut av foreningen, og slik unngår sanksjonen.

AXEL KROGH FJALKEKRONE (1892–1979)

Født: 02.01.1892, Bygland, Vest-Agder

Litterær produksjon før 1940: Tolv romaner, to novellesamlinger og en sakprosa bok

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: Ja, fra 06.05.1940. Utmeldingsbrevet sendes høsten 1940, men ble godtatt først 04.01.1941

Dom: Frikjent av Setesdal herredsrett, 10.12.1946

Axel Krogh ble født og vokste opp i Bygland i Vest-Agder med en kunstmaler, Henrik Asor Hansen, som far og en dansk mor, Anne Kristine Krogh. Han har altså etternavn etter sin mor, og tok til seg Fjalkekrone i voksen alder som kunstnernavn. Av utdanning vet vi fra avhøret i landssviksaken hans fra 23.08.1946 at han startet på skolen i Kristiansand, flyttet til Bergen og fullførte middelskolen der, og at han siden gikk på Jærens folkehøyskole i 1919. Etter dette er bostedsadressene vi har, fra hjemtraktene i Agder. Det oppgis at han hadde utenlandsopphold i Frankrike, Tyskland og Italia, men vi vet lite om hva han opplevde der, og eventuelt tok med seg hjem derfra, utover en angivelig respekt for tyskernes ordenssans.

42 Gjengitt i Solhjell og Dahl (2013, s. 196).

Debuten i 1921, *Avdrift*, ble angivelig antatt av Carl Nærup på Aschehoug forlag, og han ga ut flere romaner der. Kristen Gundelach ytret også sin begeistring for romanen offentlig. Ifølge *Nasjonalsosialister i norsk diktning*, hvor Krogh har en oppføring, ble han skjøvet i bakgrunnen av Sigurd Hoel, Paul Gjesdahl og Helge Krogh. Han oppgis å være særlig opptatt av det nordiske, i tydelig kontrast til det internasjonale. Narrativet om Krogh som har havnet i skyggen, men kan komme til lys igjen, veves sammen med nasjonalsosialismen: «Når nasjonen no etter hvert vender tilbake til seg selv, finner sin egenart igjen og får øynene opp for hvor våre virkelige kulturverdier ligger, så bør Axel Kroghs bøker bli folkelesning». Det er lite reell begrunnelse i denne korte teksten, men mange postuleringer om hvor god litteraturen er. Det hadde flere enn nasjonalsosialister ment før krigen også. Likevel, til tross for frikjennelsen og at han ikke får noen behandling i Den norske Forfatterforenings Æresrett, forsvinner oppmerksomheten rundt ham etter krigen. Han er et godt eksempel på hvordan oppføringer i *Hvem hva hvor* forteller noe om ens status: Han har en oppføring i 1938, men ikke i de tre påfølgende utgavene (1948, 1950 eller 1955). Oppføringer i slike bøker har blitt benyttet som datagrunnlag i sosiologiske undersøkelser om status tidligere (Friedman & Reeves, 2020).

Han ble etterforsket for medlemskapet i Nasjonal Samling, som han selv begrunnet med at «det var best at man fikk ordnet seg med okkupasjonsmakten da kampen syntes håpløs og kunne føre til yderligere ulykker for land og folk»⁴³. Landssviksaka inneholder totalt 33 forskjellige dokumenter; blant annet ulike rapporter, egenerklæring, likningsoppgave, alderattest og tiltalebeslutningen fra Setesdal herredsrett 10.10.1945. Det som fremkommer, er en forfatter uten særlig politisk involvering og med begrenset økonomi, som generelt blir møtt med forståelse. En av de forhørte er Johans Sordal, en småbruker fra Langeid, som er «viljug til å forklåra seg»: «Ein gong det første under krigen då eg arbeidde for Axel Krogh, kom det eit tysk fly over bygdi. Krogh sa då: «Våre kjære tyskere». Eg hadde inntrykk av at han meinte det. Det er den einaste gongen eg har forstade at han var tyskvenleg. I dei. Ein gong kom ein tyskar og spurde kvar nasistane [sic] på garden budde, var han svært vond og rakka dei til fordi dei kom til han og spurde etter vegen. Det er elles ein mann som emst aldri kjem ut mellom folk, og som folk i det heile

43 LS-sak, dok. 17.

har lite greie på.»⁴⁴ Inntrykket som gis, er at tette forhold ble undersøkt, og at det er lite å hente her for rettssakens vedkommende. Viktigere er brevene som ble sendt mellom Krogh og Tor R. Hansson i 1940, ettersom sistnevnte kritiserer førstnevntes N.S.-innmelding. Hansson hadde blitt gjort oppmerksom på dette ved at han kom over et par artikler i *Fritt Folk* som han lurte på om var skrevet av Axel Krogh; det kunne Krogh bekrefte at de var. Artikkene «Tysklands utstrakte hånd – og Norges vei»⁴⁵ og «Norges fremtid»⁴⁶ inneholder sterke forsvar for tyskerne, og skremmebildet som trekkes frem, er det «engelsk-jødiske plutokrati»: «For Norge kan det kun være en lykke å komme under innflytelse av en storsinnet og høyreist nasjon som det nasjonalsosialistiske Tyskland». I et avhør 26.09.1946 om artiklene oppgir han at han ikke mottok noen betaling for dem, og at de ble skrevet ut fra en overbevisning om at det var riktig. Brevvekslingen i 1940 resulterte imidlertid i at Krogh i siste brev, 11. november, informerer om at «Etter med stigende forfærdelse at ha iaktatt utvikling etter N.S. maktovertakelse vil jeg paa ethvert punkt gi deg helt og uforbeholdent rett i dine uttalelser. Jeg har forlangt meg strøker som medlem av N.S. og gjort dette i en utmeldingsskrivelse som hadde baade neb og klør»⁴⁷. N.S.-medlemskapet til Krogh gjaldt altså fra innmeldingen 06.05.1940 til høsten 1940, men utmeldelsen ble godtatt av N.S. først 04.01.1941. Tor R. Hansson fra Flekkefjord redegjør for vennskapet med Krogh, som hadde vart siden skoleårene, og særlig gjennom brevveksling og feriebesøk til hverandre. Han oppgir lettelse over at argumentene hans ledet Krogh til å melde seg ut av N.S., og spesifiserer at han var på besøk hos ham i 1942 og fikk bekreftet holdningsendringen: «Slik jeg kjenner Axel Krogh saa er han en god nordmann, men det viste sig dessverre at nasibøllene ikke vilde gi slipp paa hans navn, og de figureerte med det saa sendt som i 1944 blandt sine forfattere. De brukte navnet Axel Krogh og smusset det til, men selve Axel Krogh er ren norsk saa lenge jeg kan dømme».⁴⁸ Noe annet som kommer frem, er at Axel Krogh vurderes til å være svært ensom og nærtagende, og at han hadde et følsomt sinn, både før og etter krigen, samt noen kunsterromantiske forestillinger.

44 LS-sak, dok. 6.

45 *Fritt Folk*, 27.06.1940, s. 1–2.

46 *Fritt Folk*, 18.06.1940, s. 1–2.

47 LS-sak, dok. 7.

48 LS-sak, dok. 8.

Axel Krogh har antakelig også hatt godt av å kunne diskutere med Hansson. I etterkant av krigen var situasjonen derimot litt spesiell: Han ble uglesett av «nordmennene» i Setesdal på grunn av N.S.-medlemskapet, til tross for at det var trukket, og nazistene skal angivelig ha foraktet ham og sett på ham som en sviker.

Det stadfestes flere steder i landssviksaken at Krogh er forfatter, men hans forfattervirksomhet får ingen særlig behandling. Det noteres at han mottar 2–3 stipender på til sammen 2 000 kroner under okkupasjonen. Forfatterforeningens formann, Alex Brinchmann, forespørres om dette og oppgir at det ikke var noe galt i å søke disse midlene på daværende tidspunkt. En interessant sak som dukker opp, er like fullt hans vennskap med Lars Hansen, som han skriver en nekrolog over. «Artiklen var helt upolitisk»⁴⁹ står det i saken hans, men Lars Hansen hadde sympati med Tyskland og var også en som hadde et kapittel i *Nasjonalsosialister i norsk diktning*, og dermed kanskje ikke en strategisk person å knytte seg til for Krogh. Så hvorfor gjorde han det da? Dette vurderes ikke videre i landssviksaken, og når man leser nekrologen, som må sies å være særdeles patosfylt, virker det til å være basert i vennskap.⁵⁰ Lars Hansen offentliggjorde sitt svar i spalten «Hvorfor jeg er medlem i N.S.» i mange aviser, selv om han ikke ble funnet å ha N.S.-medlemskap av rettsaken, og han var kjent for antisemittisme og en stor tysk leserskare. Han deltok også på dikterkongressen i Weimar i 1941 og mottok diktergasje i 1942. Ingenting av dette var rettsstridig, men han var kulturelt assosiert med «feil side».

Påstanden var at Krogh som tiltalte ble dømt i overensstemmelse med tiltalen til tvangsarbeide i 1 år og 6 måneder samt ble fradømt rettigheter i 10 år. Krogh erkjente seg ikke straffskyldig, og det var to vitner og aktor som la frem påstanden. I rettens vurdering kommer det frem at de ikke kan vurdere hvorvidt avissakene er hans ord eller er endret på av desken, og at det var ideelle grunner som brakte Krogh til N.S., samt at han ikke forsto at det var rettsstridig eller straffbart. Han anså N.S. som et lovlig parti. Det poengteres også at «Som forfatter var han også oppglødd for den tyske nasjons prestasjoner på kunstens område». Skjønt hvor relevant var egentlig det? De

49 LS-sak, dok. 20.

50 *Agder Tidend*, 21.07.1944.

vektlegger også at Krogh var pasifist, og at han var en einstøing som hadde dårlig grunnlag for å skjønne hva det var «som virkelig fant sted i den første tiden etter tyskernes overfall på Norge». Brevet han skreiv til Hansson blir gjengitt i helhet og virker til å ha gjort sterkt inntrykk på retten. De mener at de objektive betingelsene for å straffedømme Krogh var til stede, men at de subjektive betingelsene ikke var det. De vurderte ham til å ikke være klar over at han ytte fienden bistand, og dermed måtte frifinnes. I stor grad er dette fordi han bodde avsondret, angret så fort han forsto hva som skjedde og meldte seg ut, samt at han primært var pasifist og dermed misforsto Quislings tilbakekallingsordre. «I sin alminnelighet vil retten her bemerke at det må innrømmes at det hersket uklarhet og til dels forvirring blant folk om de begivenheter som i virkeligheten fant sted sommeren 1940». Dommen var enstemmig, og tiltalte vedtok dommen på stedet.

Plot-tvister er filmer kjent for, men de har sitt opphav i virkeligheten. Hva skjer i saken med Krogh, mannen av «verdensfjern natur»? Jo, under en reparasjon i Arendal sommeren 1947 kommer det frem et innmeldings-skjema og et brev som har blitt gjemt, innemurt i en brannmur, fra Krogh til NS-fylkesorganisasjon datert 11.08.1940 med avslutningsbemerkningene «Med Quisling for Norge! Heil og sæ! Axel Krogh». Arendal politikammer sender dette inn til Kristiansands politikammers Landssvikavdeling til vurdering for om det krever at saken må gjenopptas. Dette blir avvist av Statsadvokaten for Landssviksaker i Aust- og Vest-Agder 21.08.1947 og er det siste som skjer. I Æresretten møter han mer prinsipiell behandling. Der leder hans NS-medlemskap til at han ekskluderes, i likhet med 12 andre forfattere. Han utgir ikke noe skjønnlitterært igjen. Ifølge Haugen (2017) solgte Krogh eiendommene sine i Bygland i 1963 og flyttet til Valencia i Spania, hvor han døde og ble gravlagt i 1979.

THORVALD AADAHN (1882–1962)

Født: 23.06.1882, Rødenes, Østfold.⁵¹

Litterær produksjon før 1940: En roman, tre drama (lystspill, komedie, skuespill) og en kortprosa bok

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: Nei

Dom: Frikjent av Eidsivating lagmannsrett, 25.10.1948

Thorvald Aadahl var blant de i den eldste kohorten når okkupasjonen inntraff, men hans litterære produksjon var like fullt ikke så stor. Det skyldes mest at hans hovedgjefte var som redaktør. Han var redaktør for *Nationen*, som var Norges Bondelags avis. Den var etablert i 1918 og utkom i alle okkupasjonsårene, og Aadahl var med helt fra starten. Ifølge Hjeltnes (1990, s. 386) var opplagene i åra 1939–1945: 15 373, 13 040, 13 300, 12 444, 14 762, 17 125 og 18 340.⁵² En stigende tendens der altså. Aadahl hadde også redaktørfaring forut for oppstarten av *Nationen*, men det var som *Nationen*-redaktør han virkelig ble kjent, og ettermålet er også preget av dette. I denne sammenhengen er han interessant både fordi han blir frikjent og er et eksempel på avisoppgjøret, men også fordi han viser noe av det som det kommer mer om i kapittel 9 – at avispersonene også gjerne har skjønnlitterære produksjoner og kan sies å være litterære mangsylvere.

Aadahl hadde solid forankring som redaktør for *Nationen*. Med bakgrunn fra Rødenes i Østfold og gårdsbruk (faren August er oppført som forpakter i dåpsattesten til Thorvald⁵³), samt landbruksskolestudier etter folkeskolen, kommer det i resepsjonen til uttrykk at forfatteren har erfaring selv fra landbruksaktivitetene han skriver om. Aadahl var 24 år da han først inntok en redaktørpost i venstreavisen *Østlandet*. Etter hvert dro han videre til *Landmandsposten*, først som redaksjonssekretær og så som medredaktør,

51 Jeg tar utgangspunkt i dåpsattesten fra landssviksaken og har derfor en annen fødselsdato enn *Store norske leksikon*, for eksempel.

52 Dette er for ordens skyld eksakt samme tall som oppgis i rettsboka i landssviksaken.

53 LS-sak. Aadahls sak er ikke nummerert som de andre landssviksakene, men dåpsattesten ligger der.

og til slutt eneredaktør. Dette er avisa vi i dag kjenner som *Nationen*; den gjennomgikk altså navneskifte og omorganisering til dagsavis i 1918. Aadahl var motstander av brennevinsforbud og målsaka, noe som gjorde at han fikk et konfliktfylt forhold til vestlandsfløyen i Bondepartiet. Selv ble han medlem i Bondepartiet i 1920. Først og fremst var Aadahl sterkt antisosialistisk og hadde et reaksjonært syn på bondesamfunnet som noe som måtte beskyttes mot det urbane og moderne, slik som industri. Et annet standpunkt han fikk oppmerksomhet for, var at han mente at de som mottok offentlig hjelp, ikke skulle ha stemmerett fordi det var et bevis på at de manglet de mentale forutsetningene (Figueiredo, 2002, s. 124). Aadahl deltok i det som ble kjent som Prytz-Quisling-kretsen, en krets som møttes for middag og diskusjon hos Frederik Prytz, og som utviklet seg til å bli medlemsorganisasjonen Nordisk folkereising i mars 1931. Her møttes Frederik Prytz, Vidkun Quisling, Halvor Hansson, Peter M. Mjøllner, major Ragnvald Hvoslef, Herman Schultz, Adolf Munthe, Knut Domaas (redaktør i *Norges Handels- og Sjøfartstidende*), Hermann Harris Aall (som vi blir nærmere kjent med i kapittel 15) og advokaten Johan Bernhard Hjort (en av medstifterne av N.S. i 1933), samt hans far, professor Johan Hjort. Som Dahl (1991, s. 145) bemerker, er dette en gjeng som passer læreboksskjemaet over typiske initiativgrupper for fascisme: Her finner vi borgerlige personer fra ulike bakgrunner med forretningsinteresser og høy andel kapteiner (6) i 40-årsalderen, «den utålmodige alder». Bortsett fra Johan Hjort fortsatte de andre i kretsen støtten til Quisling utover 30-tallet. Johan Bernhard Hjort meldte seg ut i 1937 og forsøkte å etablere et alternativt samarbeid med okkupasjonsregimet i april dagene i 1940, uten hell. Flere kilder hevder at det er Aadahl som lykkes i å overtale daværende statsminister Peder Kolstad (1878–1932) til å ta inn Vidkun Quisling i sitt første politiske verv, som forsvarsminister i 1931. Regjeringen Hundseid holder til 1933, og da trer de av, og Quisling starter N.S. I landssviksaken oppgis det at Aadahl var skuffet over Quisling som minister: «han langt fra oppfylt forventningene og at han mer ødela enn styrket forsvaret», og videre finner de at «retten [må] etter det som foreligger gå ut fra at han siden 1933 [...] avgjort har vært en politisk motstander av Quisling og konsekvent har bekjempet ham og hans politikk». Videre finner de at det særlig er Aadahls avstandstagen til diktatur som gjør det uaktuelt for ham å støtte nazisme.

Hans første skuespill utkommer i 1914, *Kristine fra landet: en komedie i tre akter*, og frem mot hans første roman i 1941 er det teateret han skriver

for. Tre av skuespillene oppføres på Nasjonalteatret og ett på Centralteatret, og dette poengteres i landssviksaken. Romanen *Gårdsklokken* er altså hans første, og den eneste i perioden, og det bemerkes at han «er altså på sett og vis debutant på panaset [sic], hvis en da kan kalde en mann debutant når han gjennom hele sitt liv har vært pennefecker. Det var jo dramatiker Aadahl skulle være ved sia sitt daglige yrke, og dramatikerer fornekter seg heller ikke her», skriver F.L. i *Hadeland* 06.11.1941. Aadahl har stor respekt som redaktør og journalist, og resepsjonen viser at dette også påvirker vurderingen av hans roman, som jevnt over blir godt mottatt. Dette skjer i en presse som ellers dekker utviklingen i Europa. For eksempel kan vi i *Øvre Smaalenenes dagblad* 11. desember lese anmeldelsen av *Gårdsklokken* side om side med et bilde av «riksmarkalk Gøring og marskalk Petain» som har hatt et møte i St. Florenting Vorgigny.⁵⁴ Om Petain leste boka vet vi ikke, men den blei oversatt til fransk i 1944, og den kom også på dansk (1942). I 1942, nærmere bestemt 15. januar, fratradte Aadahl stillingen som redaktør i *Nationen* av eget ønske, også fordi han hadde vært plaget av magesår.

Selve rettssaken mot Aadahl, hvor han anklages for landssvik, foregår i Eidsivating lagsmannsrett i Oslo tinghus fra 12. til 25.10.1948. Det var 23 vitner i saken, samt 149 tekster som ble gjennomgått, de fleste publisert i *Nationen*, men også enkelte brev og skriv fra Aadahl til for eksempel *Fritt Folks* redaksjon.⁵⁵ I tiltalen er det 88 konkrete ledere og avisartikler som legges til grunn. Tiltalen fremholder at Aadahl «ved å skrive som han gjorde under sitt kjente merke og i sin kjente stil gitt Nationens mange lesere inntrykk av at han anså det nytteløst å gjøre motstand mot tyskerne og at han gikk inn for den tyske og nazistiske nyordning.»⁵⁶ Aktors påstand er at han skal dømmes til ett års fengsel, 10 års fradømmelse av sivile rettigheter, samt at han skal betale saksomkostninger. Grunnen er hans redaktørvirksomhet etter 09.04.1940. Aktor mener like fullt at Aadahl kan frikjennes for tiltalen for «å ha forherliget tyskernes norske håndlangere, Quisling og N.S, og for befatning med følgende ledere og artikler», hvorpå det listes opp 25 tekster. Grunnen til at tekstene vurderes å ikke være grunnlag for domfellelse, er at «det er på det rene enten

54 *Øvre Smaalenenes Dagblad*, 11.12.1941, s. 4.

55 I *Store norske leksikon* oppgis saken å gå til Høyesterett, men det kan jeg ikke se ut fra landssvikarkivet, der Eidsivatingens behandling ser ut til å være den siste.

56 LS-sak, s. 22 i rettsboka fra Eidsivating lagsmannsrett.

ikke skrevet av tiltalte eller er inntatt under hans fravær og uten hans vitende, eller av andre grunner ikke anses som straffbare». Videre er også artikler som de ikke «anser bevist at de er skrevet av tiltalte eller tatt inn med hans vitende» unntatt. Det er like fullt en del artikler de anser bevist skrevet av ham eller tatt inn av ham, og som de «utvilsomt inneholder propaganda til fordel for Tyskland», men «dermed er imidlertid ikke avgjort at forholdet er rettsstridig». Her får vi første generelle lærdom: «Hva angår pressens og avisredaktørers stilling i sin alminnelighet under okkupasjonen og betydningen for almenheten [sic] av i denne tid å få aviser, viser retten til den karakteristikk som er gitt av førstevoterende i [Høyesteretts dom av 13/2–1948 i sak mot Morgenposten] og som helt ut stemmer med den oppfatning av forholdet som nærværende rett har dannet seg på grunnlag av de fremkomne opplysninger». De viser til at pressen ikke hadde noen samlet linje overfor tyskerne, at tyskerne aksepterte et mangfold i pressen, og at *Nationen* hadde en oppgave overfor sine lesere, nemlig bondestanden som opplevde store informasjonsbehov. Det som følger, er en overveielse av hvorvidt Aadahl skiller seg ut som redaktør i dilemmaet mellom «å yte motstand» og «å holde det gående». Her viser de til ministerialrat Müllers vurdering av at *Nationen* skapte mest vanskeligheter for Pressabteilung. At tyskerne var mistenksomme overfor Aadahl, og at Quisling «næret helt ut mistillit mot ham», ble i Landssviksaken et argument for Aadahl. Også en karikatur har blitt påklaget, men den vurderes ikke rettsstridig. Enstemmig frikjennes Aadahl, «tiltalte [står] ikke dårligere enn gjennomsnittet av de øvrige redaktører».

RAGNAR SOLBERG (1898–1967)

Født: 30.09.1898, Dovre.⁵⁷

Litterær produksjon før 1940: To diktsamlinger

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: Nei

Dom: Henlagt av Lillehammer politikammer, 23.11.1945

Ragnar Solberg omtales i Landssviksaken som forfatter og fjellstuemann. Han ga ut to diktsamlinger på 30-tallet, begge utgitt på Aschehoug, samtidig som han dreiv fjellstua Fokkstua. Født på Dovre, skreiv Dovremål, og som næringsdrivende var han sterkt involvert i lokalsamfunnet, samt både omtalt i og bidragsyter til avisa *Laagen*. Avisadekket Gudbrandsdalen fra Lillehammer fra 1923 og hadde Erling Bjørnson, Bjørnstjerne Bjørnsons yngste sønn, som drivkraft. De NS-vennlige synspunktene til Erling Bjørnson påvirket avisa utover 30-tallet og gjorde den på 40-tallet til et nazifisert bondeorgan, hvis kontor ble ansett for å være «et skikkelig NS-reir» (Hosar & Hetland, 2026).

Faren til Ragnar, Anton Solberg, var en lærer fra Ulekleiv som tok over drifta på skysstasjonen «Fokkstugu» i 1877, gjorde den om til gård og siden hotell på hele 60 værelser og 100 senger. Mora til Ragnar, Marit Domaas, var med på driften. «Fokstuen Høi-fjellshotell», som det ble reklamert for i avisene, ble nå et yndet reisemål for turister fra byene som ville til fjells (Lunde, 1998, s. 3). Angivelig var det Dovres største hotell i mellomkrigstida. Solbergs to diktsamlinger før krigen, *Is-Gud* (1937) og *Du fjell* (1938), har begge «dikt på Dovre-mål» som undertittel, og er sentrallyriske naturdikt med sterk regional forankring. Han blei tatt opp som medlem i Den norske Forfatterforening året etter, i 1939.

Under okkupasjonen var fjellstua angivelig bebodd av tyskere omtrent heile tida, og Lunde (1998) skriver at Solbergs søsken gikk hver sin vei under krigen. En av søsknene støttet okkupasjonsmakten og den andre støttet motstandsbevegelsen, mens Solberg inntok en mellomposisjon: «med så tett omgang med dei [tyskera] var det ikkje til å unngå at han og oppdaga kul-

57 Jeg tar utgangspunkt i dåpsattesten fra landssviksaken og har derfor en annen fødselsdato enn *Store norske leksikon*, for eksempel.

tiverte folk – som han ikkje såg seg for god til å prate med om folk såg det» (Lunde, 1998, s. 16). Nærmere ryktebørsen enn dette kommer vi ikke med kildene som finnes, men Lunde konkluderer tydelig: «at han under krigen braut en isfront som 'Heimefronten' ville halde, er likevel ikkje til å koma forbi» (Lunde, 1998, s. 17).

Det tas ut offentlig tiltale mot ham av Gudbrandsdal politimesterembete 23.08.1945 fordi Solberg var formann i Dovre herredsting, som den 30.08.1941 hadde bevilget kr. 2 000 til Den norske legion.⁵⁸ I tillegg står det flere steder i saken etter navnet hans «unasjonal holdning», så etterforskningen omfattet mer enn kun deltakelsen i herredstinget, som ble med det ene møtet. I *Laagen* 12.02.1941 kunne man fra herredstingsmøtet lese at: «Ved møtets slutt holdt Ragnar Solberg en frisk tale hvor han erklærte seg enig i N.S. program»⁵⁹. Solberg selv bestrider dette i 1945 og hevder at han har blitt utsatt for ryktesvermeri: «Det har vært skumlerier og slarv omkring mitt navn – og min nasjonalholdning. Jeg har vært utsatt for falsk [sic] angiveri, også av N.S.»⁶⁰, skriver Solberg i brev til politimesteren allerede to uker før tiltalen tas ut. I samme brev skriver han også om en artikkel han skreiv til *Laagen* om «at man måtte holde sammen i kontakt med styresmaktene så det ikke blev unødige ulykker. Jeg mente det vel, artikkelen var sprunget ut av hjertet for Norges skyld, det var menneskelig og naivt. Jeg var noe i villrede da. Jeg var vel «stripet» da? Styremakten var jo Nasjonal Samling».⁶¹ Historien her minner om en del andre forklaringer i Landssvikarkivet, men det som skiller Solbergs fra andre, er at han fra 1942 av oppgir å gå imot tyskerne og å være aktivt mot okkupasjonsmakten, sågar «innbitt jøssing», selv om han innrømmer at det ikke var «utad». Særlig er dette påvirket av at han, «som en mot hundre», må forholde seg til en rekke tyskere på hotellet som oppfører seg dårlig. Oppnevningen til herredstinget har visstnok foregått uten Solbergs viten, og han møtte omtrent på ordre og kun på tre møter. I selve møtet han tiltales for, oppgir han å ha protestert mot bevilgningen, men at han ikke fikk dette protokollført fordi ordføreren nektet ham dette.

58 LS-sak, dok. 4.

59 LS-sak, dok. 14.

60 LS-sak, dok. 2.

61 LS-sak, dok. 2.

Det er tydelig at det er som forfatter Solberg er interessant for *Laagen* i sin samtid og for politiet i etterkant av okkupasjonen. Etterforsker O. Fagersand foreslår at det gjøres forsøk på å finne Solbergs tekster i *Laagen*, men at om det ikke lykkes, er det «neppe annet å gjøre enn å henlegge saken». I Landssviksaken gjennomgås Solbergs bokanmeldelser for å undersøke «unasjonal holdning», og de finner at «alle hans bokmeldinger i 1940 er uklanderlige». ⁶² I 1941 er det derimot mer å se på ettersom han anmeldte Cally Monrad og Dagfinn Zwilgmeyers utgivelser på «N.S. forlaget Stenersen», men konklusjonen er at «politiske spørsmål berøres ikke». ⁶³ Derimot er det mest graverende de finner, fra 1942, en nekrolog over Gudbrand Lunde fra 30.10.1942. Der skreiv Solberg at Lunde var: «en varm talsmann for de diktere som har djupe rötter i norsk jord. De er ham en stor takk skyldig».

Etter krigen ga han ut flere bøker, og var raskt tilbake i varmen hos Aschehoug. To diktsamlinger på Dovre-mål, *Livs-skurd* (1950) og *Ljos* (1953), kom før ei på bokmål, *Kjærlighet til lyset* (1996), og til slutt *Dikt i utvalg* (1968). Han gikk bort året før siste utgivelse, på Kanariøyene, og innledninga gir en liten beskrivelse av Solberg og hans poesi, men nevner ingenting om andre verdenskrig.

I 1998, 100 år etter Ragnar Solbergs fødsel, ble han markert på Dovre, og det kom ut en bok om ham, *Vindharpens mester* – en omtale han angivelig fikk av Johan Falkberget – som har én side om Solbergs handlinger og holdninger under krigen, i tillegg til 55 om hans øvrige liv og diktning. Der hvor det om mange forfattere er mye å lese om hvor tungt det var å leve med samtidens vurdering av en som enten var «på feil side» eller «stripete», er det lite av dette å spore i litteraturen om Solberg.

Solberg ble suspendert av Æresretten, Den norske Forfatterforeningens interne etikk-komite, i en periode på fem år – og mottok beklagelse på DnFs 125-årsjubileum 15.11.2018 i Oslo av daværende leder, Heidi Marie Kriznik: «Forfatterforeningen ønsker å gjøre det klart at vi ser at dette rammet hardt. Forfatterforeningen gjorde urett, både ved den tvilsomme prosessen som Forfatterforeningen bega seg inn på ved å opprette æresretten, og ved å ta

62 LS-sak, dok. 14.

63 LS-sak, dok. 14.

avgjørelser basert på feilaktige opplysninger.»⁶⁴ Men som Rem, Søbye og Fløgstad (248) skriver: «Vi vet faktisk ikke sikkert hva slags bevis- og grunnlagsmateriale de satt på». Selv mente Solberg at han «som nasjonal dikter har krav framfor mange til å bevare min ære uplettet», riktig nok overfor Landssviksaken og ikke «Æresretten».⁶⁵

Oppsummering

Sakene til Brøgger, Krogh og Aadahl kom opp i 1946, 47 og 48. De ble behandlet av ulike domstoler, og ulike tjenestemenn var involvert. Til felles hadde de en tiltalt med skjønnlitterær virksomhet, og i Kroghs tilfelle en som hadde blitt aktivt fremmet av NS-miljøet selv i antologien *Nasjonalsosialister i norsk diktning* (1943). Det er kun Krogh som har et kortvarig NS-medlemskap, og et tydelig tegn som avmerker seg i disse sakene, og som gjør seg gjeldende også for de kommende sakene i boka også er at NS-medlemskap er tungtveiende i spørsmålet om straff. For Ragnar Solbergs vedkommende er også manglende NS-medlemskap avgjørende for at saken henlegges. Interessen rundt hans sak er også knyttet til hans status som forfatter, og etterforskningen viser at politiet undersøkte hans litterære aktiviteter som potensiell propagandavirksomhet, men uten at det førte til siktelse.

64 «En unnskyldning for 'Æresretten'» <https://www.forfatterforeningen.no/artikkel/en-unnskyldning-for-aeresretten/>

65 LS-sak, dok. 2.

Kapittel 5

De mildeste straffene – påtaleunndatelse, erstatningskrav og forelegg

Sigurd Eldegard, Knut Hamsun, Peter Munheim og Sigmund Rein

De mildeste straffene deles ut til tre av utvalgets eldste, Rein, Eldegard og Hamsun, og til Munheim, som ble regnet som en perifer forfatter og person. Begge deler viser noen generelle trekk ved oppgjøret som spilte inn på saker som ble vurdert. Det er verdt å merke at dette kapittelet ikke inneholder alle som fikk økonomisk erstatning som straff, fordi det gjorde for eksempel Lars Hansen også, selv om han behandles først i kapittelet om diktermøtet i Weimar. For Eldegard og Hamsun er det rimelig å anta at rettssakene hadde fortonet seg helt annerledes om de hadde vært yngre, ettersom deres overtredelser må kunne sies å være ganske graverende, mens Munheim og Rein har mindre saker.

SIGURD ELDEGARD (1866–1950)

Født: 16.07.1866, Årdal, Sogn

Litterær produksjon før 1940: Ti drama (spel, komedier og eventyrspel), en roman og en barnebok

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: Ja, siden 21.10.1940

Dom: Påtaleunntatelse av Oslo byrett, 23.11.1946

Sigurd Eldegard finner vi informasjon om i *Hvem er hvem* fra 1938, men ikke i de senere utgavene. Der kan vi lese at han er født i Årdal i 1866, i en bondefamilie, og at han tok artium så tidlig som i 1889. Året etter var han vernepliktig offiser. Svigerfaren hans er oppgitt som skipskaptein og havneassistent; Eldegard er altså en av få mannlige forfattere som gifter seg oppover i yrkeshierarkiet (Hjellbrekke et al., 2025). Faren til Eldegard var kjent som felespiller og spilte angivelig med datidas storheter Myllarguten og Ola Mosafinn. Denne ferdigheten overleverte faren til sine sønner, og dermed også Sigurd.

Eldegard var i sin tid kjent som skuespiller ved Nationaltheatret, og det er også dette som er hans ettermæle. I standen deltok han også i organisasjonslivet: i styret i Norsk skodespelarforbund, i Norsk Bokmannslag (en forfatterforening for nynorskforfattere) og i skuespillernes stipendkomité. Fra 1918–1920 var han sjef for Det Norske Teatret. Samtidig skrev han en del selv også, blant annet ti skuespill, og fra 1929 var han medlem av Den norske Forfatterforening.

Mest kjent er han for skuespillet *Fossegrimen*, og som indirekte har blitt tydelig til nå, er Eldegard en viktig aktør for nynorsk språk: «Det var som 'såmann' for det nynorske talemålet på teaterscenen at Eldegard gjorde sin største innsats.», står det i *Norsk biografisk leksikon*. Skuespillet ble satt opp samme år som Norge fikk selvstendighet fra Sverige, i 1905, og var en enormt populær forestilling. Det skadet nok ikke at det er et nasjonalromantisk stykke om et spillemannsmiljø, med musikk av komponisten Johan Halvorsen, som for første gang i historien brukte hardingfele som soloinstrument med orkester. Stykket skal angivelig ha blitt satt opp på Nationaltheatret 130 ganger, over flere sesonger, og det ble også satt opp på Det Norske Teatret flere sesonger.

I tillegg kommer alle oppsetningene rundt om i landet og på mindre scener, som det ikke finnes gode tall for. Like fullt kan det nok trygt sies å være det mest populære teaterstykket i perioden 1905–1940, og i noen av oppsetningene spilte Sigurd Eldegard selv. I leksikonet nevnes det også at Eldegard var konsulent ved Det Norske Teatret i okkupasjonstida mens teateret var N.S.-styrt, men ingenting om at Eldegard selv var medlem.

Sigurd Eldegard var også medlem av N.S., og tiltalen mot ham i landsviksaken er i tre punkter: (1) propagandaartikler i *Fritt Folk*, (2) å ha gjennomført opplesninger på lagsmøter i N.S. og dermed bidratt til fiendens kammoral, og (3) å ha støttet Frontkjemperkontoret med til sammen 75 kr, noe som i 2024-kroner var omtrent 2 300,-.

Sigurd Eldegard ble medlem i NS 21.10.1940. I spørreskjemaet som er bilag til innmeldelsen hans, redegjøres det for to forhold som er viktige for nazistene: for det første hvorvidt det er noe ikke-arisk rase eller jødisk innslag i familien, og for det andre hvorvidt vedkommende har vært medlem av Frimurerlosjen. På den første kan Eldegard svare avkreftende, men på det andre må han forklare om sitt medlemskap av 2. grad i Frimurerlosjen. Han oppgir å ha vært medlem av Johanneslosjen, ikke hatt embede og at han ikke kan huske når han ble medlem, men at det er over 40 år siden. Han oppgir også å ha meldt seg ut av Frimurerlosjen omtrent et år før han søkte opptagelse i NS. Det er ikke noe som tyder på at dette har vært problematisk for tyskerne.

Som mange andre fyller Sigurd Eldegard ut enquêten «Hvorfor jeg er medlem av NS», som Øystein Orre Eskeland (som vi får lese mer om i kapittel 9), som leder for Norsk Artikkeltjeneste distribuerer videre og ber landets redaktører ta inn i avisene. Dette gjøres 7. mars, og følgende besvarelse følger altså fra «skuespilleren Sigurd Eldegard»: «Fordi jeg i nasjonalsosialismen, og i samarbeide med Tyskland, ser den eneste mulige redning for Norge. Der er ingen annen.»

Dette er altså langt uti krigen, hvor mye har blitt kjent av konsentrasjonsleire og hva som foregikk der. Dette uttaler Sigurd Eldegard seg ikke om noe sted som har blitt gjenfunnet i denne sammenhengen. Han deltok på NS- og NSK-møte for St. Hanshaugen-avdelingen 30.04.1942, for omtrent 60 tilhørere, med en opplesning av Ibsen og Bjørnson. Etter ham på programmet var kf. Fru Nygård med et kåseri. I rapporten som vedlå saken står det at det «var meget underholdende og ble mottatt med stor begeistring».

I 1945 suspenderes Sigurd Eldegards stemmerett, og han får nyss om at det skal komme en sak mot ham. Han skriver da til Oslo politikammer:

Jeg tør si at jeg elsker mitt land over alt på jord. Og skjønt jeg ser noen prester skriver, at hva det først og fremst kommer an på, er at vi bekjenner vår synd og gjør bod og bedring, kan jeg ikke følge det som jeg har gjort meg skyldig i landssvik ved å ha vært [sic] medlem av et politisk parti som hadde det mest menneskekjærlige program. Som vern om kristendommens grunnverdier, fellesnytteten foran egennytteten, hva der vel vil si, elsk din neste som deg selv – kjernen i Kristi evangelium. Jeg tvilte ikke på at lederne mente det alvorlig.

Jeg har ingen stilling hatt i partiet.

Om rettsforfølgning (straffesak) mot meg har jeg ikke hørt noe. Hittil.

Jeg må dessuten bemerke at min samlede familie (kone, sønn og døtre) hele tiden har vært glødende ivrig imot denne min politiske innstilling. Men jeg forstod ikke at jeg tok feil.

Datoen er 29. august, og brevet ble underskrevet «ærbødigst» Sigurd Eldegard. Det er ikke helt enkelt å vurdere dette brevet, men det bringer opp noen momenter vi finner i flere uttalelser fra den tiden: et forsvar for egne handlinger og et ønske om å bli sett på med nåde. Det siste gjorde faktisk at Eldegard fikk påtaleunntatelse i rettssystemet. I dokumentene kan vi lese at «På grunn av siktedes høye alder (81 år) antar en at intet offentlig hensyn krever påtale, og en tillater seg å foreslå at påtale unntates i henhold til strprl. [paragraf] 85, II, 1.pkt.». Dette sendes fra to politifullmektiger i Oslo Statsadvokatembete 27.11.1946 til «herr Riksadvokaten», og det ble slik. Som med Krogh møter Eldegard en mer prinsipiell behandling i DnF, det vil si at han ekskluderes. Omtrent tre år etter Landssviksaken, 30.01.1950, døde Eldegard.

Eldegard hadde tre skjønnlitterære utgivelser under okkupasjonen: *Ungdom. Eit lite spel i 3 akter* i 1940 på Norlis forlag, samt *Hvem er jeg –? En liten roman* i 1942 på Gyldendal. Begge disse var før forfatterboikotten, og det er dermed ikke overraskende at de forble unevnt. Han utga imidlertid også en roman i 1943 på naziforlaget Blix, og det står overraskende nok ikke noe om den i Landssviksaken, slik det gjør om tilsvarende utgivelser for andre

forfattere. Det som kommer frem, er at landssviksakene er svært ujevne: både i hvordan de har innhentet informasjon i etterforskningen, og i hvordan de har behandlet tilgjengelig og innhentet informasjon. Romanen fra 1943 heter *Kunstnere*. En god og lesverdig bok, meldte *Brønnøysunds avis*⁶⁶, mens Aftenpostens anmelder Vic melder at den skildrer «en ung manns Sturm- und Drang-periode», men at den «lodder ikke særlig dypt», før nådestykket: «Litteratur er det ikke».⁶⁷ Samme år vant også Sigurd Eldegard førstepremie i Rikskringkastingens manuskript-konkurranse som beste blant 43 innsendte hørespill, og premien var at det ble oppført i radioen.⁶⁸ Dette var på en tid hvor det var utbredt kjennskap til at NRK var nazifisert. De som fikk andre- og tredjeplass i konkurransen, var Anders Underdal, som behandles i kapittel 9, og den tidligere ukjente forfatteren Arne Hammond Wolff, som hadde hatt en sentral plassering i NS ungdomsfylking og hadde tjenestegjort i første linje på Leningradfronten som lagfører.

KNUT HAMSUN (1859–1952)

Født: 04.08.1859, Vågå, Oppland

Litterær produksjon før 1940: rundt førti romaner, dikt og sakprosa utgivelser

Medlem av DnF: Ja, frem til 1935

Medlem av NS: Mest sannsynlig, offentlig støttespiller og nålbærer

Dom: Økonomisk erstatning, Sand herredsrett, 19.12.1947 + Høyesterett, 23.06.1948

I den kollektive hukommelsen og i de fleste behandlinger av kunstnere og landssvik får Knut Hamsun betraktelig mer oppmerksomhet enn han gjør her. Grunnen er åpenbar: Han er den soleklart største norske forfatteren som støttet Hitler og nazismen, og det attpåtil på en svært aktiv måte, noe som gjør

66 *Brønnøysunds Avis*, torsdag 2.03.1944, s. 4, anonym anmeldelse.

67 *Aftenposten*, lørdag 15.04.1944, s. 3.

68 *Aftenposten*, fredag 05.11.1943, s. 3.

saken interessant også langt utenfor Norges grenser. Han er av særlig interesse både på grunn av hans betydning i propagandasammenheng og mengden av det han skrev selv, men også på grunn av hans bruk av forfatterautoritet. I landssviksammenheng er han også det statistikerne kaller en «uteligger», ved at saken trekker langt ut i tid og er svært omfattende i form av dokumentgrunnlag. Der hvor en del av forfatterne som behandles i denne boka er mindre kjente og løftes frem ved å behandles som de gjør her, blir det på sett og vis motsatt med Hamsun: Han settes inn i et landskap han vanligvis blir hevet over. Når det kommer til litterær kvalitet, finnes det gode grunner for å gjøre det, og det er lett å bruke for eksempel Nobels litteraturpris for å trekke ham bort fra dette landskapet. Like fullt kan det være interessant å se på hans rolle som litterær landssviker i lys av andre likedanne. Kanskje dvelte de ved samme problemer og spørsmål? Kanskje handlet de likt? Kanskje hadde de kontakt på ett eller annet vis? Delte de bakgrunn?

Hans Fredrik Dahl (2018, s. 88) tar for seg saken individuelt og skriver: «Hamsun ble ansett som en dikter som brukte sitt navn til å drive propaganda for fienden, enda han stort sett sa det samme som under første verdenskrig, og kanskje ikke selv la stor vekt på forskjellen heller: Tyskland var landet, England måtte nedkjempes, u-båtene gjorde nytte for seg nu.» Dahl har rett i at dommen mot Hamsun er blitt trukket i tvil og er omdiskutert, men etterlater det vel åpent hvorvidt han mener det er rimelig eller ikke. Spørsmålet om Hamsun stort sett sa det samme under første og annen verdenskrig, er også verdt å holde åpne. Andenæs (1979a, s. 161; 1979b, s. 160) er en god representant for motsatsen til Dahl, og skriver: «Alt i alt synes jeg spørsmålet om Hamsun ble mishandlet av rettsvesenet må besvares med nei». Andenæs fremhever også at saken hadde blitt bedre om man hadde fulgt Hamsuns eget ønske og ikke inkludert en psykiatrisk undersøkelse.

Saken mot Hamsun endte med et erstatningskrav, og grunnlaget for det ble anført som: «Knut Hamsun er oppført i Nasjonal Samlings kartotek som opptatt i organisasjonen 22.12.1940 med medlemsnummer [sic] 26.000. Hamsun hevder at han aldri har meldt seg inn i N.S., men innrømmer at han etter hånden gled inn i denne organisasjon således at han har ansett seg for å være medlem, og han har i spørreskjema fra N.S. den 15.01.1942 skriftlig

erklært, at han har tilhørt Quislingpartiet.»⁶⁹ Denne historien har siden skapt en usikkerhet rundt Hamsuns N.S.-medlemskap, men i praktisk henseende har han jo selv ansett seg som medlem, og da er det rimelig at andre også gjør det. Som Eldegard og flere fyller han ut «Hvorfor jeg er medlem av N.S.», og den står først i *Grimstad Adresstidende* 30.01.1941. Rettsboka fra Sand herredsrett noterer også at innholdet i Hamsuns artikkel samt artikkelen «Jeg er trygg for Norge under Vidkun Quislings ledelse» er oversatt til tysk og publisert i *Deutsche Zeitung* 23.10.1941. De slår fast at han har «gått sterkt inn for å svekke den norske motstann [sic], rakke ned på våre lovlige myndigheter og våre allierte, forherlige okkupasjonsmakten og oppfordre nordmenn til frontinnsats på fiendens side».⁷⁰ Boten Hamsun mottok på 325 000 kroner er blant de største i hele landssvikoppjøret, om ikke den største.

PETER MUNHEIM (1891–1984)

Født: 06.01.1891, Mundheim

Litterær produksjon før 1940: To diktsamlinger

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: Ja, fra våren 1942 til 08.05.1945

Dom: Bot på 500 kroner, Statsadvokaten for landssviksaker i Bergen og Hordaland, 20.11.1945

Peter Munheim er den første av forfatterne som etterforskes i landssvikoppjøret, og den eneste fra sitt område: Han bodde på Varaldsøy, var bonde der, likt hans foreldre og besteforeldre. Han ble medlem av NS fra våren 1942 og propagandaleder for Nasjonal Samlings lag i Varaldsøy i ett års tid. Etternavnet ble skrevet både som Mundheim og Munheim om hverandre. Hans søknad om opptagelse i NS er sendt 22.12.1941, og der oppgir han «Bokskriving» som yrke. Han avhøres allerede i juli 1945 av konstabel Jan Dysvik ved Strandebarm lensmannskontor. Der oppgir Munheim å ha brent opp propagandamate-

69 LS-sak, rettsbok fra Sand herredsrett.

70 LS-sak, rettsbok fra Sand herredsrett.

riellet han fikk tilsendt, bortsett fra en plakate mot svartebørshandel som han hadde hengt opp på sin brors forretning. Sverre Munheim, broren, var også NS-medlem. Det oppgis at Peter Munheim gjorde to oversettelser som han ba om å få gjøre for Folke- og opplysningsdepartementet fordi han var syk, på Jondal sykehus, og trengte penger: «Det umuligste av allt» fra dansk til norsk, og «Der strom» fra tysk til norsk. Diktet «Klokka» og artikkelen «Kosmologiske tankar» nevnes eksplisitt, men ikke flere.

Munheim debuterte i 1925 og ble med i DnF i 1936.

«Han har i kvadet 'Solheim' offentliggjort i *Fritt Folk* 10.05.1942 og i diktsamlingen 'Atlantiske dikt' utgitt på Kamban forlag i 1942, oppfordret til støtte av NS.», står det å lese i titalen. Dokumentene i landssviksaken går imidlertid ikke nærmere inn på dette – utover at det finnes avisutklipp som dokumenterer det. Om kvadet Solhov, som det er publisert som (og ikke *Solheim*), er det mye som kan sies, og her kan det tjene som et eksempel på NS-propaganda:

Vinterlandet,
vaknar, ventar:
Sigrande solhov
sælsleg lyser.
Vende er kome,
vår er varsla.
Augo lyftest
motaudsynt ovring.
Framtidsfylkingi
under fana
traust samlast
i tru og tillit
vak og dådug
vend mot dawningi.

Du som enno
ikke er med,
mink dei meinhuga
motmenns flokk,
som sol av det nye

skjer i syni,
som går i berg
og gøymer seg burt
og ventar i løynd
den vonde vargtid
med bitter og blodig
broderstrid,
då hatet og hemnen
skal hungeren sletta.
Lenge lygni
frå London gøyste deim
inn sin etsande
os i sjæli,
med moskovitisk
mordgift blanda,
øsende av eiter
og infami.
Man hine myrkemenns
meinråder burt!
Lit ikkje lenger
den løynske flikring,
at de nærer
Noregs folkesjæl,
når de i trollhug
tver og trå
hemngiruge
hyller hatet.
Bryt bruene
til det burtjarne!
Ringe å lite på,
rotne er dei.

Brenn skipi

som berre er vrak!
Frå skrymtarar vend dykk
til sanne vener.
Lat hugnad ved heimlandet
heimatt koma.
Vend viljen
mot det vertande:

Framtids fedreland,
freda Europa,
som samlar si kraft
til større landnåm
av åndelege,
ukjende rike,
når bolsjevismens
brand er sløkket
og lufti reinkska
for lurande gift.

Framtidssyningi,
folkesamlingi
vilkår for vår
vidare liv.
Skræmeleg eingong
vil stormen fra Asia
valda det verste
for Vesterheimen,
undergang
for Aftanlandi,
um ikkje eit einigt
fast oppbygd
megtigt Europa
møter uveret.
Kan de kje skilja

i koming det store,
som sjøve verdssoga
syner og vil? –

Fremdjervt me stemner
i frendefylgje
med det megtige
Midtens folk
og dei andre tjodar
under teiknet:
Ein for Alle,
Alle for Ein,
Pro patria,
Pro Paneuropa!

Diktet er nesten som et leserbrev og fremstår tydelig som propaganda. Interessant i denne sammenhengen er kanskje at det biter seg tydelig fast i nazistenes framtidsforestillinger (Wilhelmsen, 2021a, 2021b) og ikke bare kjøper disse, men også promoterer dem heftig. Igjen møter vi en referanse til Oswald Spengler om *Aftenlandets undergang*, som hadde en tydelig gjenklang på 30- og 40-tallet. Diktene hans fra debuten *Einsemdsongar* er ganske ulike, men har en slags naturmystikk. Her er et av dem:

Fagre sus i skogen!
Den gyllne ettersumar andar i deg,
andar upp fraa dalen, fraa mogne aldehygar,
andar med honningdaam av blømande røslyng.
Ugløymande kveldsus i skogen!
Rikt bognar myrkret av din fylle og din vænleik!
For ein botnlaus velklang! For ein endelaus musik!
Ja du langleg glidande, du djupe tonande,
løyndomsame, evige sus gjennom krunorne –
Kva er det du syng um? Mi sjæl gaar so langt
burt. –

Er det tusundaars minne som drøymer i din famn?
Er det laage, linne tonar fraa det sokkne landet,
fjerne, fjerne harpetonar fraa det tapte Paradis,
er det det mi sjæl, paa heimveg leidd, drøymande
 høyrer
i dit djup, sæle skogsus, der du syngjande gaar
 burt? –
Ein helag flod som endelaust
glid avstad i myrkret
under stjerne-elden linn.

I et intervju oppgir Mundheim at han «Helt sidan eg var smågut har eg visst at jorda var levande», og denne koblinga mellom naturmystikk og nazisme, som ser ut til å gjøre seg gjeldende i tilfellet Mundheim, er ikke det eneste eksemplet på en slik kobling. Vår analyse av det norske forfatterfeltet viste at vitalisme er assosiert med nazisme (Hjellbrekke et al., 2025).

Når det kommer til landssviksaken, vedtok Peter Munheim forelegget 18.12.1945, men fikk betraktelige problemer med å betale tilbake beløpet. Han skreiv til erstatningsdirektoratet flere ganger og ba om utsettelse og ettergivelse. I likhet med andre som fikk dom, ble han ekskludert fra DnF, men ble tatt opp igjen da han søkte på nytt i 1952. Han utga aldri noe skjønnlitterært igjen. Til slutt ble han en av ti som ble benådet 27.04.1951. Han levde helt fram til 1984 og ble 93 år.

SIGMUN REIN (1873–1960)

Født: 26.03.1873, Hammerfest

Litterær produksjon før 1940: Tre novellesamlinger og tre romaner

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: Ja, fra 09.11.1940

Dom: Bot, Oslo byrett, 13.09.1946

NS-kartoteket informerer om at «Forfatter – ingeniør» Sigmund Rein fra Hammerfest ble opptatt i NS 09.11.1940 og var en del av Nordberg lag. I et skjema, «egen forklaring til politiet», som bes medtatt, oppgir Sigmund (eller Sigmun, som han også skriver) at han ikke gjorde noe spesielt 8. eller 09.04.1940, og at han en kort tid har vært propagandaleder i laget, samt medlem av Norsk-tysk forening. Den norsk-tyske foreningen var ikke forbudt å være medlem av, men det ble spurt om medlemskap på lik linje med Rikshirden, NSH eller andre organisasjoner. Han oppgir å ha deltatt på møter i laget «som blev holdt over restauranten i Ullevold kinobygg». Han oppgir også å ha gjort en jobb for et forlag knyttet til avisen *Deutsche Zeitung in Norwegen*, hvor han skreiv personskildringer av norske forfattere og gjorde utvalget selv: Bjørnson, Jonas Lie, Hans Aansrud, Anders Haukland, Hans Kinck «osv.» Dette mottok han et honorar på 700 kroner for. Denne boka og medlemskapet i NS er grunnlaget for forelegget, som Rein vedtok 13.09.1946.

I *Hvem er hvem* får vi lære om hans utdanning i knapp form. Den besto av eksamen fra Bergens tekniske høyskole i 1891, en Civil Servant Exam i Brooklyn 1895 og New York 1896. Den ene ga ham rett til å jobbe som landmåler og den andre som teknisk tegner. Dette kan vi også lese i *Harstad Tidendes* oppslag da han fylte 70 år. Datidens Facebook var en rekke oppslagsbøker med informasjon om personer, slik som Anna With lagde og utga på eget forlag: *Illustrert biografisk leksikon over kjendte norske mænd og kvinder*. «Vår tid hungerer efter billeder», skriver hun i innledningen, og boken omtales som «et bidrag til tidens billedtrang». Her får vi lese om hans utdanning og yrke, samt at han besvarer et spørsmål om inspirasjon og et «en eller anden liten anekdote eller lignende som karakteriserer de omgivelser De er vokset op i og Dem selv». På inspirasjon oppgir han: «Darwin, Dostojewski, Jesus, cellelæren, hjemlængselen, bøker og musik», og på det andre skriver han: «Vintermørke var de saakaldte «evige» polarmørke, men jeg syntes det var deilig for da kunde man gjøre endda flere gale ting end om sommeren uten at bli opdaget». Det var penger å tjene på folks interesse for hverandre da som nå. En siste kilde til informasjon om hans utdanning er *Trondhjemsteknikernes matrikel*,⁷¹ men her kompliseres bildet litt, ettersom årstallene ikke stemmer

71 Full tittel er *Trondhjemsteknikernes matrikel: biografiske meddelelser om samtlige faste og hospiterende elever av Trondhjems tekniske læreanstalt 1870–1915: med ca. 1300 ungdomsportrætter*. Trondhjem:Bruns boghandel, 1916.

helt overens. Han har altså et opphold på Trodhjems tekniske læreanstalt før han tar eksamen i Bergen. Det oppgis at han i sin tid i USA, som varte frem til 1898 jobba som arkitektassistent, for deretter å ha arbeidet som huslærer i Kongsberg og senere som privatlærer, journalist og forfatter.

Hans bakgrunn er preget av overklasse, med konsul Carl Lauritz Marius Rein (1837–1888) som far og komponist Otilia Rein (f. Finckenhagen; 1843–1912) som mor. Han er også aktiv i kulturlivet selv: I 1930–31 er han styremedlem i Den norske Forfatterforening, ett år etter at han meldte seg inn. Søsteren, som har samme navn som moren, Otilia Rein, gjorde seg også bemerket i kulturlivet som oversetter og brakte Turgenev (*Vaarbølger* i 1915) og Gorkij (*Konowalow* i 1914) til norsk. Til tross for at han fikk forelegg for aktivitetene sine under krigen, fjernes han ikke fra *Hvem er hvem* de påfølgende årene, slik som var vanlig.

Hans tre novellesamlinger og tre romaner er ikke nevnt i Landssvik-saken. Det nevnes heller ikke at han fikk skuespillet *Fætter Hans* oppført på Centraltheateret i 1907, eller farsen *Sommerflirt* på Casino i 1926 under pseudonymet Sigfred Sohl⁷². Forfatterstatusen hans er imidlertid vurdert. *Fætter Hans* fikk omfattende resepsjon i pressen. Blant annet anmeldes den av Fernanda Nissen i *Social-Demokraten*, men ikke særlig positivt. Dagbladet noterer at «tilskuerne gikk skuffet hjem» (Øksnevad, 1952). Novelleresepsjonen går bedre: Reidar Mjøen skriver i Dagbladet om debuten at «Man maa helt tilbake til Kielland for at finde en saa sikker og moden behandling av novellen hos en debutant» (Øksnevad, 1952, s. 160).

Slik ser imidlertid ikke alle det, i hvert fall ikke Helge Krog, som i sin anmeldelse av *Mennesketrin* slår til med følgende åpningssetning: «Sigmund Rein utnævnes aar om andet av allehaande tilfældige anmeldere til stilist. Det er et letsindig og skadelig misbruk av et ord, der burde holdes i hævd som superlativ. Hovedmassen av vore anmeldende journalister er jo altætende som svinene og drøvtyggende som hornkvæget, og snart blir det vel umulig at finde et superlativ, der ikke er kraftløst og halvraattent av den evindelige gumling i avisernes literaturspalter» (Havrevold, 1959, s. 35–36). Reins roman fra 1917, hans siste skjønnlitterære arbeide, *Kunskapens frugt*, mottas positivt,

72 *Harstad Tidende*, fredag 26.03.1943, s. 2.

blant annet av Ronald Fangen i *Dagbladet*.⁷³ Hvorfor det ikke ses nærmere på Reins litteratur i selve Landssvikoppjøret, slik som det gjøres med flere av de andre forfatterne, vet vi ikke. Hadde de gjort det, ville de sett at han bruker mye av sin bakgrunn i diktningen, særlig i *Ingeniøren vender tilbake*, som kanskje er hans mest kjente verk. Dette gjorde at han fikk oppmerksomhet i ingeniørkretser. I *Emigrasjon og diktning: utvandringa til Nord-Amerika i norsk skjønnlitteratur* av Jørund Mannsåker (1971, s. 31) påpekes det at hovedpersonen vender tilbake til Norge med «friskt tiltak og amerikansk tempo». Under krigen er det altså lenge siden Rein har skrevet selv, men han er svært aktiv, blant annet som foredragsholder i NRK. Langt uti okkupasjonen, i januar i 1945, holdt han for eksempel foredrag om «Nord-norske diktere» (Regine Normann, Aase Kristoffersen og Gisken Wildenvey). I *Fritt Folk* ble det annonsert at Sigmund Rein blant annet gjorde opplesninger på møtene til NSKs Nordberg-lag. Under okkupasjonen virket han også som litteraturanmelder i *Fritt Folk*; blant annet anmeldte han Borghild Kranes *Det var engang en student*.⁷⁴ I det hele tatt er det tale om utstrakt aktivitet som påfallende nok ikke behandles i Landssviksaken.

Han ble ekskludert av DnF etter krigen. I 1982 publiseres et utdrag av novellesamlingen *Mennesketrin* (1915) i boka *Sjøvær: eldre nordnorske fortellinger i utvalg*, hvor det ikke nevnes noe om NS-tilknytningen i den korte biografiske teksten som innleder.

Oppsummering

Hamsun er sjelden å finne i et selskap slik som i dette kapittelet, og hans Landssviksak er også betraktelig lengre enn alle de andre her, både i tid og i dokumentomfang. Det er utfallet han har likheter med de øvrige her, og også alder er en faktor han har til felles, særlig med Eldegard og Rein. Munheim

⁷³ *Dagbladet*, torsdag 20.12.1917, s. 7.

⁷⁴ *Fritt Folk* (Oslo), mandag 27.01.1941, s. 5.

var også voksen på dette tidspunktet, men skulle vise seg å leve lenge også etter krigen.

Felles er også hva retten har funnet i formildende retning, altså en vurdering der overtredelsene deres blir sett på som mindre og/eller i sammenheng med en slags svekket evne eller perifer status. Det er ingen av dem som kan sies å være særlig beklagende: De forsvarer alle sine valg fra før krigen, og de erkjenner seg ikke skyldige. Dette gjelder også flere i de kommende kapitlene.

Kapittel 6

Avbrutte saker – selvmord, død og psykiske plager

Ivar Sæter, Eyvind Mehle og Haakon Garaasen

I de tre tilfellene hvor etterforskningen og rettsprosessene avbrytes på grunn av død eller psykiske plager, møter vi på sett og vis halve mapper, ukomplette behandlinger og må nøste forfra igjen for å forstå aktørene. På spørsmål om hvorfor det samlet sett er lite forskning på kulturfeltet under andre verdenskrig i Norge, når så mange andre områder har blitt gransket i detalj, har det mest åpenbare svaret vært at man fortsatt har vært preget av aktørenes innstilling den gangen: De ville videre med livene (Jakobsen & Lund, 2015). Eyvind Mehle, som begikk selvmord, ville åpenbart ikke det, men de andre aktørene antas å ha hatt denne innstillingen. Et annet moment er at det kanskje er litt smertefullt å erkjenne at tenkerne – de frie intellektuelle – som vi liker å tenke at de skjønnlitterære forfatterne er, ikke bare i poetokratiet Norge (Halvorsen, 2024), også ble overbevist av nazistenes tankegods. I Sverige har det også tatt tilsvarende tid før intellektuelt utbytte mellom Sverige og det tredje riket ble undersøkt, blant annet gjennom antologien *De intellektuellas förräderi?* fra 2016 (Björkman, 2016).

Selvmord, død og psykiske plager er ellers noe som er svært sentralt og viktig for den umiddelbare etterkrigstiden. Et moment er at dødsstraffen ble tatt i bruk igjen i de fleste av landene, og i mange av landene langt mer omfat-

tende enn i Norge. Det var en del av en hevnprosess mot nazistene. På den annen side har vi en rekke nazister som begår selvmord, åpenbart den mest sentrale, nemlig Adolf Hitler, men også en rekke norske sentrale nazister, slik som politiminister Jonas Lie d.y., øverste leder av Hirden Henrik Rogstad og justisminister Sverre Riisnæs, som barrikaderte seg på Skallum gård i Bærum etter frigjøringen 8. mai. Henrik Rogstad skjøt seg selv to døgn etter, mens Jonas Lie d.y. omkom uten ytre skader, noe som har blitt forklart med rus og stress. Sverre Riisnæs ble pågrepet, fikk psykiske plager og henlagt landssviksak på grunn av psykiske årsaker. I det lille utvalget her er Ivar Sæters død naturlig, mens Eyvind Mehles kanskje er mer sammenlignbar med de dramatiske utfallene som de toneangivende nazistene hadde. For Håkon Garaasens vedkommende er det mye som tyder på at han hadde psykiske problemer over lang tid, men det hjalp neppe på å være involvert i en prosess som denne.

IVAR SÆTER (1876–1945)

Født: 20.11.1876, Tolga

Litterær produksjon før 1940: Fjorten romaner, seks lyrikk, et drama, femten sakprosa og en novellesamling

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: Ja, juni 1940

Dom: Henlagt av Østerdal politikammer, 11.02.1946

Det slås fast i stor, rød skrift på omslagsdokumentet til Sæters landssviksak: «Henlegges fordi Sæther er død, 11/2–46». Dødsdatoen inntraff riktignok før dette, 03.07.1945, under to måneder etter frigjøringsdagen. Like fullt hadde etterforskningen kommet langt. Sæter var etterforsket på bakgrunn av NS-medlemskapet fra juni 1940, men også for propaganda, ettersom han hadde skrevet sanger for NS. Han hadde en omfattende litterær produksjon bak seg før okkupasjonen, som teller både sakprosa, romaner og lyrikk, og til sammen 37 utgivelser. Han utgir ingen bøker på 30-tallet, og tendensen mot slutten av 20-tallet er at han skriver mer og mer sakprosa. I 1940 blir boka hans om Lars Olsen Skrefsrud (1840–1910) – en norsk misjonær blant santalfolket i India som ble verdenskjent – oversatt til tysk og utgitt på Verlag der Basler

Missionsbuchhandlung i Basel. Han gjenopptar også skrivingen selv, og gir ut *Marcus Thrane. Hans liv og kamp for sosial rettferd* på Blix forlag i 1942. En bok om sosialisten Thrane på et fascistisk forlag under okkupasjonen altså? Ja, heri ligger kanskje noe av kompleksiteten ved Sæter eksemplifisert. Han hadde hatt audiens hos Pave Pius X i 1904 i Roma og var kjent for å trekke storheter som Bjørnstjerne Bjørnson til gården sin på olsokfeiring. I dag er han lite lest, men bygdebøkene hans har i ettertid blitt brukt mye (Kværness Halberg, 2014).

Sæter vokste opp på gård med bondeforeldre som eldste i en søskenflokk på fem. Han giftet seg som 19-åring, og flyttet med sin kone, Olava Johnsdatter Lillehaug, til Tromsø for å gå på lærerskole, Tromsø Seminar, som det het. Man kunne nemlig få skolegangen gratis mot å gjøre pliktarbeid i regionen i fem år etter endt utdanning – en slags versjon av nåtidens ettergivelse av studiegjeld i Finnmark. De fikk barn og såpass gode resultater at de slapp fem års pliktarbeide. Sæter fikk også sitt første dikt på trykk i bladet *Nordposten*. Etter et år i arbeide på Tromsø folkeskole flyttet familien på tre sørover. Sæter tok opp jobb som lærer, og siden som redaktør og journalist for avisen *Fjell-Ljom*. Etter hvert flyttet de til Oslo, og fra 1898 var Sæter lesesalsinspektør ved Deichmanske bibliotek. I Oslo deltok han i Kristiania Sosialdemokratiske Ungdomslag, og da de utga første nummer av *Det tyvende aarhundrede*, «socialistiske maanedsskrift», i 1901, var det med et dikt av Ivar Sæter på første side. De bodde i Oslo til 1912, da faren til Sæter døde, og de tok over Sætersgaard med odel. På 30-tallet startet de å samle inn ting til et museum, en samling som i dag eies av Tolga kommune. Til Oslokstevnene fikk de på 30-tallet besøk av Bjørnstjerne Bjørnsons sønn Erling Bjørnson, som var Stortingsrepresentant for Bondepartiet på 30-tallet og gikk over til å bli aktivt NS-medlem under krigen, og Johan Falkberget (1933). Vidkun Quisling er på besøk på gården (to ganger, 1941 og 1942), og det samme gjelder kulturminister Gudbrand Lunde, hans arvtaker Reidar Fuglesang, og politiminister Jonas Lie d.y. Sæter var nestleder i Bygdefolkets krisehjelp fra 1933, og ønsket at de skulle samarbeide med NS og Quisling. Sæter ble boende på Tolga til sin død.

Landssviksaken inneholder fire rapporter (fra mai til juli 1940), et utdrag av Stapo Overhagens rapport, en avskrift av et brev til kretsfører Hoelseth, og to brev til samme person. I den første rapporten fra 31. mai oppgir Sæter at han «har sympatisert med N.S. helt siden 1930 årene [sic], og grunnen er at jeg hele mitt liv har sittet dårlig økonomisk i det, og jeg håpet at böndene

gjennom Krisehjelpen skulde få den støtte de fortjente». Videre innrømmer han «at jeg har vært aktiv ved å ha skrevet kampsanger og annet til fordel for N.S. Dette har jeg gjort dels på oppfordring og dels frivillig. Jeg har vært forrykt, og det er krigen som har gjort meg det.» Han oppgir å ha hatt de sentrale NS-folkene på besøk, samt «alminnelige» tyske soldater og offiserer som har vært på gjennomreise og hilst på ham og datteren. Videre innrømmer han å ha gitt opplysninger til Stapo: «Det er meget mulig at jeg ga ham opplysninger om de av mine sambygdinger som hadde våpen»⁷⁵, men han nekter for å ha angitt noen og for å ha beskyldt en Ingvar Sæther for å være kommunist. Videre oppgir han å ha støttet Frontkjemperkontoret, men at han ikke husker beløp. Han oppgir å ha vært medlem i DnF siden 1894, og mottatt diktergasje av staten i 1942, men vet ikke hvordan det kom i stand. Hans private korrespondanse hevder han at han har brent fortløpende. Rapporten bemerkes med at Sæter var syk og sengeliggende, og at eksamineringen må fortsette på et annet tidspunkt. Videre finner de et brev fra sønnen til faren som gjør det åpenlyst at «Politiets besøk var åpenbart ventet».

Kriminalassistent Knut Ramstad avhørte Olaf Øverhagen i Kretsfengselet i Åkebergveien 11 i Oslo om hans arbeid som Stapo og overbetjent i Politidepartementet. Han orienterer om arbeidet han gjorde i Tolga i 1942 med å innhente en rekke våpen fra personer som hadde blitt angitt, og at de fleste av dem var fra Ivar Sæter. Det finnes også en rapport som Ivar Sæter har levert til Stapo, hvor han slutter med «Mitt motto er: den som ikke er med, er mot». Landssviksaken avdekker altså omfattende angivervirksomhet, og inneholder også et personlig brev til Quisling fra 15.05.1944. En uttalelse fra en lege om at Sæter absolutt må holde sengen ligger også ved, og denne attesten virker troverdig all den tid Sæters liv var ved sin slutt. Noen endelig dom i saken kom ikke, og muligens er det derfor få som kjenner til Sæters NS-medlemskap i dag.

75 LS-sak, dok. 1.

EYVIND MEHLE (1895–1945)

Født: 13.09.1895, Stavanger

Litterær produksjon før 1940: En sakprosabok og et drama

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: Ja, fra 1933

Dom: Henlagt etter bevisets stilling, Oslo politikammer, 10.12.1948

På 20-tallet var det få mennesker i Norge med doktorgrad, men i forfatterstanden var det langt flere enn på andre områder, og en av dem som hadde det, var Eyvind Mehle. Familiebakgrunnen vet vi lite om, men faren var redaksjonssekretær. Mehle giftet seg med en skuespiller som hadde en kunstmaler til far, så kulturlivet preget bakgrunnen hans.

Mehle tok doktorgraden (dr.philos.) i Tyskland i 1921. I perioden han er der, skriver han som Berlinkorrespondent for *Dagbladet* (1919–1921). Året etter debutterer han med en sakprosabok på Gyldendal ved navn *Mennsker og metoder i Moskva*, samtidig som han innehar formannskapsvervet i Studenter-samfunnet. Ti år senere oversetter han en bok fra engelsk av Stephen Graham om Stalin, og han er i hele denne perioden en sterk antikommunist og svært opptatt av Sovjet. Skjønnlitterært er det skuespillet *Korset fra pem* fra 1930 han har skrevet. Det utkom på Gyldendal, og ble satt opp en kveld på Det Nye Teater 14.02.1930. Temaet her er kommunistenes antireligiøse stilling i Russland og motstanden de møtte i den russiske befolkningen. Blant annet er Lenin en av hovedkarakterene, og sympatien er så klart med de religiøse mot regimet. Stykket får god mottakelse, blant annet i avisen *Folket*.⁷⁶ Allerede i 1933 blir han medlem i Nasjonal Samling. Kona, Sigrid, omtaler ham som en idealist og meget ivrig. Kittang beskriver ham som «ihuga» (1975, s. 33). I 1935 er Eyvind Mehle blant de konservative forfatterne som støtter Hamsuns kritikk av Ozzietsky og er mot at det skal være et Ozzietsky-opprop fra DnF. Han fremmer et motforslag – en resolusjon om å forsvare forfatteres ytringsfrihet – men denne faller med 44 mot noen og sytti stemmer. Året etter, i 1936, drar han på forfatteropp- hold i Travemünde, og etter det drar han direkte til Rikspartimøtet i NSDAP

76 *Folket*, fredag 21.02.1930, s. 2. Skrevet av Reidar Webster.

i Nürnberg som NS-medlem (Ringdal, 1993, s. 154). Begge deler er internasjonale erfaringer som gir ham direkte kjennskap til nazismens utvikling.

Han endret etternavnet fra Mæhle til Mehle i 1930, og i 1940 tiltrådte han som programdirektør i Norsk rikskringkasting (NRK). Ringdal (1993, s. 179) skriver at Mehle var den eneste av DnFs medlemmer som var NS-medlem fra starten i 1933, og omtaler ham som «mer av en ideolog enn noen annen av de skjønnlitterære forfatterne». Beskrivelsen av NRK under Mehles styre er dramatisk. Ole Fredrik Riis, som avhøres i Landssviksaken, oppgir: «Han var hatet og fryktet ved Rikskringkastingen. Vitnet hadde inntrykk av at Mehle næmest var fryktet av sine N.S.kolleger og hadde svært mange personlige fiender. Meget maktsyk og forsøker å tilrive seg makt på alle områder hvor han kan komme til. Under samtaler virker han sinssyk [sic]. Mehle hadde i okkupasjonstiden holdt et utall av propagandataler gjennom Oslo-radioen til fordel for tyskerne og Nasjonal Samling. Han var en av de mest ytterliggående og farlige nasistene».⁷⁷ I *Norsk krigsleksikon* oppgis det at han var kjent for å være mentalt ubalansert, og at han måtte forlate NRK som følge av egne intriger. Dette er også dokumentert i Landssviksaken. I NRK laget han blant annet tre radiomontasjer, som Hans Fredrik Dahl (1995, s. 266) skriver «viser talent for mediet»: *Juli 1905* (1940), *Et folk finner sin fører* (1942) og *Olavstanken fra Stiklestad til Stiklestad* (1943). *Et folk finner sin fører* ble laget i forbindelse med Quislings 55-årsdag, og kom også ut i bokform på naziforlaget Blix. Sistnevnte utkom også i bokform på Centralforlaget. Mehle var i NRK til desember 1943, før han fikk en overgang til det som da ble kalt Oslo Universitet (i dag UiO) og det nyopprettede Instituttet for pressevitenskap. Mehle ble dermed Norges første medieprofessor, men siden Universitetet var stengt, hadde han ingen undervisning eller studenter. I avskjedstalen sin i NRK adresserte han «stemmen fra London» direkte: «Det er blitt meddelt meg at en radiokronikør i London nylig ironiserte over den siste årsberetningen fra kringkastingens programvirksomhet. Beretningen inneholdt så mange detaljer, det var så lite fanfare over den. Det er riktig nok det. Vår siste årsberetning fortalte om en rekke småting som var blitt brakt i orden, småting som i herr Öksnevads tid henlå i romantisk uorden». Her får man et lite inntrykk av hvor forurettet Mehle fremstår, ellers i saken også. Mehle sender 01.07.1944 et utmeldelsesbrev til NS, noe som gjør at Fuglesang skriver

77 LS-sak, dok. 13.

et brev til ham personlig og ber ham revurdere utmeldelsen. Mehle svarer at han ønsker å gå over i upolitisk virksomhet, og at han ikke ønsker å vinne noe på utmeldelsen. Videre bringer han opp en rekke saker, for eksempel at han ikke fikk feriepenger av NRK etter sin uttrede og uklarheter rundt lønningene som professor, og opprettholder sin utmeldelse.

Som et sentralt poeng i historieforskningen har vist, var nazistene langt mindre enhetlige i sine syn på kultur og sine handlinger i kulturlivet enn antatt (Fulsås, 2025; Petropoulos, 2014; Potter, 2016). Det nazistiske kulturlivet, i Norge som i Tyskland, var preget av en rekke aktører som kjempet om definisjonsmakt på området. Eyvind Mehle var som NRK-programdirektør åpenbart interessert i å ha innflytelse i kulturlivet, og han var antakelig kontroversiell i NS, ettersom han skapte mye intriger og stadig klaget over formelle forhold. På den annen side var han ingen karismatisk person, og det er grunn til å stille spørsmål ved hans evne til å overtale folk.

Et eksempel er når han anmelder NS-forfatteren Bernhard Balsmos (kapittel 9) bok *Byen vokser*. Anmeldelsen er fra *Nationen* 23.08.1944, er en slakt og har overskriften: «Lokalhistorie kamuflert som diktning». Hovedankepunktet hans er at boken er preget av opplysting, og at leseren ikke vet mer om stedet og menneskene når de lukker boken enn da den ble åpnet (noe en kritiker kanskje vil kunne si om denne boka også!). Mehle var ikke alene om å anmelde bøker av antatte meningsfeller ufordelaktig, noe som også vil bli tydelig i tilfellet Finn Halvorsen (kapittel 15), men det var et skår i potensialet for etablering av en tydelig nazistisk kultur. Særlig når vi kjenner til den interessen som fantes fra nazistisk hold i å bruke heimstaddiktning og lokaltilhørighet som viktige bestanddeler i nazistisk kultur, altså gjøre slik som Balsmo forsøkte på. På den annen side er det også et bevis på at selv den sensurerte propagandapressen hadde kritikk, og slik oppviser en slags kontinuitet der offentligheten på overflaten kunne fremstå like legitim som før 1940. Det var den så klart ikke.

I frigjøringsdagene 1945 rømte Mehle til Sverige, og han finnes således i kjesäterkartoteket også.⁷⁸ Hans opphold i Sverige resulterer i drukning, hvis omstendigheter levner liten tvil om at han tok sitt eget liv. Også i landssviksaken omtales det som selvmord, blant annet i politirapporten fra 12.10.1945, hvor det har blitt avhørt Peter Hansstein. I et brev skrevet til erkebiskop Eidem

78 Kjesäterkartoteket, nr. 21: Flyktningenr. 58200–61089.

i Uppsala 14.07.1945 avslutter Mehle, etter å ha bedt ham sørge for hans hustru så godt som mulig: «Det er formodentlig siste gang her i livet jeg har den ære og glede å kunne tre i forbindelse med Dem. Men min takk dersom det overfor nevnt menneskekjærlighetens verk kan gjennomføres, vil vare utover døden». Etter dette er det påført av politiet: «Selvmordet begått ved drukning i Florsjöen ved Helsingmo i Sverige søndag den 15. juli, 1945. Liket funnet 24. samme måned. Begravet Mo sockens kyrkegård 26/7–45.» I *Norsk krigsleksikon* står det «Noen sak mot ham kom derfor ikke opp ved rettsoppjøret», men den beskrivelsen løper risikoen for at leseren ikke forstår at det finnes omfattende etterforskningsarbeide og dokumenter i Landssvikarkivet. En god kilde til Eyvind Mehles virke er i «hans eget medium» radioen: Magne Lindholms radiodokumentar «Quislings herold», som ble sendt i NRK 23.04.1995, og som er tilgjengelig for lytting på Nasjonalbiblioteket.

HAAKON GARAASEN (1887–1957)

Født: 06.07.1887, Trysil

Litterær produksjon før 1940: Fire bøker med fortellinger, to romaner og en novellesamling

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: ja, fra 15.04.1941

Dom: Østerdal politimester, ikke rettssak pga. psyke, 09.01.1948

Haakon Garaasen (noen ganger med dobbel-a, andre ganger med å) var født på Trysil av gårdbrukere. Han vokste opp i en søskenflokk på ti barn og fullførte Voss folkehøyskole som høyeste utdanning. Han var hele yrkeslivet i økonomisk prekær situasjon og hadde behov for stipender, noe han fikk en del av. Stipendmottakelser i denne tida er ofte et tegn på at vedkommende hadde dårlig råd.

Som han selv oppgir i Landssviksaken, hadde han utfordringer: «Jeg har i mange år i lange perioder i mer eller mindre grad vært arbeidsudyktig. [...] Spesielt har jeg vært plaget med nervøsitet». I siktelsen er det også notert at han: «er nå svært nervøs og oppskremt. En mener derfor at fengselsstraff foruten å virke uheldig på ham heller ikke har noen preventiv betydning. En tillater

seg derfor å foreslå at siktede ilegges en bot stor kr. 1000,—» Landssviksaken hans er fylt av en rekke lange brev av svært ulik art. Blant annet er hans personlige brev til Vidkun Quisling spesielt: han oppfordrer til at sistnevnte skal bytte stavemåte på etternavnet til det «norskere» Kvisling, ettersom han mener «Q» er en unorsk bokstav. Han skriver også direkte til Sverre Riisnæs uten å egentlig ha noe med ham å gjøre. Et annet av brevene er til Stapo, og likelydende også sendt til andre, hvor han forklarer at han ikke har noe sted å bo og trenger et sted å bo. Her ber han om hjelp og understreker også at han er medlem av N.S. I denne sammenhengen fremstår N.S.-medlemskapet som et halmstrå for å sørge for tak over hodet, men det er andre tilfeller hvor det fremstår mindre uskyldig. Like fullt er det vanskelig å ta stilling til Garaasen gitt den psykiske situasjonen. For eksempel skreiv han minnedikt over Gulbrand Lunde etter at han gikk bort, som ble publisert 31.10.1942 i Hamar Arbeiderblad. Konfrontert med dette i Landssviksaken oppgir han i fullt alvor det lite troverdige: «Jeg kaller Lunde en høvding for vår sak, og sikter da til målsaka».

Garaasen debuterte i 1908 med *Fraa skogsbygda*, en samling fortellinger. Han gir ut romanen Rogfinne i 1912 og får et gjennombrudd i 1916 med *Tungsjøætta*, som kommer ut i tre opplag og blir oversatt til svensk i 1918. Selma Lagerlöf omtaler romanen rosende, noe som siden brukes aktivt i formidlingen av forfatterskapet hans. Deretter har han tre utgivelser (1923, 24 og 25) som, sett fra dagens blick, er en blandingssjanger mellom sakprosa og fortellinger, men som også omtales som lokalhistorie. Hans siste utgivelse er fra 1929, hvor han har fortellinger og Paul Lund har dikt; den heter *I dalaskogen*. Han skreiv på nynorsk og regnes til heimstaddiktninga.

I siktelsen er det to punkter som fremheves som grunnlag: (1) Han sto som medlem i N.S. fra 15/4–1941 til frigjøringen, og (2) Han har i avisene «Fritt Folk» og «Østlendingen» skrevet flere artikler og dikt som inneholdt politisk propaganda til fordel for N.S., Quisling og tyskerne, forherliget «frontkjempere» og nedsettende uttalelser om de allierte som kjempet på norsk side mot tyskerne», og så listes det opp syv konkrete tekster, blant annet diktet «Han ropte eit siste varsel...» fra *Fritt Folk* 22.01.1944 som er tilegnet de som falt i kampen i Russland på tysk side.

Garaasen er en av forfatterne det står om i *Nasjonalsosialister i norsk diktning*, og i hans brev fra Dalarna 07.06.1945 skriver han: «Jeg protesterte på det skarpeste, men også det mislykkedes. Men å karakterisere mitt forfat-

terskap som nasjonalsosialistisk, må betegnes som fri fantasi. I hele mitt forf. skap finnes meg bekjent ikke en eneste linje nasjonalsosialisme». Det fremstår som en merkelig påstand gitt de syv tekstene som listes opp i tiltalen mot Garaasen, men kan hende han her skiller veldig sterkt mellom avistekster og de som er utgitt mellom to permer. Av diktene i *Fritt Folk* kan vi for eksempel 28.10.1942 lese «Gudbrand Lunde» som inneholder linjene: «ja Gudbrand den glupe/ vår høvding den heve:/ I dag laut han stupe/ i kamp og i krig/ Nest etter Quisling/ var han vår største/ her i vår samling». 22.01.1941 kan vi lese diktet «I stormen», som har en slags ingress hvor det står: «Alle som stupte i kampen for et fritt, sterkt og nasjonalt Norge, til minne». Alternativt kan det hende Garaasen hadde en veldig spesifikk definisjon av nasjonalsosialisme.

I den foreløpige psykiatriske erklæringa i Landssviksaken står det: «Lensmannen i Elverum opplyser at tiltalte er en grubler og har et følsomt sinn. Han betegnet ham som en original, nærmest en særling. Svært nervøs uten at han dog ville tro at han var sinnssyk. Aktor og forsvarer har vært enige om at tiltalte bør underkastes psykiatrisk undersøkelse da blant annet hans mange og lange skriv gav inntrykk av et ulikevektig sinn». Konklusjonen er at han har tegn på sinnslidelse, og at han burde unntas. Rapporten er signert av overlege ved Sanderud sykehus Arne Haugen den 09.01.1948.

Oppsummering

Tilfellene til Sæter, Mehle og Garåsen er svært ulike, og omtrent det eneste de har til felles er skjønnlitterært forfatterskap og NS-medlemskap. Sæters død var naturlig, Mehles var selvforskyldt, og Garåsen blir unntatt på grunn av «nervene». Dette er faktorer som finnes blant flere andre i Landssvikoppgjøret også, i tillegg til at både selvmord og psykiske utfordringer generelt var utbredt i tiden. De ble alle adressert som forfattere, men ettersom det ikke ble noen domsavsigelse, vet vi ikke hva retten ville funnet i skjerpene og formildende retninger. Mehle ville uansett blitt tiltalt på grunn av sitt arbeid i NRK under okkupasjonen, men Garåsen og Sæter er typiske tilfeller av forfattere som var av nazistisk overbevisning (Sæter) og sleit med å håndtere de politiske utviklingene i den grad at de gikk pro nazismen (Garåsen).

Halvorsen, P. C. (2026). *Litterært landssvik*: Forfatterne som ble etterforsket i landssvikoppgjøret. Fagbokforlaget. <https://doi.org/10.55669/oa7912>

Kapittel 7

Diktermøtet i Weimar

Lars Hansen, Kåre Bjørgen og Karl Holter

Det var ikke mange norske forfattere som hilste på Joseph Goebbels, den tyske propagandaministeren, under andre verdenskrig, men noen var det. Noen gjorde det til og med som offisielt utsendte fra Norge, slik som Kåre Bjørgen,

Karl Holter og Lars Hansen angivelig gjorde under diktermøtene i Weimar.⁷⁹ På bildet over her ser vi helt til høyre Kåre Bjørgen fra 1941 foran Weimarer Nationaltheater med utsendte forfattere fra andre land (Arturo Farinelli, Alfredo Acito, Fani Popova-Mutafova, Pieter Sybesma, Svend Fleuron, Einar Hovald, Antun Bonifacic) og Wilhelm Haegert fra det tyske propagandaministeriet under en skulptur av Goethe og Schiller. De tre norske forfatterne som dro på diktermøter behandles her i samme kapittel under navn av dette møtet nettopp fordi selve møtedeltakelsen har blitt ansett som så viktig i Landssviksakene at de utgjør et eget tiltalepunkt for dem i tiltalene.

Tidligere har mange sett på internasjonal nasjonalsosialisme, eller nazisme, som en selvmotsigelse, men faktum er at nazistene hadde en rekke internasjonale satsninger der de forsøkte å etablere nazistiske styre i andre land, samt internasjonale, det vil si paneuropeiske, organisasjoner med nazistiske formål. Sentralt var også å redefinere selve idéen om «Europa» etter den ekstreme høyresidens forståelse, det vil si grunnet i bl.a. autoritær og illiberal politikk, raselære og konservativ, anti-modernistisk kunstpolitikk. De argumenterte for at hvert land skulle ha en egen nasjonalisme som skulle dyrkes, slik det dokumenteres av Benjamin Martin (2016) i *The Nazi-Fascist New Order for European Culture*. Det var innen film, musikk og litteratur de etablerte organisasjoner: the Union of National Writers (1934), the Permanent Council for International Cooperation among Composers (1934), the International Film Chamber (1935) og the European Writers Union (1941). Martin påpeker også at det er ironisk hvordan disse institusjonene var bygget på nettopp praksiser forbundet med den internasjonale holdningen som nazistene og fascistene så tydelig hadde opponert mot. På den annen siden var det åpenbart at denne myke maktutøvelsen kunne gi Nazi-Tyskland innflytelse i andre land: åpne nye markeder for Tyskland, påvirke andre lands kulturpolitikk og til slutt innbyggernes overbevisninger. Martin (2016, s. 7) beskriver den totalitære internasjonalismen til nazistene som: «en modell for transnasjonalt samarbeid basert på verdiene av den mest intense, aggressive og rasistiske nasjonale ånd». Deres vektlegging av «Europa» skilte dem også fra PEN og andre internasjonale kunstnerorgani-

79 Knut Hamsun møtte også Goebbels, om enn ikke i denne sammenhengen, og ga ham Nobelpris-medaljen sin som støtte. I dag er det ukjent hvor prisedaljen befinner seg.

sasjoner som hadde hele verden som ambisjon. Dette ble sett som et ledd i å appellere til eliter i de europeiske landene.

Diktermøtet i Weimar kan høres uskyldig ut, men i realiteten var det oppstartmøtet for nazi-initiativet Den europeiske forfatterforeningen. Hit kom, i tillegg til 350 tyske forfattere, 50 internasjonale forfattere som var bekostet av Goebbels' Propagandadepartement. Litteraturfeltet hadde vært det vanskeligste av de kunstneriske områdene for nazistene. De hadde fordrevet en rekke tyske forfattere som i ulike vertsland åpenbart ikke var noen gode advokater for dem, og deres eget forsøk på å etablere en internasjonal organisasjon i 1934 var helt mislykket. I tillegg var det viktige internasjonale arenaer som hadde kritisert nazismen eksplisitt, slik som the International Congress for the Defense of Culture i 1935 og 1937, Internasjonale PENs møte i 1937 og konferansen «The Future of Letters» som Paul Valery organiserte for the International Institute for Intellectual Cooperation.

Med satsningen på Den europeiske forfatterforeningen, kun dager før Tyskland invaderte Sovjetunionen, skulle de på nytt forsøke å utfordre de liberales overtak i det internasjonale kulturlivet. Ulike fremstøt på å utøve innflytelse i litteraturverdenen fantes like fullt mellom 1934 og 1941, selv om det ikke var i organisasjons form. Viktigst i denne sammenhengen er nok skriveoppholdene som ble tilbudt i Travemünde for nordiske forfattere (Ørskov, 2023). Av norske forfattere som dro dit på opphold, finner vi: Åsmund Sveen (1934), Tore Ørjasæter (1935), Eyvind Mehle (1936), Mikkjel Fønhus, Per Imerslund og Hans S. Jacobsen (1937), Carl Schøyen og Carl Lie (1938), og Stein Barth-Heyerdaahl (1939), altså fire av dem som omtales i denne boka.

Den sistnevnte har ingen skjønnlitterær produksjon, utover et upublisert manus skrevet sammen med Per Imerslund i ungdommen, selv om han var sentral i det nazistiske Norge, og bearbeidet en bok for utgivelse på Kamban i 1944, *Blant fangstfolk og bikkjer i Eirik Raudes land: Oscar Bang's dagbok fra en overvintring 1938–39 på Nordøst-Grønland*. Tore Ørjasæter, Mikkjel Fønhus og Carl Schøyen svarer derimot til kriteriene og er en del av den større databasen, men er ikke registrert med noe som gjør at de virker til å ha vært nazi-vennlige. Mikkjel Fønhus er kanskje særlig interessant her ettersom han var enormt populær i Tyskland, spesielt med boka *Trollelgen*, som vi kan se for oss at egget den tyske nysgjerrigheten på «det norske» (Fulsås, 2025). Men han forholdt seg rolig under okkupasjonen og møtte ingen sanksjoner for noen handlinger eller ytringer.

I oktober sendte det tyske Propagandadepartementet ut en rekke forfattere på Tysklandsturné, og 24. oktober samlet de 37 forfattere fra 15 ulike land i Weimar igjen, denne gangen med representanter fra Belgia, Bulgaria, Kroatia, Danmark, Finland, Frankrike, Nederland, Ungarn, Italia, Norge, Romania, Slovakia, Spania, Sverige og Sveits. Konklusjonen var at foreningen skulle etableres formelt neste år, og i oktober 1942 ble den det, denne gangen med 47 internasjonale gjester. Måten dette ble gjort på var ved at tyskerne ba de respektive statene som kunne få medlemskap (som da ikke inkluderte Storbritannia, Tsjekkia, Polen eller Russland), om å sende en delegasjon på 5–8 personer for å delta på de to møtene i 1941 og 1942, samt én som kunne være hoveddelegat.

I *Aftenposten* 24.10.1941 ble det opplyst at «Lars Hansen, vår berømte ishavsforfatter, deltar i det internasjonale forfattermøte i Tyskland».⁸⁰ 28.10. melder samme avis at forfatteren Hans Carossa, som nylig hadde blitt oversatt til norsk, var forbundets første leder.⁸¹ I *Romeriksposten* 11.11.1941 sto det med navngivelse å lese at diktermøtet i Weimar hadde blitt avholdt, og at bl.a. Kaare Bjørgen var sendt fra Norge.⁸² I en NTB-melding publisert i norske aviser 07.10.1942 kunne man lese at Norge var representert med fire mann på «diktermøte i Weimar», og følgende listes opp: Lars Hansen, Kåre Bjørgen, Karl Holter og Stein Barth Heyerdahl.⁸³

80 *Aftenposten*, fredag 24.10.1941, s. 3.

81 *Aftenposten*, tirsdag 28.10.1941, s. 2.

82 *Romeriksposten* (Lillestrøm: 1931–1942), tirsdag 11.11.1941, s. 2.

83 Blant annet i *Møre Dagblad*, onsdag 07.10.1942, s. 4.

LARS HANSEN (1869–1944)

Født: 08.01.1869, Molde

Litterær produksjon før 1940: Tretten romaner og en novellesamling

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: Påstått, ikke bevist

Dom: Økonomisk erstatning, Horten skifterett, august 1947

I *Norsk krigsleksikon* kan man lese at Lars Hansen ikke har noen landssviksak, så hvordan kan det da ha seg at han er inkludert her? Faktum er at til tross for at Lars Hansen døde før krigens slutt, 20.07.1944, som Axel Krogh skreiv så kjært om i nekrologen, ble det opprettet en erstatningssak mot ham som gjør at han har en mappe i arkivet. Den handler primært om hvorvidt midler som hans etterkommere har arvet etter ham, skal tilbakebetales. Det er tre saker han undersøkes for: (1) NS-medlemskap, (2) deltakelse på diktermøte i Weimar i 1941 og (3) deltakelse på NS-møte med foredrag.

Leif Forseth, 64 år gammel forhenværende kaptein i marinen og lagfører for Horten lag av NS, ble avhørt som vitne i saken mot Lars Hansen. Han oppgir at Hansen aldri har vært medlem av NS: «Han har hatt sin bopel på Horten under hele okkupasjonen helt til han døde i 1944, og i tilfelde han hadde meldt seg inn i partiet et annet sted, ville hans medlemskap [sic] vært overflyttet hit». Forseth legger videre til at Hansen ikke har deltatt i noen NS-møter eller -tilstelninger, men føyer i neste vending til at Hansen faktisk har holdt et kåseri om Nord-Norge på et medlemsmøte. Selv om det formelle dermed skulle være på Hansens side, var det like fullt grunn til å undersøke hans aktiviteter. Å delta på NS-møter var ingen vanlig aktivitet blant forfattere.

Lars Hansen hadde en lang karriere bak seg før han debuterte som forfatter som 57-åring i 1926. Før dette, etter at han var ferdig med middelskole, hadde han arbeidet som ishavsfarar, fabrikkieier og skipsreder. Han var født inn i det, med en far som fabrikkieier og skipsreder, og en svigerfar som ishavsskipper. Til tross for at han var født i Molde, var det Tromsø som var hans oppvekststed, og hvor han bodde resten av livet. Det var da bedriftsvirket hans raknet, at han gikk over til å skrive bøker. Politisk hadde han vært lokalpolitiker både for Venstre og Høyre i Tromsø. Fra 1926 var han forfatter, og forble det ut livet. I 1929 ble han med i DnF.

For Hansens NS-medlemskap finnes det ikke faste holdepunkter. Likevel fylte han ut «Hvorfor jeg er medlem av NS», slik som flere andre, og teksten ble trykket i en rekke aviser under okkupasjonen:

Jeg har tilhørt N.S. siden den første dag partiet ble stiftet. Da Vidkun Qvisling som Norges forsvarsminister i 1932 av stortinget og regjering forlangte å få bevilget beløp til gjenreisning av vårt ødelagte forsvar, – fra det øyeblikket har jeg vert hans mann. Det norske folk, som i et halvt tusen år hadde ligget som treller under andre nasjoner, dette norske folk kunne likeså lite bruke en forsvarsminister som ville forsvare Norge, som det kunne bruke noen av oss andre, som forlangte det samme. Så langt tilbake som fra 1814, da Norge ble overlevert til Sverige og dermed på en uretferdig [sic] måte ble berøvet sine bilande, Færøyene, Island og Grønland, har tusen normenn [sic] forlangt uretten gjort god igjen. De Norske bilande gjorde Norge stort. Vi i Nasjonal Samling forlanger dem tilbake. Vi får se om ikke også våre gjøssinger snart får øynene opp for at også de bør være med på å ta et tak for å løfte Norge opp til gammel heder og verdighet. Vi skal ikke bli tyskere, men tyskerne skal lære oss å bli Normenn.⁸⁴

Det er mildt sagt ganske kraftig kost, særlig i en tid der dette med å gjøre land stort igjen har blitt populært på nytt. I en rapport i Landssviksaken uttaler Thorleif Thorgeir Fjeldstad i et avhør at «Lars Hansen ble til tross for sin ubestridelige dyktighet som forfatter, regnet for å være litt av en original. Når han ble spurt om han skulle melde seg inn i partiet, spurte han om Qvisling betalte medlemskontigent [sic]. Når det ble svart at det gjorde han ikke, svarte Hansen at da skulle heller ikke han gjøre det». Men det hefter altså liten tvil om Lars Hansens entusiasme for NS og nazismen, om enn den var omskiftelig. Et brev fra advokat Berntsen i Landssviksaken fra 26.08.1947 beskriver hans vennskap med Hansen, og omtaler ham som en politisk «fribytter»: «Fra sine Amerika-opphold fikk han dårlige erfaringer om jødernes forretningsmotal. Da han så på sine gamle dager begynte å skrive sine ishavsbøker, fant

84 For eksempel i Fritt Folk, fredag 03.12.1943, side 3.

han i Tyskland et stort og takknemlig publikum og han ble lenge før krigen adskillig fetert der. Alt dette kan forklare hvorledes han stillet seg i forholdet til nazi-Tyskland. Han aksepterte dog bare den nye retnings religions- og quasi-filosofiske åndsretninger. Men i politisk henseende ble han aldri [sic] tilgenger av tyskerne». Benjamin Martin (2016, s. 235) noterer også Hansens popularitet i Tyskland: «whose travel literature set amid the harsh beauty of the North Pole sold well in Germany». Årsaken er at regional litteratur i denne perioden var populær og ble satt opp mot den antatte rotløse dekadansen som preget den urbane moderniteten.

Da Hansen sammen med de andre ankom Weimar i 1941, ble de møtt av Wilhelm Haegert, som tok dem imot med at de var med på noe historisk: «a manifestation of the new European spirit, of which the German Reich is the bearer and asserter». Det tidligere nevnte brevet fra Berntsen bekrefter også Weimar-besøket til Hansen, og legger til at Gulbrand Lunde også var der, men ellers er det lite informasjon om det.

Under okkupasjonen kom Hansen først med en selvbiografisk roman, *Pegasus på flukt*, på Kamban forlag i 1940. Deretter kom oversettelser av ham ut på tysk (4), dansk (2), svensk (2) og islandsk (1). En av oversettelsene til tysk, *Der Polarwind und die Obrigkeit*, var til Frontbuchhandelsausg. für die Wehrmacht. Han utga seks romaner på nytt i nye utgaver, ved siden av fire helt nye romaner, alle på Gyldendal, i hhv. 1942, 43 og 44. Siste boka, «*Odin*» *klarte det*, utkom altså samme år som han døde. Kittang (1975, s. 33) hevder at dette innebærer at Hansen hadde sin aktive litterære periode bak seg før okkupasjonen, men det er vanskelig å se hvordan han kunne ha vært mer produktiv enn dette som noenogsyttiåring.

KAARE IMMANUEL BJØRGEN (1896–1974)

Født: 17.11.1896⁸⁵, Ringebu

Litterær produksjon før 1940: Dikt i *Ragnarok*, og første diktutgivelse på Kam-
ban forlag i 1940

Medlem av DnF: Nei

Medlem av NS: Ja, fra 1933

Dom: 3 års fengsel, Rakkestad heradsrett, 02.06.1946

Kåre Bjørgen er en av de mest aktive nazistene blant forfatterne. Han har like mange tiltalepunkter (11) som Hans S. Jacobsen, som i langt større grad var en organisator og ideolog. Kåre Bjørgens aktiviteter under okkupasjonen handler i stor grad om å bygge oppunder sin egen status som forfatter. Han ga ut fire diktsamlinger og et skuespill i perioden, og han virket også som «leilighetsdikter og prologskriver for NS» (Andersen, 2009, s. 35). Kittang (1995, s. 52) omtaler Bjørgen som en Aukrust-epigon, og skriver at «heile hans litterære produksjon høyrer NS og okkupasjonen til; både i innhald og retorikk er dikta hans uløyeleg knytte til det norske fascistiske kulturbiletet.» Han var tilknyttet Kultur- og folkeopplysningsdepartementet med «særroppdrag» og mottok «gasje» gjennom hele okkupasjonen. Et annet av tiltalepunktene mot ham er det generelle: «propagandataler og tekster i NS-presse», hvor diktet Germania blir særlig nevnt. Han var både gruppefører av Sarpsborg NS, fylkespropagandaleder i Østfold og medlem av Germanske SS Norge, samt at han deltok i Hirdens bedriftsvern i februar 1944 (det utgjør fire tiltalepunkter). Han tiltales også for angiveri, samt for å dra til Weimar, og for at han var medlem av NS fra 1933 og publiserte i «Hvorfor jeg er medlem av NS»-enquêten. Rettsaken mot Bjørgen føres sammen med rettssaken mot hans kone, Magda Bjørgen, som får en mildere fengselsstraff på 9 måneder. Hun var blant annet kvinnehirdleder i Østfold og var også med på turen til Tyskland sammen med deres datter i 1941. Magda og frøken Solveig Lie representerte Norge på en kvinnekongress i Westfalen. Kåre Bjørgen blir innsatt i varetektsarrest

85 I NS-medlemsbøkene står det hhv. 1897, 1899 og 1901, men i dåpsattesten står det 1896 – LS-sak, dok. 21.

tidlig etter frigjøringen, 10.05.1945, og erkjenner NS-medlemskapet fra 1933 og aktivitetene, men ikke å ha stått i tysk tjeneste, og erkjenner seg derfor ikke skyldig i landssvik. Varetektsfengslingen varte et år før saken kom opp.

Våre funn i analysene gir et forsiktig grunnlag for å anta at okkupasjonen skapte et tomrom som åpnet for en rekke opportunist, og at dette er noe av grunnen til at NS-forfatterne utgjør en såpass heterogen forsamling (Hjellbrekke et al., 2025). Når det kommer til Bjørgen, virker han for ideologisk overbevist nazist til at han kan beskrives som opportunist, men han benytter seg mildt sagt av anledningen som bød seg. Han selvpåtok seg en slags «Bjørnson-rolle» for det nazistiske Norge. Han er den dikteren som i størst grad bygger opp under og skaper idéen om «en heroisk fellesnorsk og fellesnordisk fortid» som skal gjenskapes i det nazistiske Norge – det som skal gjøre Norge stort igjen, et av NS' hovedprosjekt (Andersen, 2009). Bjørgen kom fra enkle kår, med både far og svigerfar som gårdbrukere, og en far som også jobbet som jernbanefor- mann. Svigerfaren var også NS-mann og propagandaleder i Ringeby. Av utdan- ning vet vi at Kåre Bjørgen hadde eksamen fra 1920 ved «Feltartilleriets [sic] Underoffisersskole», og etter dette jobbet han som tollassistent ved Sarpsborg Tollkammer (som han fikk permisjon fra under okkupasjonen).

Diktermøtet i Weimar som Bjørgen tiltales for, er altså det i oktober 1941, selv om han også var der i 1942. Tiltalepunktet er som følger: «e) I oktober 1941 deltok tiltalte som «Norges representant ved dikterdagen i Weimar». Etter denne deltagelse skrev tiltalte en lengre propagandaartikkel om sine inntrykk fra Tyskland. Artikkelen blev inntatt i boken «Norske røster. Inntrykk fra Tyskland» som utkom i 1942». I avhøret 07.05.1946 i Eidsberg hjelpefengsel, Trøgstad, hvor han satt, forteller han at han: «medgir at jeg var i Tyskland dikterdagen 6/10 1941. Jeg fikk skriv fra Gulbrand Lunde at forfatterne var innbudt av tyskerne til å reise til Weimar nevnte gang for tyskernes regning. Jeg representerte ikke noe bestemt, men ble innbudt dit som forfatter. Det var flere norske forfattere som var innbudt og reiste, deriblant var det også ikke N.S. medlemmer. Jeg var i Tyskland i ca. 14 dager. Det var møte 3 dager i alt og ellers hadde vi bilutflukter for å bese oss. På møtene var det holdt taler av tyske forfattere. Det gjalt [sic] diktningen og da serskilt [sic] den germanske diktning.»⁸⁶ Videre forteller han at han har vært dikter siden han var 7 år, og at

86 LS-sak, dok. 20.

han primært skreiv dikt, som han startet med å sende til aviser og tidsskrifter før debuten i 1940. Han oppgir at Gulbrand Lunde tok direkte kontakt med ham høsten 1941 og ba ham søke permisjon fra tollassistentarbeidet for å «ofre [seg] for diktningen», og tilbød ham lønn som var lik den han hadde mottatt som tollassistent. Bjørgen takket ja til dette, og ble dermed den eneste forfatteren med en slik avtale med okkupasjonsregimet. Han tilfører tydelig: «Min diktning var fri for politikk, og den var ingen propaganda for N.S.»

Diktet «Germania» er slik:

Heil dykk forne frendar, Æser og åsynjur.
Heil deg store moder til Germanias born.
Heil deg mann og kvinne, livsens adelsborne
renningar av gylne, gudesådde korn.
Blodband bind oss saman, heilage og reine,
aldri skal dei breste, frende er vårt rop.
Som germanarbror og -syster vil vi vandre
gjenom allan framtid i hop.

Rygg mot rygg i striden, trofast som ein vilje,
ein for all vil vi stupe eller stå
og som frendefolk i samarbeid og fridom
fram mot nye tider saman vil vi gå.
Då skal ljosan framtid gjeste folk og ætter,
då skal freden bløme over allan nord.
Gjenom samhaldstanken skal Germania vekse
over alle høgder på jord

Her er det tydelig at vi må stå sammen, at vi må kjempe oss gjennom noe for å komme ut bedre på den andre siden og nå de aller høyeste høyder. Dette bringer tankene til Griffins idéer om fascisme som palingenetisk ultranasjonalisme, og Wilhelmsens (2021a, 2021b) undersøkelser av dette i NS' tapning, nemlig strukturen om undergang/kamp og gjenfødelse med norske nasjonale myter, i dette tilfellet «Æser og åsynjur». Eller som Bjørgen skriver selv i et brev til Gudbrand Lunde 15.10.1940: «Frå eg var siklig ung har eg skrive, talt og arbeidd for atterreising av vår ætt, vår kultur og vår rase».

Hans utfylling av «Hvorfor jeg er medlem av NS» i 1944 går også langs samme linjer: «Vi må få att fridomen vår, segjer dei fleste nordmenn, og dei tenkjer da serleg på storting og konge. Men storting og konge kan ikkje gjera oss til eit norsk folk. Det er vår sjel som må bli norsk på alle måtar. Vår tanke og vilje og all vår lyst må bli rein for den uhyggjelege apekattnaturi som hermer etter alt utanlandsk og foraktar og vanvører vårt eige norske, nasjonale [...] eg er viss om at N S idéen vil hjelpe oss eit godt stykke fram mot å bli eit fullkome norske folk, og derfor er eg N S.»⁸⁷

De to første diktsamlingene, *I Noregs namn* (1940) og *Eld og blod* (1941), ble utgitt på Kamban forlag, og før dette hadde han publisert dikt i *Ragnarok*, tidsskriftet til Hans S. Jacobsen. Han ble også representert med dikt i utgivelsen *Nasjonalverket. Det nye Norge*, som Halldis Neegaard Østbye var redaktør for på Blix, og som tydelig viser den nazistiske historieforståelsen i tittelen. Diktsamlinga *Storm og stille* (1942) kom på Gyldendal, noe skuespillet *Angvare* også gjorde året etter. I 1945 var han tilbake på Kamban med *Lengselens land*. Alf Larsen skriver i sin anmeldelse av debuten til Bjørgen at «Her stiger en fullverdig lyriker frem». Denne vurderingen ligger også til grunn når Eugenia Kielland sier Larsen er i «Zebraens tegn» (Rem et al., 2020, s. 264), og videre: «Hvis man leser diktet «Alcazar», vil man se at det er som om Nordahl Grieg hadde fått en antipode. Disse krefter har altså endelig reist sin politiske motmakt også her i landet» (Larsen, 1941, s. 204).

Andersen (2009, s. 39) finner at Bjørgen ekspliserer en poetisk variant av Blut und Boden-teorien, og avslutter sin analyse med at de fire diktsamlingene tematiserer heltemot og den norrøne arven, og er sterkt vitalistiske. Like fullt forsøker han å hevde at de ikke er politiske. I domsavsigelsen heter det: «han bestrider at der ligger noen propaganda bak de under post c) nevnte dikt». Retten er imidlertid ikke overbevist: «M.h.t. diktene finner retten at i et hvert fall de under nr. 4, 5 og 6 er av utpreget propagandistisk natur. De øvrige dikt synes mere tvetydige og kan like gjerne utlegges på den ene måten som på den annen. For å være helt på den sikre side finner retten å burde se bort fra disse sistnevnte dikt. Spørsmålet om når de enkelte dikt er skrevet ansees saken uvedkommende, da det er tidspunktet for utgivelsen som er avgjørende. For øvrig skal bemerkes at diktsamlingen *Eld og blod* og de to andre diktsamlinger som tiltale har utgitt under krigen vesent-

87 Bl.a. *Porsgrunns Dagblad*, fredag 23.06.1944, s. 1.

lig består av religiøse, polemiske og rene lyriske dikt. Propagandadiktene og de øvrige dikt som mer eller mindre har kunnet vært tatt til inntekt for nazismen, er i sterkt mindretall og kan ikke sies å ha preget diktsamlingene. Retten har derfor ikke tillagt denne side av tiltaltes virksomhet nevneverdig betydning i forhold til hans øvrige handlinger under krigen.» Siden retten anser ham som å være en idealist, mener den at det er mulig at Bjørgen faktisk ikke har skjont at han handlet mot landets interesser. Samtidig anser den ham også som «over middels intelligent og våken mann» og ser dermed ikke at denne villfarelsen kan ha vart særlig lenger enn til høsten 1940. Retten vektlegger hans idealisme i formildende retning: «opportunistiske motiver later ikke til å ha vært tilstede bortsett fra at den medvind som okkupasjonstiden åpenbart har gitt ham som dikter ganske sikkert har spilt inn når han [...] ikke tok avstand fra partiet.» Videre heter det: «Det bør også komme ham tilgode at han ved sine diktsamlinger, som bortsett fra noen enkelte tendensiøse dikt må sies å ligge på et ganske høyt plan, har tilført landet visse kulturverdier. Flere av diktene er av blivende verdi og vil ganske sikkert komme mer i forgrunnen når krigsforholdene er kommet mer på avstand.» Dette siste har ettertiden vist seg ikke å etterleve. Retten mener også at Bjørgen er en ikke -aggressiv type. Det eneste skjerpende som noteres, er at han har vært «mer enn almindelig aktiv» når det kommer til å spre propaganda. For Magda regner retten det som formildende at hun har vært under mannens press, selv om dette ikke regnes tilsvarende skjerpende for Kåre, og det samme gjelder press fra hennes foreldre og brødre. Dette er et trekk ved flere saker med kvinnelige tiltalte: at de vurderes som svake og lett-påvirkelige.

Tar man en kikk på hans kapittel om reisa gjennom det tredje riket, «det nye Tyskland, landet som er elsket av alle nasjonaliteter og livsberende menneskje og makter» på «diktarferd», finner vi at turen ikke bare gjaldt diktning, slik Bjørgen sier i avhøret. Tvert imot sendes de på en reise rundt i landet som minner om vår tids reiseberetninger fra Nord-Korea. I møte med bønder som er så fornøyde og glade som det er mulig å bli, skriver Bjørgen: «det tykttest meg reint som eg var kome heimatt til Gudbrandsdalen, der den gamle, germanske gjestfridomen enno er like levande og varm, og der turist-uvesenet enno ikke hev gått gjort folket om til hotelrottur og hjarto til drikkeskillingstasker». Han opponerer tydelig mot bildet av Tyskland som gis av London radio, og mener at det han så, umuliggjør at beskrivelsene av Tyskland kan være sanne. Utfall mot «moderne» trender er det også mange av: «Æra [for å ha skapt det tyske folk] hev dei tyske kvinnur, de tyske mødre. Dei tyske kvinnur forstår seg ikkje

stort på flørt i moderne mening. Dei er i det heile slik som det norske jødeorganet Dagbladet føre krigen vilde ha kalt stupide og lite interessante vesner. Omtrent som dei ektaste og beste norske bondegjentun vart sett på og skrive om av Oslobohemen.» Utdragene viser at Bjørgen, utover gjenfødselsideen som han gjør seg til taler for, også er delaktig i raselæren fra den tiden. Det gjør at vurderingen av hans kulturelle bidrag i landssviksaken får et spesielt lys.

Han søker om benådning, men ved kongelig resolusjon av 28.07.1949 innvilges dette ikke. Noen måneder senere innvilges like fullt benådningssøknaden, og han løslates på prøve umiddelbart etter, 16.12.1949. Resten av livet tilbrakte han på Østlandet med å jobbe som forpakter, og ga ikke ut noe.

KARL HOLTER (1885–1963)

Født: 30.06.1885, Oslo

Litterær produksjon før 1940: To romaner

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: Ja

Dom: 5 års fengsel, Oslo byrett, 05.03.1946 + Høyesterett, 04.09.1946

Karl Holter ble født i Oslo i 1885 og hadde en dansk ingeniørfar og en tysk mor. Han tok middelskoleeksamen ved Oslo katedralskole i 1900, og deretter fire år på tegneskolen. Etter dette hadde han opphold ved ulike europeiske kunstskoler: Kunstakademiet i Brussel 1905/06, Zarthmanns malerskole i København 1908, og malerskole i Paris i 1911. Han oppgir å ha stilt ut verk på Høstutstillingen tre ganger, og å ha hatt to separatutstillinger. Holter var maler, skuespiller og forfatter, og var særlig kjent for sitt samarbeid med Lars Hansen og for å sette opp *Ishavsfolk* som skuespill på Det Norske Teatret i 1933, og at det ble «oppført på et par hundre tyske scener» (Berg-Jæger, 1943, s. 38). I Sceneweb er han oppført med medvirkning i 134 produksjoner som skuespiller fra 1921 til 1941.⁸⁸

88 Sceneweb.no oppgir også at Holter fikk straff på 3 og et halvt år i landssvikoppgjøret, men det er ikke den endelige dommen, som altså er på 5 år. Dette sår kanskje litt tvil om databasens troverdighet, om enn de antakelig er bedre på scenekunst-dokumentasjonen enn på landssvik-dokumentasjonen.

Hans debutroman *Skinnbrevet* brakte ham stor suksess i 1936, som 51-åring. Skuespillet ble oversatt til tysk og svensk, og *Skinnbrevet* ble oversatt til svensk, finsk, tsjekkisk, nederlandsk og tysk. Hans andre roman, som ble utgitt av Rikspropagandaledelsen i NS, *Kleivdøler*, ble også utgitt på tysk og nederlandsk. Handlingen i begge bøkene er lagt til en fiktiv plass kalt Kleivdal. Hans siste utgivelse før frigjøringen var en selvbiografisk bok kalt *I veideskog* i 1944. Han spiller hovedrollen i filmen «Gullfjellet» og deltar også i «Trysilknut». Han blir i Norsk krigsleksikon omtalt som en «NS-kulturpersonlighet». De legger til at han mistet mange lesere på grunn av sin klare støtte til NS, og at den viktigste politiske markeringen var at han vervet seg til østfronten i 1942 og dermed ble krigskorrespondent på Leningrad-fronten i en firemåneders tid. Han var altså frivillig i Waffen-SS og Den Norske Legion. I august 1943 ble han forfremmet til SS Oberscharführer og dimittert i februar 1944. I landssvikoppgjøret oppgir han: «Jeg mente at jeg som kjent forfatter kunne gjøre nytte for meg i det tilfelle at Tyskland skulde seire eller der kom til en forståelse mellom Tyskland og de vestlige makter, hvilket som De vet ikke var en urimelig tanker i 1941.» I avhøret sier han også om tekstene han skreiv: «det var ikke noe propagandastoff, og mindre kunne jeg ikke gjøre det hvis jeg ville unngå straff for sabotasje». Han oppgir videre at han ble direkte kontaktet av Gulbrand Lunde, noe som styrker antakelsen om at NS aktivt forsøkte å skape et eget litterært felt i nazismens ånd. Samtidig sier han at han takker nei til alle tilbudene som kom, blant annet å være med i Kulturtinget. Han konkluderer avhøret med: «Jeg føler dog ingen bitterhet. Det som er skjedd var en følge av tingenes utvikling og jeg trøster meg ved at jeg har handlet etter min overbevisning og har kunnet bringe et overmåte tungt – men forgjeves – offer for mitt fedreland.»⁸⁹

Holter fremmes som en av de sentrale forfatterne for Gyldendal under Tore Hamsuns tid som kommissarisk leder der. Han fikk mye ros for *I veideskog*, noe som også antakelig hang sammen med at han toppet utgivelseslista i 1944, nest etter Knut Hamsun. Journalisten og skuespilleren Carl Gustav Berg-Jæger (1885–1957), som hadde en rekke sentrale kulturverv under okkupasjonen, viktigst som sjef for Nationaltheatret 1941–1945 (når det ble boikottet av publikum), har skrevet kapittelet om Karl Holter i *Nasjonalsosialister i norsk diktning*: «Med et hallingkast spratt han inn i norsk litteratur, sprek og

89 LS-sak, dok. 15, 12.12.1945.

norsk så det forslo! Uforskammet freidig simpelthen». Etter en beskrivelse av bøkene hans ender kapittelet med at han på nytt er på skrivetokt: «til kamp mot Europas fiender i aust. Hos det norrøne menneske er det ikke langt fra tanke til handling. Og no vil han med sine skildringer være med på å vekke de eno sovende her heime av dvalen, vekke de sløve og likegyldige, så de ikke sovende glir utenfor stupet, men tar seg sammen og forstår at no gjelder det Norges være eller ikke være». Slik sett er Karl Holter en god overgang fra dette til neste kapittel, som handler om flere forfattere som vervet seg som frivillige. Samtidig har han også tiltalepunktet: «holdt foredrag i Weimar i 1942».

Fritt Folk melder 15.10.1942 om de tre norske forfattere som har kommet tilbake fra Berlin og diktermøtet i Weimar. Der kan man lese at det var et stort offisielt foredrag av professor Scheffer, og et av Karl Holter, holdt på tysk, og et av italienske Emilio Clecchi. Ifølge avisen var Holters foredrag høydepunktet for tyskerne, og Lars Hansen har opplyst at foredraget ble oversatt til italiensk for italienerne: «Gang på gang avbrøt de Karl Holter med begeistret applaus, særlig hver gang han kom med nye opplysninger om Norges gamle åndskultur. Det var en meget stor norsk suksess».

NS-medlemskapet inngikk han 03.11.1940, og hans *Fritt Folk*-artikler fremheves også som et tiltalepunkt, ved siden av at han hadde gitt to økonomiske bidrag til frontkjemperkontoret: som privatperson (50 kr) og gjennom klubben Urdar (totalt 3500 kr). Enquêteen han fyller ut, er fra så sent som i februar 1944:

Jeg er medlem av NS fordi jeg i dette partiets retningslinjer ser den eneste veg ut av det uføre som våre forhenværende ledere førte oss opp i. Vår gamle kultur kan kun reddes og vokse videre innen et sterkt samband av germanske folk.⁹⁰

I rettssaken er det tre vitner: Betsy Holter, hans tidligere kone, forfatteren Henrik Rytter og reklamemannen og NS-politikeren Vilhelm Tyrholm Klevenberg (blant annet sveitfører i Rikshirden). Det oppgis imidlertid ikke hva de sier. I domsslutningen finner retten tiltalene bevist, og spesifiserer: «I den moderne krig hvor alle midler tas i bruk er krigskorrespondentenes

90 For eksempel i *Fritt Folk*, tirsdag 15.02.1944, s. 3.

innsats ikke nevneverdig mindre betydningsfull enn vepnet innsats, og der er ikke grunn til å tro at tiltalte ikke har skjønt dette»⁹¹. De finner også at artiklene hans er propaganda og preget av «sterkt jødehat», og de anses som et forsvar av tyskernes jødeforfølgelser. Holter sier han ikke har skrevet den, men retten finner at han må stå til ansvar for den siden han har sendt den inn. Dette er et av få steder hvor jødehat påtales i materialet. I skjerpene finner retten at «en moden og vel utrustet mann, som hadde alle forutsetninger for å bedømme situasjonen, har sviktet sitt land på en alvorlig måte i en for landet ytterst kritisk tid», og at han som kunstner har vært brukt som et eksempel av tyskerne. I formildende retning finner de at medlemskapet i NS ikke er særlig «benyttet» utover å sikre seg jakttillatelse. I den første måneden deltok han også på norsk side i 1940. «Likeledes tas i betraktning at han er en forholdsvis eldre mann, og at han tidligere ikke er straffet». Han dømmes til 3 år og 3 mnd. fengsel.

Etter Oslo byretts dom 05.03.1946 så anker Oslo statsadvokatembete: «Da påtalemyndighetene finner den idømte straff for lav innankes herved dommen for Høyesterett til skjerpelse av straffen. Domfelte har ved sitt virke som krigskorrespondent og sin propaganda for Nasjonal Samling og for frontinnsats på fiendens side i høy grad ydet fienden verdifull bistand». Anken begrunnes særlig med henvisning til at han har vært frontkjemper. I Høyesterett skjerpes dommen, og han får 5 års fengselsstraff. I etterkant følger en rekke brev for å få ham tidligere ut av fengsel, deriblant fra Albert Wiesener 16.12.1949: «Karl Holter er ingen politiker. Han er kunstner – og en ganske betydelig kunstner på sine felter – med følsomt sinn og et lett bevegelig temperament. Ut fra dette gikk han under krigen uten personlig fordel inn for det som han trodde var riktig». Her er det to trekk som går igjen i mange landssviksaker, nemlig en romantisk kunstnerbeskrivelse som på mange måter fratrar vedkommende ansvar, og at det som ble gjort ikke var i egen vinnings intensjon. En annen person som iherdig forsøker å få Holter ut, er hans kone Gudrun Larsen, som også var forfatter og hadde utgitt fire bøker på Aschehoug. Hun har ikke en sak i Landssvikarkivet og fulgte også parolen fra Forfatterforeningen om å ikke skrive noen bøker (som Karl Holter spesifiserer i brev til fengselsstyret ved Ilebu 22.01.1949).

91 LS-sak, dok. 12, rettsbok, s. 9.

Etter krigen og soningen utgir Holter en barnebok på eget forlag og boka *Frontkjempere* på forlaget Store Bjørn, som var opprettet av Hans S. Jacobsen etter at Kamban ble nedlagt, i 1951. Dette er et forsvarsskrift for offentligheten. Han kommer med roman på Gyldendal i 1953, *Terkel*, og enda en, *Gode Makter*, på Store Bjørn i 1956.

Oppsummering

I tilfellene Holter, Bjørgen og Hansen har vi et sjeldent eksempel på forfattere av samme overbevisning som møttes flere ganger og delte noe aktivt sammen, slik som diktermøtet i Weimar. Nå var riktignok Finn Halvorsen aktiv og en del av flere sosiale sammenhenger, og Hermann Harris Aall fulgte Hamsun til Hitler, som nevnt. Men generelt er det lite av slike «tette koblinger» mellom forfatterne i NS. Det er for eksempel få tegn på at Åsmund Sveen var en del av et sosialt miljø utover at han hadde formelle stillinger. Holter, Bjørgen og Hansen hadde hver sine litterære karrierer og var involvert i nazismen spesielt som forfattere. Hansen har mesteparten av karrieren sin bak seg, Holter er mer involvert i scenekunsten, mens Bjørgen er den som tydelig benytter okkupasjonstiden som anledning til å få oppmerksomhet. Det blir tilsvarende vanskelig for ham etterpå, og til tross for at han blir oppfattet som «kunstnerisk» av noen, fungerer ikke det som tilstrekkelig for at han får mild dom.

Kapittel 8

«Frontkjemperne»

Nic. Henriksen og Arild Hamsun

Fram til fronten!
Fram til fronten sterkt vi spanar.
Dagen gryr, no kjem vår tid!
Vidkun Quisling djervt oss manar:
Kom, bli med til mandig strid!
Landet treng deg! Du er kåren
til å hevda Norigs rett.
Du er fødd og gudebåren
for å verja heim og ett.

Vepna menn i tokt på havet
herja vil den norske kyst –
senda fresælt folk i kavet
er for briten arvelyst.

Gjeva eld mot vernlaus skute
blir til sport for denne kar'n
Mangei mor umbord derute
sokk til botnar med sitt barn.

Difor fram no, kamerater!
Snart skal Englands time slå,
alle feige mordpirater
skal for domarsverdet stå.
Alt av løgn og list seg hemner –
britten støtt det norske sveik.
Fram! I taktfast marsj vi stemner
til den harde hildarleik!

– Anders Underdal⁹²

92 Trykket i mange aviser under okkupasjonen, blant annet *Fritt Folk* (Oslo), tirsdag 11. november 1941, s. 2.

Å kalle de frivillige som vervet seg til SS for å kjempe for tyskerne mot deres fiender under andre verdenskrig for frontkjemper, kommer ikke uten visse vanskeligheter. Det er derfor tittelen på dette kapittelet har ordet i klammer. Vanskelighetene består i at dette var ordet nazistene selv brukte for å, for å si det med et av vår tids ord, fremsnakke de som tok dette valget, og dermed også for å verve nordmenn. «Å kjempe ved fronten» konnoterer ønskverdige idealer, og de sidene ved krig som knytter an til for eksempel «helteidealene». Til tross for at første verdenskrig hadde vist Europa de enorme ødeleggelsene og utmattelsene en krig kunne by på, var mellomkrigstiden også en tid hvor man kunne erfare romantiske skildringer av krig langs disse helteidealene. Vi tenker da ikke på en roman som bestselgeren *Intet nytt ved vestfronten* av Erich Maria Remarque, som var en pasifistisk roman – men heller de romanene som oppholder seg utelukkende i den modusen som skildres av Remarque før soldatene kommer til vestfronten, altså romaner som omhandler at soldater blir vervet og går inn i krigen med stor vilje, og som kanskje holder på denne stemningen også når de blir konfrontert med krig. Det mest brukte eksempelet på en slik roman er Ernst Jüngers *I stålstormen* fra 1920, som er skrevet på bakgrunn av hans erfaringer fra første verdenskrig. Selv om romanen blir lest på ulike måter, har dens nøkterne beskrivelser av krig og fronttjeneste skapt en ambivalens. Når man i tillegg vet at Goebbels og Hitler beundret boka og at den ble benyttet av Wehrmacht i undervisningssammenheng samt anbefalt som gave til gutter i SS-pressen, vet man at noen i det minste har trukket inspirasjon til å delta i krig fra den. I Norge ble omtrent 4 000–4 500 rekruttert til tjeneste i Waffen SS (Roughthvedt, 2015, s. 10), og blant dem finner vi altså tre forfattere. Skal man forstå Nic. Henriksen og Arild Hamsuns valg om å bli frivillige i SS og kjempe med tyskerne, er det en rekke kontekstuelle faktorer å ta i betraktning. En del av dem er personlige, men det er også noen mer generelle som handler om nettopp dette med hvordan krig ble omtalt på 30-tallet – av personer fra ulike politiske ståsted og ukjente politiske ståsted, og i dagligtale, presse og fiksjon. En av de norske som vervet seg frivillig og som ble forfatter først etter andre verdenskrig, Felix Thoresen (1923–1991)⁹³, er kjent for å ha vervet seg på nytt til invasjonen av

93 Hans fulle navn var Felix Patrick Julius Hartmann Thoresen. Må ikke forveksles med nordmannen Felix Hartmann (1893–1974), som både var veteran på tysk side fra første verdenskrig, ivrig propagandist for nazismen, stabsoffiser i Regiment Germania under andre verdenskrig og følgelig en av Norges verste nazister, ifølge Roughthvedt (2015, s. 77–78). De deler like fullt to navn, og at de begge mottok Jernkorset av første klasse for sin krigsinnsats.

Budapest i Ungarn i 1944, etter å ha blitt skadet på Østfronten noen år tidligere og sendt tilbake. Han skal ha oppgitt at ønsket om å dra til krigen ikke handlet om ideologi eller politikk, men snarere om å oppleve krigen og intensiteten den tilfører livet. «Krig er menneskets søndag», skal han ha sagt. I dag fremstår dette oss fremmed, ettersom måten å omtale krig i offentligheten på har forandret seg stort, men det er like fullt mulig at dette var mer omfattende talemåter i mindre offentlige fora.

Det er verdt å dvele litt mer ved Felix Thoresen til tross for at han formelt faller utenfor kriteriene. Han hadde et rikt etterkrigsliv hvor han skreiv seks romaner, og var i omgangskrets med blant andre Georg Johannessen, Axel Jensen og Stein Mehren. Han ble også begravet på Den norske Forfatterforenings regning, noe som er fascinerende gitt hans dom i landssviksaken og DnFs påståtte utilgivelige og dømmende linje overfor alle som hadde befatning med fascisme. Det han deler med Nic. Henriksen og Arild Hamsun er både at han er ung i 1940, og at han har en familiebakgrunn som påvirker ham i tyskvennlig retning. I landssviksaken til Felix ligger en søknad fra «husstandens overhode» Lorentz Patrick Thoresen, som er NS-medlem nummer 10983, om å få beholde radioapparatet deres. Her lister han opp husstandens medlemmer over 18 år: han selv, Mita Hartman, husmor, Otto Thoresen, sønn f.t. i Regiment Nordland, Felix Thoresen, sønn f.t. i Regiment Nordland, (Ruth Andreassen), hushjelp, som bor hos sin mor, Adele Thoresen, datter f.t. i Oslo (Kringkastinga). Her understrekes det at alle er medlemmer i Nasjonal Samling, mens i en medlemsoversikt som sendes ved, er kun far, mor og Felix med. Moren kalles Mita, som er kort for Adele Emilie Maria, og hadde tyskfødt foreldre.⁹⁴ Hun jobbet som forfatter under sitt pikenavn Hartmann, og jeg har undersøkt grundig om hun finnes i Landssvikarkivet under ulike navn⁹⁵ uten hell. Årsaken til at man kunne vente at hun var der, utover det angivelige NS-medlemskapet, er at hun kan sies å ha et tyskvennlig forfatterskap. Hun er identifisert som forfatter av tre romaner før og under krigen, blant annet romanen *Hallo Moskva* fra 1929 under pseudonymet Rigo van Assendelft. Hennes ektemann, Lorentz Patrick, har en landssviksak, og i denne finnes et brev han sender til departementet i 1942 for å høre om

94 LS-sak, dok. 11, LS-Felix Thoresen (Fødselsattest, Den norske kirke).

95 Navn som er undersøkt, er: Mita Hartmann, Adele Emilie Maria Hartmann, Adele Emilie Thorsen.

muligheten til å søke om stipend for henne. Der oppgir han at hennes første bok er *Hallo, Moskva*. Denne boka ble anmeldt i mange aviser. *Norges kommunistblad* skriver 17.10.1929: «Rigo van Assendelft er formodentlig identisk med Eugene Olaussen» (i tillegg til at «den er skrevet for det mest lavpannede småborgerskap»). *Dagbladets* anmelder skriver (samme dato som over) «som man ser er det en lett idealisert Eugene Olaussen vi stifter bekjentskap med og til tross for at boken er skrevet av en person som for korthets skyld kaller sig Rigo van Assendelft gjetted vi til å begynne med at hr. Olaussen selv var mester for mesterverket. Efter de opplysninger vi senere har innhentet må det imidlertid dessverre ansees for godt gjort at der virkelig finnes enda et menneske som tenker og føler omtrent som denne vår nyeste fedrelandsvenn.» *Norges Handels- og Sjøfartstidende* var selvfølgelig mer positivt innstilt, men de var heller ikke begeistret og brydde seg ikke om hvem forfatteren kunne være. Det var Mita Hartmann under pseudonym.

«Toget mot øst»⁹⁶ er overskriften på en sak i *Fritt Folk* om et foredrag Felix Hartmann⁹⁷ holdt i Norsk-Tysk Selskap. Der kan vi lese at han skal holde innlegg på et møte som er åpent for alle mot en ubetydelig avgift. De unnskylder seg med at det kan virke malplassert at en forening som beskjeftiger seg med kulturelle spørsmål tar opp noe militært: «Men Felix Hartmanns utredning blir ingen frontberetning i vanlig forstand, det blir et glimt av den vest-europeiske kulturverdens anstrengelser for å demme opp for og beskytte seg mot barbarene. Det har vært en evig oppgave for kulturfolkene å beskytte sig mot fremmede som truet med å oversvømme deres land». Videre: «Tysklands kontinentale oppgave er først og fremst å være ryggraden i Europas skjebnekamp». Det er det Philip Smith ville kalt apokalyptisk retorikk (Smith, 1999). Det hele kulminerer i en slags appell om at vesten, som hjemsøkes av ulykker, må samles og forsvare kulturen mot barbariet og barbarene. Dette er emnet for Felix Hartmann i hans innlegg, og dermed er folk innbudt.

Nic. Henriksen og Arild Hamsun vervet seg hhv. i november 1942 og i januar 1943. Her følger gjennomgangen av deres saker.

96 *Fritt Folk* (Oslo), tirsdag 11.11.1941, s. 2.

97 Dette er altså Felix Thoresen, men med hans mors etternavn.

NIC. HENRIKSEN (1907–1969)

Født: 02.02.1907, Solombala, Russland

Litterær produksjon før 1940: To romaner og to barnebøker

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: Ja, fra 19.10.1940

Dom: 2 års fengsel, Asker og Bærums herredsrett, 30.11.1948

Nicolai Henriksen, kjent som Nic., ble født 02.02.1907 i Solombala, en forstad til Arkhangelsk i Russland. Han hadde en norsk far, Alf H. Henriksen, og en russisk mor, Fatima Karbakova, som gikk bort før krigens slutt. Betegnende nok er kilden med mest informasjon om ham som er tilgjengelig i dag, Alf B. Glads (2021) artikkel om ham i *Øversetterleksikonet*.⁹⁸ Henriksen er nemlig kjent for å ha oversatt en rekke russisk litteratur, blant annet Dostojevskij, til norsk, men han hadde ikke startet med å oversette før krigen.

Henriksen tok artium i Arkhangelsk i 1924 og hadde et opphold i London før familien ble utvist fra Russland og dermed slo seg ned i Bergen, hvor Nic. også flyttet. Han oppgir å ha jobbet som assistent for teatermalerne Alexey Zaitzow⁹⁹ og Grigorij Danielowich i Oslo høsten 1927 og nesten ut 1928, før et halvt år i garden og så litterært arbeide frem til 1941. I denne perioden utgir han altså fire bøker, og en lang rekke noveller og eventyr i ulike blader og tidsskrift. Fra 1935 var han medlem av DnF. Han oppgir å ha meldt seg inn i NS 19.10.1940 etter å ha hørt Terbovens tale. Han var leder for Strand lag. I 1941 oversetter han også to romaner for Aschehoug. Fra 05.01.1941 var han medlem av sambandsseivten i hirden, en propagandatropp. I nesten hele 1941 oppgir han å ha jobbet i NS riksledelses økonomiavdeling. Hans opphold ved fronten kom i mai 1943, først som tolk og senere som geværskütze. 26. august reiste divisjonen til Kroatia, og han ble sendt til Grafenwöhr, hvor han jobbet

98 <https://www.oversetterleksikon.no/2021/09/01/nicolai-nic-henriksen-1907-1969/>

99 Zaitzow var også en flyktning fra Russland, som kom til Norge i 1920 og fornyet norsk scenografi, inspirert av bl.a. kubisme. Han ble også medlem av NS og dømt for landssvik av Høyesterett for å ha skrevet propaganda og tegnet for Harald Damsleth, samt for å ha jobbet med Deutsches Theater i Oslo. Etter krigen var han derimot ikke fryst ut, men arbeidet i mange viktige filmproduksjoner i norsk film.

med å skrive lister. 5. desember kom han til Leningradfronten, hvor han ble i en måneds tid før de trakk seg tilbake og ble ved Pommern til 16.03.1945, da han ble truffet av en splint.

Rettsboka fra hovedforhandlinga er dermed så sent som 30.11.1948. Innen denne tid hadde også hans far gått bort. Tiltalen gjaldt forholdene som nevnt over, først og fremst NS-medlemskapet. I tillegg var det en sak der han hadde slått en Lauritz Grønvold slik at denne mistet en tann, og vedkommende ønsket erstatning. Vi kan lese:

Etter tiltaltes ganske usedvanlige åpne og greie forklaring – en omstendighet som også er påpekt av aktor i saken – finner retten bevist at tiltalte har forholdt seg som nevnt i tiltalebeslutningen. Tiltalte har ikke kunnet erkjenne seg straffskyldig p.gr.a. det blinde sovjetthat han alltid har nært og fremdeles nærer.

Retten finner ham like fullt skyldig og understreker alvorligheten av å bære våpen for fienden, slik Henriksen har gjort. I formildende retning legger den likevel vekt på omstendighetene som har ført til hans antibolsjevisme, samt hans «uforbeholdne, troverdige og fullstendige forklaring». Han dømmes til 3 år og 1 mnd. i fengsel. Dette anker Henriksen, og i Høyesterett legges det:

større vekt enn herredsretten har gjort på det som er opplyst om domfeltes personlige forhold, nemlig at han er født av russisk mor og under sin oppvekst hadde opplevelser som retten har funnet har satt varig preg på hans innstilling, så at han er blitt «forblindet i sitt bolsjevikhath».

Konklusjonen i Høyesterett blir en straffereduksjon på 1 år og 1 mnd., dvs. 2 år i fengsel.

I Henriksens landssviksak legger han frem hovedforklaringen sin enda en gang i sin benådingssøknad til kongen 23.05.1949:

Jeg er norsk borger, men født og oppvokset i Arkangelsk (Russland) hvor min far var skibsmegler. – Efter tyve års slit og strev hadde min far skapt en blomstrende forretning og et velstandshjem i Arkangelsk for sig og sin familie. – I 1920 plyndret bolsjevikene

ham for alt han eide og i 1925 utviste de ham fra Russland. I 1920 henrettet de flere av mine slektninger og barndomsvenner som hadde kjempet i general Millers hvite arme. Jeg håper Deres Majestet forstår mine følelser da også Deres Majestet har mistet slektninger som blev myrdet av bolsjevikene.

Videre oppgir han å ha kommet av sted i november 1942 og å ha kjempet ved Leningrad, Narva, Rige, i Kurland og Pommern. 16.03.1945 ble han skadet og havnet på lasarett i Bamberg og ble tatt til fange av amerikanerne. Han oppgir å ha sittet 14 måneder i amerikansk fangenskap, før han ble overlevert til Norge 28.06.1946, og at han deretter satt 119 dager i varetekt før saken kom opp. Han signerer søknaden med «Deres ærbødige undersåt». Nic. Henriksen er en av mange som begrunner sitt NS-medlemskap og sin nazi-vennlighet med anti-bolsjevisme, men han er den eneste i dette utvalget som også kan belegge det så konkret med familiehistorien sin. Mulig det traff noe hos kongen. Nic. benådes av kongen 03.03.1950. På den annen side var dette et tidspunkt hvor mange straffede ble benådet, uavhengig av hvor god storyen deres var.

ARILO HAMSUN (1914–1988)

Født: 03.05.1914, Hamarøy, Nordland

Litterær produksjon før 1940: En roman

Medlem av DnF: Nei

Medlem av NS: Ja, siden høsten 1942

Dom: 1,5 års fengsel, Sand herredsrett, 27.10.1948

24.01.1946 foreslår R. Thomassen, politifullmektig ved Grimstad politikammer, at det tas ut tiltale mot Arild Hamsun på følgende grunnlag:

- a) Tiltalte har fra våren 1941 vært medlem av Nasjonal Samling og tilsluttet Rikshirden fra samme tid. Ved et møte i Eide skolehus antagelig høsten 1942 avla han troskapsløfte til Quisling. Han deltok i en hirdmarsj i Oslo i 1942.
- b) I januar 1943 meldte han seg til tjeneste som Kriegsberichter ved SS-kriegsberichterabteilung og reiste like etter til Tyskland,

hvor han gjennomgikk et 10 ukers utdannelseskurs i eksersis og skytning. Under øvelsene stod han under tysk kommando og bar tysk SS-uniform. Han avla faneed til Hitler.

Etter endt utdanning reiste han til Leningradsfronten, hvor han deltok som SS-Schütze i ca. 2 måneder. Han tjenestegjorde senere s. å. som krigskorrespondent ved «Leibstandarte Adolf Hitler» og «Das Reich» i Charkow-avsnittet, hvorfra han sendte et par korrespondanser til Berlin. Om sine inntrykk fra fronten skrev han i september en artikkel «Russisk Mosaikk», som senere ble inntatt i «Aftenposten».

For sin innsats ved fronten ble han i september 1943 tildelt jernkorset av 2.kl.

Videre oppgis det at Arild Hamsun er gårdbruker på Nørholm, har en kone og et barn å forsørge, samt er tidligere straffet. I avhøret i arresten foreholdes han siktelsen og erkjenner seg ikke skyldig. Han utfyller informasjonen i tiltalebeslutningen noe, blant annet med at han arbeidet på hele fronten fra Leningrad til Svartehavet, og ble dimittert i januar 1944. Han påpeker også at han har skrevet en diktsamling mens han har arbeidet på gården etter at han kom hjem, en som er bygget over motiver fra krigen. Han oppgir å aldri ha deltatt i kamphandlinger, men anså seg forpliktet «i påkommende tilfelle». Til slutt oppgir han at han aldri har «funnet grunn til å angre på sitt medlemskap i NS eller sin virksomhet ved fronten», samt at han ikke har angitt noen eller utøvet andre forbrytelser overfor norske borgere.

Et notat etter avhøret gir oss politiets perspektiv: «Dette er Knut Hamsuns sønn og han optrer også noe overlegent, men dog høflig».

I landssviksaken ligger det også ved flere av Arild Hamsuns dikt som er trykket i avisene under okkupasjonen, slik som f.eks. «Tusenårsriket» fra *Aftenposten* 14.11.1942 og «Slaget» i samme avis oktober 1943.

I et avhør i Arendal hjelpefengsel avd. B 08.10.1945 oppgir Arild at han alltid har sett opp til sin far, og at han som den dominerende i hjemmet har øvet stor innflytelse på ham: «Bevisst eller ubevisst har han oppdradd oss barna i nasjonalsosialistisk ånd. (Jeg mener ikke hermed å ville unnskyldte mitt standpunkt, som naturlig førte til at jeg gikk inn i N.S.)». Han fortalte

videre fra sitt opphold i Frankrike og Berlin i 1933, hvorav sistnevnte var omtrent 9 måneder langt. Han var også tilbake i Tyskland igjen og overvar Vinterolympiaden i Garmisch Partenkirchen. Under okkupasjonen forteller han at han hele tiden var positivt innstilt til NS, men ikke interessert i politikk. At han til slutt ble medlem, handlet om å gå inn i krigen, og han forteller at det var hans mor som ordnet med innbetaling av kontingent både for ham og sin far. Videre oppgir Arild at han hadde privat omgang med tyske soldater, og tenkte på dem som anstendige mennesker ettersom han anså at de hadde kommet for å hindre engelsk okkupasjon av Norge. Han oppgir at her har han stolt fullt og helt på «våre største juristers utredning om forholdet», og oppgir konkret Herman Harris Aall. Arild Hamsun og broren Tore Hamsun uttaler seg kritisk om sin fars påvirkning, men det virker også delvis å være for å formildne det offentlige bildet av Marie Hamsun.

I løpet av hans to måneders opphold ved Leningradsfronten i 1943 var det stillingskrig, og han benyttet anledningen til å skrive dikt. Han ble sendt i andre runde til «Midtfronten», altså Chernow, som vi i dag kjenner som Kharkiv, og reiste nedover til Svartehavet. Diktet «Dager og vers» ble skrevet i løpet av denne reisa, sier han. Han hevder at han ikke har skrevet noe propaganda: «Jeg er nemlig lyriker, ikke politiker.» Til slutt oppgir han at han trodde fullt og fast på Hitlers løfte om et fritt Norge: «et løfte som Hitler senere avga overfor min far personlig. Dette har min far selv fortalt meg.»

Oppsummering

Som så mange som vervet seg frivillig til SS, var både Henriksen og Hamsun unge, og det blir tatt i formildende retning av domstolene. På den andre siden er de skarpe handlingene de deltar i av såpass alvorlig grad at de åpenbart ville bli straffet hardt. I denne sammenhengen setter det en del av de øvrige kulturelle landssvikene i relieff, ettersom mange som deltok i propaganda og lignende i Norge fikk strengere straffer. Arild Hamsuns litterære karriere er over etter andre verdenskrig; han utgir ikke mer. Nic. Henriksen fortsetter derimot som aktiv oversetter og fokuserer i større grad på det.

Kapittel 9

Propaganda og avismenn

Åsmund Sveen, Rolf Jacobsen, Øystein Orre Eskeland, Jørgen Haugedal, Carl Lie, Johan Woll, Conrad Ruud, Anders Underdal og Bernhard Balsmo

Og selv om pressens holdning ikke var verre i Norge enn i andre besatte land, så var den da dårlig nok.

Arnulf Øverland¹⁰⁰

Avisene er interessante tidsdokumenter som forteller oss avgjørende ting om 30-tallet. For eksempel var informasjon om og kritikk av nasjonalsosialismens fremvekst i Tyskland en del av offentligheten helt fra starten. Ragnar Vold i *Dagbladet* er blant annet kjent for å rapportere fra Berlin; han måtte flykte derfra i april 1933, ettersom han ikke var ønsket, og han ga også ut tekster om dette i bokform. Han var en viktig aktør. En annen var Ronald Fangen, som også var tidlig ute i avisene med å fortelle om og kritisere utviklingen i Tyskland. Men likt som i dag, var informasjonen man mottok avhengig av hvilke aviser og informasjonskilder man konsulterte. Mange hevder å ikke

100 *Aktuell*, nr. 7–8, 06.04.1946, s. 6.

ha vært informert om den politiske utviklingen i Tyskland, men det var altså mange gode kilder til å være det. Særlig avisene var stedet for dette, både i en mer nøytral rapporterende stil og i den tyske propagandaens gevanter (Kildal, 1945, Olmsted, 2002). Avisene hadde hverken «motstandsbevegelse, parole eller annet å støtte seg til våren og sommeren 1940», skriver Hjeltnes (1995), og hevder at grunnen til at det ikke ble dannet noen felles front blant journalister overfor okkupantene, var at de ble «bråtatt». Like fullt ble den individuelle motstandskraften større utover okkupasjonen; det samme kan man kanskje si om den individuelle samarbeidsviljen også, frem til 1944 i hvert fall. Avisene under okkupasjonen kan sies å være tredelt, litt som det litterære feltet: De nazistiske avisene, slik som *Fritt Folk*; de illegale avisene; og den store majoriteten, de mer eller mindre uavhengige. Denne siste gruppen kan ifølge Guri Hjeltnes også deles i to kategorier: (1) de som fortsatte utgivelse under okkupasjonen, og (2) de som stoppet eller ble stoppet. Oppgjøret etterpå handlet i stor grad om hvor mye avisene som fortsatte skulle tilbakebetale av det de hadde tjent under krigen, og hvor mye den siste gruppen skulle få i kompensasjon og re-etableringsmidler. Som Hjeltnes viser, betalte undergruppe 1 i underkant av 1,5 millioner til statskassen av sin fortjeneste fra okkupasjonsårene, mens undergruppe 2 fikk omtrent 6,6 millioner utbetalt av statskassen (1995, s. 16). Med andre ord var det norske skattebetalere som hjalp med å re-etablere aviser i etterkrigsårene.

Blant de som fortsatte under okkupasjonen, er *Aftenposten* kjent for å ha holdt seg til en tyskvennlig linje. *Arbeiderbladet* i Oslo kritiserte *Aftenposten* direkte for å ha begunstiget seg under okkupasjonen, mens *Aftenposten* forsvarte seg med at kinoer og teatre hadde fortsatt driften under okkupasjonen, akkurat som dem, og ikke kunne straffes for det. Det kokte i stor grad ned til hvorvidt avisene skulle anses som en hvilken som helst annen bedrift, eller om de hadde et særlig ansvar – slik lærerne og prestene hadde påtatt seg – knyttet til idealet om å informere borgerne. Avisene og redaksjonene hadde som nevnt sitt eget oppgjør, slik arkitektene, musikerne, lærerne og kirka med flere hadde. De utmerker seg imidlertid ved å være det området hvor det var mest overlapp med forfatterne. I denne boka har vi allerede stifta bekjentskap med tilfellet Thorvald Aadahl, og hvordan redaktørene sto i dilemmaet mellom «å yte motstand» og «å holde det gående». Aadahl ble enstemmig frikjent fordi han «ikke [var] dårligere enn gjennomsnittet av de øvrige redaktører», noe som forteller oss at det var aksept for å holde driften

i gang, og at terskelen for forventet utøvelse av motstand ikke var høy. Dette står i kontrast til hvordan man kanskje kunne vurdert forfatterboikotten som bidrag til terskelen for forfatternes vedkommende. Forfatternes tilknytning til avisene er noe ulik, men det er flere redaktører blant de nevnte, slik som Rolf Jacobsen (*Kongsvinger arbeiderblad*, senere *Glåmdalen*), Jørgen Haugedal (*Fritt Folk*), Carl Lie (*Norgesposten*), Johan Woll (*Rjukan Dagblad* og *Østlendingen*), Conrad Ruud (bl.a. *Kirkenes* og *Velgeren*) og Bernhard Balsmo (bl.a. *Bygdenes Blad*, *Vestfold Presse* og *Porsgrunns Dagblad*). Dette reflekterer nok også avisoppgjøret som sådan, hvor redaktørgjærningen var den som ble sterkest undersøkt.

Som avismenn flest beveget de seg mellom aviser: *Dagbladet*, *Nationen*, *Kongsvinger arbeiderblad/Glåmdalen*, *Tidens Tegn*, *Fædrelandsvennen*, *Agder Tidend*, *Lindesnes avis*, *Fritt Folk*, *Hardanger Arbeiderblad*, *Haugesunds folkeblad*, *Ekstrabladet*, *Norgesposten*, *Østlendingen*, *Bygdenes Blad*, *Kirkenes*, *Velgeren* (Gjøvik), *Finnmark Folkeblad*, *Vestfold Presse* (Tønsberg), *Gudbrandsdølen* (Lillehammer), *Totens Blad* (Gjøvik) og *Porsgrunns Dagblad*. Men også ukeblad, radio og tidsskrift var viktige arenaer for disse, enten som forfattere, redaksjonssekretærer eller annet, for eksempel NRK, ukebladet *Oslo Illustrerte* og *Norsk barneblad*.

ÅSMUND SVEEN (1910–1963)

Født: 28.04.1910, Sørskogbygda i Elverum, Hedmark

Litterær produksjon før 1940: Fire diktsamlinger, en roman og en oversettelse

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: Ja, fra 21.11.1940

Dom: 4,5 års fengsel, Oslo byrett, 17.04.1947

Åsmund Sveen ble født 28.04.1910 i Sørskogbygda i Elverum og var en av mellomkrigstidens store nynorske lyrikere.¹⁰¹ Som avismann kan han regnes på bakgrunn av sin virksomhet som litteraturanmelder i *Dagbladet* 1935–1940

101 Dette underkapittelet bygger på Halvorsen (2025b).

og teateranmelder i *Nationen* 1940–1945, samt som sekretær i okkupasjons-tidens Pressedirektorat. Likevel er det vel så mye generell propaganda på kul-turlivets område han etterforskes for landssvik på bakgrunn av. Sommeren 1934 var han den første norske forfatteren som fikk betalt opphold ved det tysk-nordiske forfatterhuset i Travemünde, en institusjon som hver sommer samlet en forfatter fra hvert av de nordiske landene og en fra Tyskland for kollegialt og sosialt samvær og reiser i «Det tredje riket».¹⁰² Oppholdet regnes som å ha påvirket ham i tyskvennlig retning (Ringdal, 1993, s. 154). Like fullt hadde han høy aktelse i litterære miljøer. Han tiltales for følgende i oppgjøret: (1) medlemskap i Nasjonal samling fra 21.11.1940, (2) at han var direktør for Statens teaterdirektorat (1943–45) og medlem av NS' kulturting, og (3) at han virket for fremme av NS-formål og NS' idéer på kulturlivets område: som sekretær i pressedirektoratet, som «kontrollør og tilsynsmann i Aschehoug 'under tittel [sic] av konsulent'» fra juli 1943, og ved at han fylte ut «Hvorfor jeg er medlem av NS»-enquêten. Dette førte til at han ble dømt til fire og et halvt år i fengsel av Oslo byrett. Sveens innsettelse i Aschehoug utløste den mye omtalte forfatterstreiken, hvor forfattere nektet å levere inn nye manus til forlaget (Andersen, 2023, s. 207–208).

Sveen flyttet til Oslo som 17-åring og tok artium våren 1931 (Gatland, 2003, s. 48). Etter dette meldte han seg opp som student ved universitetet, men avla ingen eksamener. Han bodde på hybel i et kunstnerkollektiv i Pilestredet, vis-à-vis dagens Blitz. Der ble Sveen godt kjent med Halldis Moren Vesaas (Bakke, 2018), som ved siden av å skrive skjønnlitteratur også oversatte mye til nynorsk. Faren til Åsmund Sveen var gårdbruker og landhandler, men Sveen var tidlig på vei til en helt annen karriere. Sveen er kjent for å ha levd sammen med fotografen Conrad Bringe i rundt 20 år, og de fleste forstod at de var mer enn samboere. Moren Vesaas sier i et intervju med NRK i 1994 at hun nå forstår det som at Sveen levde som homofil, men hun «visste knapt at det eksisterte noko slikt den gongen» (Kroglund, 2012, s. 329). Enkelte har hevdet at homoseksualitet skulle innebære en tilbøyelighet for nazismen, og andre forskere har motsatt hevdet at det er et paradoks at Sveen legitimerte et styre

102 For de øvrige som reiste, slik som Per Imerslund, Hans Solgaard Jacobsen og Eyvind Mehle, og hva institusjonen gjorde, se Frederik Forrai Ørskov, *Seaside Encounters Culture, Politics, and Comradship at the German-Nordic Writers' House, 1934–1939*, PhD -avhandling, Helsinki universitet, 2023.

som sendte homoseksuelle til konsentrasjonsleirer. I litteraturforskningen har man imidlertid vært mer opptatt av å undersøke hvordan Sveen tematiserte og skildret kjønn og seksualitet i en tid hvor homoseksualitet ble en sentral kulturell kategori. Per Esben Myren-Svelstad har i sine homolitterære lesninger vist at det er overlappende aspekter ved «manndomsdyrkinga» og nazisme hos Sveen, blant annet i diktet «Til dei unge menn» (Myren-Svelstad, 2017, s. 222–223).

Sveen er kjent som nynorsk-forfatter. Han hevdet at riksmål ikke dugde til å skildre naturen (Gatland, 2003, s. 19), og naturen står sentralt i Sveens diktning. I nyere tid er han også trukket frem som en tydelig eksponent for vitalisme i norsk litteratur (Vassenden, 2012, s. 407–439). Hans tre første diktsamlinger viser dette tydelig i titlene: *Andletet*, *Jordelden* og *Eros syng*. Her er et dikt fra debuten (s. 57–58):

Eg bøygjer armen
 mot bjørkegreina,
 eg bender halsen
 attende i mosen,
 eg krøkjær kroppen
 i krevjande solgir
 eg vrid meg naken
 i vaken ørske.

Eg vrid meg naken –
 og solgiren tek meg,
 eg opnar fanget
 og opnar munnen.
 Eg krøkjær kroppen –
 og krafter fløymer
 og safter strøymer
 or livsens røter

Kanskje det var dristig av Åsmund Sveen å skrive og utgi et dikt som dette etter Fredrik Ramms famøse utfall, men han gikk nesten fri for moralsk anklage til fordel for en positiv resepsjon. KrFs første stortingsrepresentant, Nils Lavik, var kritikeren som hadde noe å utsette: «Dikti er uklare ofte, dulrame. Det er ofte ein

skiten og stygg tone i dei, mykje kyssing og kjæling, ufjelgt og klisse; det luktar. Det endar i vonlaus livsmøda og kulde. I så måte er boki sann. Men ho er visseleg betre som føda for elden enn for ungdom». Kan man skille forfatteren fra verket? spør sosiologen Gisèle Sapiro (2023) i essaysamlingen med spørsmålet som tittel, og Sveen er nok et eksempel på en forfatter der det ikke har blitt gjort, og der verkene har forsvunnet i fordømmelsen av opphavsmannens handlinger.

Sveens oversettelse av Kaj Munks *Kærlighed* til det nynorske *Kjærleik* er interessant. Gatland (2003, s. 132) er knapp i omtalen i biografien: «Ifølge kritikken har han gjort det på ein utmerkt måte og med fin forståing» Skuespillet ble satt opp på Det Norske Teateret 29 ganger fra 14.03.1940, og det sluttet 08.04.1940 ettersom teateret ble stengt dagen etter grunnet den tyske okkupasjonen.¹⁰³ Kaj Munk var politisk kontroversiell på 30-tallet, men skreiv til slutt flere skuespill som var anti-nazistiske, og ble som motstandsmann skutt av Gestapo i 1944. *Kjærleik* var derimot et religiøst drama, og Munks politiske stillingstagen kommenteres verken i resepsjonen eller i kildene etter Sveen.

Sveen oversetter *Macbeth* angivelig i 1939, men den blir utgitt først i 1942 (Gatland, 2003, s. 230). Dette er hans første oversettelse til bokmål, antakelig på grunn av serien den skal inngå i. Det gir mening at Sveen ikke oversatte *Macbeth* etter den tyske okkupasjonen, ettersom han var opptatt som sekretær i Pressedirektoratet i Kultur- og folkeopplysningsdepartementet. Han ble utnevnt av Gulbrand Lunde, som også hadde kausjonert for et lån på 7000 kr. for ham (Kroglund, 2012, s. 328–331). 01.01.1941 ble han utnevnt til byråsjef i propagandaavdelingens kulturkontor. I det hele tatt virker økonomiske motiv å bli trukket frem når det gjelder Sveens handlinger i hele hans voksne liv, med et tydelig unntak: hans poesi.

I 1942 var Åsmund Sveen redaktør for utgivelsen *Norsk ånd og vilje*, som sees som et sterkt propagandaforetak utgitt på Gunnar Stenersens forlag, og ble omtalt i kapittel 3. Han var også involvert i en sakprosautgivelse på Kamban forlag i 1943, sakprosaaboka *Norwegen. Land. Menschen. Schicksal* av Hans Poll, sammen med Trygve B. Haugan, lensmannen i Norheimsund, Other F. Bertelsen, forlagssjef, og E. Hoffstad, planøkonomisjef i Nasjonal Samlings riksledelse.

Hans diktning led under landssvikdommen i tiårene etterpå. Han ble aktivt avvist av forlagene, men fikk etter hvert oversette tre skuespill for Det

103 <https://sceneweb.no/nb/production/78122/Kj%C3%A6rleik>

Norske Teatret på 50-tallet. Etter bruddet med Bringe i 1955 innleder Sveen et forhold til en fysioterapeut i Stockholm ved navn Ilse Vilma Elise Sveen, og bor der før han flytter tilbake til Oslo alene i 1959. I september 1959 fikk han en konsulentstilling hos Cappelen, hvor han vurderte bøker og fikk oversette to romaner selv. Samme år som han døde, 1963, utkom hans siste diktsamling *Brunnen*. Det «prosalyriske verket» *Tonemesteren*, som han ikke fant forlag til i etterkrigsårene, ble utgitt posthumt av Cappelen i 1966 (Arneberg, 1966, s. 6).

ROLF JACOBSEN (1907–1994)

Født: 08.03.1907, Oslo

Litterær produksjon før 1940: To diktsamlinger

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: Ja, fra 06.10.1940

Dom: 3,5 års fengsel, Vinger og Odal herredsrett, 05.08.1946

Rolf Jacobsen ble født 08.03.1907 i Oslo. Han fullførte eksamen artium i 1926, noe et mindretall av den norske befolkningen gjorde på den tiden. Deretter påbegynte han studier i filologi, men de ble ikke fullført. Hans far var lege og tannlege, og Rolf Jacobsen regnes slik å ha en bemidlet sosial bakgrunn. Han debuterte som forfatter som 27-åring i 1933 med diktsamlinga *Jord og jern*, og fulgte opp to år etter med *Vrimmel*, begge på Gyldendal. Debuten vakte stor oppmerksomhet og blir regnet som den første modernistiske samlinga i Norge. I 1936 blir han medlem av DnF. I 1934 hadde han meldt seg inn i Arbeiderpartiet, og har noen verv der frem mot mars 1940, hvor han trer ut av partiet. I perioden frem mot okkupasjonen jobbet han også som journalist og redaktør. Et halvt år etter okkupasjonen, nærmere bestemt 06.10.1940, meldte han seg inn i Nasjonal Samling, og var i halvannet år presse- og propagandaleder for Kongsvinger lag. Årsaken han oppgir, er «hans sterke sosiale interesser», at han trodde på tysk seier, og at oppslutning om NS skulle kunne gi Norge et godt forhandlingskort overfor tyskerne, samt at han ville redde *Kongsvinger Arbeiderblad*. Dette utgjør det første av de to tiltalepunktene mot ham i landssviksaken hans, hvor det anføres at han har «betalt kontingent, slått opp plakater» og «arrangert møter». Det andre gjelder hans redaktørgjer-

ning, hvor han er vurdert til å, gjennom blant annet 12 konkrete lederartikler, som «spesielt nevnes» å ha støttet tyskerne og okkupasjonen av Norge. En av artiklene er fra 1940, sju av dem er fra 1942, én fra 1943 og tre fra 1944.

Som redaktør av *Glåmdalen* trykket han også dikt av poeter som støttet tyskerne, slik som Nanna Schwenggaard.¹⁰⁴ 27.08.1943 har hun diktet «Germaneren» på trykk i *Glåmdalen*:

Så ofte jeg så ham den unge soldat,
der han stod på sin ensomme vakt,
i det fremmede land fylt av mistro og hat,
i en stam og fortettet giv akt –

Hva tenkte han på, mens den isnende vind
pisket gjennom hans feltgrå habitt?
Var det drømmen om hjemmet som brant i hans sinn,
og alt det som han kalte for sitt?

Hans blikk det var fast, for han kjente sin vei
som den gode germaner, han var.
Hvor den førte hans fjed, se, det visste han ei
om til liv eller døden det bar.

Men hva han enn tenkte så visste han ett,
med begeistringens hellige brann:
at å dø for sitt land er en død som er lett
og en lodd som er verdig en mann!

Jeg så ham så ofte den unge soldat,
og mange lik ham har jeg sett.
Og jeg hilser deg, tapre og tro kamerat
i din kamp for germanernes rett!

104 Jeg har lett etter flere navn og pseudonymer, men hun virker ikke til å være der.

Schwenggaard var en viktig og anerkjent poet i sin tid, men har siden forsvunnet ut av den kollektive hukommelsen, i motsetning til Rolf Jacobsen, hvis diktning fortsatt står sterkt i skole og samfunn. Schwenggaard er tatt med her for å vise at grenseoppgangen mellom litteratur og avisarbeid ikke nødvendigvis er så streng som den ofte kan fremstå.

Det poengteres i rettens vurdering at de kjenner hans forfattervirke, men det er redaktørgjerningen som får mest behandling; det er «det alvorligste» forhold. De finner at han har «handlet fordekt, og at han har sveket den moralske plikt han etter rettens oppfatning hadde til å straks orientere sine overordnede i bladet når han hadde tatt et så avgjørende politisk standpunkt som å melde seg inn i NS.» De følger opp enda sterkere: «Under de foreliggende omstendigheter måtte det fortone seg slik som tiltalte i samspill med Chr. Astrup var med på et kup [sic] for NS for å sikre bevegelsen dette talerør». Han oppgir at han tok på seg propagandaleder-vervet for å unngå at det var noen andre som hadde det, og som kunne ha plaget ham som redaktør. Retten finner imidlertid dette ikke å stå i stil med hans flid og interesse for å skjøtte vervet som propagandaleder, hvor han bl.a. også la inn tips og forslag til nye tiltak i sin månedsrapportering.

«Tiltalte har under forhandlingene benektet at han har vært nasist av overbevisning i okkupasjonstiden. Retten er dog ikke i tvil om at dette har vært tilfelle.» De tilskriver ham likevel en tilhørighet i den moderate fløy av partiet NS, og regner det til tiltaltes fordel at mengden propagandastoff i *Glåmdalen* under Jacobsens periode var «et minimum av slikt stoff når den sammenlignes med andre aviser som utkom i okkupasjonstiden». De går gjennom artiklene som er listet opp og finner at kun én er ordrett inntatt fra Pressedirektoratet (Norsk artikkeltjeneste), mens sju er skrevet etter «pålegg om å sette opp leder med grunnlag i rammen», men selve lederne «har en personlig utforming av tiltalte at retten ikke helt kan fri ham for ansvar for disse artikler», og fire er skrevet «uten ramme og uten spesiell oppfordring». Han dømmes til tvangsarbeid i tre år og seks måneder.

ØYSTEIN ORRE ESKELAND (1906–2006)

Født: 12.11.1906, Stavanger

Litterær produksjon før 1940: En roman, en sakprosbok og tjue oversettelser fra engelsk, tysk, svensk og dansk

Medlem av DnF: Nei

Medlem av NS: Ja, siden 15.04.1941

Dom: 6 år i Oslo byrett, 15.10.1949, 3 år og en måned i Høyesterett, 09.02.1951

Øystein Orre Eskeland ble født 12.11.1906 i Stavanger og vokste opp der frem til han flyttet til Oslo for å studere statsøkonomi. Han ble uteksaminert som cand.oecon. i 1927. Når det gjelder sosial bakgrunn, kjenner vi ikke hans foreldre, utover at hans far omtales som skoleinspektør i *Norsk oversetterleksikon*. Eskelands besteforeldre viser at han på farsiden kommer fra bonde- og jordbrukerbakgrunn, mens han på morssiden har økonomisk elitebakgrunn: Morfaren var hovedkasserer i Norges Bank (Johan Riis Johannsen 1835–1912). Øystein Orre Eskeland var journalist, kringkastingsmann, forfatter, byråkrat og oversetter, både før og under okkupasjonen, men også etter. Før okkupasjonen oversatte han 23 romaner, deriblant Jules Vernes *Reisen til jodens centrum* i 1934¹⁰⁵. Produksjonen var primært underholdningslitteratur, reise-skildringer og krim. I *Tidens tegn*, der han var journalist fra 1927 skreiv han også petiter under «Gutten i røyken». Han debuterte i 1933 som krimforfatter på Aschehoug med *Den glade hevner*. I 1932 startet han som redaksjonssekretær i *Oslo Illustrerte*, før han to år senere ble redaktør for NRKs programblad *Hallo-hallo* og begynte å arbeide i radioen. En annen viktig 30-tallserfaring for Eskeland var å være presseansvarlig for utstillingen «Vi kan» sommeren 1938 ved Frognerkilen i Oslo. Etter dette, og frem til okkupasjonen, ble Eskeland innhenta som anonym ghostwriter for Sam Eydes selvbiografi *Mitt liv og mitt livsverk* (Gyldendal, 1939). To interessante trekk fra 30-tallet gjør seg dermed gjeldende her. Det første er at krim er en moderne sjanger som i denne perioden typisk blir skrevet av personer som Eskeland, det vil si høyt utdannede og byboende personer. En av de mest populære eksponentene for dette var Øvre

105 Oversatt via engelsk (Lotherington, 2021).

Richter Frich. Han faller utenfor kriteriene ettersom han dør 13.03.1945, men han hadde stor innflytelse som krimforfatter i samtiden: Han skreiv rundt 70 romaner og var også journalist, redaktør (*VG* og *Bergens Aftenblad*) og avismann. Hans bøker om Jonas Fjeld regnes av flere for å ha trekk av tidens rasetenkning og antisemittisme, noe som også gjorde seg gjeldende i annen krimlitteratur fra 30-tallet. Det andre trekket er interessen for teknikk, ingeniører og byggekunst, som også er fremtredende i andre forfatterskap i perioden, for eksempel Georg Brochmanns.

Under okkupasjonen arbeider Eskeland med lignende verv som forut, men for Nasjonal Samling. Det tar en stund før han melder seg inn, først 15.04.1941, men da blir han også medlem av NSKO og Riksledelsens hirdsveit. Hans første arbeid er som leder av aktualitetsavdelingen og reportasjesjef i NRK (1940–1942). Etter dette tar han opp utstillingsarbeid på ny, denne gangen som generalsekretær for arbeidsutvalget for «Norges nyreisning» i 1942. Videre var han byråsjef i Kultur- og folkeopplysningsdepartementet (1943–1945). Han ledet Norsk artikkeltjeneste (NAT), datidens NTB, og skreiv selv saker som ble distribuert til landets aviser via NAT. Dette innebar for eksempel alle «Hvorfor jeg er medlem av N.S.»-svarene som blir trykt opp gjennom okkupasjonen, der han skriver «Følgende innlegg bes gjengitt i Deres ærede blad», etterfulgt av en sperrefrist og selve svaret, samt at «det selvsagt ikke er noe til hinder at avisene utstyrer innleggene i enquêten – eller NAT-artikler overhodet – med andre og bedre titler enn dem vi lager». Eskeland ledet to utstillinger i 1944 og 1945, «Norge på havet» og «Frontkjemperutstillingen», samt opererte som kontorsjef i NS Rikspropagandaavdeling (1944–1945). Dette utgjorde hans seks tiltalepunkter i landssviksaken.

17.04.1943 tiltrer han som teateranmelder i *Fritt Folk*, og de skriver at «Ekselands penn er like kultivert som den er frisk, så våre lesere har grunn til å glede seg over dette nye medarbeiderskap». Dette vervet ble ledig siden Åsmund Sveen ble sjef for Teaterdirektoratet; Eskeland ble dermed hans arvtager, noe avisen også påpeker.¹⁰⁶ Dette forholdet er like fullt ikke behandlet i landssviksaken mot ham.

Oslo byretts behandling av saken påpeker hans møtedeltakelse i NS, og at han har holdt foredrag om «Norges inntrekning i krigen av England og

106 *Fritt Folk* (Oslo), lørdag 17.04.1943, s. 2.

Frankrike», som var et pro-NS- og -Tyskland-foredrag. Han skal ha båret «KO-nålen» og hatt hirduniform, men ikke benyttet denne. Tidligere omtalte Eyvind Mehle ble konstituert som NRK-sjef 12.10.1940 og ga Eskeland ansettelse videre i NRK, i en stilling der han utøvde aktiv propaganda. Forholdet til Mehle skar seg etter hvert, og dette resulterte i at Eskeland ble fjernet fra sin stilling og gikk over til Herolden annonsebyrå i januar 1942. De var entreprenører for Kulturdepartementet ved utstillingen «Norges Nyreisning», som åpnet på Nasjonalgalleriet 25.09.1942.

I skjerpene legger retten vekt på at han «var en mann i fullt moden alder [...], universitetsutdannet, hadde gode evner, samt rik og mangesidig erfaring [...] etter rettens mening de beste forutsetninger for å bedømme riktig den situasjon som oppsto ved det tyske overfallet på Norge. Tiltalte var kort sagt en mann som ikke skulle ha sviktet. Det gjorde han imidlertid og hans svikt var meget alvorlig.» Formildende finner de at han har rent rulleblad og ikke har vært aggressiv. Han oppgis å ha hjulpet noen, men retten legger ikke vekt på det. Retten legger videre vekt på at han ikke har opptrådt i økonomisk vinnings øyemed og dømmer ham til 6 års tvangsarbeid. Aktor hadde lagt ned påstand om 4 år og 6 måneder. Dommen ankes av Eskeland 28.10.1949.

Høyesterett finner at han har vært energisk og dyktig i propagandavirkosomheten, men at straffen i det vesentlige er satt for høyt av byretten, ettersom han ikke har vært aggressiv, og ettersom han har vært uformuende og hatt behov for inntekten innen sitt fag, som nå en gang var «kringkasting, journalistikk og arrangement av utstillinger». Det trekkes også inn at det har tatt lang tid før saken mot Eskeland ble behandlet, og at det ikke er hans skyld, samt at «frihetsstraff på det nåværende tidspunkt både føles meget hårdere og medfører større skadevirkning enn i tiden umiddelbart etter frigjøringen».¹⁰⁷ 27.04.1951 benådes Eskeland ved Kongelig resolusjon.

107 LS-sak, Høyesteretts dom.

JØRGEN HAUGEDAL (1905–1990)

Født: 17.05.1905, Finsland, Vest-Agder

Litterær produksjon før 1940: 2 «morospel»

Medlem av DnF: Nei

Medlem av NS: Ja, fra 28.09.1940

Dom: 2 år og 6 måneder, Mandal herredsrett, 22.12.1947 + 3 år og 3 måneder, Høyesterett, 25.08.1948

Jørgen Haugedal ble født 17.05.1905 på Finsland, og er også et eksempel på en avismann med en fot i underholdningslitteraturen. Med en kjøpmann som far er hans bakgrunn å regne som en slags middelklasse. Han skreiv to «morospel» før okkupasjonen, samt to bøker i 1943: *Roveren på Risholmen* (Centralforlaget) og *Odelsgutten og andre kjekke gutter og gjenter* (Kamban forlag). Han tok folkehøyskole- og lærerskoleutdannelse, og arbeidet en tid som gårdbruker og skolelærer før han begikk seg ut på skrivearbeid som forfatter, journalist og redaktør. Han var anmelder i *Fædrelandsvennen* og journalist i *Agder Tidend*, *Fædrelandsvennen* (ca. 1926–1940), *Lindesnes avis*, *Fritt folk* (1941–1942) og *Norsk barneblad*. I *Fritt Folk* var han også redaktør fra 1943 til 1944. I oversendingspåskriftene til saken til Haugedal står det påført 21.05.1947: «Som det vil fremgå har Jørgen Haugdal [sic] skrevet flere hundre spalter stoff til nazi bladene.» Setningen etterfølges av en bemerkning om at Universitetsbiblioteket er overbelastet, og at det må gjøres strenge prioriteringer av hva de faktisk trenger i saken.

Haugedal arbeidet i Kristiansand frem til 1941, før han flyttet til Oslo og arbeidet i *Fritt Folk* i ulike stillinger. Våren 1944 flyttet han til Laudal på Sørlandet. I Laudal arbeidet han som gårdbruker, og ble i januar 1945 medlem av herredstinget.

Det ble reist seks tiltalepunkter mot ham i landssviksaken: (1) medlemskapet i NS fra 28.09.1940, (2) medlemskap i N.S.H., (3) at han var støttende medlem av Germanske SS Norge, med et økonomisk bidrag på kr. 25, (4) at han skrev en rekke propaganda-artikler, var ansatt i *Fritt Folk* og generelt ytrer seg pro-Tyskland i en rekke medier, (5) propagandavirksomhet i form av artikler, noveller og anmeldelser, og (6) å ha vært medlem av herredstinget i Laudal. Det nevnes under punkt 4 at han også var redaksjonssekretær i *Norsk Ungdom*

og *Nasjonal Ungdom* i 1943–1944. Særlig nevnes en tekst i *Hirdmannen* om Per Sivle, og tre andre tekster fra samme publikasjon i 1942. Som eksempel får vi vite at han har mottatt kr. 40 i honorar for en tekst om «Petain og Laval».

Hans begrunnelse for å gå inn i NS i avhøret 15.06.1945 er at han ville unngå at Norge skulle falle helt under tysk styre. Han sier at han mot slutten av 1940 assisterte på NS-kontoret i Kristiansand uten lønn. Han deltok på NS-møter i 1941 og 1942 i egenskap av å jobbe i *Fritt Folk*; her medgir han å ha skrevet en og annen politisk artikkel, men hevder at det stort sett var av journalistisk art.

Fra fengselet sender han en søknad om å få fri mot meldeplikt for å hjelpe familien «å få årets grøde i hus på rett tid – noe som også er til gagn for hele samfundet». Det er flere som sender lignende forespørsler under soningen, enten forut for sakene eller etter dom. Han oppgir videre at dette er noe hustruen ikke kan makte alene. Sigrun Haugedal, hans hustru, sender også en søknad om det samme.

Haugedals litteratur hadde gjerne barn og ungdom som målgruppe, og han publiserte også en del i blader rettet mot denne målgruppen, slik som *Nasjonalungdommen*, «et rent nazi-blad». Et av bidragene her er «Branden på Bergtorskval», som vedligger landssviksaken, og som handler om Njål og urolige tider på Island rundt år 1000. Han skriver flere vikinghistorier og tekster om norsk historie, bl.a. om Kong Sverre og Einar Tambarskjelve, noe som rimer med NS' kulturprosjekt om å bruke norsk historie. I en rapport til landssvikavdelingen skriver kriminalassistent Trygve B. Steen at det er gjort en gjennomgang og funnet hele 18 tekster i *Hirdmannen* i 1942 av Haugedal, og av alvorlig art. Deriblant er «Stille flyter Don», en novelle om en frontkjemper som takknemlig marsjerer med tyskerne, «Torjus og Jensine», en humoreske, «Gjennom offer og kamp», en novelle om en hirdmanns kamp på russiske stepper, og «Blanke våpen», en novelle om en bygdehirdmann. Dette viser at han som avismann også i stor grad beskjeftiget seg med skjønnlitteratur, og at hans kulturbidrag må kunne regnes som betydelig.

Boka *Røveren på Risholmen* ble opprinnelig publisert som fortsettelsesfortelling i aviser, og handler om norske ungdommer som kommer i kamp med engelskmenn og rapporterer en radiosender, noe som gjør at de blir belønnet av tyskerne. Politirapporten føyer til at han har arbeidet sammen med nazister som Barclay Nitter, Haldis Neegård Østbye og «rekker av de aller ivrigste N.S.-folk», og at han «gikk for fullt inn for hirden og frontkjemperne og for

Hitler og Quislings ideologi». Konklusjonen av gjennomgangen i politirapporten er at hans «journalistiske virksomhet har under okkupasjonen vært omfattende, og han har utelukkende arbeidet i publikasjoner som hadde til formål å nazifisere landets befolkning og tjene tyske interesser.»

Haugedal har et av kapitlene i boka *Nasjonalsosialister i norsk diktning*, som også ble holdt som foredrag i NRK. Der skriver han om Jens Hagerup (kapittel 13 i denne boka) og Sigurd Skaun. Skaun skreiv primært natur- og jaktskildringer og er derfor ikke vurdert som en skjønnlitterær forfatter, selv om han kanskje hadde noen litterære kvaliteter ved skrivingen. Et av hans verk er *Lakser og lorder i Stjørdalselva* (1925). Haugedals beskrivelse av Hagerup er fullstendig romantisk, og han hevder at bøkene «bare kan skrives av en forfatter som selv er sønn av midnattsolens land» (s. 70).

Han dømmes av Mandal herredsrett til tvangsarbeide i to og et halvt år. De vurderer at han har handlet forsettlig, at han var velbegavet, og at han har gått inn for N.S. «med full kraft og satt hele sin journalistiske og dikteriske evne og erfaring inn for å gavne N.S.s sak.» På den annen side bemerker de at de «tror at han i en viss utstrekning har latt pennen løpe av med seg og ikke alltid hatt klar forståelse av den alvorlige karakter hans journalist- og forfattervirksomhet hadde». De regner ham som overbevist nazist, men samtidig regner de det som formildende at han ikke har vært opportunistisk. Påtalemyndigheten finner denne dommen for mild og anker den inn for Høyesterett med begrunnelse at Haugedals arbeid i Nasjonal Samlings presse er av mer graverende art enn hva herredsretten vurderte det til. Enstemmig Høyesterett hever 25.08.1948 dommen til tre år og tre måneders tvangsarbeid. 28.04.1950 benådes han ved kongelig resolusjon og løslates på prøve.

CARL LIE (1896–1976)

Født: 17.01.1896, i Vik, Sogn

Litterær produksjon før 1940: To sakprosabøker

Medlem av DnF: Nei

Medlem av NS: Nei

Dom: 8 år, Bergen lagsogns lagmannsrett, 22.06.1946

Carl Lie¹⁰⁸ ble født 17.01.1896 i Sogn av gårdbrukerforeldre. Han avhøres på Espeland fangeleir 15.05.1945, og det oppgis at han har «delvis artium», jobber som agent og er tidligere straffet et par ganger for avisskriverier. I 1929 oppgir han å ha vært på reise i Russland (Leningrad og Moskva) som journalist for norske aviser, noe som medførte at han begynte å skrive aktivt mot kommunisme. Dette gjorde at han ble tyskvennlig, og avisen han var redaktør for, *Norgesposten*, var hans egen. Lie var aldri medlem av NS, og avisen hans ble stanset av NS og Gudbrand Lunde, angivelig fordi han hadde skrevet om Kronprins Olav at han ikke ønsket å forlate landet. Han ble tilbudt redaktørstillinger i NS-presse og bl.a. *Bergens Tidende*, men nektet ettersom han sa seg uenig med NS' politikk. Han mener det var en skam for Norge å ha en slik regjering, og også for tyskerne, ettersom han hevdet (uriktig) at Quislings frue, Maria Pasek, var jøde. Han spredde også rykter om minister Whist og minister Prytz, samt påpekte at moren til Hagelin var av jødisk avstamning. Det siste medførte riktighet. Det han ikke sier noe om i avhøret, er at han tidligere var medlem av Arbeiderpartiet og Norges Kommunistiske Parti. Mens han arbeidet i Hardanger Arbeiderblad i Odda, ble han ekskludert av NKP etter mistanke om dobbeltspill. Dette resulterte i at han reiste videre til Haugesund og jobbet i *Haugesunds Folkeblad*, som var en DNA-avis. Han skaper furore også der og er en periode i København før han returnerer til Sauda. Han har en tidsskriftsartikkel i *Kirke og kultur* i 1930 om sjokket han får i Russland, og den vurderes å være grunnlaget for hans politiske omvendelse (Emberland,

108 Han ble døpt Karl Larsson Lee, men oppgir navnet på mange ulike måter, på ulike steder. Dette er godt dokumentert i masteroppgaven til Morten Anker fra 2015 *Nasjonal reisning: Carl Lie, Ekstrabladet, Norsk Folkereisning og Norges Nasjonal-Socialistiske Arbeiderparti. 1930–1933*. Universitetet i Oslo.

2020, s. 34). Flere fra ytre venstre gjorde samme bevegelse, blant annet Albin Eines, redaktør i *Norges Kommunistblad*, og Eugène Olausen, redaktør for *Proletaren*. Det er som anmelder han er involvert i skjønnlitteratur; blant annet har han en tekst om Dostojevskijs forfatterskap, omvendelse og soning i *Bergens Tidende* i 1919 (Emberland, 2020, s. 35).

At Lie ikke var medlem av NS, var kanskje ikke så rart, all den tid han representerte et annet nasjonalsosialistisk alternativ, noe som knapt kan regnes som formildende omstendigheter. Han agiterte for å reise en bevegelse i Hitlers ånd i Studenterlunden ved statuen av Henrik Wergeland allerede i mai 1932. Dette var en offentlig fremtreden for partiet Norges Nasjonalsosialistiske Arbeiderparti (NNSAP), som han selv var den første «føreren» for (Emberland, 2022, s. 11). NNSAP ble regnet som et pangermansk og Quisling-kritisk miljø, hvor riktignok flere medlemmer også var med i NS. En av partiets sentrale skikkelser er allerede nevnt i denne boka, forfatteren Per Imerslund, som var med på fascistisk side i borgerkrigen i Spania og deltok i aksjonene mot Trotskij i Norge. I 1939 brant NNSAP arkivene, og dermed er kunnskapen om omfanget begrenset. Emberland (2022) behandler dem like fullt detaljert og påpeker at verdensbildet til mange i dette miljøet var preget av «ulike esoteriske, 'alternative' og konspirasjonsteoretiske forestillinger».

I desember 1930 hadde Carl Lie etablert *Ekstrabladet*, en arbeiderbevegelsesfiendtlig avis som agiterte for nazismen. I 1932 utga han en utgave av *Hakekorset*, «Organ for nasjonalsosialismen i Norge», en slags videreføring av *Ekstrabladet* og Norges første nasjonalsosialistiske avis, men det viste seg ikke levedyktig. Samme år utga han en bok på eget forlag om Martin Tranmæl med undertittelen «en psykologisk studie»; den regnes primært å inneholde skjellsord og insinuasjoner. I 1936 samlet han Russlandstekstene sine i boka *Et menneske i Russland. Inntrykk og minner fra et opphold i Sovjet-Samveldet*, også på eget forlag. Han hadde opphold på det tysk-nordiske forfatterhuset i Travemünde ved to anledninger, i 1938 og 1939, og var slik sett involvert i det nasjonalsosialistiske kulturlivet, om enn han var en egenrådige type. Det er tre saker han tiltales for i landssviksaken: (1) frivillig ansettelse som tolk ved den tyske militære pressesensur i Bergen, noe som ga ham et honorar på kr. 100, (2) redaktør i *Norgesposten*, og spesifikt forfatter av tre konkrete artikler, og (3) at han rapporterte til tyskerne under dekknavnet «Lind». De regner at han tjente kr. 8000,- på angiverarbeidet for tyskerne. Lies sak behandles

samtidig som seks andre, som også er tiltalt for spionvirksomhet, og det legges i skjerpene retning for hans vedkommende at:

han er en moden mann som på forskjellig vis har opptrådt mot Norges interessert til dels i trykt skrift og at hans virksomhet særlig som følge av de sistnevnte forhold var egnet til å øve en skadelig innflytelse for norske interesser av meget betydelig omgang. Han opptrådte også aggressivt mot vårt land og vår forfatning på et tidspunkt da usikkerheten og forvirringen var meget stor, hvilket øket det farlige ved hans handlinger.

I formildende retning oppgir de at han har varslet en person som sto i fare for å bli fanget av tyskerne. Han dømmes til tvangsarbeide i 8 år, og det skal inndras kr. 8000. Det innebærer at beregnet ferdig soning var 17.05.1953 for Lie.

JOHAN WOLL (1889–1966)

Født: 28.08.1889, Hønefoss

Litterær produksjon før 1940: Fire bøker (fortellinger, kortprosa)

Medlem av DnF: Nei

Medlem av NS: Ja, fra 02.04.1937

Dom: 5 år, Eidsivating lagmannsrett, 23.04.1948

Johan Woll ble født 28.08.1889 på Hønefoss og kom fra en prestefamilie, noe som var en elitebakgrunn på denne tida. Han virket selv som gårdbruker, journalist, redaktør og forfatter i ulike perioder av livet, og er en av dem det finnes magert med kilder om utenom landssviksaken.

Utdanningen hans var mangfoldig og startet med middelskoleeksamen i 1904, før han hadde et halvannet års opphold på Madison University i USA 1905–1906. Han returnerte til Norge og gjennomførte et år på handelsskole i Arendal i 1907, med påfølgende vinterlandbruksskole i 1908 og musikkonservatoriet i 1909. Videre tok han et kurs i arkivlære i Tyskland, Rotenburg ob der Tauber, i 1914–1915, og i paleografi og sfragistikk – det vil si læren om skriftarter og læren om segl eller avtrykk som fungerer som signaturer

– i 1922. I 1914, som 25-åring, debuterte han med *Munkekjelderen* utgitt av Narvesen kioskkompani. Dette er en underholdningsroman. Fire år senere ga han ut *Nedenessagn*, en kortprosasamling, på Risør-forlaget Gunleikson, før det kom et lengre opphold ettersom han fokuserte på avisarbeide. Han jobbet som journalist i *VG* (1915) og *Ørebladet* (1910 og 1916). I 1918 ble han ansatt som redaktør av *Drammens blad*. Fra 1920 var han redaktør for *Rjukan Dagblad*. I *Tidens Tegn* 14.12.1935 kan vi lese at han har 25 års jubileum som presseman, og har «skrevet en mengde historiske minneartikler, kulturhistoriske essays og bearbeidelser av egne arkivfunn. Han er ridder av Vasaordenen». 02.04.1937 skriver han til NS Presse- og propagandakontor og stiller seg til rådighet, og de har fulgt hans arbeid i avisen og «vil gjerne uttale takk for deres uredde innsats der».¹⁰⁹

På slutten av 30-tallet vender han tilbake til bøker og oversetter i 1937 en roman fra den karolingiske sagnkretsen for Aschehoug, *Valentin og vargridderen*. I 1939 utga han en roman på dansk under pseudonymet Johan Wollaston, antakelig et lite nikk til maleren John Wollaston, med tittelen *Døden blæser sæbebobler*. Han holdt på pseudonymet og utga en bok til i Danmark året etter, *Døden i havet*. Under okkupasjonen utga han *Ånden i krukken* (1941) og *Hekseslottet* (1942), sistnevnte på Kamban; begge var underholdningsromaner med spenningsfokus. Mot slutten av okkupasjonen redigerte han en bok for Kamban, *Eddabilder* av A. Gustavson. Det litterære inntrykket Johan Woll etterlot, er en interesse for spenning og historie, samt en villighet til å inngå i nazifisert forlagsvirksomhet.

I landssviksaken fremgår det at Woll ble «tvangssendt til Tyskland», Bayern, i september 1944 sammen med sin kone og deres barn. Han hadde søkt tysk statsborgerskap, men i en undersøkelse av slektskapsforholdene fant de jødisk innblanding langt ute i slekten, noe som forsinket hele prosessen. Han fikk 02.03.1944 meddelt fullt tysk statsborgerskap, men dette forhindret ikke saken mot ham, og han fikk oppholdstillatelse i Norge etter andre verdenskrig.

I landssviksaken mot ham er det fem tiltalepunkt: (1) at han var NS-medlem fra 02.04.1937 og NSKO fra 05.03.1941, (2) at han var frivillig medlem av Hirten fra 1942, og fylkespropagandaleder for Hirdfylking I/II

109 LS-sak, dok. 5.

Østerdal/Blåmdal, (3) at han aksepterte utnevnelsen av NS til redaktør av *Østlendingen* i 1942, vitende om at forrige redaktør (Georg Werner-Hansen) ble urettmessig avskjediget, (4) at han endret styret i *Østlendingen* med NS' hjelp, og (5) at han initierte og organiserte kronerulling for Frontkjemperkontoret. Det vektlegges også at han utøvde politisk propaganda gjennom en rekke ledere og artikler. Blant annet trekkes det frem en leder fra 20.03.1942, der han går ut mot lærersambandet og skriver at de «motarbeider ikke bare sitt folks sande interesser, men de bringer ulykke over seg selv og sin familie. Men det må enhver ha klart for seg: De som setter seg opp mot folkets sanne livskrav, som er diktert av selvoppholdelsesdrift, de vil bli slått ned. Et livssyn går ikke på akkord.», videre kaller han lærerne en beskyttet brahminkaste som har utviklet standshovmod. 18. mai slår han til med: «Veien til frihet går gjennom den germanske livsanskuelse – gjennom nasjonalsosialismen.» Hele syv tekster listes opp som «tysk propaganda», og elleve som «forherligelse og propaganda for NS, Quisling og Hirden», to som «angrep på Norges lovlige statsmakter», seks som «angrep mot motstandsbevegelsen», en som «undergraving av og angrep på hjemmefronten» og tre som «verving av frivillige til tysk krigstjeneste». Man kan spørre seg om hensiktsmessigheten ved denne grupperingen, ettersom den ikke gjentas i behandlingen av andre lignende saker, men omfanget av virksomheten blir i det minste tydelig. Riksadvokaten svarer statsadvokaten i Hedmark at Wolls tyske statsborgerskap «må være uten betydning for anvendelsen av strl. Paragraf 86»: «Hva angår straffeutmålingen antar jeg at påstanden bør være minst tvangsarbeid i 20 år. Tiltalte Wolls virke som redaktør er i vesentlig grad mer ondartet enn det forhold hvorfor Torstein Lange av lagmannsretten nylig fikk 12 års tvangsarbeid».¹¹⁰

Så sent som i februar 1944 fylte Johan Woll ut enquêten «Hvorfor jeg er medlem av NS», og den er av en svært tydelig sort:

Tre milepeler i mitt liv vist vegen til nasjonalsosialismen og det germanske fellesskap:

1. Da jeg leste «Zarathustra» etter å ha besøkt Nietzsche-arkivet i Weimar i 1914.
2. Da jeg hørte Adolf Hitlers tale på Königsplatz i München i 1922.

110 LS-saken, s. 17, 22.06.1946 brev.

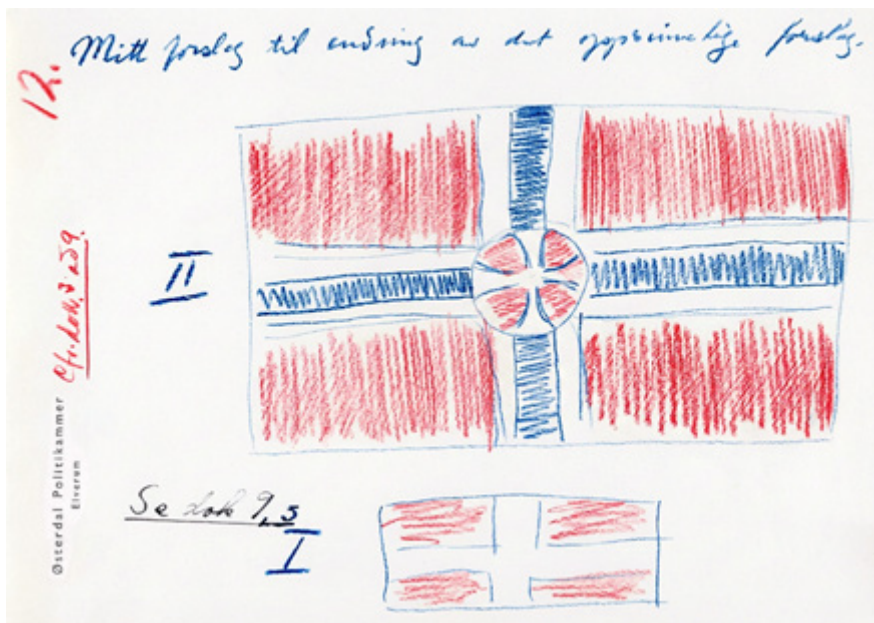
3. Da jeg overvar Vidkun Quislings oppgjør med marxismen i Stortinget i 1932.

Bare gjennom Nasjonal Samling kan den nasjonale sosialisme gjennomføres i Norge og vårt land nå den posisjon det bør ha i det germanske Europa.

På et så sent tidspunkt er det usikkert hvilken overtalelseskraft som lå i denne ytringen, men den gir et klart inntrykk av en overbevist nazist som muligens utøvde stor innflytelse i sin samtid uten vår viten. Han skriver direkte til Quisling flere ganger, blant annet med forslag til nytt riksflagg, og han forsøker aktivt å minimere «jøssinginnflytelse» i sine omgivelser.

Bilde 3

Wolls forslag til nytt riksflagg.¹¹¹

¹¹¹ LS-sak, dok. 12.

Woll arresteres i den tyske sivilleiren på Nordseter ved Lillehammer 25.06.1945, og har en rekke ulike fengselsopphold den sommeren, frem til han mot høsten blir overført til Sandbakken fengsel på Elverum. Det tar lang tid før saken hans kommer opp, og aktor legger da ned påstand om 8 års tvangsarbeid. Forsvareren legger ned påstand om at tiltalte skal frikjennes eller anses på mildeste måte. Retten finner at han har bevisst drevet propaganda og ytt fienden bistand. Woll hevder at krigen mellom Norge og Tyskland endte ved kamphandlingenes opphør i 1940, men dette kan ikke retten godta. Hans bevissthet om at dette ikke var en alminnelig oppfatning, gjør at han kan dømmes. I skjerpene retning legger retten vekt på at Woll var en «vel utrustet mann i fremskreden alder». De betegner ham som «anasjonal», og viser til en tyskvennlighet de tilskriver hans ekteskap med en tysk dame. De mener at «tiltalte har av opportunistiske hensyn spillet med verdier som for en hederlig mann bør være dyrebare – og han har tapt».¹¹² I formildende retning vektlegger de at han ikke har vært personlig aggressiv, og at *Østlendingen* var en lokalavis med mindre utbredelse. To av dommerne stemmer for 6 års tvangsarbeidsstraff, mens syv stemmer for det som blir det endelige utfallet: fem års tvangsarbeid.

I 1948 løslates Woll fra Bjørkelangen tvangsarbeidsleir, ettersom det ikke var noe å utsette på hans soning og loven av 09.07.1948 tilsa at man skulle løslates på prøve etter halv tid. 11. november er han løslatt og har ordnet oppholdstillatelse i Norge. I januar 1949 viser omslagsdokumentene at høyesterettsadvokat Johan Bernhard Hjort har hatt saken til utlån, ettersom det er han som har fått i oppdrag å hjelpe Woll med statsborgerskapssaken. J. B. Hjort var stifter av Nasjonal Samling, og forlot partiet etter uenighet med Quisling.

112 LS-sak, dok. 49, Rettsboken.

CONRAD RUUD (1897–1957)

Født: 01.07.1897, Drammen

Litterær produksjon før 1940: Noveller og humoresker for ukepressen, samt tre bøker under okkupasjonen (fortellinger og eventyr for gutter)

Medlem av DnF: Nei

Medlem av NS: Ja, fra 24.09.1940

Dom: 2,5 år, Akers herredsrett, 22.09.1947

Conrad Ruud ble født 01.07.1897 i Drammen, og er, i likhet med Johan Woll, en av dem det er skrint med kilder om. Familien hans var gårdbrukere og handelsfolk, og han «vokset opp under relativt gode økonomiske kår», som rettsboken slår fast. Han tok latinartium i 1922, og jobbet deretter i venstreaviser som *Velgeren* (Gjøvik) og *Horten Dagblad*, blant annet som redaktør. Som forfatter utga han krim og barnebøker, og er slik sett også i selskap med dem som ikke ble tatt alvorlig litterært. I rettsboken skriver de at han «fra 1925/26 arbeidet som forfatter og skrev noveller og humoresker for ukepressen». Ruud oversatte også fra engelsk til norsk, og var tilknyttet de mindre etablerte forlagene Det nye forlag, Fredhøi og Kamban, samt i noen måneder konsulent for et forlag som Norsk telegrambyrå (NTB) opprettet. Han opererte også med pseudonymer, noe som kanskje har gjort historieskrivingen mindre opplagt: Marselius og Svante Heming. Conrad Ruuds bror var redaktør i NTB og sørget for at han fikk ansettelse der ut 1941. I 1942 fikk Ruud stilling som redaktør for *Kirkenes* gjennom Kulturdepartementets pressedirektorat.

Det er tre tiltalepunkter mot ham i landssviksaken: (1) at han var NS-medlem fra 24.09.1940, (2) at han var redaktør i Norsk telegrambyrå fra sommeren 1940 til 01.12.1941, hvorav han de siste tre månedene virket som sjef for innenriktstjenesten, og (3) at han fra høsten 1942 til 15.07.1944 aksepterte utnevning og var redaktør av bladet *Kirkenes* og *Finnmarkens Amtstidende*, og fra desember 1944 til frigjøringen redaktør av *Finnmark Folkeblad*, Oslo. I alle disse avisene ble han regnet for å ha drevet publisistisk virksomhet for fienden.

Han var tidligere botlagt fire ganger for beruselse, men ellers ustraffet. Aktor legger ned påstand om tre og et halvt års tvangsarbeid, mens forsvareren mener han burde frifinnes eller ansees på mildeste måte. Ruud mente at

han meldte seg inn primært etter oppfordring fra sin bror. Han forsøkte også å forklare at han prøvde å melde seg ut, men retten godtok ikke forklaringen og mente den i høy grad virker oppkonstruert. Både avisskriviene hans og brev som han har sendt og underskrevet med «heil og sæl», ble brukt mot ham.

Ruud erkjente å ha tatt redaktørværet uten tvang og å ha skrevet en rekke artikler som innebar bistand til Norges fiende. For eksempel skreiv han en leder 17.05.1944 hvor han anklager London-regjeringen for forræderi, og mener at det er kun skulder til skulder med Tyskland at man kunne beskytte Norge mot «bolsjevikfaren». Ruud forsøker å forsvare at noen av artiklene var han nødt til å skrive, men retten finner ikke «at tiltalte på noen måte har prøvet å avverge den nedverdige virksomhet til fordel for fienden som han var med på som redaktør». Han frikjennes for å ha drevet bistand til fienden i Finnmark Folkeblad, som var et meddelelsesblad til evakuerte finnmarkinger på Østlandet. Retten finner det skjerpene at han var «en moden politisk skolert mann, og at han derfor hadde bedre forutsetninger enn de fleste for å vurdere situasjonen». Som med Woll er det formildende at han ikke har vært personlig aggressiv, og at hans artikler ikke ble lest av mange. En av dommerne mener aktors påstand burde bli dommen, mens flertallet stemmer for to og et halvt års tvangsarbeid. Han fengsles på Ilebu og var etter sønnens søknadsbrev å dømme «sterkt deprimert og sjelelig nedbrudt».¹¹³

ANDERS UNDERDAL (1880–1973)

Født: 03.09.1880, Ulnes, Nord-Aurdal

Litterær produksjon før 1940: To diktsamlinger og en sakprosa bok

Medlem av DnF: Nei

Medlem av NS: Ja, fra 01.06.1941

Dom: 2 år, Valdres herredsrett, 27.06.1946

Anders Underdal ble født 03.09.1880 i Ulnes. Han var mer en propagandist enn en avismann, men benyttet avisene flittig for å spre diktingen og artiklene

113 LS-sak, dok. 25.

sine; å skrive i aviser fordrer jo ikke at man er ansatt av dem. I landssvikssaken regner retten ham som småbruker og «har i adskillig utstrekning opptrått som forfatter».¹¹⁴ Han hadde magre kår i oppveksten, i en fattig arbeiderklassefamilie der faren var rallar og fraværende, og alenemoren kokk. Selv tok han framhaldsskuleutdanning og gikk på folkehøgskule, før han tok gartnerskole i Porsgrunn og jordbrukslærerskole i Asker. Han debuterte som forfatter med *Kvitterli-songer* i 1919 på Gunleiksons forlag, en diktsamling. Tre år senere utgir han diktsamlinga *Ola Husmann* gjennom Opland bonde- og smaa-brukarlag. Han jobbet som lærer på Møre folkehøyskole med undervisning i hagebruk, folkeviser og folkedans, og i perioder som gartner. Angivelig skal han ha dansa for keiser Wilhelm i 1914 på hans Norgesbesøk.¹¹⁵ I 15–20 år før okkupasjonen reiste han rundt i landet og holdt innlegg om «kulturell gjenreisning og sosial rettferdighet», samt «hagebruks- og jordbruksforedrag». I denne virksomheten benyttet han kanskje diktsamlingene, men kanskje også sin tredje utgivelse: en sakprosa-bok om lin med undertittelen *Dyrking og forædling* fra 1923. Denne hadde et tydelig pedagogisk formål. Da okkupasjonen kom, valgte Underdal å gå inn for NS, og i 1942 utgir han en sakprosa-bok på Kamban forlag som heter *St. Thomasklukkune i segn og song*.

Han oppgir at han anså tyskerne som en stor hjelp for Norge i kampen mot kommunisme, og at han ikke har forstått at NS var i ledetøkt med noen fiende, snarere tvert om. Utropstegn benyttes langt flere steder i rapportene fra Underdal enn hos noen andre, noe som kanskje vitner om hans noe resiterende stil generelt. Han oppgir at han ikke har trodd på noe av det som har blitt sagt om at nordmenn ble utsatt for tortur i fengsler, på Victoria Terrasse eller andre steder. I 1944 reiste han på oppdrag for Kulturdepartementet på turné på Vestlandet og holdt «kulturforedrag», som han hevder er apolitiske. Gitt hva Underdal ellers mente var apolitisk, er det grunn til å være tvilende til det. I tillegg til hans tydelige støtte til Hitler, Quisling og nazismen generelt, er diktningen og litteraturen hans skrevet over idéen om nasjonal gjenfødelse, som vi med henvisning til Griffin i kapittel 3 viste at er så sentral for fascistiske idéer. Et annet fremtredende trekk ved Underdals skriverier er en eksplisitt antisemitisme. Anders Underdal beskrives av Ingeborg Solbrekken (2023, s. 105)

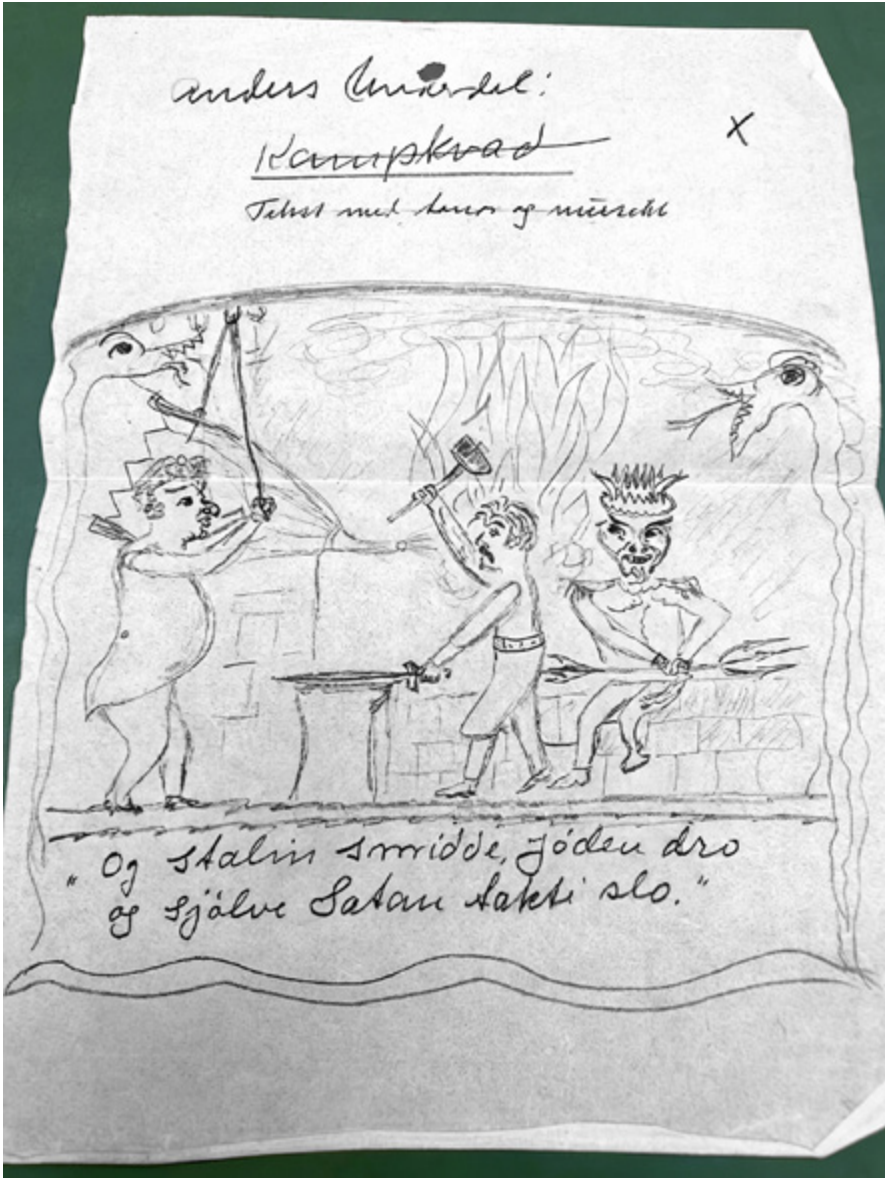
114 LS-sak, dok. 40 – Rettsbok av 27/6–1946.

115 <https://www.avis-valdres.no/valdresskalden-og-huldrekongen-anders-underdal-sette-valdres-pa-kartet/o/5-54-902313>

som en lokal eksponent for Quislings budskap om at Germanernes kamp var mot Midgardsormen, at man befant seg i Ragnarok og utkjempet en sluttkamp «mellom det gode og det onde, mellom ariere og jødemakt». Underdal var også kjent nasjonalt som hirdens dikter under okkupasjonen. I landssvikssaken ligger et utkast til «Kampkvad» med illustrasjon som Solbrekken fremhever; der finner man Stalin, Satan og Jøden innrammet av Midgardsormens kropp, med linjen «Og Stalin smidde, jøden dro og sjølve Satan takti slo». Solbrekkens bok handler konkret om en jødisk familie, Salomon, på Vang, og hun dokumenterer at Underdal flere ganger var der og snakket på møter: «på møtene kunne folk bli forledet til å tro at norrøne myter beviste og legitimerte forfølgelsen av jødene, at familien Salomon på Leirhol var ett med Midgardsormen og den onde». Solbrekken viser hvordan familien Salomon møtte hat fra bygda, hvordan Vang herredsstyre tok gården fra dem etter krigen, og således en kontinuitet i antisemittismen, og at landssvikoppgjøret om enn så i liten grad var et oppgjør med antisemittisme. For Anders Underdals vedkommende var hans antisemittisme uadressert i landssvikssaken.

Bilde 4

Anders Underdals tegning som ligger i landssvikssaken.¹¹⁶

116 LS-sak, dok. 12.

Han har en oppføring i propagandaheftet «Jeg er med», en samling av besvarelser på enquêten «Hvorfor jeg er medlem av NS» av 70 norske kvinner og menn, selv om dette ikke opplyses om i boka. Underdal beskriver Quisling som en frelser i det godes ånd. Han skriver: «I over 25 år har eg lege i strid med denne jødiske avgrunnspesten: Kommunismen. Kjempa av all kraft med dei våpen som er meg gjeve: Det vera munn og penn». 01.05.1943 har Jørgen Haugedal en lengre rosende og formidlende tekst om «Hirdskalden Anders Underdal» i *Hirdmannen*, noe som viser at det er overlapp og en viss samholdskraft blant forfatterne som omtales i denne boka.

Foruten de mange avisartiklene og diktene hans er det fire tiltalepunkter i landssvikssaken mot ham: (1) at han var NS-medlem fra 01.06.1941, (2) at han fra 1941 var æresmedlem i Rikshirden, benyttet full hirduniform, deltok på møter, var propagandaleder for Hirden i Valdres og skreiv en rekke dikt og sanger i denne sammenheng eller for dette formålet, (3) at han fra 1943 var i styret til det nazifiserte Noregs ungdomslag, og (4) at han var hirdskald på en hirdleir i Holmestrand, med hirdsanger og hirddikt. I avhørene virker han tilforlatelig beklagende overfor denne aktiviteten: «han kan ikke forklare det annerledes enn at han har vært offer for NSs farlige propaganda. Han forstår nu hvor beklagelig dette er».¹¹⁷

I domsavsigelsen er retten særlig opptatt av enkelte av diktene hans, og en linje fra ett av diktene oppgis spesifikt: «fra diktet 'Hirden' skal en innskrenke seg til å sitere følgende strofe: 'Med Vidkun Quisling til fører vi stemmer fram som hirdmenn på Haralds tid'». Retten mener propagandaen i pressen skal vektes i skjerpende retning, mens den i formildende retning finner at han «har vært en lett påvirkelig mann som har gitt etter for daværende «minister» Gudbrand Lundes overtalelsesevne, når det gjaldt innmelding i Nasjonal Samling», samt at han med sine 66 år regnes som gammel. Dommen ble 2 års tvangsarbeid. I fengselet skriver han flere brev og ber om å slippe fri, blant annet til statsminister Einar Gerhardsen 29.07.1946:

Eg er ein 66 årig fjellmann som var medlem i det ulykksalige partiet NS. For den dårskapen er eg idømd 2 års strafarbeid. Det var for nokre fritalande artiklar eg rauk i klemma [...] Statsminister: Hjelp meg, so eg kjem fri!¹¹⁸

117 LS-sak, dok. 25, «Rapport til Pm. i Vestoppland fra pfm. i Valdres, 4/2-1946».

118 LS-sak, dok. 43, «Skriv fra Astjern fangeleir av 12/8-46», L-sak Underdal.

Etter soninga ble han etter hvert tatt tilbake i varmen i lokalmiljøet i Valdres og fikk på 60-tallet æreslønn fra kommunene i Valdres, livsvarig og årlig. I 1973 kom en biografi eller samtalebok om ham, *Anders fra Underdalen*, skrevet av Arvid Møller og utgitt av Lutherforlaget. Her er det Underdal selv som får føre ordet: «Jeg var hard nordmann, jeg gjorde alt hva jeg kunne for å verne fedrelandet og forsvare hjembygda mot okkupantene», og utgivelsen må kunne kalles apologetisk. At Underdal ble godt mottatt av sitt lokalmiljø, viser blant annet Solbrekken (2023), og det er ikke nødvendigvis snakk om noen gjenreisning.

BERNHARD (EMIL) BALSMO (1891–1968)

Født: 24.03.1891, Botne

Litterær produksjon før 1940: Tre sakprosa-bøker

Medlem av DnF: Nei

Medlem av NS: Ja, fra 27.06.1940

Dom: 2 år i Tønsberg herredsrett, 14.12.1946 + 3 år og 3 mnd. i Høyesterett, 06.11.1947

«Forfatter, fhv. redaktør» er Bernhard Balsmos titulering i Landssviksaken, og det er to tiltalepunkter som rettes mot ham. Det første er NS-medlemskapet, som han hadde fra 27.06.1940 til 27.11.1944, samt øvrige medlemskap, som for eksempel i Hirten og N.S.K.O. Det andre tiltalepunktet er et stort oppsamlingspunkt om propagandavirksomheten hans: «en rekke artikler i NS-kontrollert presse og som redaktør for en rekke aviser og utgivelser som har støttet tyskerne». I *Bygdenes Blad*, som han var redaktør for 16.11.1939–24.08.1940 skreiv han 19.06.1940:

Men vi kan ikke forbigå den befatning kongen og kronprinsen har hatt med de Nygaardsvolds-ske manipulasjoner i nevnte tid. – Kongen har ved å trekke norske soldater ut av Norge og satt dem i vestmaktens tjeneste tillat seg en myndighet som han ikke har etter forfatningen. Kongen har for å si det med rene ord- forbrudt seg mot Norges grunnlov. – Disse barbarer (vestmaktene) er det vår tidligere

konge og vår tidligere regjering har sluttet seg til og understøtter med utkommanderte norske tropper som de har først med seg ut av landet. Den tidligere norske konge og den tidligere norske regjering har herved åpnet krig mot den norske civilbefolkning.

Denne lederen står visstnok ikke alene i sin harde tone overfor konge, regjering og vestmaktene – ja, også demokratiet. Spørsmålet om hva som er «gode» nordmenn, og Norges egentlige interesser, ligger også sentralt her. I *Bygdenes Blad* arbeidet Balsmo med Carl J. Engmann, som også skreiv lignende artikler, og som altså ble godkjent av Balsmo før trykk. Tolv artikler av Balsmo trekkes eksplisitt fram i saken, og ni av Engmann trekkes også frem.

Balsmo var videre redaktør i ikke mindre enn fire aviser før okkupasjonsens slutt, noe som tilsier en gjennomsnittlig redaktørtid på et år: *Vestfold Presse*, NS' fylkesorgan i Tønsberg, *Gudbrandsdølen* på Lillehammer, *Totens Blad* på Gjøvik og *Porsgrunns Dagblad* i Porsgrunn.

I et brev til Gudbrand Lunde i desember 1940 redegjør Balsmo for tiden i *Bygdenes Blad* og skriver eksplisitt om sine forsøk på å gjøre den til en N.S.-avis, men i «Aadahls ånd», ettersom det var en avis for bøndene. Avskjeden hans derfra mener han skyldes at han gikk for langt i å trekke avisen i N.S.-retning. Han søkte seg så til *Vestfold Presse*, hvor han var fram til sommeren 1941, da han ble beordret av Pressedirektoratet til *Gudbrandsdølen*, og videre til et halvt år i *Totens Dagblad*, før han vinteren 1942 fortsatte til *Porsgrunns Dagblad*. Han går gradvis over til å virke som forfatter i denne perioden og uttrykker i Landssviksaken misnøye med omplasseringen og beordringen fra Pressedirektoratet. I rettssaken sier han at artiklene som holdes mot ham, er stoff som kom fra Pressedirektoratet og Pressabteilung, og at han ikke godkjente Engmanns artikler, men at det var Ortskommandanten som beordret dem.

Av utdanning er Balsmo registrert med folkeskole, amtskole og midtelskole, om enn, som det påpekes i rettsboka, «med innskrenket fagkrets (ikke tysk)». Han jobbet som journalist siden 1912, blant annet i *Finnmarkens Amtstidende* i Vadsø, og var redaktør for første gang i 1917. Han dreiv også et eget pressebyrå i mange år, hvor han, etter egen oppgivelse, reiste rundt i «de fleste land i Europa». Han slår til med: «jeg har vært medarbeider i de største norske og flere store utenlandske aviser og byråer». Han oppgir å ha vært journalist i Paris under urolighetene i januar og februar 1934, nemlig under Stavisky-affæren, korrupsjonsanklagene mot regjeringen og det angivelige

fascistiske kuppforsøket 6. februar, hvor blant annet forfatteren og fascisten Charles Maurras' Action Française var aktive. Det voldelige opprøret førte til at 17 ble drept, deriblant 9 ytre-høyre -demonstranter, og at Édouard Daladier gikk av som statsminister. Vi vet dessverre lite om hvordan Balsmo forsto disse hendelsene, men gitt dette er det ikke utenkelig at han hadde sympati for opprøret, særlig siden han oppgir i avhør at «Nasjonalsosialist har jeg vært helt siden bevegelsen for første gang yttret seg i Tyskland, og alltid når anledningen har gives, har jeg kjempet for denne sak». Flere har påpekt en kontinuitet i fransk høyreside fra dette og frem til Vichy-kollaborasjonen i 1940. 12.10.1940 sender Balsmo brev til Gulbrand Lunde og stiller seg til rådighet, hvor han oppgir at han snakker finsk og har «oparbeidet mig en forholdsvis god sprogrutina» etter å ha reist i land som England, Frankrike, Tyskland og Holland som journalist. I 1944 sender han et nytt brev til NS, denne gangen for å melde seg ut, og den formelle begrunnelsen lød:

Årsaken til at jeg tar dette skritt er at jeg etter sirka halvannet aars sykdom er saa nedbrutt at baade legeme og sjel trenger ro, da enhver sindsbevegelse kan faa alvorlige følger. Jeg kan forkre dem herr lagfører at min sympati og loyalitet overfor Nasjonal Samlings program er like stor som tidligere.¹¹⁹

I rettsboka påpekes det at han var langt mer villig overfor NS enn f.eks. «Morgenposten», som var en referansesak for mange journalisters rettsaker. *Morgenposten* hadde sabotert mye i starten og lykkes med det. Flere av vitnene som var ansatt i aviser Balsmo arbeidet i, vitner mot ham og viser at han var aktiv i nazipropaganda-virksomhet. Han bidro også til *Fritt Folk*, *N.S. Månedshefte* og *Germaneren*, og retten finner tydelig at han har forbrutt seg mot loven. Hans virke i partiet vurderes som lite aktivt, men like fullt som lovbrudd. Retten påpeker: «Han har påberopt seg at han har handlet under tvang, men det kan ikke ansees som sannsynliggjort». I formildende retning finner retten at han er av svak karakter og har ledet lite innflytelsesrike presseorganer. Han dømmes til to års fengsel. Dommen påankes til skjerpelse av straffen av påtalemyndighetene. Saken kommer opp i Høyesterett 06.11.1947,

119 LS-sak, dok. 8.

og de finner et «åpenbart misforhold mellom brøde og straff» på bakgrunn av tilsvarende redaktørdommer, som f. eks. Kringlebotten, R. M. B. 3 år og 3 måneders tvangsarbeid; den nye dommen lyder.

Oppsummering

Journalistikk er den profesjonen flest forfattere i perioden har tilknytning til, noen mer profesjonelle enn andre, og det spiller seg i Landssvikoppgjøret også. De ble like fullt ikke behandlet under ett, slik som avisoppgjøret ellers ble gjort, til tross for at noen har en berøring med avisoppgjøret eller saker innenfor som skapte presedens. I store trekk ble avisansatte unnskyldt for en del propagandavirkosomhet, men der det var NS-medlemskap, slik som i disse tilfellene, og bevisene kunne trekke i retning av særlig individuelle eller særegne stemmer for NS eller nazismen, ble dommene like fullt tydelige.

Ikke overraskende er det her vi finner flest forfattere som ikke er medlem av DnF, og det handler mest sannsynlig om en vurdert standstillørighet som da har vært sterkere til journalistene. Bare to av de ni er medlemmer i DnF, og det er de to man kan kjenne igjen fra norsk litteraturhistorieskriving, Åsmund Sveen og Rolf Jacobsen. Sistnevnte er vel av forfatterne som har fått gjenetablert karrierene sine på best mulig vis. Det er like fullt mange grunner til å operere med en slik utvidet forståelse av hva som konstituerte litteraturrens sosiale verden, og den viktigste er kanskje at det er praksisen deres som burde være førende, mer enn konkrete medlemskap eller anerkjennelse fra likemenn. Straffene her varierer fra 2 til 8 år i fengsel, og er altså alle strenge straffer i Landssvik-sammenheng. Dette må ses i lys av at man har andre idéer om journalisters rolle under krig enn hva man har om andre profesjoner, særlig i det at journalister ses som å ha en sentral oppgave i å informere og tilveiebringe informasjon.

Kapittel 10

Prestene

Dagfinn og Ludvig Daae Zwilgmeyer

Under tittelen «Nazisme eller kristendom» i *Rjukan Arbeiderblad* 11.06.1934 kan vi lese at det «her i landet synes det som svært mange prester vil forbinde de to åndsretninger med hverandre. I alle fall mener den elskelige Kjeld Stub at de to hører sammen. Når han taler i radio eller i *Aftenposten* – eller kanskje der er *T.T.* som er luren – så er han begeistret for den vekkelse som overfor tidens ungdom, og mener vår hjemlige nazisme. Han og de andre prester som setter sin lit til denne bevegelse må være dårlig underrettet om hva som foregår i mønsterlandet, der gir den gledelige vekkelse i alle fall ingen styrkelse av kristendommen».¹²⁰ Dette er en omtale av tidsskriftet *Janus*, forfatteren Alf Larsens tidsskrift, som også i ettetid er kjent for antisemittisme, som har underrettet om den religiøse utviklingen i Tyskland bedre enn andre, skal vi tro bladet. Kjeld Stub (Irgens) som omtales, er prestesønnen som vokste opp i Bergen og ble skipsfører og siden sjøfartsminister i Quislings regjeringer. Spørsmålet om hvorvidt nazismen og kristendommen, solkorset og korset, kan høre sammen eller ikke, voldt mange kristne bry på 30-tal-

¹²⁰ *Rjukan Arbeiderblad* 11.06.1934.

let, og i motsetning til hva *Rjukan Arbeiderblad* melder, er etterkrigshistorien at mange prester ikke så dem som kompatible. I de første årene under okkupasjon forsøkte kirka å manøvrere tilstanden under tysk styre «mellom barken og veden», men i løpet av vinteren og våren 1942 ble det tydelig at dette ikke lot seg gjøre, og presteskapet la ned sine embeter. 24. februar nedla Den Norske Kirkes biskoper sine embeter og offentliggjorde det for menigheter og prester. I påska nedla de fleste prestene embetene og ga beskjed til Kirkedepartementet, og i en erklæring kalt «Kirkens grunn». Per 01.03.1943 var det 797 prester som hadde sluttet seg til og dermed forlot statskirka som var NS-kontrollert; 645 hadde faste embeter og 152 var i midlertidige stillinger eller i organisasjonslivet, mens bare rundt 60 ble værende.¹²¹ Disse 60 underskreiv «Opprop til det norske folk», kjent som bolsjevikoppropet og legionæroppropet, og poenget var at kirken måtte arbeide med tyskerne mot kommunismen og Sovjetunionen:

Den avgjørende sluttkamp mot bolsjevismen og den internasjonale gudløshetsbevegelse er nu i gang.

Alle må nu være klar over hva det gjelder.

Det gjelder hvorvidt vi skal beholde våre kirkehus eller de skal nedrives og omdannes til gudløshetsmuseer. Det gjelder hvor vidt våre barn fortsatt skal ha en kristen oppdragelse og en kristen skole.

Det gjelder i det hele hvor vidt vi fremdeles skal beholde kristen tro, moral og kultur i dette land.

Undertegnede prester oppfordrer det norske folk til å stå sammen i denne skjebnetunge tid for vårt land og folk, for kirke og kristentro, mot bolsjevismen.

I etterkant har disse underskriverne blitt omtalt som «NS-prestene», og institusjonen de tilhørte som «Quislingkirken» (Norrman, 1998). Som i mange av de andre profesjonshistoriene etter andre verdenskrig er det noen dominerende aktører som bidrar til å farve bildet. I prestenes tilfelle er Eivind Berggrav som motstandsprest kanskje den viktigste, men han var ikke alene, og han var heller ikke så tidlig ute med sin motstand. En som var tidlig ute, var Kristian

121 LS-sak (Dagfinn), dok. 8, s. 2.

Schjelderup, som i bokform angrep nasjonalsosialismen i 1935, *På vei mot hedenskapet. Trekk av den tyske religionskamp*, og særlig en gruppe kalt Tyske kristne (Deutsche christne), som han mente omformulerte kristendommen til det ugjenkjennelige: ikke egentlig kristendom (Repstad, 1989). Det store problemet var rasetenkningen og antisemittismen. Prestenes motstand er blitt kjent under tittelen kirkefronten, en parallell til lærerfronten.

Dette kapittelet tar for seg brødrene Zwilgmeyer: Dagfinn (1900–1979) og Ludvig Daae (1886–1969) – begge prester, forfattere, salmediktere og NS-medlemmer. Sistnevnte var sogneprest i Porsgrunn fra midten av 30-tallet, og førstnevnte var først hjelpeprest i Vesterålen i 30-åra før han ble sogneprest (og siden ordfører) i Fana i 1939. Under bispeordinasjonen i Oslo domkirke i 1942, hvor Quisling også var til stede, var både Dagfinn og Ludvig blant dem som ble ordinert. Begge ble dømt i landssvikoppjøret: Dagfinn til 3,5 år i Midhordland herredsrett og Ludvig til 4 år i Agder lagmannsrett. Begge utmerker seg ved sin stillingtagen til jødeaksjonen, og av de omtrent 40 landssviksakene jeg har gått gjennom, er de blant de få hvor jøder nevnes. Et av tiltalespunktene mot Ludvig er at han støttet jødeaksjonen, mens Dagfinn befant seg på motsatt side og meldte seg ut av NS i 1943 i protest. Særlig utslagsgivende for straffen deres virker dette likevel ikke til å ha vært; andre forhold ser ut til å ha veid tyngst, som propagandaen og NS-medlemskapet. De var såpass aktive at de angivelig «iførte seg av og til hirduniform før de entret prekestolen i kirkerommet». Blant de ni biskopene som ble dømt i landssvikoppjøret, var brødrene Zwilgmeyer blant dem med lavest straff. Ronald Fangen skriver under krigen om hvor forundret han er over at tyske prester og kristne kan gå inn for nasjonalsosialismen, men han kunne også stilt spørsmålet til norske kristne. Svaret ligger i den lutherske toregimentslæren og formuleringer i Paulus' brev til romerne (slik som 13.1.: «Hver den som setter seg opp mot øvrigheten, gjør motstand mot Guds ordning.»), ifølge Geir Thorsdahl (2017) og hans bok om «NS-biskopene».

DAGFINN ZWILGMAYER (1900–1979)

Født: 24.12.1900, Sauherad, Telemark

Litterær produksjon før 1940: Seks dikt- og salmebøker

Medlem av DnF: Nei

Medlem av NS: Ja, fra november 1940 til 05.08.1943

Dom: 3,5 år, Midhordland herredsrett, 14.11.1946

Dagfinn Zwilgmeyer ble født på julaften 1900 i Sauherad i Telemark, i en søskenflokk som med ham talte elleve og var født over omtrent 20 år. Han hadde seks brødre og fire søstre, hvorav to brødre døde svært unge. NS-medlemskap tegnet kun et annet familiemedlem, broren Karl (f. 1893), som var bestyrer av Sjømannshjemmet i Porsgrunn. Familien flyttet tidlig til Arendal, hvor Dagfinn hadde sin oppvekst frem til gymnasiet. Familien han ble født inn i, var en prestefamilie, med en far som hadde samme navn som hans eldste storebror, Ludvig Daae. Bestefaren på farsiden het Peter Gustav (1813–1887) og var både stortingsrepresentant og byfogd i Risør. På morsiden var bestefaren Stian Anelius Salvesen Staubø (1827–1924) skipsreder og gårdbruker. Søsknene i Zwilgmeyer-flokken kom altså ikke fra magre kår, men fra standsmessige familielinjer. Kusinen Dikken Zwilgmeyer (Barbara Henrikke Wind Daae Zwilgmeyer) er den i familien som er mest kjent litterært sett; hun skreiv både noveller og romaner for voksne, men huskes best for sin barnelitteratur. Hans egen interesse for salmediktning stammer angivelig fra studieopphold ved universitetene i Strasbourg og Montpellier fra 1923 til 1926. Forut for dette tok han eksamen artium ved Kristelig Gymnasium i Oslo i 1921. Seinere fullførte han graden cand. theol. ved Universitetet i Oslo i 1929, som inkluderte en stipendreise til Frankrike i 1926–1927. Dagfinns landssviksak forteller ikke så mye direkte om hans litteratur, det vil si salmediktning «i fascismens tjeneste», men den inneholder mange momenter som er av interesse dersom man skal forsøke å forstå grensene mellom litteratur, kirke og politikk. Her vil jeg forsøke å gi et lite biografisk riss, samt noen betraktninger om litteraturen, før vi ser på selve landssvikdommen og dens innhold.

Dagfinn startet som klokker i Porsgrunn før han ble hjelpeprest i Hadsel i Vesterålen i 1931. Hans første bok med salmer, *Regnbuen*, kom ut i 1933, men han debuterte skjønnlitterært hele ti år før det med diktsamlinga *Påskelilje*.

Årene før okkupasjonen utkom tre samlinger med salmer: *Solsangen*, *Norrøne og nye salmer* og *Fager er lien*. Tida i Vesterålen satte preg på ham, blant annet ved at han ga ut en diktsamling om og fra stedet, *Petterdikt*. Denne ble utvidet og utgitt under ny tittel i 1941 som *Nordlandssanger. I herr Petters fotefar*. Det er naturligvis Petter Dass det henvises til. *Nordlandssanger* er et slags forsøk på en ny versjon av *Nordlands Trompet* av Petter Dass, en hymnologisk prising av Nordlands geografi og ressurser. Andersen (2009) finner at det er lite eller ingenting som taler en nasjonalsosialistisk sak i den boka. Han finner nasjonalromantiske skildringer som tar utgangspunkt i bonde- og fiskerliv. Gjennomgående preges boka av det han kaller tradisjonell kristendom, men med henvisninger til norrøn arv og utferdstrang. I 1938 blir Dagfinn konstituert som sogneprest i Fana og har denne stillingen frem til 09.04.1940.

Okkupasjonsdagen 9. april tilbringer Dagfinn i onkelens begravelse i Arendal. Deretter reiser han tilbake til Fana, en reise han bruker om lag halvannen måned på. I Fana var han ordfører i ni måneders tid, formann i Forliksrådet og medlem av Herredsstyret (hvor han var med å bevilge 5000 kroner i støtte til Den Norske Legion). Han hadde altså flere sentrale posisjoner i lokalsamfunnet. Tilbake i Fana fortsetter han som sogneprest og meldte seg inn i NS i november 1940. «Han anså NS. som et lovlig parti med et lovlig program som samtidig kunde vise vei ut av det uføre vi var kommet opp i», kan vi lese i politirapporten, hvor dette oppgis som en årsak. Før han forlot Vestlandet i oktober 1942 holdt Dagfinn Zwilgmeyer en tale i Bergen 10. mars, som samme år ble utgitt i bokform, *Til landets prester. Noen ord til alvorlig ettertanke*. Her kunne alle som plukka opp boka lese: «Eg sjølv har gått inn i Nasjonal Samling, og eg kan ikkje på nokon måte finna at det ikkje er råd å sameina det nasjonal-sosialistiske og det kristne livssynet. Tvert om, eg finn nettopp at nasjonal-sosialismen gjer det til røyndom som lenge har vore halde for rett og godt frå kristen synsstad.» og vidare «Programmet til Nasjonal Samling gjev og kyrkja fullgod trygd» (Zwilgmeyer, 1942, s. 3–5). Dette etterfølges av en bemerkning om at det er kirkens egen mann som er ekspedisjonssjef i Kirkedepartementet, og det er da Sigmund Feyling han sikter til. Feyling var en svært kontroversiell figur i kristen-Norge, men Zwilgmeyer skriver ham frem som en samlende kraft. Dette er like fullt ikke Dagfinn Zwilgmeyers mest kontroversielle utgivelse, for det er nemlig *Den norske salme* fra samme år, med undertittelen *Et forsøk på en bestemmelse ut fra Landstads reviderte salmebok*, utgitt på nazi-forlaget Stenersen. Feyling var bekymret

for at den skulle ha jødiske innslag, noe Zwilgmeyer sterkt slo tilbake: «Dette innslag må ikke oppfattes (som det har vært gjort i visse tyske kretser) som jødisk, men som bibelsk. Skal vi fordrive «Kanaans språk» ut av våre forestillinger må vi dermed også legge Skriften tilside, og dermed kristendommen i det hele».¹²² Denne utga han etter at han hadde søkt seg til Østlandet og blitt utnevnt til sogneprest i Hamar og domprost i Hamar domprosti 01.11.1942. I Fana hadde Zwilgmeyer avlagt politirapporter og potensielt medvirket til avskjedigelsen av hjelpepresten Sverre Risøen, som benyttet «den gamle kirkebønnen» i kirken, noe Dagfinn var prinsipielt uenig i.

I desember 1942 sendte Dagfinn et brev hvor han tok avstand fra jøde-loven og jødeforfølgelsen, står det spesifisert i politirapporten. Han søkte om frifinnelse for Fridtjof de Lemos og fikk ham løslatt. I 1943 skriver Dagfinn til minister Ragnvald Skancke og beklager seg over utviklinga innen kirka, han har «kommet til den overbevisning at den strid vi har ført i kirken for en bevarelse av den gamle statskirkeform ikke fører frem.» I politiavhøret 03.06.1945 kaller han dette «en prinsipiell [sic] uenighet».¹²³ Han mener at administrasjonen skal la kirka i fred, slik at kirken kan treffe sine egne beslutninger. Han ber også om å få avskjed med pensjon, ettersom han mener det blir feil å legge ned sitt embete. Det er særlig som «en partikirke som Deutsche Christen vil jeg aldri føle meg hjemme, og at det dithen det nu driver er jeg mere og mere klar over». Han har derimot ikke noe imot å fortsette med salmeboken, som han mener kan spille en samlende rolle for kirka og dermed er legitim aktivitet. Han vil bli løst fra sin stilling, at den kirkelige uro skal løses og «det beste for kirke og folk». august 1943 registreres som sluttdatoen for Dagfinn Zwilgmeyers NS-medlemskap. Han flytter så tilbake til Arendal som arbeidsledig, og tar etter hvert opp arbeid med undervisning ved Arendal H. Almennskole [sic] i likhet med sin kone. Han oppgir at han ikke visste at det var utgått parole om ikke å ta slike stillinger, og at han ville ha stilt seg «loyal» hvis han hadde kjent til den.

Det er mange tiltalepunkter, og fire kan kategoriseres som ordførerrelaterte, ni som presterelaterte og de øvrige fire som mer generelle. De ordførerrelaterte er at han støttet bevilgning til Den Norske Legion (noe han ble

122 LS-sak, dok. Brev av 17.11.1943.

123 LS-sak, dok. 3.

frikjent for til slutt), at han hadde kjøpt inn *Fritt Folk* og Quislings bøker, samt annonseplass i *Fritt Folk* over det offentlige budsjettet han rådet over, at han bevilget midler til fylkesmann Astrup, og at han samlet metallgjenstander i kommunale tjenestebygninger til Innenriksdepartementet. De presterelaterte punktene er at han skal ha anmeldt to kvinner, at han ordinerte Bent Nøding Bentsen ulovlig, at han anmodet Skancke om å fjerne en organist, pastor Hauge i Hedemark, pastor Sjaastad og sogneprest Sinding, at han skal ha gjort oppmerksom på hvilke prester som la ned embete, på «de ulovlig virkende prester i Hamar bispedømme», at han skal ha foreslått flytting av pastor Andstad, og at to prester skal fjernes. Utover dette—tiltalen mot NS-medlemskapet, at han underskreiv oppropet til det norske folk, samt talen i Bergen i 1942—trekkes også en tekst fra B.T. frem i titalene. I denne teksten anbefaler Dagfinn obligatorisk tjeneste i NSUF for ungdom (10–18 år).

Akkurat hva som ender opp i tiltalelisten og ikke, og hvordan denne konstrueres, er ikke gjennompekt. I dokumentene i saken finner vi at Dagfinn hadde en rekke andre aktiviteter som kanskje også kunne blitt nevnt i den sammenhengen: Han holdt foredrag på NSSFs møte om «Kirken og skolens plass i det nye Norge» 13.05.1941, holdt gudstjeneste i forbindelse med NS' olsokstevne 29.07.1941, holdt tale på et NS-møte for lærere i Fana, holdt lang tale på høytid til minne om falne frontkjemper 16.03.1942, og avholdt skolemøte i forbindelse med NS' kretsstevne i Ullensvang 26.07.1943. I januar 1943 underskriver han en tekst i *Bergens Tidende* fra det kirkelige rådsmøtet, hvor de fremmer et slags autonomiargument for kirka. De påpeker at alle som har forlatt kirka de siste åra har stått for en politisering, og at de som har blitt igjen kjemper for en kristendom som er den ekte kristne og har holdt fokus på de religiøst sett viktige spørsmålene. Det er kirkeopposisjonens negative holdning som er ukristelig, skal vi tro dem.

Han erkjenner det meste han tiltales for, bortsett fra å ha medvirket til å ha stilt opp en liste over prester som sto i opposisjon til nyordningen. Han mener ikke å ha angitt noen. Tilfellet med hjelpepresten Risøen mener han ville ha inntruffet uavhengig av hva han hadde foretatt seg, og at det primært reflekterer Risøen og ikke Zwilgmeyers handlinger. Til tross for at tiltalepunktene i det store og det hele medfører riktighet, erkjenner han seg ikke straffskyldig. Grunnen han oppga, var at «alle hans handlinger har vært motivert ut fra den oppfatning han til enhver tid mente var den rette».

I retten vurderes det som skjerpende at han var «en person med høy utdannelse og med en relativt god posisjon som prest», og at «det må anses særlig graverende at han da kirkens biskopper [sic] og prester i en kompromissløs kamp overfor besettelsesmakten og dens tyranniske fremferd satte liv og evner inn – således som de mente seg forpliktet av troskapen mot Guds ord, menigheten og det norske folk – ble et villig redskap i nasistenes hender og endog påtok seg å utføre en biskops funksjoner på tvers av all gjeldende kirkelig lov og orden». De fant det formildende at han meldte seg inn i NS av idealistiske grunner, at han var «blendet av Quislings person», og at han var et lett bytte for antirussisk propaganda. At han brøyt med NS, regnes også som formildende, særlig siden det var av religiøse grunner og ikke av partipolitiske.

Etter at dommen er falt, finner man at Dagfinn kan begynne soningen i starten av 1947 i Suplandsfoss leir ved Arendal, etter også å ha vurdert Dalane tvangsarbeidsleir ved Kristiansand. Hans løslatelse fastsettes etter søknad i august 1948 til å være 06.09. samme år. Zwiłgmeyer søker om benådning etter soningen, og det er ikke bare for å få tilbake rettigheter han har tapt, men også for å få tilbake retten til å bære presteklær. Zwiłgmeyers hustru fikk også dom i Landssvik-oppgjøret, nærmere bestemt 10 måneders fengsel for NS-medlemskap. De lever under magre kår i Arendal i etterkrigstiden, og søker også om å få nedsatt inndragningskravet mot seg. De tjener penger som timelærere ved «den høyere skole» og forskjellige yrkesskoler. 30.03.1955 anbefaler Nils Onsrud ved Arendal politikammer at Zwiłgmeyer skal få tilbake sine presterettigheter. Søknaden sendes, men svaret 04.12.1957 er ikke det Zwiłgmeyer ønsket. Kirke- og undervisningsdepartementet finner ingen grunn til å anbefale at Zwiłgmeyer skal benådes slik at han kan være prest i kirken igjen. 21.08.1959 ble Dagfinn benådet ved kongelig resolusjon, det vil si at han igjen fikk rett til å bære presteklær og utføre prestatjeneste.

LUDVIG DAAE ZWILGMAYER (1886–1969)

Født: 09.03.1886, Sandnes

Litterær produksjon før 1940: 2 diktsamlinger/lyrikk

Medlem av DnF: Nei

Medlem av NS:

Dom: 4 år, Agder lagmannsrett, 04.12.1948

Ludvig Daae Zwilgmeyer var blant de første prestene som offentlig uttalte seg positivt om NS og oppfordret folk til å gå inn for «den nye tid». Det var kanskje ikke så overraskende, ettersom han hadde vært medlem av Nasjonal Samling siden 01.09.1933. Den offentlige uttalelsen kom gjennom et avisinnlegg i *Fritt Folk* under overskriften «Kirken og den nye tid» 21.11.1940.¹²⁴ Spørsmålene han tok opp, er de samme som jeg innledet kapittelet med, men han virker ikke til å ha hatt tilgang til den samme informasjonen som var tilgjengelig allerede i 1933. Zwilgmeyer mener kirken burde være aktiv, til tross for at det er en politisk usikker og utfordrende tid. Han argumenterer med at NS ikke har kritisert kirken, men tvert om ytret seg dithen at det ville være rimelig å anta at de får sin arbeidsfred. Mest avgjørende er kanskje setninga: «Det er skjedd en samling og partistriden er avblåst», eller «Ved å gå inn i NS forplikter man sig ikke til å strekke sig ut over samvittighetens grense». Dette får stå for Ludvig Daaes regning, ettersom mange var av motsatt oppfatning, og det blir en del av grunnlaget han må svare for i Landssvikoppjøret.

Han var sogneprest i Porsgrunn i april 1940 og ble under okkupasjonen ordinert til biskop av nye Skien bispedømme. På dette tidspunktet hadde han allerede debutert med lyrikk i bøkene *Tidehverv* fra 1934 og *Vår Gud har talt* fra 1936. Under krigen ga han ut en lyrikksamling, *Under livets tre* (1941), og en romantrilogi som ble utgitt på Stenersen. Bøkene er *Hvor fjellvinden suser: roman fra en norsk fjellbygd* (1942), *Tilbake til fjellheimen* (1943) og *I fjellgudens vold* (1944).

Andersen (2009) finner reaksjonære trekk i Zwilgmeyers litteratur, men ikke nasjonalsosialistisk tankegods. Trekkene som påpekes, er nasjonalroman-

124 *Fritt Folk*, 21.11.1940, s. 2 og 8.

tiske naturskildringer og ditto skildringer av bondelivet. Ordet «saga» går igjen i salmene og diktene, noe som leses som en tilknytning både til norrøn arv og «Blot und Boden». Det er en tradisjonell kristen tematikk som løftes frem i diktningen. Videre poengterer Andersen (2009) at Zwilgmeyer, til tross for beskrivelser av storbyens fremmedgjøring, ikke nødvendigvis har et bondesamfunn som ideal, men også beskriver moderne småbyer i positive ordelag. Lello (1975) behandler også Zwilgmeyers romantrilogi i en hovedoppgave, og kategoriserer dem under «angsten for det fremmede og drømmen om det gode liv».

Det er fire tiltalepunkter mot ham i landssviksaken: (1) at han var NS-medlem under hele okkupasjonen, betalte kontingent, deltok på møter og agiterte i taler og avisartikler, (2) at han bistod fienden og NS i å nazifisere Den norske kirke – med seks konkrete underpunkter, delvis å få folk oppsagt og rapportere til fienden, (3) at han støttet jødeaksjonen, og (4) at han oppfordret til frontinnsats og forherliget krigsinnsats på fiendens side. Til det siste er det fire konkrete underpunkter, mest skriv.

Ludvig Daae nekter for å ha skrevet under Legionæropprøret, men kommer med en rekke andre støttende uttalelser overfor Den Norske Legion under andre verdenskrig, blant annet artikkelen «Min mening om den norske Legion». Der skreiv han: «Fremst i dette arbeid har vi alle de som er gått inn i de norske avdelinger ved fronten – legionærene. De tar det sværeste arbeid og gjør den største innsats, idet de yder det høieste offer og setter behagelighet og egeninteressen til side for det vi har felle: fedrelandet.» og helt til slutt: «Derfor er legionærene den nye tids helter».¹²⁵ Under krigen ble han også utnevnt til viseordfører i Porsgrunn for et års tid.

Retten finner at Ludvig Daae har bistått fienden på flere måter, særlig ved å nazifisere kirken og menighetsliv. I skjerpene retning veier det at han «svik sine embetsbrøde i deres kamp for folk og kirke», og at han lot seg ordinere til biskop, noe som både var i strid med gjeldende kirkerett og mot kollegers råd. Også det at han har opptrådt agitatorisk, vurderes skjerpene. Formildende vurderer retten at han har tatt til orde for å legge kirkestriden til side, og at han har «vært en etter forholdene rimelig og tålmodig mann»; «tiltalte har ikke på noen måte vært aggressiv [sic] eller ondsinnet». Til sist vurderer retten

125 *Aftenposten* 2.12.1941.

også hans tidlige NS-medlemskap som formildende, med den begrunnelse at han da ble ansett for å ha vært mer utsatt for propaganda og «av den grunn ikke stod fritt når det gjaldt å motstå den propaganda som etter krigen ble iverksatt av Nasjonal Samling og tyskerne». Han dømmes enstemmig til fire års tvangsarbeid.

Oppsummering

I størst grad gjør prestene seg gjeldende i denne boka som fedre til forfattere, men noen av forfatterne var altså også prester. Hvorfor inkludere prestene i denne boka? Jo, de hadde viktige samfunnsroller, og de er – i likhet med forfatterne – viktige aktører når det kommer til å artikulere forholdningssett i usikre tider. De er aktører med autoritet og med fokus på skrift. En salmeutgivelse under okkupasjonen, eller en romantrilogi av en prest, er både med på å gi et inntrykk av normalitet i perioden og mer enn det: en støtte til regimet. Ringdal (1993, s. 179) skriver at de var vel ansett i NS, men at de nok ikke ble inkludert i *Nasjonalsosialister i norsk diktning* nettopp fordi deres litteratur – salmer – var såpass annerledes. På den andre siden er det usikkert hvilken virkningshistorie Zwilgmeyersenes okkupasjonslitteratur hadde, men den fantes og ble lest. Begge hadde tidligere gitt ut litteratur på Lutherforlaget, som under krigen la ned virksomheten, noe som gjorde at de måtte gå til nazi-forlag. Dette burde kanskje ha stilt dem overfor noen vanskelige valg, men dette vet vi lite om. Dette behandles ikke i Landssvik-oppgjørene. Landssvik-oppgjørene registrerer deres litterære aktivitet, men vurderer den ikke i særlig grad. Snarere er det den eksplisitte propagandaen, de formelle medlemskapene og handlingene under krigen, samt profesjonsstillingen, som synes å ha vært avgjørende for domsutfallet i sakene deres. For oss i dag er kanskje den viktigste innsikten at det faktisk var lærde prester, med et mangfoldig virke, som kombinerte dette med å gå inn for Nasjonal Samling og den nye tid. De hjalp til med å breie ut det landskapet.

Kapittel 11

Ragnarok og Kamban forlag: «Enkelte busker og trær må falle for at en sterk skog skal vokse opp»

Hans S. Jacobsen

Til nå har Kamban forlag og tidsskriftet *Ragnarok* blitt nevnt en rekke ganger, og det har blitt omtalt som et Quisling-kritisk, nasjonalsosialistisk miljø som forsøkte å utvikle en annen politisk visjon enn Nasjonal Samling. I en bok om litterære landssvik er det derfor verdt å bruke et helt kapittel på denne forlagsvirksomheten, til tross for at dette primært vil omhandle én person, nemlig Hans Solgaard Jacobsen. Kamban forlag ble startet 2.01.1941, utga 80 bøker under okkupasjonen og var sentrale i å påvirke opinionen i tyskvennlig retning. *Ragnarok* hadde et opplag på 3000, det vil si at det i tillegg til å være en slags rugekasse for nasjonalsosialistiske idéer også nådde ut til en anseelig mengde nordmenn. Noe som blir tydelig når man ser på Kambans profil, er deres forsøk på å inkludere spenning, historie og underholdning – det vil si litteratur som ikke i utgangspunktet ble oppfattet som politisk – i en katalog av svært tydelige politiske utgivelser. For eksempel har vi *Stifinnere. Fortellinger for 10–14 års gutter fra bygd og by*, *Fri manns liv*, *Jaktminner* og *Jubileumsskrift ved Norsk rottweilerklubbs 10-årsjubileum i 1943* ved siden av *Slik talte Zarathustra* av Nietzsche, og *Brever fra germanske krigsfrivillige og Jødenes krig* av Halldis

Neegård Østbye. Dette kan minne om hva vi i dag er bekymret for som en hybridisering, og såkalt «trolling», hvor det blir vanskelig for et publikum å orientere seg i hva som er alvor og ikke. Hele elleve av forfatterne i denne boka utga bøker på Kamban under okkupasjonen.¹²⁶ *Ragnarok* hadde imidlertid en mer seriøs fremtoning, med en dobbelt vektlegging av politikk og livssynsspørsmål. Der var artikler om nasjonalsosialisme, Grønlandssak og geopolitikk side om side med innlegg om kristendom, kirke, norrøn mytologi og nyhedenskap, som Emberland og Roughthvedt beskriver det (2004, s. 211).

Til tross for at Jacobsen ikke ga ut skjønnlitterære bøker selv, har han blitt inkludert, og det er flere grunner til det. Først og fremst gjelder det hans rolle på det litterære feltet: Som utgiver i Kamban forlag hadde han makt over hva som ble utgitt skjønnlitterært utenfor de store forlagene, og han ble regnet som en autoritet av tyskerne, noe som gjorde at han hadde en sentral rolle i det som ble kjent som bokutrenskningene. Jacobsen fikk i oppdrag av tyskerne å lage lister over hvilke skjønnlitterære forfattere man burde sensurere og forby bøker av, og hvilke bøker.¹²⁷ Et slikt oppdrag fordrer en viss kjennskap til skjønnlitteratur og gir en viss makt over skjønnlitteraturen, om enn en annen enn den skaperne selv har. Den norske Forfatterforening hadde i tida fram til andre verdenskrig også en rekke ledende akademikere, sakprosaforfattere og teater- og litteraturkritikere som medlemmer, uavhengig av om de hadde skrevet noe skjønnlitterært eller ikke, fordi de var relevante aktører i det litterære livet. Deres litteratur på denne tiden var kanskje også mindre spesialisert og mer sammenvevd med annen litteratur.

Et eksempel er historieprofessor og utenriksminister for åra 1935–1940/41, Halvdan Koht. Om det hadde blitt etablert en tilsvarende forfatterforening fra nazistisk hold, slik som de forsøkte seg på internasjonalt (Martin, 2016), så ville Hans S. Jacobsen vært et selvsagt medlem.

I Landssviksaken er også flere forfattere en del av Jacobsens sak, slik som at Kåre Bjørgen vitner. Miljøet han samlet rundt seg med *Ragnarok* som medium, var kjennetegnet av en mer revolusjonær nasjonalsosialisme enn NS ved at

126 Bernhard Balsmo (4), Kåre Bjørgen (4), Lars Hansen (1), Jørgen Haugedal (1), Peter Mun(d)heim (1), Ørnulf Ree (1), Conrad Ruud (1), Hallvard Tveiten (1), Anders Underdal (1), Johan Woll (1) og Herman Harris Aall (1). I tillegg finner vi prominente kulturaktører som Walter Fyrst, Mita Hartmann, Per Imerslund og Eugene Olaussen i utgivelseslistene.

127 Se Biblioteksentralen (1995) for listen over «forbudte bøker».

de avviste kristendommen, markerte tydeligere avstand til frimurerne og «de kunstige jødene» og tok til orde for en rasebasert kulturrevolusjon (Thorsdal, 2017). Miljøet *Ragnarok*-kretsen, som den har blitt kalt, var gode venner og besto også av viktige kulturaktører, slik som forfatteren Per Imerslund, forfatteren Lars Hansen, maleren og Norsk arbeidstjeneste (AT)-aktivisten Stein Barth-Heyerdahl, komponisten og AT-aktivisten Geirr Tveit, reklame- og TV-mann Walter Fyrst, stud. jur. og AT-aktivisten Tor Strand, kunstneren Christian Benneche jr. og kanskje advokaten og NS-grunnleggeren Johan Bernhard Hjort (Emberland, 2003, s. 434). Imerslund, Barth-Heyerdahl og Jacobsen dro alle til Travemünde og benyttet seg av den internasjonale infrastrukturen som nazistene forsøkte å etablere på kulturens domene. Ørskov (2023, s. 207) skriver at de var marginale litterære aktører med lite å tape i sitt hjemmemarked.

HANS SOLGAARD JACOBSEN (1901–1980)

Født: 10.02.1901, Flekkefjord

Litterær produksjon før 1940: To sakprosautgivelser, samt tidsskriftet *Ragnarok*

Medlem av DnF: Nei

Medlem av NS: Ja, høsten 1933–januar 1935¹²⁸, og så fra 28.09.1940¹²⁹

Dom: 8 års tvangsarbeid, Eidsivating lagmannsrett, 08.06.1948

Hans Solgaard Jacobsen ble født i Flekkefjord i 1901, men det var i Moss, hvor faren etablerte et skipsmeglingsfirma, at han vokste opp fra seksårsalderen. Hans farfar var skipsreder, så det lå i familien. Jacobsen var tiltenkt å overta firmaet, og ble etter eksamen artium fra Oslo katedralskole i 1919 sendt til Kiel i Tyskland for å utdanne seg ved Institut für Weltwirtschaft und Seeverkehr innen sosial-økonomi. Som ikke få andre ble Tysklandsoppholdet av avgjørende betydning for Jacobsen. Han fullførte graden cand.oecon. «med utmerket karakter», som vi kan lese i rettsboken, og returnerte til Norge for å avtjene ett år som menig

128 Roughvedt (2015, s. 93).

129 LS-sak, NS-kartoteksopplysning.

stridende i Garden. Han dro så tilbake til Kiel og foreleste ved universitetet, samtidig som han ledet universitetets nordiske avdeling. I 1925 flyttet han videre til USA, hvor han arbeidet ved Fords fabrikk i Detroit i tre år, før han vendte tilbake til Tyskland for å ta doktorgrad i sosialøkonomi. Senere, i 1929, skulle han skrive om Amerika-oppholdet i et 70-siders hefte kalt *Amerikansk industriorganisasion. Fordismen*, som ble utgitt av Studentersamfundets Oplysningsforening i København på dansk. Dette er den første publikasjonen hans som er registrert på Nasjonalbiblioteket. Etter dette er hans redigering av *Ragnarok* fra 1935–1945 oppført, og en slags spesialutgave av *Ragnarok* fra 1939 kalt *Grønland tilbake til Noreg: uttalelser om grønlandspørsmålet*, som blant annet inneholdt en kort tekst av Knut Hamsun. Jacobsen var i det meste en selvutgiver, og han opererte med en rekke pseudonymer, noe som kan ha gjort prosessen litt vanskelig. Av de vi kjenner til, er det mest brukte «Kjartan Kamban» og «Erik Sande», men han signerte også småtekster i *Ragnarok* under «Kringsjø».

Doktorgradsstudiet «Hans S.», som han ble omtalt som, begynte på i 1928 ved universitetet i Berlin. Her ble han kjent med en rekke andre norske studenter, slik som juristen Albert Wiesener, sosiologen Arvid Brodersen og Heljar Mjøen, sønn av raseforskeren Jon Alfred Mjøen, som også var en faglig autoritet, referanse og kontakt for Brodersen i hans sosiologiske arbeider. Det rasehygieniske miljøet rundt Mjøen utøvet betydelig innflytelse i datidens vitenskap (Hoffmann, 2025), og det ble i denne perioden også en del av Jacobsens verdensanskuelse, takket være påvirkningen fra Brodersen (Roughvedt, 2015, s. 93). Hans S. ble regna for å være «ekstrovert, jovial, humoristisk og festglad og utstyrt med en voldsom pondus, energi og handlekraft» (Emberland & Roughvedt, 2004, s. 209), på mange måter en karismatisk skikkelse helt motsatt av Vidkun Quisling og etter hvert en slags nemesis. Han måtte vende tilbake til Norge på grunn av sin fars død for å ta over bedriften. Han meldte seg snarlig inn i Nasjonal Samling høsten 1933 og ble kretsfører i Moss og kandidat til stortingsvalget i oktober. Oppslutningen ble laber, og Jacobsen førte videre sine kampsaker internt i NS, hvor han ønsket å ta partiet i en mer radikal germansk og hedensk retning, men uten særlig oppslutning. Han trakk seg fra NS-vervene sine i løpet av høsten 1934 og meldte seg ut av partiet i januar påfølgende år. Det er på dette tidspunktet han starter *Ragnarok* og samler den tidligere nevnte gjengen rundt seg. De utgjorde en betydelig instans på norsk høyreside i siste halvdel av 30-tallet. Gjennom hans kontakter i Tyskland ble han kjent med Nordische Gesellschaft, et miljø rundt raseforskeren Hans F. K. Günthers, som inkluderte sentrale medlem-

mer i NSDAP, og som også sørget for at Jacobsen ble invitert til deres ukelange partidager i Nürnberg i 1935. Det er regnet at omtrent en halv million var møtt opp for å høre Hitler. Han var en av 400 offisielle gjester fra utlandet og hadde balkongplass til parader og massemøter. Der var han med en annen nordmann, Victor Mogens, som rapporterte for NRK og ABC, Fedrelandslagets avis. Jacobsen omtaler Hitlers tale som «et oratorisk mesterverk». Han hadde vært i Kiel før dette, og der hadde han hatt samtaler med Alfred Rosenberg og lederen for Hitlerjugends riksungdom, Baldur von Schirach, så Jacobsen var i kontakt med Nazi-Tysklands sentrale aktører allerede da. Andre nordmenn som var der, var Adolf Egeberg jr., da leder for NS' pressekontor, og Hans Barth-Heyerdahl, «Barthen», som hadde tatt opp en stilling som foreleser i norrøn kultur og språk i Greifswald. Dette besøket var altså både nettverksbygging innad i det norske miljøet, men de møtte også internasjonale likesinnede fra Frankrike, England, Romania og mer. Det de var vitne til, var en rituell massemønstring som var ment å virke suggererende. I tillegg ble riksdagen samlet, og Nürnberglovene ble vedtatt, hvor de tyske jødene ble fratatt statsborgerskapsrettigheter, samt en rekke andre begrensninger for jødene.

«Mennesket Adolf Hitler», svarer Hans S. på spørsmålet til *Moss Avis'* journalist om hva som gjorde størst inntrykk:

Det heter at den Vårherre gir embede gir han også forstand og at man vokser med opgaven [sic]. Jeg tror nok Hitler har hatt både forstanden i orden og opgaven klar for sig på et tidlig tidspunkt tross alt det vrøvlet som serveres på hjemlige jaktmarker av Scharffenberg, Skavlan, Vold, Lagerqvist og lignende inspirasjonskunstnere. – Hitler har fått en egen verdighet over sig og hans taler virker så kloke og virkelighetsnære at man virkelig forstår den begeistring og hengivelse det tyske folk nærer for sin fører. Ha holdt under partidagen 8–10 taler hvorav jeg hørte 5–6. Den ene virket mer overbevisende enn den annen. Hans siste tale mandag kveld da partidagen var til ende var et oratorisk mesterverk, noe av det flotteste jeg har hørt. Den utløste også en spontan begeistring hos de 3–400 utlendinger som var tilstede [sic]. Endog franskmennene var imponert over det de hørte.¹³⁰

130 *Moss Avis* 03.10.1935, s. 4.

Nürnberglovene kommer han ikke inn på, og han spørres heller ikke.

Etter den tyske okkupasjonens start 09.04.1940 tar kretsen like fullt litt ulike retninger. Hans S. velger å gå inn i NS igjen, ettersom han anså det som sin beste mulighet for å få tilslutning til sine standpunkt. Høsten 1940 fikk han oppdrag, på vegne av Kultur- og folkeopplysningsdepartementet, om å lede et utvalg for å «verne den norske bokheimen». Nok en gang dro han på konferanse i Tyskland, denne gangen sammen med komponisten Geirr Tveit og Per Imerslund. Deretter dro han, på invitasjon fra Heinrich Himmler, til forskningsinstitusjonen *Deutsche Ahnenerbe* i Dahlem, som opererte etter norrøn ideologi og dreiv arkeologiske utgravinger og mer spekulative teoretiske arbeider. Etter dette forfatter han et brev til Lunde som ikke blir sendt, og kommer til den slutning at Lunde er for preget av den kristne «Stavangermentaliteten» til å være en god lagleder på kulturens område (Emberland, 2003, s. 292). I januar 1941 ble Jacobsen ordfører i Moss, og senere fylkesmann i «Aust-Viken», som Østfold het på den tiden. Fra denne virksomheten får han lovord fra en rekke ulike mennesker, og virker ikke til å ha vært så hard på propaganda eller styre. Dette skyldes delvis at han var ideolog og ikke praktisk politiker, og delvis kan det skyldes at han på sett og vis var mot mye av NS' aktiviteter. Samme år ble han formann i Den norske forleggerforeningen, altså kommissarisk sådan ettersom foreningen dermed var nazifisert. Fascinerende nok var Jacobsen nære ved å bli sensurert under okkupasjonen, og det skyldtes at han var anti-kristelig. Da konflikten mellom NS og kirken sto på som verst, utga *Ragnarok* et temanummer om saken, og Fuglesang ville inndra hele nummeret. Dette regnes som en av grunnene til at Quisling nedla forbud mot offentlig omtale av kirkestriden. De ønsket ikke uenigheter, slik som at NS-biskop Ludvig Daae Zwilgmeyer skulle åpent kritisere *Ragnaroks* Tor Strand, og viceversa (Emberland, 2003, s. 303). Hans S.' opposisjonsrolle i NS og okkupasjons-Norge var begynt å trøtne. Høsten 1943 var han med på et møte, etter initiativ fra Per Imerslund, med misfornøyde «frontkjempere», der temaet angivelig var å kidnappe Quisling, men dette kom aldri lenger enn dreiebordet. Imerslund døde i desember, og Jacobsen var uansett ikke interessert, ettersom han prioriterte fylkesmannsarbeidet.

I landssviksaken mot ham er det ti tiltalepunkt¹³¹: (1) NS-medlemskap fra 28.09.1940, NS kamporganisasjon (NSKO) og NS hjelpeorganisasjon (NSH), (2) utarbeidelse av lister og forslag i forbindelse med bokutrensning i Norge, (3) omfattende propagandavirksomhet med Kamban og *Ragnarok* og foredrag med mer, (4) forhandlinger om å starte NS-forlag, (5) ordførervirksomheten i Moss i 1941 (1. januar–28. juli) – avskjedigelse av folk pga. politikk, samt økonomisk bevilgning til Den norske legion, (6) meldte seg til Sturmabführer Noot og Den norske legion, men ble kun hjelpedyktig, (7) oppnevnt som formann i Den norske forleggerforeningen i 1941, (8) flere forhold som ordfører (1.12.1941 til okkupasjonens slutt), bl.a. politisering av Politiet, beløp til NS og GSSN mm., (9) Germanske SS Norge -aspirant og støttende medlem og (10) firmaet Jacobsen og Søn A/S – fire punkter, blant annet frivillig spedisjonsarbeidet for «Reichskommissar Abt Technik und Verkehr» og «lasting og lossing» på tyske båter. Dette siste var det økonomisk vinning for Jacobsen å bistå med, i tillegg til at det altså var frivillig og mest sannsynlig også ga ham andre muligheter til maktutøvelse.

Det andre tiltalepunktet er verdt å sitere i full lengde: «I oktober/november 1940 forberedte den tiltalte etter oppdrag fra «minister» Gulbrand Lunde «den bokutrensning som skulle foretas for å rense ut ikke ønskerdig litteratur, såsom marxistisk og grise-litteratur, samt annen ikke-ønskerdig litteratur fra bibliotek, forlag og bokhandel». Foranledningen var dels et krav fra tysk side om at NS-myndighetene skulle forby og besørge beslaglagt alle tyskfiendtlige skrifter, dels NS-myndighetenes eget ønske om å komme anti NS-litteratur og -forfattere til livs, samt endelig NS-myndighetenes ønske om å slå ned på hva de betegnet som «griselitteratur».

Tiltalte utarbeidet to lister, henholdsvis over «forbudte bøker» og «bøker å fjerne» (til sammen ca. 300 bøker), samt forslag til bestemmelser som skulle treffes m.h.t. disse og lignende bøker. Videre utarbeidet han et forslag til «bestemmelse om kontroll av bokutgivelse m.v.»

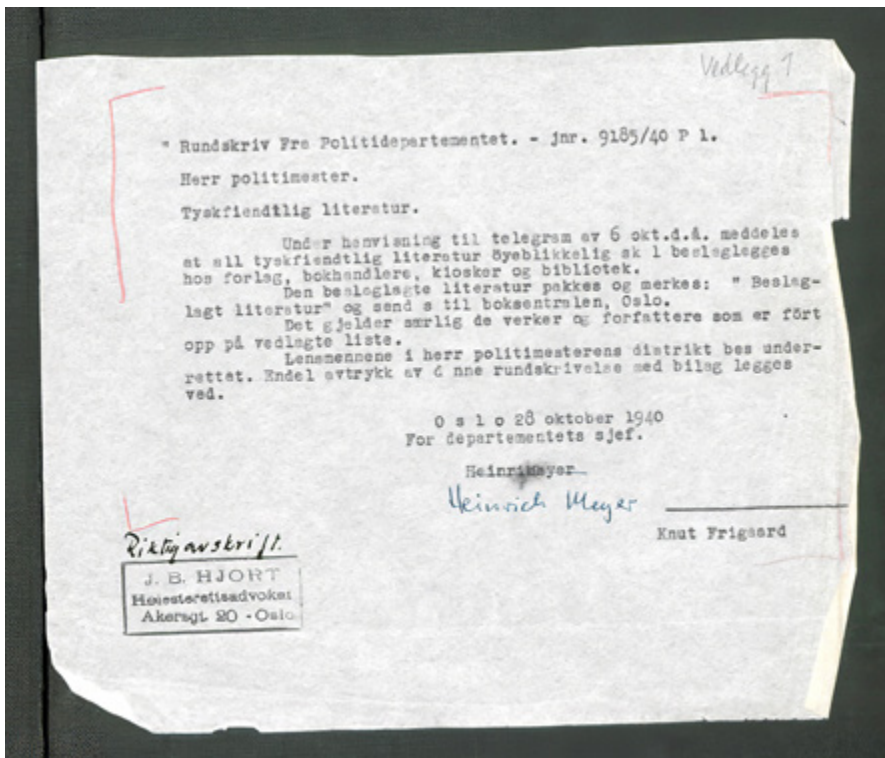
Forslagene fra tiltalte på bøker som burde beslaglegges ble i nov. 1940 oversendt Gulbrand Lunde, som delvis på grunnlag herav utarbeidet den under 17/2–1941 utstedte «Forordning om vern av den norske bokheimen» hvis paragraf 1 bl.a. bestemmer: «Bøker eller andre skrifter som skader den

131 LS-sak, tiltalebeslutning, 11.03.1948.

nasjonale og sosiale fremgangen år det norske folket om dei vert spreidde mellom ålmenta, kan kverrsetjast (beslaglegges) og dragast inn utan vederlag.» Med hjemmel i denne forordning ble så i løpet av 1941 en rekke av de av tiltalte utpekte bøker beslaglagt og delvis inndratt hos bibliotek, forlag og bokhandlere.» Biblioteksentralen ga i 1995 ut et hefte med oversikt over bøker som ble forbudt, kalt *Beslaglagte bøker: liste over de bøker, forfattere og forlag som var forbudt under krigen*, i en serie kalt «Norge i krig 1940–1945». Heftet inneholder samme informasjon som man finner i landssviksaken til Hans S. Jacobsen. Som nevnt inneholder den litteratur som er antifascistisk, skrevet av jøder eller har blitt tilskrevet en kulturradikal eller marxistisk tendens, eller med kritikkverdig seksualmoral. Eksempelvis Arnulf Øverland, Sigurd Hoel og Aksel Sandemose.

Bilde 5

Rundskriv fra Politidepartementet som ligger i Jacobsens landssviksak.

Det var utrenskningsaksjoner mot norske biblioteker og bokhandler i flere runder, men særlig to var av betydning. Den første fant sted i april 1940, da Sicherheitsdienst (SD) og Gestapo raidet norske forlag og bokhandler på grunnlag av ordre som var forberedt før okkupasjonen. Den andre kom i 1941 og ble planlagt i løpet av okkupasjonen av Reichskommissariat, Hauptabteilung für Volksaufklärung und Propaganda, med hjelp fra nordmenn. Denne siste utrenskningsaksjonen ble riktignok også gjennomført av SD og Gestapo. Den første ble gjennomført av tyskerne og var begrenset, mens den andre involverte norsk politi og var langt mer omfattende. Hans S. Jacobsen sto her i en fordelaktig posisjon: Han kunne både utøve innflytelse på hvilke bøker som skulle bort, og samtidig opparbeide en fordelaktig posisjon for bøkene han selv utga og tjene penger på. Kamban utga hele 80 bøker i løpet av okkupasjonen.

Av Kambans 80 utgivelser under okkupasjonen er det 9 som trekkes frem under tiltalepunkt 3: Birger Cranner, Otto Pless, Hans Poll, Wulf Sørensen, Christian Hansen, Willy Bjørneby samt tre samleutgivelser («Zwischen Storting und Downing Street», «I feldt med Finnlands arme» og «Oppbrudd. Brev fra germanske krigsfrivillige»).

Disse forsøkene på å nazifisere norsk bokliv gjennom bibliotek og bokhandel må kanskje sies å være kun delvis vellykkede. En del bøker ble så klart samlet inn og gjemt bort, men få ble destruert, og de ble tatt frem igjen og utlånt etter frigjøringen. I tillegg hadde aksjonene en tydelig symbolsk eller performativ dimensjon: Det ble tydelig vist hvilke bøker som ble ansett for verdige og ikke, og hvilke grep som ble tatt overfor dem som skreiv litteratur oppfattet som tilhørende «fienden». Bibliotekarene viste, så langt vi klarer å dokumentere, mot i forsøk på å legge unna bøker som egentlig skulle «dragast inn», og vi kjenner ingen eksempler på formidling av nazistisk litteratur i bibliotekene under okkupasjonen. Riktignok kjenner vi til bibliotekar Askenrød, som var en del av Kulturtinget, men hennes virksomhet der virker ikke til å ha påvirket aktiviteten i folkebibliotekene.

Hva gjorde du 9. april? Dette blir Jacobsen spurt, likesom alle andre som avhøres i Landssvikoppgjøret. Han befant seg i sitt hjem, oppga han, men la også til at han anså okkupasjonen som en logisk konsekvens av «den politikk som var ført her hjemme». Han meldte seg inn i NS 28.09.1940, ettersom han så det som umulig å endre forholdene, og at «det gjaldt å gjøre det beste ut av en ellers uønsket situasjon». Når det kommer til bokutrenskningen, finner retten at tiltalebeslutningen har en korrekt gjengivelse av forholdene, og at statsadvokaten har

tilkjennegitt at Jacobsen er strafferettslig ansvarlig for å ha bidratt til forordningen av 17.02.1941 («Forordning om vern av den norske bokheimen»). Så legges det til: «I det rettens formann, lagdommen Gulbransen, lagdommer Tessem og domsmann Erling Jensen ikke anser det godtgjort at tiltalte forsto dette, vil han for så vidt bli å frikjenne».¹³² Mer informasjon har vi ikke om rettssakens behandling av Jacobsens medvirkning i bokutrenskningen. *Moss Avis* fulgte saken tett i 1948 og rapporterte ulike aspekter fra saken, deriblant om bokutrenskninga, som de påpeker at tyskerne var i gang med før Jacobsen bisto: «Resultatet av hans arbeide var beslagleggelse av ca. 300 bøker, i det han fikk skåret ned antallet fra 600, og m.h.t. «griselitteraturen» kan det vel ikke være bistand til fienden å rydde vekk litteratur som er egnet til å skade seksualmoralen».¹³³ Dette kan være nyttig å ha med seg i vurderingen av de historiske hendelsene: Sensurvilligheten gjaldt også utenfor NS' rekke og etter deres innflytelsesperiode.

Når det kommer til Kamban forlag, finner retten det bevist at det ble startet for å fremme nasjonalsosialistisk litteratur. Videre finner de det «bevist at forlaget utga en rekke bøker inneholdende propaganda til fordel for fienden og frivillig tok på seg trykningsoppdrag av bøker m.v. for tyskerne, jfr. Tiltalebeslutningen.» De påpeker at forlaget også har utgitt bøker av «skjønnlitterær, kulturell eller kunstnerisk art», men forstår dette som utgitt av «forretningsmessige grunner», uklart på hvilket grunnlag. De konkluderer like fullt med at dette ikke påvirker den nazistiske karakteren til forlaget, og følgelig kan vi tolke det dithen at retten ser disse utgivelsene som i tilstrekkelig grad kompatible med nazistisk tankegods og propaganda til at de kan dømmes for.

«I skjerpene retning» peker retten på at Jacobsen var en voksen mann, «vel utdannet og med god forstand», og at man derfor kunne ha forventet annet av ham, siden han hadde forutsetninger for å forstå egne handlinger og hvilken sammenheng de inngikk i. Særlig er de opptatt av hans propagandavirksomhet, som han stilte til rådighet for fienden: «ikke bare hans rent personlige propaganda som taler og skribent, som bærer et visst preg av tilfällighet, men også – og særlig – hans understøttelse av og medvirkning til propagandaen ved å utgi *Rangarok* og starte og drive Kambans forlag A/S». De finner det faktum at Jacobsen har vært nasjonalsosialist fra før krigen, og dermed interessert av ideelle grunner og

132 LS-sak, s. 26.

133 *Moss Avis* 05.06.1948. Også i L-saken.

ikke personlige, som «formildende». Hans innstilling har vært «nasjonal, og hans hensikter sikkert gode». «Noen partitrell var han ikke», skriver retten.

Som så mange før ham hevdet Jacobsen at han mente at krigen mellom Norge og Tyskland ble avsluttet ved kapitulasjonen. I Høyesteretts behandling av saken understrekes det at selv Nasjonal Samlings ledelse etter 1940 uttrykte at det fortsatt var krig mellom Norge og Tyskland. Jacobsen får altså ikke gehør her. Forsvareren mener Jacobsen burde frifinnes for bokutrenkningsaktiviteten siden dette var etter «tysk pålegg», og at den egentlig ikke var bistand til fienden. Høyesterett finner «ikke at påstanden kan føre frem», ettersom Jacobsen gjorde det frivillig, og at det var både etter tysk tiltak og NS-myndighetenes ønske. Når det kommer til tredje punkt, innvender forsvarerne at den litterære gjennomgangen av Jacobsens tekster og bøkene i Kamban er for overfladisk behandlet. Høyesterett «kan ikke se at retten har gjort noen feil her som kan føre til opphevelse av dommen». Resultatet er at Høyesterett forkaster anken 01.04.1950.

Aktor hadde lagt ned påstand om 12 års tvangsarbeid, men Jacobsen blei til slutt dømt til åtte år av Eidsivating lagmannsrett. Etter soningen blir han skilt fra kona si, gifter seg på nytt og bygger opp en ny bedrift innen skipsmegling. Han var fortsatt av samme oppfatninger som før og startet et nytt forlag, Store bjørn, som i 1966 utga *Quisling – prophet without honor* av Ralph Hewin. Dette ledet til en injuriesak mellom Jacobsen og Sverre Løberg i 1969. I 1980 døde Hans S. 19. november i Oslo.

Oppsummering

Hans S. Jacobsen var en sentral aktør i bok-Norge både før og under okkupasjonen, og litterær i den forstand at han redigerte og utga, og at han i Landssvik-saken blir vurdert som en propaganda-aktør på linje med andre forfattere. Han burde ha visst bedre, og hans «redskaper», ord og evnen til å sette dem sammen, burde ha vært vaktet av ham bedre. Hans strenge straff reflekterer riktignok bredden i hans virke, og det er også en rekke forhold i tiltalen han frikjennes for. Til sammen er det like fullt ingen tvil om at Hans S. Jacobsen er en av de innflytelsesrike som kunne hatt mulighet til å påvirke Norge i en retning det i dag er ubehagelig å tenke på.

Kapittel 12

Underviserne

Hallvard Tveiten og Ørnulf Ree

Lærerfronten er det vi oftest snakker om når det er snakk om skole og andre verdenskrig, men i dette tilfellet er det undervisere. Grunnen er at de to personene kapitlene omhandler underviste ved så ulike institusjoner, til tross for at undervisning er et godt og dekkende ord for deres hovedgjøret under okkupasjonen. Hallvard Tveiten var skolebestyrer og underviste på en folkehøyskole, mens Ørnulf Ree underviste ved universitetet. Ree underviste riktignok ikke noe særlig, ettersom studentene boikottet universitetet, men han var ansatt for å gjøre det. Betegnende nok var de ikke en del av lærerlauget som viste stor grad av motstand gjennom lærerfronten. De var ikke ansatt i skolevesenet på samme måte. Deres tilknytning til forfatterstanden var også relativt svak, og de befant seg dermed i randsonene på ulike måter. Hallvard Tveiten kompenserte ved å etablere Nasjonalhøyskolen i sitt eget bilde, en høyskole i nasjonalsosialistisk ånd som skulle fostre ungdom som det nye Norge ville ha. Her var Tveiten tyrannisk og sentrum i sin egen verden – han skreiv direkte til en rekke av datidens kjendiser og storheter og ba dem til skolen sin for å forelese. En rekke av slo av tidsårsaker, men mange takket også ja og kom og holdt undervisning for elevene der.

Ørnulf Ree, på den annen side, tilkjempet seg ikke en slik stilling. Han dreiv forfattervirksomheten sin fra Jeløya i Moss frem mot 1943, da han ble tilbudt en stilling ved Universitetet i Oslo av NS. Han takket ja til denne, som siden skulle bli et av tiltalepunktene mot ham i landssvikoppgjøret. Både Tveiten og Ree skreiv tekster til *Ragnarok* under okkupasjonen, og begge skreiv artikler som i stor grad oppfordret til samarbeid med tyskerne.

HALLVARD TVEITEN (1901–1976)

Født: 21.06.1901, Vegårshei

Litterær produksjon før 1940: En diktsamling

Medlem av DnF: Nei

Medlem av NS: Ja, fra 01.02.1936

Dom: 8 år, Eidsivating lagmannsrett, 24.01.1947

Hallvard Tveiten blei født 21.06.1901 på Vegårshei av lærerforeldre som selv var av gårdbrukerbakgrunn. Han flytta til Kristiansand og tok lærereksamen i 1922, og så middelskole i 1923. Året etter fullførte han sanitetstjenesten. Siden fulgte et langt opphold i Nord-Norge, Finnmark, som lærer ved ulike skoler. Utover dette vet vi at han tok departementets undervisningsprøve i engelsk i 1937, og at han er oppført med utenlandske kurs, studieopphold ved høyskoler og studiereiser i Tyskland, England, Sverige og Danmark, så han var bereist. Han flyttet til Østlandet på slutten av 30-tallet.

Som forfatter debuterte Tveiten i 1939 med diktsamlinga *Raknehaugen*. *Et diktsyn*, som han ga ut på Nikolai Olsens boktrykkeri, et av mange småtrykkerier fra perioden. Tre år tidligere hadde han meldt seg inn i NS. Raknehaugen var en gammel gravhaug som skulle åpnes sommeren 1939, etter at en svensk arkeolog hadde datert et par tømmerstokker derfra ved bruk av et nytt, amerikansk dateringssystem til å være fra mars måned år 931. Dette var en arkeologisk sensasjon man kunne lese om side om side med oppslag om Hitlers «erobring» av Tsjekkoslovakia og inspeksjon av Siegfriedlinjen i avisene.¹³⁴

134 *Smaalenenes avis* (Østfold, Fredrikstad), lørdag 27.05.1939, s. 6.

Et sagn om stedet sier at en Kong Rakne skulle ligge her begravet med hele sin skatt. A. W. Brøgger, faren til Waldemar, ledet utgravingen, og det hele vekket mange «gullalderforestillinger» om «det gamle Norges storhetstid». Ikke rart at Tveiten ble inspirert til å skrive dikt, og potensialet for å selge var der nok også. Boka kom ut på høsten, og *Tidens Tegn* har en kort anmeldelse hvor de skriver «Utgravinga av Raknehaugen i sommer har satt mange romantiske sind i bevegelse. Nordeuropas [sic] største gravhaug – et ukjent innhold – et sagn om gamle hvite hester – en legendarisk kong Rakne – det er stoff å øse av for fantasien. Halvard Tveiten har øst av det og diktet et slags diktcyklus [...] Det vil sikkert egne seg umåtelig godt til opplesning på Raknehaugen la oss si ved en St. Hans fest når det mørkner».¹³⁵ *Dagbladet* skriver også om diktsynet og bemerker at Ullensakringene i det minste kan glede seg over dette dersom de arkeologiske funnene skulle vise seg å skuffe.¹³⁶

Under okkupasjonen har Hallvard Tveiten en rekke sakprosa-utgivelser, to som utgis av NS opplæringsavdeling og er studiehefter (*Plan for NS studieringer* og *Studieplan i emnet Det nasjonale og historiske grunnlag for NS*, begge 1943). Samme år som han skreiv studieheftene, arbeidet han som kontorsjef for studiekontoret ved NS' hovedkontor; dermed er de en slags selvutgivelser. Før dette hadde han gjort karriere i NS. Under en NS-fest i Jessheim 30.10.1940 holdt Hallvard Tveiten et innlegg som ordfører hvor han blant annet sa: «Våren 1940 forlot rottene det de trodde var et synkende statskip, sitt land. Vi skal si det som det er til: Det har aldri vært så mye pakk og menneskevrak samlet på en båt som det var om bord i den båten som førte eks-kongen og det rømlingegjenget over til England. Dette er ingen påstand, det er en konklusjon og bevisene har de levert hver dag i onde ønsker over land og folk og i udåd på udåd. Imidlertid arbeider vi. Nordmennene gjenreiser sagatidens Norge. Med nordmennene mener jeg NS-folket og de som sympatiserer med oss, for det er vi som er det norske folk i dag».¹³⁷ Denne talen ble gjengitt i en rekke aviser, og viser tydelig omdefineringen som NS aktivt gjorde ved å lage et motbilde til eksilregjeringens definisjon av nasjonal oppførsel. Her ser vi også det førerdyrkende aspektet ved at NS fremmes som en representant for folket,

135 *Tidens Tegn*, tirsdag 12.09.1939, s. 3. Signert «W.B.» (Dette kan ha vært Waldemar Brøgger).

136 *Dagbladet*, lørdag 23.09.1939, s. 6, signert «b.».

137 LS-sak, dok. 9, «Avisutklipp vedrørende siktede».

i bestemt form. I 1941 var Hallvard Tveiten sammen med 20 andre lærere på reise i Tyskland, ledet av Pudelko fra Reichkommissariatet.¹³⁸

Etter sommeren 1943 ble han bestyrer av Follo fylkesskole i Vestby, og deretter bestyrer av Nasjonalhøgskolen fra 1944 til frigjøringen. De to andre utgivelsene under okkupasjonen er mer interessante, på henholdsvis Viking og Kamban: *Skriften på veggen. Bolsjevikisk fare for Nord-Norge* (1944) og *Fra Arne Garborg til Erling Winsnes. Et innsyn i norsk åndsliv. (Høvdingeord, 1)* (1944). Samtidig oversatte han og utga under okkupasjonen *Norrøne skaldedekvad* (1943) på Centralforlaget. Hans mest kjente utgivelse er *Norrønatal*, som kom på samme forlag året etter under pseudonymet Odel Arveson. Ved siden av den aktive driften av Nasjonalhøgskolen må okkupasjonsårene sies å ha vært en produktiv periode for Tveiten.

Hallvard Tveiten beskrives som vel ansett i partiet (altså NS) av Ringdal (1993, s. 179), men knusende for Tveiten oppgir han at grunnen til at han ikke ble inkludert i *Nasjonalsosialister i norsk diktning*, var «fordi mange syntes han skrev for dårlig». I første kapittel kunne vi også lese utdrag fra Kristen Gundelachs og Finn Halvorsens respektive knusende kritikker av *Norrønatal. Ein skaldeleik*, som kom ut i 1944. Men Tveiten fikk også ros i 1944, særlig for *Skriften på veggen*. I avisa *Folketanken* (Risør) kunne man lese at skriftet «fortjener å bli alminnelig kjent»¹³⁹, og anmelderen påpeker at Tveitens 15 år lange opphold i Finnmark og hans koblinger til militære gir boka tyngde. I boka går Tveiten gjennom historiske forhold i Nord, men stiller også spørsmålet om hva som må til for å forsvare Nord-Norge anno 1944¹⁴⁰, og svaret er:

Sammen med de stater som har samme interesse som vi, Sverige og Finland, og med den nødvendige tilslutning av den stormakt som her vil ha felles interesse med oss, Tyskland, kunde vi skapt et sterkt forsvarsforbund og utbygd vårt forsvar mot den felles faren fra øst. Det vilde bli Finnlands selvstendighet, Sveriges udelighet, Finnmarks bevaring for Norge. Det vilde bli Skandinavias skanse mot det kommende russiske invasjon. Men den tanke er formastelig

138 *Eidsvoll Arbeiderblad*, fredag 25.04.1941, s. 2.

139 *Folketanken*, 24.03.1944, s. 2–3, signert «Oj.»

140 Boka ble riktignok skrevet først i 1937, men ettersom utgivelsen er fra 1944 og mindre revideringer er gjort, kan man si anno 1944 i denne sammenheng.

fordi at de ser og ikke ser, og hører og ikke hører – fordi at vårt folk er gjennomsyret av kommunisme og har tross erfaringenes tydelige tale, valgt å løpe denne linje ut.

Her er det få andre vurderinger av hvorvidt Tyskland egner seg som alliert, utover at de kan tilby forsvar mot Sovjet i Finnmark. Sikkert er det at anmelderen i Folketanken mener Tveiten har rett; han avslutter med følgende:

Dette sitt skrift har Hallvard Tveiten i første rekke skrevet for de sovende 85 prosent av det norske folk, som har satt seg selv under administrasjon i all tankevirksomhet, det sovende norske folk som delvis benekter faktum. Men kan det norske folk vekkes med bokstaver, ord og kjensgjerninger? Nei, i 1940 måtte det en krig til for å åpne folkets øyne for sløvheten og likegyldigheten som med virkelighetsferne politikere hadde holdt sitt inntog i gamle Norge. Siden den gang har store deler av vårt folk snudd seg om på den andre siden og sover no atter søtt og blidelig en tung søvn. Må det virkelig kanoner til for å vekke folket på nytt?

At man ikke måtte sove, var åpenbart et standpunkt for både kollaboratører og motstandsmenn, men hva man skulle gjøre når man «våknet», var det ulike meninger om.

Fra Arne Garborg til Erling Winsnes kom ut like før nyttår 1945, og besto av en samling sitater fra forfatteres ytringer om samfunn og politikk fra 1886 til krigen, med særlig fokus på kritiske ytringer overfor partiene og partipolitikere. Her tas en del diktere på sviktende grunnlag til inntekt for Tveitens politiske preferanser: Garborg, Wislie, Bull, Hamsun (på rimelig grunnlag riktignok), Bojer, Hovden, Kinck, Hj. Christensen, Sigurd Ibsen, Kjær, Elvestad, T. Andersen, J. F. Winsnes, Aanrud, Uppdal, Aukrust og Erling Winsnes. Denne boka blei brukt i studievirksomhet i NS, som grunnlag for en rekke foredrag som Tveiten reiste rundt med, men fikk også en resepsjon i pressen, som riktignok nøyde seg med i stor grad å gjengi innholdet omtrent som i avsnittet her.¹⁴¹

141 For eksempel i *Laagen*, fredag 24.11.1944, s. 3.

«Erkjente seg skyldig», kan vi lese i rettsboka fra Follo forhørsrett fra 30.05.1945, men i avhøret fra Ilebu fengsel 4. juli samme år har han kommet til at han erklærer seg ikke skyldig. Han sier at han umiddelbart sympatiserte med NS og deres kulturpolitikk i 1933, og meldte seg inn i '36 «særlig for å være med å gjennomføre det sosiale og kulturelle program». I 1943 blir han etter eget utsagn skeptisk til bruk av tvang i NS, og «gikk da over til gransning [sic] av norske kulturemner, hvor resultatet ble fremlagt i ovennevnte artikler og bok».¹⁴² Han avslutter avhøret uten anger med å si at han «Mener fremdeles at det jeg anser for hovedideen i NS sosiale og kulturelle program, en nasjonal samling om hovedoppgavende [sic] og utbygging og bevaring av vår norske kulturelle egenart, er oppgave som det norske folk må gå inn for...».

Idéen om å etablere Nasjonalhøgskulen regnes som Gulbrand Lundes opprinnelige, og handlet om å fostre opp ungdom i NS' ånd, som så kunne bli ledere rundt om i landet i unghirden og Nasjonal Samlings ungdomsfylking. Realiseringen kom først etter hans død. I 1943 ble planleggingen startet, samtidig som Jonas Sandmo (skolebestyrer ved Follo fylkesskole) var blitt kastet ut og Hallvard Tveiten satt inn. Vinteren 1943–1944 ble det holdt et vinterkurs med 60 elever, som var en slags test på det fulle tilbudet som startet opp høsten 1944. Nasjonalhøgskulen var en kjernesak for det nazifiserte Noregs Ungdomslag, og åtte gutter og 14 jenter startet opp første høsten. «Han påstår at skolen nu er drevet mest mulig upolitisk. I 1944 ble skolen drevet som fylkesskole og da absolut helt upolitisk»¹⁴³, kan vi lese i landssviksaken, men en rekke dokumenter om skolen ligger også ved, og upolitisk er det vanskelig å lese den som. Elevene skulle blant annet få «innføring i den litteratur som er tenleg for folket», og de får også innføring i det norske menneskets rase og ætt. «Den ideologiske skuleplanen» har tre punkt: «1. Å lære norsk ungdom å kjenna dei norske livs- og samfunnslovene, 2. Å lære ungdomen å tilpassa livsførsla si etter desse, 3. Å gjera elevane dugande for ungdomsarbeidet.» Her er tilknytninga til NS heller svak i skrifts form, men det kommer like fullt frem at alle forelesere som deltar, er varme NS-forsvarere, og hva som foregikk i klasserommene kan vi bare forestille oss. Flere av de avhørte oppgir at han prediket NS-propaganda og hadde hirduniform på seg på skolen.

142 LS-sak, dok. 5.

143 LS-sak, dok. 4.

I notatet «siktetes personalia opptatt av HS» dokumenteres det at han var NS-skrivent og et «agresivt [sic]»-medlem, samt at hans kone Borghild også var med i NS. Hun var også aktiv som propagandaleder og med i NSH, blant annet. Til slutt er det notert: «Ufarlig. Har fått streng ordre om å ikke forlate sitt hjem. Løslates. Nermest [sic] en tufs. Venter på politimesterens avgjørelse.» Hallvard Tveiten er en aktør det virker til at mange har sterke meninger om; noe han gjengjeldte ved å ha sterke meninger om andre også. Landssviksaken hans inneholder mange forskjellige dokumenter, og blant dem er det mange brev som han skreiv som rektor for Nasjonalhøyskolen, hvor han inviterte nasjonale fagmenn/-kvinner til å komme og holde foredrag. I dem avgir han et ganske eksentrisk inntrykk. Blant dem han virker til å knytte bånd med, og som kommer og holder foredrag på høyskolen, er blant annet «konservator frk.» Nini Bø fra kobberstikk- og håndtegningsamlinga på Nasjonalmuseet, som var bredt kjent som nazist. Vi finner også brev til komponist David Monrad Johansen, professor Adolf Hoel, «gode ven» Anders Underdal («eit par tri fyredrag om ungdom og idealisme»), Eyvind Mehle og Hans S. Jacobsen. De fleste av disse takket og stilte seg til rådighet, med flere foredrag for ungdommen.

Det er seks tiltalepunkter mot Tveiten: (1) at han var NS-medlem fra 1936, samt medlem av Hirden, lagfører og aktiv verver; fra 10.09.1942 var han også medlem av N.S.H.; (2) han var ordfører i Ullensaker, bevilget penger til legionen og fjernet politiske motstandere; (3) kontorsjef i NS Riksledelses Opplæringsavdeling; (4) tok initiativ til Nasjonalhøyskolen og var bestyrer; (5) «Tiltalte var en særlig aktiv og aggressiv nasist og gikk med stor energi frem for å fremme partiets mål», og her følger elleve underpunkter, blant annet omhandlende taler, dikt og artikler, og at han anga mange nordmenn til tyskerne og NS («høyere partiinstanser»), og utarbeidet bl.a. en «jössingeliste»; og til slutt (6) han meldte seg til Den Norske Legion 12.07.1941.

Vi vet allerede hvordan han skalde-forklarte seg, men rettens vurderinger er det vi er mest interessert i i denne sammenhengen. De finner at i «alt vesentlig har [han] forholdt seg slik som i tiltalebeslutningen beskrevet». I gjennomgangen av saken er det tydelig at retten finner Tveiten skyldig. Når det kommer til Nasjonalhøyskolen, finner de det riktig at initiativet nok tilhørte Kirkedepartementet, slik Tveiten forklarte, men like fullt: «Retten finner det godtgjort at opprettelsen av denne skole var et rent nasistisk tiltak, og at formålet var som i tiltalebeslutningen anført. Dette var tiltalte utvilsomt klar

over. I hans undervisning synes hans dog å ha vist måtehold». Retten finner det skjerpende at Tveiten var av moden alder, hadde utdannelse til å forstå hva han gjorde, og alvorlighetsgraden av hans handlinger, som foregikk over lang tid. Formildende finner de at «tiltalte åpenbart, som statsadvokaten sier, er en noe forskruet svermer som har levet seg inn i sagatiden, den han på nytt synes å ha villet vekke til live». To domsmenn, Fjellbo og Strandli, stemmer for 10 års tvangsarbeid for Tveiten, men for øvrig stemmes det for åtte, og det blir den endelige dommen.

Etter soningen gir Hallvard Tveiten ut en rekke bøker, noen nevnt i kapittel 1, men også en rekke diktsamlinger fra 1950 til slutten av 60-tallet. På hans 70-årsdag gir Ottar Kvisler ut en biografi om Tveiten med den noe både omstendelige og misvisende tittelen *En diktergigant: Hallvard Tveiten: liv og diktning: 1901–21. juni–1971* på Saabye forlag. Misvisende først og fremst fordi sluttdatoen gir inntrykk av at Tveiten kanskje har dødd, men det er tidsramma for boka årstallene angir. Også vedrørende diktergigant-statusen hersket det ulike syn. Utgivelsen er en snodig heltedyrkelse av Tveiten som også inneholder en del av resepsjonen og brevene til og fra Tveiten. Blant annet kan vi lese at Tveiten var produktiv under soningen av landssvikdommen, og var kjent som «Skalden» blant de andre fangene. Vi kan også lese hans brev, der han søker om å bli tatt opp i Den norske Forfatterforening i januar 1969, hvor han var bosatt i Sverige. Måneden etter får han avslag, noe som igangsetter en omfattende brevveksling der Tveiten sender brev til foreningen og flere av medlemmene i Det litterære råd for å få avkrevet ulike svar. Dette fører ingen steder hen, og brevene han fortsetter å sende ut i september blir ikke besvart. Tveiten går ut av tida i sitt syttifemte år, 1976, i Eslöv i Sverige.

ØRNULF REE (1896–1955)

Født: 03.05.1896, Moss

Litterær produksjon før 1940: En roman, en sakprosbok og en oversettelse.

Medlem av DnF: Nei

Medlem av NS: Nei

Dom: 6 måneder, Moss herredsrett, 15.08.1946

Ørnulf Ree er den andre mossingen i utvalget her. Han fødes, konfirmeres, dømmes og dør på Jeløya ved Moss. Hans foreldre var også undervisere; faren Nils er oppgitt som skolelærer. Latin artium fullførte Ørnulf som attenåring i 1914. Før okkupasjonen var han i kortere tid ansatt i *Aftenposten* og *Verdens Gang* som journalist. Det er lite konkret informasjon vi har om hans sosiale omgang, men han var gift med Ebba Kjær (som altså byttet navn til Ebba Ree). Hun var datter av forfatteren Nils Kjær, som hadde en sentral posisjon i mellomkrigstidens kulturliv. Han var onkelen til Jonas Lie d.y., og beryktet som teaterkritiker i *Aftenposten*. Begge var sentrale i opprettelse av DnF, og tyskvennlige før og etter første verdenskrig. Kjær ble utnyttet av NS etter sin død i 1924, blant annet på bakgrunn av hans støtte til Oswald Spengler og Benito Mussolini, samt hans rasistiske tendens og senere eksplisitte jødehat som utviklet seg fra 1910 (Noreng, 1995). Dette kan mulig ha påvirket Ree ettersom det var en del av hans omgangskrets. Ree oppgir å ha vært medlem av Alexander von Humboldt-stiftelsen og mottatt stipender for reiser til Italia, Danmark og Tyskland, men at kontakten ble holdt i bero hele tiden under krigen. Senere ble han utdannet som løytnant i den norske hær (i I. R. 1). Politikonstabel Bjarne Markussens rapport fra 18.02.1946 oppgir følgende arrestasjonsårsak: «siktet for å ha søkt stilling (Parolebrudd) ved Universitetet, og for å ha skrevet en artikkel i *Fritt Folk*». Som mange landssviksaker er arrestasjonsårsaker og tiltaler litt varierende frem til endelig tiltalebeslutning blir vedtatt. Han er forfatteren som dømmes mildest av alle som får fengselsstraff, og årsaken er at han, som Waldemar Brøgger, har historie fra både motstandsleire og kollaboratørmiljø.

Den første utgivelsen vi har registrert fra Ørnulf Ree, er en oversettelse fra fransk: *Den forfulgte* (1922) av Francis Carco (pseudonym for Francois Carcopino-Tusoli). Tre år senere, i 1925, debutterer Ree selv med *Brødrene*

på *Athalbyr. Roman fra det 15de århundede*. Det tar lang tid etter dette før Ree utgir bok påny, men han skriver for magasiner, for eksempel føljetongen «Trondhjemsgutten som kjempet for sitt bysnavn» under pseudonymet Jon Styver i *Ukemagasinet*. I 1930 er han oppgitt som forfatter av et hørespill, en fisker-farse ved navn *100 prosent*. Den neste bokutgivelsen fra Ree er en lokalhistoriebok ved navn *Moss før og nu*, med den forklarende undertittelen *Utgift i anledning av Moss handelsstands forenings 50 års jubileum*. Nye skjønnlitterære utgivelser kommer først på tampen av okkupasjonen: to bøker på medmossingen Jacobsens Kamban forlag, nemlig novellesamlingen *I hine harde tider* (1945) og en roman oversatt fra italiensk, *Ilia og Alberto* av Angelo Gatti.

Ree oppgir i avhørene at han aldri har vært medlem av NS, og at han hjalp til med å sette opp avdelinger i hjemmefronten og hjalp «rømlinger» over til Sverige. Avgjørende for ham var «en indre kamp som medførte at han fant å innta en forsonlig holdning utifra et religiøst standpunkt.»¹⁴⁴ I praksis endret han standpunkt til fordel for okkupasjonsmaktene, men Ree har en særegen måte å beskrive endringen på. I dokumentene i saken ligger en skriftlig forklaring hvor han oppgir «frykten for russisk besettelse» som første årsak, og medgir at han kan ha misforstått eksilregjeringens avtale med Sovjet av 16.05.1944. Dette var en av de vanligste legitimeringene for støtte til okkupasjonsmakten, men begrunnelsen for hvorfor er det som særpreger hans fremstilling. Han skriver: «I de fire årene jeg var jøssing, hørte jeg til de uforsonlige, men nu følte jeg at jeg ikke lenger hadde rett til en slik uforsonlighet. Verden hadde lidd nok, det var allerede på tide å dempe gemyttene og aktivt gå inn for barmgjertighetstanken, selv om dette skulle koste.»¹⁴⁵ Han mottok en stilling i teologi ved UiOs teologiske fakultet og brøt slik mot kirkefronten; dette erkjente han eksplisitt. Han oppga at han ikke kunne følge Berggravs uforsonlige linje ettersom han mente den ville føre til en avkristning av Norge, og til sitt forsvar trakk han frem Schjelderup og hans uttalelser om at man også må elske sin fiende. Om dette er en rimelig tolkning av Schjelderup, kan vi legge død her. Ree foreleste ved UiO fra 01.11.1944, og tiltrådte formelt stillingen som dosent fra 25.04.1945, noe han oppgir å være for å vedkjenne seg

144 LS-sak, dok. 3.

145 LS-sak, dok. 8, skriv (forklaring) fra sikt., 26.05.1945.

arbeidet han hadde gjort. Han gjentar at han ikke har bistått fienden, men tvert imot forsøkt å være et bindeledd mellom sterke motsetninger i en uforsonlig tid. Hans siste setning lyder: «Jeg anser altså mitt tilfelle for helt upolitisk».

I etterforskningen av Ørnulf Ree ble det innhenta en tilleggsrapport 05.06.1946, hvor et 34-årig vitne, Georg Böden, avhøres «paa grunn av sitt intime kjennskap til norske forfattere». Poenget er å få en helhetlig vurdering av Rees forfatterskap fra en fagkyndig. Böden er bokhandler i Storgata i Moss, og avhøres på jobb.¹⁴⁶ Dette er den eneste av sakene som har en slik samlet vurdering av forfatterskap. Böden oppga at «Ree som forfatter ikke representerer noen som helst betydning sett ut fra vanlig litterær vurdering». Det stadfestes at han har utgitt roman, oppført et folkeskuespill, skrevet i ukepresse og bidratt med lettere underholdningsstoff samt kåserier i kringkastingen. Stoffet blir av Böden regnet til å være av «anonym og upersonlig karakter», og følgelig ikke noe som har gitt Ree en posisjon man kan anta at la vekt ved hans propaganda under krigen. Böden oppgir videre at novellesamlingen fra 1945 kom såpass sent i butikken at «neppe noen eksemplarer er blitt solgt». Ree kom altså for sent til flere ting under okkupasjonen. Böden la til at han mener at Ree ikke kan vurderes som noe annet enn en «vanlig privatmann».

Moss herredsrett behandler saken mot Ree sammen med en sak mot Nils Hagen jr., uten at de har noe med hverandre å gjøre. En formann (sorenskriver Lundevall) og to domsmenn (avdelingssjef Grude Nilsen og frisør Hulback) utgjør retten. Når saken har kommet hit, har tiltalepunktet om parolebruddet falt bort, og det er kun *Fritt Folk*-artikkelen med tittelen «Hvorfor jeg ikke lenger er jøssing» som utgjør tiltalen. Den vurderes til å yte «tyskerne bistand i deres forsøk på å modifisere den norske administrasjon og derigjennom å oppnå størst mulig nytte av norske ressurser i den pågående krig, samtidig som tiltalte svekket (eller søkte å svekke) den del av Norges stridsevne som representertes av den norske hjemmefront». Ree forsvarer artikkelen iherdig og nekter for at han sikter konkret til NS noen gang i teksten, men snarere til Norge som nasjon. Retten gir Ree medhold i at «artikkelen er nokså uklar og svevende». Det hjelper derimot ikke: «Imidlertid måtte den etter rettens oppfatning etter hele sitt innhold være skikket til påvirkning av folk til å falle fra motstandsbevegelsen og derved faktisk svekke vårt lands stridsevne».

146 LS-sak, dok. 18.

De påpeker at den er trykket i *Fritt Folk* av en grunn, og i en sammenheng som Ree, med «sin utdanning og som skribent av fag», ikke har kunnet være uvitende om. Retten synes ikke å ta Bødens diskrediterende utsagn til følge: «Selv om han vel ikke kunne regne med å ha større politisk innflytelse, måtte likevel hans navn og stilling ventes å kunne få en større betydning ved publikasjonens offentliggjørelse i partiorganet». Han dømmes 14.08.1946 til fengsel i seks måneder og tap av sivile rettigheter i 10 år.

Ree føler seg urettferdig behandlet og anker dommen. Den behandles av dommer Sejersted i Høyesterett 05.02.1947, som finner anken «grunnløs»; de øvrige dommerne er enige med førstvoterende, og anken forkastes. Ebba Ree skriver direkte til Lundevall og forsøker å få ham til å formilde straffen. 16.03.1947 anbefaler han en benådning av Ørnulf Ree til justis- og politidepartementet på bakgrunn av hennes brev. 24. mai samme år kommer svaret fra departementet, som finner ikke å kunne foredra saken for Kongen. Dette fører til at Ree forsøker å få gjenopptatt saken etter at han kommer ut, og 16.01.1948 blir gjenopptakelsen forkastet i Moss herredsrett. Han legger inn et kjæremål som blir avvist av Eidsivating lagmannsrett 16. mars, og deretter av Høyesterett 14. august. Hans siste benådningssøknad fikk avslag 19.01.1950 av departementet. Denne innsatsen i etterkant av soningen handler primært om det sosiale stigmaet landssvikdommen har gitt Ree, eller i hvert fall slik han selv opplever det. Han ønsker å oppnå forståelse for at hans handlinger ikke var gjort i ond hensikt, men han møter, hvor enn han går, en prinsipiell holdning om at artikkelen hans var en utilbørlig tilslutning til okkupasjonsmakten og rettet mot motstandsbevegelsen, og ingen nye opplysninger rokker ved dette.

I 1950 var han redaktør for et julehefte ved navn *Mosse-Jul*, som ble utgitt av Moss Idrettslag. Han hadde fortsatt et lokalt miljø der han var akseptert. Fem år senere, 19.12.1955, dør Ørnulf Ree.

Oppsummering

Lærerne var blant dem som hadde et tydelig og prinsipielt standpunkt mot okkupasjonsmakten, og blant forfattere som ble etterforsket i Landssvikoppgjøret, er de ikke til stede. Tveiten og Ree er det nærmeste vi kommer, og deres handlinger hadde liten påvirkning på lærerbestanden. Tveiten fikk riktignok mange viktige personligheter og fagfolk til å undervise på Nasjonalhøgskolen, men han rekrutterte ingen nye lærere og ser heller ikke ut til å ha hatt innflytelse blant lærere. Begge behandles som forfattere av stilling i rettsoppgjøret, men på litt ulike måter – Tveiten etter kunstnerklisjeen om å ha «svermet», og Ree ut fra en større forventning om forståelse av publisering av tekst rettet mot seg.

Kapittel 13

«Profitørvirksomhet»

Jens Hagerup og Erling Tambs

Profitørvirksomhet, eller ervervsmessig virksomhet for fienden, heter tiltalesaken i LS-sakene som dette kapitlet handler om. Merkelig nok kanskje er fortjenesten forfattere hadde på litteratur – enten i form av solgte bøker, oversetter-rettigheter, oversettelser, film-manus eller lignende – ikke et tema i Landssvikoppgjøret. Johan Bojer er for eksempel i ettertid kjent for å ha tjent penger på et filmmanus under okkupasjonen, noe som gjorde ham mistenksom blant sine kolleger, men ikke i offentligheten eller rettsvesenet. Om Tarjei Vesaas har det også kommet frem mer informasjon i de siste årene, og han tjente også penger på det tyske markedet under okkupasjonen uten at dette ble kontroversielt da eller i ettertiden (Fulsås, 2021). Fulsås (2025) har dokumentert hvor stort det tyske markedet var for norske forfattere, så her var det betydelige summer det var snakk om. Økonomisk fortjeneste på forholdene under andre verdenskrig var derimot problematisk dersom den hadde en mer åpenbar, direkte kobling, og det er to forfattere i utvalget som hadde det. Jens Hagerup dreiv en fabrikk og bisto med produksjon og salg av ting til tyskerne. Erling Tambs dreiv kafé som både ble et tilholdssted og bød tyskerne på saker de trengte, og han drev også et firma sammen med to andre. Talende for sakene til Hagerup og Tambs er at de, i likhet med Hans

S. Jacobsen, også berører firmaer. I Hagerups tilfelle er det snakk om Den norske blyantfabrikk, og i Tambs' tilfelle er det firmaet Tambs, Bakken & Co. Logikken her virker å være pragmatisk og å ligne på det som gjelder for såkalt tyskerarbeid, det vil si sivile som arbeidet, for eksempel med å bygge ut Værnes lufthavn ved Trondheim. Dette hjalp okkupasjonsmakten og medførte lønn fra dem, men var ikke grunnlag for landssviksak. Dersom man derimot vervet seg frivillig eller gikk mer aktivt inn for nazismen, ble det det. De fleste akademiske arbeider om norske krigsprofitører, slik som Storeide (2014), tar for seg store firmaer og prosjekter, og posisjonen bedrifter befant seg i mellom tvangsforhold og nye økonomiske muligheter. Storeide (2014, s. 10) spør, som et ekko av redaktørene fra kapittel 9 eller politimennene og byråkratene fra kapittel 1: «Hvor gikk grensen mellom «å holde hjulene i gang» og «utilbørlig bistand til fienden»?» Hun finner viktige aspekter ved selskapet Norsk Lettmetall, som ble etablert i 1941 for å forsyne Luftwaffe med materialer til å holde krigen i gang, og særlig at det var flere norske aktører med ansvar som gikk fri og satt igjen med store gevinster, i kontrast til hva man tidligere har visst. I tilfellet Hagerup og Tambs var de definitivt ikke bekymret for om de utøvde utilbørlig bistand til fienden; de var rett og slett primært opptatt av å benytte seg av de nye økonomiske mulighetene som bød seg. De var også mindre aktører med mindre selskaper, for det meste selskaper der de alene kunne beslutte det de ønsket.

JENS HAGERUP (1884–1961)

Født: 22.09.1884, Tranøy

Litterær produksjon før 1940: Syv romaner

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: Ja, fra 17.09.1941

Dom: 6 måneder, Oslo byrett, 09.05.1951

Jens Hagerup (1884–1961) ble født på Tranøy på Senja i Troms 22.09.1884 og vokste opp der. Foreldrene, Nicolai og Ingeborg, var fiskerbønder og hadde en ungflokk på ni eller ti barn (Kristiansen, 2022). Jens' besteforeldre var av magre kår, fiskerbønder de også, som så mange i Nord-Norge. Familien har

altså ingen kobling til den andre Hagerup i «Ord og vold»-populasjonen, Inger Hagerup og hennes familie, som markerer seg tydelig som motstandsdikter, med blant annet det illegalt sirkulerte diktet «Aust-Vågøy. Mars 1941», som er blant de mest kanoniserte diktene fra okkupasjonstiden. Det er sparsommelig med informasjon om Jens Hagerup, men av tidlige historiske kilder finnes avisartikler om ham og to av brødrene, Norman og Aksel, som var tiltalt for å ha stjålet rundt to tusen fisk som hang til tork etter lofotfisket i 1909. De forsvarer seg med at de har kjøpt dem og får følgelig dom for heleri. I 1911 blir de idømt kortere betinget fengsel. Året før hadde Jens blitt uteksaminert fra Tromsø offentlige lærerskole, og før det var han utdannet som underoffiser i hæren. I løpet av 1910-tallet oppgis det at han studerte ved lærerhøyskolen i København og mottok eksamen derfra,¹⁴⁷ for så å jobbe som lærer ulike steder i Norge. Fra 1912 til 1913 skal han ha drevet et firma med broren sin i Lyngen. I 1919 startet han bedriften Hagerup Vassvik & Co. i Glomfjord, men også dette ble en kortvarig affære. I 1921 hadde han flyttet til Langesund, og her brant huset hans ned, noe som ga ham en forsikringssum på 42 000,-. Med de pengene som utgangspunkt etablerte han en tekstilbutikk, J. Hagerup & Co. Aktieselskap, i Harstad. Hagerup var gift med Josefine Larsen fra Kvæfjord og hadde en sønn og to døtre. Den ene datteren var ansatt ved Deutsche Teater i Oslo under okkupasjonen, og den andre var gift i Tyskland med en tysk bokhandler. Sønnen oppga han at var medlem av NS.

I 1923 debutterer Hagerup med *Susanna*, som bærer undertittelen *Roman fra Nordland*. Den er en skildring av fiskerlivet på Senja, og har det han senere også blir kjent for: romantiske skildringer av samene. To år etter utgir han «den vanskelige andreboka» *Adam Børingen*, men før det har han hatt større vanskeligheter, nemlig en rettssak som følge av at butikken i Harstad brant ned i november 1922, og at han året etter ble arrestert for «assurancesvik, brandstiftelse, underslag, bedrageri og falsk». Rettssaken endte med at han ble frifunnet på grunn av mangel på bevis. Antakelig ga rettssaken ham også inspirasjon til å gå i kast med romanen *Brenning* (1926), som handler om en kjøpmann som blir beskyldt for å ha brent ned egen butikk. Noen av karakterene i romanen har visstnok samme navn som personer som var involvert i rettssaken, noe som gjør den til en slags nøkkelroman. Dette ble kontrover-

147 LS-sak, dok. 2, oversiktsrapport.

sielt i offentligheten. Dette er hans første utgivelse på Gyldendal, som også er en anerkjennelse av hans forfatterskap, og det forblir hans forlag fremover. I 1927 utga han romanen *Maria*, og året etter kom hans mest kjente utgivelse, *Juvi*, som handler om en samejente som må klare seg alene med hunden og reinflokken fra veldig ung alder. Denne romanen blir oversatt til tysk året etter, og kommer i nye utgaver både i 1942 og 1944. Sigurd Hoel skriver i sin anmeldelse av boka at «hvordan den kan stå for alle retter som skildring av samene og deres særegne sinn og liv, det er en annen sak, som nærværende anmelder ikke tør ha noen formening om. Det må dog være tillatt å uttale den mistanke, at Synnøve Solbakken muligens er krass naturalisme sammenlignet med *Juvi*». For personer med samme politiske overbevisning som Jens Hagerup var derimot denne romantiseringen det motsatte av et problem. Han blir medlem av DnF i 1930 og står som medlem til og med okkupasjonens slutt. Under okkupasjonen fikk Jens Hagerups forfatterskap et oppsving, og han ble utgitt i NRKs foredragsantologi om *Nasjonalsosialister i norsk diktning*. Den tyske jøden Max Tau, som under okkupasjonen dreiv et litterært byrå fra Lillehammer (Fulsås, 2025), kommuniserte med tyske utgivere om å utgi Hagerup, en av få av de 38 forfatterne her som hadde et tysk publikum. Etter krigens slutt gikk det derimot nedentom og hjem for Jens Hagerups forfatterskap, med eksklusjon fra DnF i 1945 som følge av landssvikdommen han mottar, og fullstendig overseelse i litteraturhistorien.

Bedriftsvirksomhet dreiv Hagerup ved siden av hele tiden, uavhengig av hans litterære suksess. I 1932 etablerte han Den Norske Blyantfabrikk, som ble den første av sitt slag i Norge. Fabrikken ble startet med fødselshjelp fra en tysk spesialist ved navn Georg Scherf, som hadde et halvårlig arbeidsstipend for å bidra med oppstarten. Nøkkelen var å få en fot i skolemarkedet, og etter en stund fikk fabrikken kontrakter med flere norske skoler; det gikk godt. I 1937 telte fabrikken 12 ansatte og lå i Trondheimsveien i Oslo (Nedre Sinsen). Litteraturnett Nord-Norge, eneste oppslagssted som har en oppføring om ham, lister opp hans bibliografi og kan meddele at «Fabrikken ble en suksess». Parallelt med fabrikkdriften ga Hagerup ut romanen *Sommernatt i Nordland* i 1934.

17.09.1940 meldte Hagerup seg inn i Nasjonal Samling. I spørreskjemaet som er bilag til søknad om opptakelse i NS, oppgir han å ha avgitt stemme til NS siden 1933. Han abonnerte på *Fritt Folk* og *N.S.-månedshäfte*. I løpet av okkupasjonen blir Hagerups fabrikk viktig for nazistene. At den var sentral

i å tilby tyskerne ulike varer i løpet av okkupasjonen, og dermed var et av tiltalepunktene («profitørvirksomhet», som det står) i Jens Hagerups landsviksaks (ferdigstilt så sent som i 1951), nevnes ikke av Litteraturnett Nord-Norge eller andre steder. Like fullt er Jens Hagerup så godt som helt glemt, noe som kan tolkes som en form for «straff», selv om vi ikke vet hvordan det ville forholdt seg uten hans handlinger under andre verdenskrig. I løpet av okkupasjonen var Jens Hagerup en aktiv nazist. Som NS-medlem var han kretsleder for studieringer i Oslo vest og var gruppefører; han var medlem av NSH fra 10.04.1942; han var medlem av Rikshirden, Seniorsveiten, lagfører i Hirden og forlegningssjef på et hirdmøte på Foss skole. Han skal ha båret et vingemerke og gått i Hirduniform. Han ga flere økonomiske bidrag til nazistiske aktører: NS sendte han 20 kroner til, «Frontkjemperkontoret» sendte han 200 kroner, og Hirden og seniorsveiten donerte han til sammen 100 kroner til. I LS-saken finner vi også et brev til Hagerup fra Den norske organisasjon hvor det står: «Vi vil ikke unnlate å gjøre dem oppmerksom på at Deres hus, likeså Deres fabrikk vil bli beslaglagt når tiden kommer. De skal selv bli tilintetgjort forde [sic] at De har sveket land og folk». Med andre ord var det utbredt kjennskap til og motstand mot Hagerups handlinger under okkupasjonen. Medlemskap, økonomisk bistand og næringsvirksomhet for fienden vitner alle tre om en aktiv periode for Hagerup under okkupasjonen, og summerer de tre punktene han blir tiltalt for i etterkant. Hans bedriftsvirksomhet under okkupasjonen må kunne sies å være preget av renkespillet som også virker å karakterisere hans virksomhet forut for krigen. Han er hele tiden litt på kant med hva som er lovlig, som Oversiktrapporten i LS-saken melder: «ikke tidligere straffet, men bøtelagt 7 ganger i årene 1926–1938», og i 1943 er han bøtelagt to ganger, for hhv. å overtre blendingsforeskriftene og for «svarte- og snikhandel».

Fra 08.11.1944 finner vi et brev i LS-saken fra Hagerup til Vidkun Quisling. Han skreiv for å få løslatt forfatteren Lars Berg fra Grini:

Kjære fører, jeg har en nær ven på Grini, forfatteren Lars Berg. Han er fra Nord-Norge som mig selv. I henved tre år har han sittet fengslet, de siste to år på Grini. Han er syk nå og har det så vondt. Kjære fører, De finner kanskje leilighet til også i år til jul å fri ut noen av vore ulykkelige landsmenn. Legg da inn et varmt ord for forfatteren Lars Berg hvis det er mulig for dem.

Brevet ble funnet i arkivet til Den norske blyantfabrikk, og vi vet ikke om det ble sendt eller hvorvidt Quisling mottok det. Her ser vi like fullt et forsøk på å nå ut for en medforfatter.

Etterforskningen mot Jens Hagerup starter like etter frigjøringen Han arresteres 30.06.1945¹⁴⁸, på grunnlag av et skriv 16. juni samme år fra grosserer E. With. Hagerup blir tidlig siktet for NS- og Hird-medlemskap, og i starten heter det at han har finansiert et «fa.» ved navn Victoria, Amre og Rønningen (VAR), som leverte mannskapssenger og mannskapsskap til «tyskerne», i tillegg til å ha finansiert og deltatt i Aschehoug Trading Co., eid av Sigurd Hestenes, som leverte kamouflasjemaling og glyserinerstatning «etc. til tyskerne». Hans personlige formue og hans firma bes beslaglegges.¹⁴⁹ Saken tar tid grunnet uklare opplysninger om formue og forretningsmessige transaksjoner, og Hagerup oppgir sågar å lide av hukommelsestap. 27.02.1946 bes det om ytterligere 45 dagers fengsling for å ferdigstille behandlingen av saken. Tiltalebeslutningen foreligger først 08.10.1947, og det foreslås at det skal legges ned påstand om fengsel i 3 og et halvt år, samt 100 000 kroners bot. Politikammeret finner det straffeskjerpene at «tiltalte i stor utstrekning har ødelagt bevismidler og i stor grad vanskeliggjort etterforskningen ved å gi mangelfulle og uriktige opplysninger.» I tillegg presiseres det at det har vært vanskelig å finne ut akkurat hva Hagerup har tjent på sin «utilbørlige ervervsvirksomhet». Den ervervsmessige virksomheten er presisert til å ha finansiert VARs leveranser til Org. Todt av 2000 dobbelte mannskapsskap og 2000 mannskapssenger til et samlet beløp av 323 000, men «da tiltalte har brent sine forretningspapirer, har det ikke vært mulig å fastslå hans fortjeneste på denne finansieringsavtale». Avtalen var at han skulle ha halvparten av nettofortjenesten. I januar 1943 er det en avtale med Møbel-Teloy A/S om finansiering av kjøp og salg av møbler og andre varer til tyske myndigheter; også her er papirene brent. Firmaet Aschehoug Trading Co. startet i 1941 og hadde utstrakt forbindelse med tyske myndigheter, hvor de leverte frivillig til Wehrmacht. Revisorgjennomgangen finner at det fra tyskerne er betalt 40 881,50 kroner, men Hagerup kunne ikke huske hva det var for. Det finner det godtgjort at Hagerup må ha hatt materiell som er tilintetgjort. Hagerup

148 LS-sak, saksomslag.

149 LS-sak, dok. 1, påtegningsdokument.

vedkjenner seg flere av saksforholdene som blir bevisført, slik som samarbeidet med Hestenes og at han har gitt feilaktige opplysninger. I mars 1945 oppbevarer han våpen og annet for hjemmefronten, noe som vurderes å være opportuniste gitt at det ble åpenbart hvilken vei krigen gikk: «Etterforskerens oppfatning er at siktede er en utpreget opportunist uten andre holdepunkter enn det å tjene penger». I januar 1948 finner statsadvokaten det fordelaktig å vente med saken for å få etterlyst siktede og fabrikken. Etter mye om og men kommer erstatningsdirektoratet i april 1951 frem til at saken burde bli henlagt, og at man ikke skal fremme sak på inndragning. De fant at man burde sette erstatningsbeløpet til 25 000 kroner, og «siktede har erklært seg villig til å vedta forelegg på dette beløp». 21. mai blir forelegget inngått av Oslo statsadvokatembete for landssviksaker og Hagerup, noe som innebar seks måneders fengselsstraff og 25 000 kroner i erstatning.

Etter LS-saken lever Hagerup i omtrent ti år, hvor han ikke utgir bøker eller arbeider litterært på noe vis.

ERLING TAMBS (1888–1967)

Født: 25.05.1888, Larvik

Litterær produksjon før 1940: To romaner, tre sakprosabøker og en barnebok

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: Ja, oktober 1941

Dom: 5 år og 6 måneder, Larvik herredsrett, 05.04.1947

Erling Tambs ble født 25.05.1888 i Larvik, og deler en del trekk med Hagerup, til tross for at de også er svært ulike. Begge ble NS-medlemmer på høsten 1940; begge har tillitsverv og er med i Hirden; begge drar økonomisk nytte av handel med okkupasjonsmakten og yter økonomisk bistand. Begge har også to utgivelser på mindre forlag før de etablerer seg på et større forlag; i Tambs' tilfelle er dette Gyldendals motsats på Sehesteds plass, Aschehoug.

Tambs kom fra et bemidlet hjem med en overrettssakfører som far, Viktor Emmanuel. Hans besteforeldre var sorenskriver og «handelsmand, tobaksfabrikant». Erling Tambs ble døpt i Larvik, men familien flyttet til Tyskland, og han ble siden konfirmert i Flensburg som 14-åring. Han gikk folkeskole,

tilsvarende middelskole, i Tyskland, og som 15-åring vendte han med familien tilbake til Norge. Her studerte han ved Treiders handelskole og tok kystskip-pereksamen. Han avtjente verneplikt i marinen som menig i 1908–1909. I løpet av 1910-tallet og utpå 20-tallet jobbet Tambs som journalist og forfatter, men hans første roman, *Trusten*, utkom ikke før i 1926. Den blei en suksess. I *Vestlandske Tidende* omtales den som «virkelig en god underholdningsroman, betydelige bedre end meget av det utenlandske juks som vi aar om andet oversvømmes av».¹⁵⁰ O.W.E. i *Morgenposten* melder at boka er «en straalende debut, i virkeligheten mondent skrevet, med virtuosmæssig ro og dygtighet fremført beretning av enorm spanding.» V. Mogens skriver i *Tidens Tegn*: «Vore hjemlige aktiespekulanter fra jobbetiden vil sikkert paa disse sider – kanskje med blandede følelser – gjenopleve spændingen fra sine egne mere eller mindre heldige kampe paa Kristiania Børs».¹⁵¹ Året etter kom hans andre roman, *Vulkanen. Nybrott*, Larviksavis med Arbeiderparti-sympatier, meldte boka og forsto den som en forfølgelse av hans debutbok, «gjorde slik lykke»: «Tambs har øiensynlig vært bergtatt av tanken om kapitalismens uhyre makt og hvorledes denne kan brukes mot seg selv. Om denne tanke har han laget en bok, fantastisk og spennende. Og hans kjennskap til finanskapitalismens smuss og knep har her hjulpet ham»¹⁵². «Vulkanen» er altså en metafor på kapitalismen, og boka slutter med at den er stilnet. Like etter anmeldelsen kan vi lese et nyhetsoppslag om at Fedrelandslaget har blitt konstituert i Oslo med redaktører fra *Aftenposten* og *Tidens Tegn* som medlemmer: «De som har spekulert på hvorfor disse to aviser i den senere tid har blitt så fascistisk anløpne, vet nu grunnen. De driver propaganda for norsk fascisme». Erling Tambs og familiens liv, og hans forfatterskap, ble videre sterkt dominert av hans liv som seiler. Skøyta «Teddy», som han anskaffet seg i 1927 og oppkalte etter sigarettmerket ettersom han fikk økonomisk støtte fra Tiedemans Tobak, ble sentral. Han giftet seg og tok med seg konen, Julie, på jordomseiling, noe som siden ble materialet for boka *Fribytterferd til fjerne farvann*, som han ga ut i 1930. Der følger vi dem på seilassen, hvor deres første sønn, Tony, blir født på Kanariøyene i 1929. Boka slutter, men seilassen fortsatte, og i 1931 kom de

150 *Vestlandske Tidende*, fredag 10.12.1926, signert «R.T.», s. 2.

151 *Aftenposten*, tirsdag 07.12.1926 – sitatene er utdrag i reklame på s. 2.

152 *Nybrott*, tirsdag 07.02.1928, s. 4. Bokanmelderen heter «Mac Christian»; nyhetsoppslaget er ikke underskrevet.

til New Zealand, hvor deres datter Tui ble født. Paret fikk siden to barn til, men ikke på like eksotiske steder.

I 1932 reiste familien Tambs ut på seilas fra Auckland og havnet i dårlig vær. Båten ble knust på Challengerøyas rev, men familien var heldigvis kommet i trygghet. Dette danner grunnlag for hans andre bok om reiser med «Teddy», *På eventyr i sydhavet* (1933). Den første boka om «Teddy» hadde da rukket å bli oversatt til nederlandsk (som *De kruistocht van de «Teddy»*), og i 1933 kom den ut i England som *The cruise of the Teddy*. Den engelske oversettelsen ble også utgitt i USA året etter, samtidig som den kom ut på tysk (som *Hochzeitsreise – aber wie! Im Lotsenkutter durch zwei Weltmeere*)¹⁵³. Med andre ord var det stor interesse for Teddy-skildringene. I 1939 ga han ut sin siste bok, *Hard seilas*, også denne om en lang seiltur, men med spissgatteren RS «Sandefjord». Resepsjonen ser den i lys av hans tidligere seilas-bøker, men også stilen fra romanene. De understreker at det er spennende lesning og fortalt på en besettende måte. Boka ble også oversatt til tysk i 1940 (som *Kreuzfahrten des grauens*)¹⁵⁴. Innimellom sakprosautgivelsene skreiv Tambs i 1935, samme år som han blir medlem av Den norske Forfatterforening, også en «fortelling for gutter» for Aschehoug: *Cocosøyas hemmelighet*.

Ved inngangen til 40-tallet arbeidet Tambs som forfatter og småbruker i Nevlunghavn, Brunlanes, like utenfor Larvik. Bøkene hans skal ha spilt en viktig rolle for ham: På grunn av dem som ble oversatt til tysk og «oppnådde et meget stort salg der», kom han i forbindelse med tyskerne, står det eksplisitt i LS-saken. Han var bosatt der hvor nazistene skulle sette opp et batteri, området ble sperret av, og han måtte daglig passere en tysk vakt på vei ut og inn. Under okkupasjonen omgås han altså Sipo og blir venner med dem, særlig medlemmet Wernisch, og har selskap for dem.¹⁵⁵ Han beskriver dem eksplisitt som venner i LS-saken. I løpet av okkupasjonen anmelder Tambs nordmenn direkte til Sipo, og han mottar klær fra Sipo. Det siste virker å eksemplifisere gavens dobbeltsidige karakter på en god måte.

153 Oversatt av Max Müller etter den engelske utgaven og utgitt på Brockhaus forlag i hele syv opplag (Fulsås, 2025, s. 202).

154 Oversatt av Max Müller etter den engelske utgaven og utgitt på Brockhaus forlag i tre opplag (Fulsås, 2025, s. 211).

155 LS-sak, dok. 4.

Tambs dreiv en «strandkafe» før okkupasjonen, som han fortsatte med under okkupasjonen, trolig med endret kundegrunnlag, og han var vert der. Blant annet søker han rikskommissaren om tillatelse til å servere fruktvin under krigen; man må anta at dette for det meste gjaldt tyske soldater, men i LS-saken er det også et tilfelle der han skal ha vervet folk til NS etter servering, hvor vedkommende også meldte inn sin 13-år gamle sønn. Til Tambs' forsvar skal det sies at han selv benektet å ha drukket noen fulle i slik øyemed.¹⁵⁶ I LS-saken ligger det ved en rekke billedbevis for disse festlige møtene med tyskere hjemme hos ham. I avhøret som ble rapportert 28.05.1945 skal Tambs ha oppgitt å ha gått inn i NS i oktober 1941, men senere i LS-saken ligger en søknad datert lenge før, 04.10.1940 («Jeg ønsker aa bli medlem av partiet og imøteser gjerne Deres instruksjer»¹⁵⁷). Hans kone og sønnen Tony var også NS-medlemmer. Han oppga at han antok at tyskerne kom til å vinne krigen, og at det derfor var viktig å bli med i NS. Han var lagfører i NS Brunlanes og lagfører i Hirden. Han hadde hirduniform og benyttet denne. I saker der dette potensielt undersøkes, blir det som regel gjort grundig, og i dette tilfellet foreligger vitneutsagn som dokumenterer det. Tambs bestilte også hirduniform til sin sønn, men denne ble visstnok omsydd. Han hadde også kommunale tillitsverv.

Firmaet hans, Tambs og Bakken, ble startet våren 1942. De arbeidet blant annet med å sette opp piggrådsperringer, tanksperringer og bunkere for okkupasjonsmakten. I starten var det 10 menn som ble beskjeftiget av firmaet, mens styrken var oppe i 250–300 arbeidere på det meste. Dette holdt firmaet på med til sommeren 1944. Dette gjorde at han hadde økonomisk vinning av å hjelpe fienden, som det heter, men han bidro også med økonomisk bistand til nazistiske organisasjoner, slik som NSH. Han var opptatt med mye under okkupasjonen, men fortsatte skrivingen, blant annet med en artikkel i *Deutsche Monatshefte* i 1941, som ble utgitt av Stenersens forlag. I LS-saken oppgis dette som propaganda. Han får tilsendt et brev fra Vestfold Presse som ber om tilbakemelding på om han anser dem for å være en tilstrekkelig NS-avis, og han svarer at han liker avisen særlig godt, og at «den del av pres-

156 *Østlands-Posten*, tirsdag 25.03.1947, s. 1–3.

157 LS-sak, dok. 22.

sen som ikke kan eller vil innpasse seg i vaart nye folkefellesskap har ingen eksistensberettigelse». ¹⁵⁸

9.05.1945 ble Erling Tambs arrestert og holdt fengslet av bekymring for potensialet for bevisforspillelse og annet som kan forhindre etterforskningen. Urimelig var det nok ikke, ettersom han vedgår å allerede ha brent en kasse for Wernich med et maleri, brev og et par bøker, deriblant «antagelig Hitlers Mein Kampf [sic]». Tambs ble dømt i Larvik herredsrett. De finner at han har vært en aggressiv nazist, holdt foredrag, satt opp plakater, opplyst om flyktningeruter, satt opp «jøssingeliste» på omtrent 50–60 navn og forsøkt å verve folk. Tambs prøver å unnskyldte denne jøssingelista, men retten finner å «ikke kunne tro tiltalte». Særlig understreker de Tambs som en forhandler av rang på grunn av hans språkkunnskaper: «man skulle kunne vente bedre av ham». De påpeker like fullt at barndommen i Tyskland ga Erling Tambs et annet grunnlag for å stå på god fot med tyskere. Dommen blir streng på fem og et halvt år, men et halvt år kortere enn nedlagte påstand.

Det hele dekkes grundig i *Østlands-Posten*, en lokalavis i Larvik, som førstesidestoff. De bemerker flere forhold som ikke kommer frem i selve LS-saken, nemlig at Tambs anklager aktor for å være inhabil fordi han satt på Grini under okkupasjonen og hadde fått en fiendtlig innstilling til Tambs. Dette fører ingen vei i rettssaken, om enn det blir til underoverskriften «sensasjon!». De oppsummerer dekninga med: «Erling Tambs virket under hele sin forklaring arrogant og nærmest støtt over at han i det hele tatt var tiltalt.» ¹⁵⁹ Larvik holdt seg imidlertid ikke bare med én lokalavis; også Larvik Morgenavis var på pletten samme dag, med samme førstesideprioritering. Hovedtittelen var «Erling Tambs opptrer selvsikkert i retten og slynger ut beskyldninger i syd og nord».

I 1967 døde Erling Tambs 78 år gammel. I nekrologene om ham huskes han primært som «forfatter og sjøfarer». «Som en norsk Jack London seilte han i yngre år omkring i romantiske sørhavsfarvann og skrev reiseskildringer som ga ham et landskjent navn», skriver «-d.» i *Porsgrunns Dagblad*, og

158 LS-sak, dok. 16.

159 *Østlands-Posten*, tirsdag 25.03.1947, s. 1–3.

konkluderer at han var «vågal og eventyrlysten, men hans forfatterskap savnet dikterisk fantasi og spennvidde».¹⁶⁰

Oppsummering

Både Tambs og Hagerup er gode eksempler på en type folkelesning fra mellomkrigstiden og okkupasjonstiden, hvor spenning var en viktig bestanddel. Samtidig var begge to medlemmer av Den norske Forfatterforening, og oversatt til andre språk. De var altså forfattere som kan sies å være en del av feltet, og til dels anerkjent av sine kolleger. Litteratur var også dette på den tiden, og forfattere som disse fantes det en hel del av. I Landssviksakene er det deres handlinger som er viktige, men statusen som forfatter – det å være ansett for å ha evner når det kommer til å bruke ord – er viktig i vurderingen av dem.

160 *Porsgrunns Dagblad*, onsdag 08.02.1967.

Kapittel 14

Kvinnene

Marie Hamsun, Eli Quisling Nordvik og Cally Monrad

[R]ettsoppjøret er et misfoster som ikke kan avlives, ser det ut for og jeg tviler ikke på at dets stolte foreldre bruker [FN] chartret å tørke sig i enden med! Hermed være du hilset med et hårdnakket Heil og sæl!

Marie Hamsun januar 1949 i brev til Aslaug Hauge
(Simonsen, 2018, s. 10).

Landssvikoppjøret er kjent for å ha en kjønnsmessig slagside, eller å ha gått ut over kvinner og menn ulikt, skjønt akkurat det er nok ikke grunnlaget for Marie Hamsuns kritikk i sitatet over. Hun var nok misfornøyd med oppjøret som helhet, og fikk det tett på ettersom det rammet både henne selv, mannen og sønnene. Når hun er kategorisert her, sammen med operasangeren Cally Monrad og forfatteren Eli Quisling Nordvik, under tittelen «kvinnene», er det like fullt fordi kvinner var en særegen gruppe i Landssvikoppjøret. Det var få av dem, og de ble vurdert på en kjønnset måte av rettsvesenet som menn på mange måter gikk fri for. TV-serien *De siste dødsdømte*, som gikk på NRK høsten 2023, skapte blant annet en del oppmerksomhet rundt dette, med en sammenstilling av to personer som hadde gått i tyskernes tjeneste, men som

fikk svært ulik straff. Som den serien viste, og andre også har vist, var angiveri noe som ble strengt slått ned på. Det store skismaet i Landssvikoppgjøret var om man opptrådte «nasjonalt» eller «unasjonalt», og angiveri virker til å være en kategori som virkelig trigget behovet for å etablere dette skismaet, ettersom det ofte handlet om folk som utga seg for å opptre «nasjonalt» mens de i virkeligheten gjorde det motsatte. I tilfellet som vises i *De siste dødsdømte*, blir altså mannen, 23 år gamle Eilif Pisani, som anga nordmenn, dømt til dødsstraff, mens kvinnen, 24 år gamle Aud Maggi Andersen, som var angiver, fikk leve. Hun ble dømt til døden i lavere domstoler, men når anken kommer til Høyesterett, velger de å sette den ned til fengsel på livstid, med en dommer som tar dissens, som i praksis blir fem års fengsel. I dagspressen rundt retts-saken ble Aud Maggi Andersen omtalt som «landssvikersken», en betegnelse som benyttes 43 ganger i pressen i løpet av 1940-tallet om kvinner som ble etterforsket¹⁶¹, og som siden ble tittelen på Gerd Brantenbergs roman fra 2003, som omhandler en tysk kvinne som ble dømt i landssvikoppgjøret i Norge etter krigen. Helt innarbeidet ble betegnelsen altså ikke, men like fullt ikke uten betydning.

Akkurat i de tre sakene dette kapittelet omhandler, var manglende oppriktighet neppe et særlig relevant problem, ettersom det var tydelig både for kvinnene selv og for omverdenen hvor lojaliteten deres lå. De hadde en forståelse av at det å opptre nasjonalt innebar å sørge for at Norge samarbeidet med Nazi-Tyskland under okkupasjonen, privat så vel som offentlig, og det er slik de også beskriver det i avhørene i oppgjøret etterpå.

Kjønnsaspektet ved sakene er like fullt relevant, ettersom man i avhørene kan se at de aktivt nedvurderes av vitner og av politiet som avhørte dem. Dette kunne både være en fordel og en ulempe dersom man ser straffeutmålingens lengde som parameter. Samtidig er det tydelig, ut fra disse tre sakene, at de får lavere straffer enn det øvrige gjennomsnittet. Internasjonalt har Ildiko Bárna og Andrea Petö (2015) vært opptatt av hvordan sakene til kvinner etter andre verdenskrig ble kjønnnet, og det er lignende saker vi står overfor i Norge som i Ungarn. Blant annet er beskrivelsen av kvinner som misledet av menn, gjerne med familiær kobling, til stede i begge land (Petö, 2009). Bárna og Petö (2015) finner at 18 % av de anklagede i rettsoppgjøret var kvinner, at de er overrepre-

161 Det vil si at et søk i Nasjonalbibliotekets nettbibliotek gir 43 treff på ordet.

sentert i saker om økonomisk vinning, og underrepresentert i saker om fysisk vold. Et annet moment som ofte diskuteres i forbindelse med straffenes lengde, er klassebakgrunn. Det som særlig kjennetegner Marie Hamsun, Eli Quisling Nordvik og Cally Monrad, er at de har utpregede overklassebakgrunner, både økonomisk og kulturelt.

Som forfattere hadde de ulik status, men alle var godt lest i samtiden, og to av dem har til og med levd videre på norske teaterscener på 2000-tallet. Ringdal (1993, s. 179) skriver at Marie Hamsun og Eli Quisling Nordvik ikke tas med i *Nasjonalsosialister i norsk diktning* fordi de skreiv barnebøker, mens Cally Monrad er med i en artikkel skrevet av Åsmund Sveen. Artikkelen handler om poetene Cally Monrad, Kristen Gundelach og Kåre Bjørgen, hvor Monrad betegnes som «[d]en interessanteste av dem [...]. Det som griper en i Cally Monrads ujamne lyrikk, er en ualminnelig fantasi og en merkelig åndelig innsikt som alltid gjør seg gjeldende» (Sveen, 1943, s. 44). To av de tre kvinnene som fikk dom i landssvikoppgjøret, er det laget teaterstykke om. Ruth Lillegraven skreiv teaterstykke om Cally Monrad, *Cally*, i 2018, og Tomas Espedal skreiv ett om Marie Hamsun, *Marie min*, i 2024. Om Cally Monrad og Marie Hamsun finnes det også biografier, skrevet av henholdsvis Bodil Stenseth (1990) og Anne Hege Simonsen (2018).

Før vi går nærmere inn på de tre kvinnene dette kapittelet handler om, er det verdt å nevne at det er en rekke kvinner man kanskje kunne anta skulle ha vært i Landsvik-arkivet basert på deres handlinger under okkupasjonen. Flere publiserer det som kunne ha blitt vurdert som propaganda, slik som for eksempel alene var med på å gi Ørnulf Ree dom. Siden de ikke etterforskes, vet vi heller ikke om de var NS-medlemmer, men det kan heller ikke utelukkes. Mita Hartmann var for eksempel kone til NS-ordfører i Kragerø og mor til Felix Hartmann, som var frivillig i SS. Marna Aall omtales av Ringdal (1993, s. 178) som NS-medlem. Magda Bjørgen var Kåre Bjørgens kone og støttet ham under okkupasjonen, men skreiv ikke selv. Gudrun Holter var forfatter, men publiserte ikke under krigen; hun var Karl Holters kone, og det er ikke utenkelig at de delte syn og kanskje medlemskap. Nanna Schwenggaard skrev eksplisitte pro-nazistiske dikt, og døde riktignok 27.03.1945, men som vi har sett, ble også avdøde noen ganger etterforsket i oppgjøret. Siden disse fem eksemplene ikke ble etterforsket, har vi også tynt med informasjon om disse aspektene. Det er mange forfattere i omlandet til de 38 denne boka handler om, som ikke etterforskes, og her er det et metodisk poeng: Å lete etter dem

som ikke er der, er det som tar lengst tid. Et mannlig eksempel er Olav Sletto, som riktignok er i Erstatningsdirektoratets kartoteker og ble undersøkt, men som det ikke ble opprettet sak mot. I flere av tilfellene er det uklart hvorfor det ikke opprettes sak, og i flere tilfeller gjelder dette kvinner.

Professor i nordisk Ronny Spaans har trukket frem Nanna Schwenggaard og viser at hun var verdsatt som et stort navn i samtida: «I eit brev til Aschehoug (05.02.1926) skriv Sigrid Undset at Schwenggaard alt er tilrådd for utgjeving av kritikaren Anders Krogsvig. Undset deler sjølv sin dom med forleggjaren: «digtene har en fin og rørende vemod; enkelte av dem eier en virkelig stor skjønnhet i sit litt gammeldagse uttryk (...)» Brevet galdt Fontæne, som kom ut same år». ¹⁶² Selv har jeg kommet over hennes dikt fra okkupasjonen, slik som «Germaneren», som sto på trykk i *Glåmdalen* 27.08.1943, og seinere i flere aviser. Dette diktet er en støtte til Nazi-Tyskland, og det er ikke utenkelig at det var Rolf Jacobsen som redaktør som godkjente diktet for trykk. Det er heller ikke utenkelig at dette er grunnen til at hun i dag ikke minnes. Diktene hennes viser formmestring og lyrisk finkjensle, om vi skal tro Spaans, og er verdt en nylesning.

Til sist kan det nevnes at NS og nazistene hadde et kvinnesyn hvor kvinnen var ansett som sterk og som den støttende part til menn i strid. Det tyske slagordet Kinder, Küche, Kirche – barn, kjøkken og kirke – er riktignok eldre enn Nazi-Tyskland, men det blir ofte trukket frem i beskrivelser av kvinnes rolle under Nazi-styret, som representerte en slags tilbakevending til kvinners reproduktive arbeid for nasjonen og bort fra storbylivets moderne praksiser og seksuelle utvikling. I praksis var svært mange kvinner alene med ansvaret for hjem og barn, og ofte også gård, i krigsårene. Kvinnene som vervet seg til NS, inngikk automatisk i Nasjonal Samlings Kvinneorganisasjon (NSK). NS hadde også Kvinnehirden som underorganisasjon og Gjentehirden, for de mellom 14 og 18. Disse organisasjonene tilbød kurs i førstehjelp og ideologi, blant annet.

¹⁶² *Dag og Tid*, 12.05.2025, s. 8.

MARIE HAMSUN (1881–1969)

Født: 19.11.1881, Elverum

Litterær produksjon før 1940: To diktsamlinger og seks barnebøker

Medlem av DnF: Ja, frem til 1935

Medlem av NS: Ja, fra høsten 1940

Dom: 3 år, Sand herredsrett, 24.08.1946, opprettholdt av Høyesterett, 20.09.1947

Marie Hamsun ble født Anne Marie Andersen på Elverum 19.11.1881, i en søskenflokk på 10. Hamsun ble hun først hetende etter at hun giftet seg med Knut som 28-åring i 1909. Faren hennes var først gårdbruker og siden hadde han eiendomsmeklerforretning, og er dermed klassifisert som overklasse i vårt prosjekt. Marie Hamsuns mor var lærer. Besteforeldrene hennes var fanejunker på farssiden og gårdbruker på morssiden. Marie skulle selv også bli lærer, men det var som skuespiller hun var mest kjent. Som forfatter ga hun ut en rekke bøker, særlig barnebøker. Disse var skrevet med inspirasjon fra hennes oppvekststed. Som 15-åring flyttet hun og familien til Oslo, og her fortsatte hun skolegangen hun hadde påbegynt ved Elverum folkeskole. I Oslo gikk hun på den private Ragna Nilsens middelskole i Oslo sentrum, og tok eksamen der i 1898. Gymnasundervisning fikk hun ved samme institusjon, men siden de ikke hadde eksamensrett for gymnaset, måtte hun avlegge selve eksamen ved en annen skole. Hun besto med karakteren «meget godt» i 1900. Hun arbeidet kortere perioder som guvernante og lærer i middelskolen, men i 1903 ble hun aktiv i Det norske skuespillerselskap, et omreisende provinsteater, hvor hun først var sufflør og siden ble hovedrolleinnehaver som skuespiller. Hun arbeidet i kompaniet i flere år før hun fikk ansettelse på Nationaltheateret under Bjørn Bjørnson, Bjørnstjernes sønn, i 1906. I 1908 møter hun Knut Hamsun på teateret, noe som endret hennes liv fremover.

Knut og Marie Hamsun flyttet mye rundt. I starten bodde de i Østerdalen og på Elverum, før de bodde 6–7 år på Hamarøy i Nordland på 1910-tallet. De flyttet til Larvik, hvor de ble værende i halvannet år, og siden 1918 bodde de på Nørholm ved Grimstad. Hun var husmor, og på 20-tallet, da barna ble såpass store at hun fikk frigitt litt tid, skrev hun barnebøker og diktsamlinger, nærmest for seg selv og familien, ifølge henne. Hun debuterte i 1922 med

Smaadikte på Gyldendalske, og skreiv siden i løpet av 20-åra fire barnebøker. Etter diktsamlinga og tre barnebøker blei hun medlem av DnF i 1927, 30 år etter sin ektemann, men 40 år før sin sønn, Tore. På 30-tallet skreiv hun to barnebøker til og en diktsamling. Hun oppgir å ha levd et upolitisk liv, til tross for at hun stemte med Høyre. Fra 1936 oppga hun å ha stemt Nasjonal Samling. Hun sa hun så på dem som best egnet til å kjempe for «Norges frihet med sin hevdelse av 'førerprinsippet'», men at hun ikke kan huske å ha tenkt over forholdet til Tyskland i den sammenhengen. Hun sier de ofte fikk besøk av tyskere, kun litterært interesserte og ikke politiske besøk, og at da det i 1938 kom en fra Deutsche Gesellschaft som ville at hun skulle ha opplesningsaftener av barnebøkene og hennes manns bøker, så takket hun ja. I LS-saken sier hun at dette også var fordi hun lettere kunne få besøkt sine døtre i København og Berlin, som det var vanskelig å få reisetillatelse til. Hun sier at hun på besøkene til Tyskland ikke hadde noe med politikk eller politikere å gjøre, men at hun i 1936 var på besøk hos familien Goebbels på et landsted utenfor Berlin. Joseph var visstnok angivelig ikke til stede, men hans kone og deres barn.

Selve 09.04.1940 ble dramatisk for Marie Hamsun. Hun var på vei inn med båt fra Arendal til Oslo, hvor hun skulle besøke sin sønn, men turen ble avbrutt av tyske bomber og skyting, altså okkupasjonen. Båten måtte gå til land i Drøbak i stedet for Oslo, og passasjerene ble fraktet videre med buss til Oslo, hvor mange gikk i tilfluktsrom, og Marie Hamsun dro til sin sønn Arild. I LS-saken oppgir hun at hun snakket med noen tyske offiserer i Drøbak og sa at hun ikke skjønnte noe av dette, men at hun senere har fått en annen oppfatning av saken. Etter at hun har kommet tilbake til Nørholm og fått lest og hørt talene til utenriksminister Koht, biskop Berggrav, Churchill, Chamberlain, Quisling og Terboven i anledning okkupasjonen, kommer hun til meningen at okkupasjonen var nazistenes rett. Hun melder seg inn i NS og mener tyskerne kommer til å vinne krigen. Hun avslutter denne delen i LS-avhøret med: «Jeg ville ha regnet meg som landssviker om jeg ikke hadde meldt meg inn i N.S.»¹⁶³

Under okkupasjonen publiserer ikke Marie Hamsun noe utover to nyttigvelser av *Bygdebarn* og *Bygdebarn om vinteren*. Årsaken til at disse gjenutgis, er at de skrives om etter NS' rettskrivingsreform av 1941, som var Gulbrand Lundes initiativer og tydelige motstand mot Halvdan Kohts språkreform fra

163 LS-sak, dok. 7 «Rapport av 04.07.1945 fra politibetj. Skarheim».

1938. Det mest markante er at både bokmålet og nynorsken ble vendt i retning mot norrønt. Den ble obligatorisk i aviser og i offentlig målbruk, men ikke i skolevesenet. Et ord som kan tjene som eksempel, er «gjente».

I LS-saken er det fire tiltalepunkter mot Marie: (1) at hun var NS-medlem siden høsten 1940, personalleder for Eide lag fra 1943 og ga økonomisk bistand til NS pålydende kr 100 til 31.05.1943, (2) i skrift og tale drevet propaganda for NS og tyskerne, eksempel to tekster fra *Fritt Folk*, (3) 2 propagandaforedrag for NS og Tyskland, i Eide 24.04.1941 og i Grimstad juli samme år, og (4) ervervet formuesverdier som hun bør forstå har vært grunnlag for konfiskasjon, dvs. flyktningegods.

Hun oppga at å være leder for Eide lag ikke innebar noe arbeid, og at hennes foredrag for NS, som hun oppga som det eneste hun holdt om den politiske situasjonen i Norge, hadde kun syv tilhørere. Hun svarte på tre enquêtes og oppga at det var etter hennes overbevisning: «Hvorfor jeg er medlem i NS», «Mitt syn på kvinnenens stilling som hustru og mor i et Sovjet-Norge» og «Anmodning om å uttale seg om sønnens innsats ved fronten». Til det siste understreker hun at det største en sønn kan gjøre, er å kjempe mot bolsjevismen.

Videre i avhøret fortalte Marie at hun hadde både kontakt med Reichskommissariats Dienststelle i Kristiansand og Terboven selv ved to anledninger for å redde «dødsdømte og fanger på Grini». Da hun ble spurt om sine turer til Tyskland, fortalte hun at den første opplesningsturneen under okkupasjonen i 1940 var helt lik de hun tidligere hadde gjort, og at hennes turer i 1942 og 1943 var for å besøke sin datter, som var syk og trengte besøk.

I det hele erkjenner hun seg ikke skyldig: ikke for å ha vært medlem av NS, for å ha skrevet propaganda eller for å ha kjøpt flyktningegods. Hun erkjenner det siste, men var ikke klar over at det var straffbart, og dessuten: «fra N.S. ledelse var [det] bestemt at N.S. folk skulle være fortrinsberettiget ved kjøp av dette. Og jeg kan ikke tenke meg at N.S. ledelsen ville ha N.S. folk til å gjøre noe ulovlig». Tydeligere er det vel ikke mulig å få sagt at Marie Hamsun ikke anerkjente den retten som gjaldt i Norge. Som ved så mange andre LS-saker er det mye som ikke blir sagt, som det er lett å bli nysgjerrig på. Marie Hamsun kommer også borti noe potensielt vanskelig i sine uttalelser om flyktningegods, der hun sier: «jeg har vært svært forsiktig med det for å kunne levere det tilbake i tilfelle vedk. flyktning kom heim igjen. Jeg trodde imidlertid at dette ikke skulle bli aktuelt».

Rettsprosessene mot Knut, Tore, Arild og Marie Hamsun pågår parallelt, men av logiske grunner litt ulikt. Arild, som har vært frivillig i SS, har motatt pakker og brev fra sin mor i fengselet og forsøker å få smuglet ut et brev til henne med hjelp fra en medfange. Brevet kommer derimot under beslag og vedlegges LS-saken. Arild skriver her at han håper «pappa» blir erklært sinnssyk og ikke sier et ord i retten, «som Pétain i Frankrike». Han nevner også at han vurderer å gi sin sønn navnet Vidkun¹⁶⁴, og spør moren hvorvidt hun synes det er en god idé. Han oppfordrer også moren til å legge hovedvekten på «det rent menneskelige» og for alt som ikke «hører inn under det moralske: [svar] det vet jeg ikke, husker ikke o.s.v.»¹⁶⁵ Dette brevet fremstår riktignok langt mer skadelig for Arild enn for Marie, men de begge fremstår som åndsfrender som ikke angrer nazismen og er opptatt av å ivareta Knut Hamsun.

24.08.1946 dømmes Marie Hamsun til 3 års tvangsarbeid og en bot stor 75 000 kroner av Sand herredsrett, lenge før Knut Hamsuns rettsprosess var over og omtrent to år før Arilds dom.¹⁶⁶ I tillegg fulgte tap av sivile rettigheter i 10 år, samt 150 000 kroner i erstatning og 100 kroner i saksomkostninger. Hun anket, og saken kom opp til behandling i Høyesterett 20.09.1947. De fant at anken måtte tas til følge i den forstand at boten faller bort; for øvrig opprettholdes herredsrettens dom. Høyesterett oppga at det ikke er tilstrekkelig grunnlag for å anvende «bøtestraff ved siden av frihetsstraff» med referanse til dom av 20.12.1946 i sak mot Steinar Kleverud. Høyesterett legger til at det er formildende at hun har utnyttet sin og sin manns popularitet for å «oppnå løslatelse og andre lettelser» for enkelte landsmenn, samt at hennes alder har betydning ettersom hun snart fyller 66. På den annen side, altså i skjerpene retning, påpekes det at hennes propaganda har vært betydelig, blant annet ved at hun har hentet legitimitet som «en berømt manns hustru og som selvstendig forfatter».¹⁶⁷ Også Høyesterett betoner altså hennes litterære virke som en del av dommen.

164 Sønnen var født 01.05.1943, men ikke døpt. Han gikk under navnet Esben, som også ble hans endelige navn.

165 LS-sak, dok. 24 «Avskrift av brev fra Arild Hamsun 21.11.1945».

166 Sand herredsrett, 27.10.1948.

167 LS-sak, dok. 50 «Utskrift av Høyesterettsdom av 20.09.1947».

Døtrene ble ikke påvirket av oppgjøret. Ellinor, som først var hemmelig forlovet med en tysk Wehrmacht-kaptein¹⁶⁸, ble etter hvert gift med en tysk regissør, Richard Schneider-Edenkoben, og flyttet til Berlin, mens Cecilia hadde flyttet til Danmark. Marie Hamsun skreiv flere bøker etter dommen, og hennes barnebøker om Die Langerudkinder kommer stadig i nye utgaver på tysk.

ELI QUISLING NORDVIK (1897–1982)

Født: 03.10.1897, Oslo

Litterær produksjon før 1940: Fem barnebøker

Medlem av DnF: Nei

Medlem av NS: Ja, fra 1933

Dom: 2,5 år, Oslo byrett, 05.03.1946

Eli Sofie Quisling ble født 03.10.1897 i Oslo, hvor hun også vokste opp. Hun ble både døpt og konfirmert i Trefoldighetskirken. Foreldrene var av god stand: Faren, Nils Andreas, var lege, og mora, Margrethe, var hjemmевærende. Faren fikk Kronprinsens gullmedalje for sin avhandling om rakitt, mottok universitetsstipend, og stiftet Den norske Jordmorforening og *Tidsskrift for jordmødre*. Hennes sosiale bakgrunn var dermed betydelig akademisk sett, men som navnet avslører var det også andre aspekter det bar med seg. Faren var broren til presten Jon Lauritz Quisling, som ble Vidkun Quislings far, og Eli Sofie vokste dermed opp som kusinen til den ti år eldre Vidkun. Eli Sofie tok middelskole ved Bonnevis privatskole i 1914. Fra 1914 til 1918 gikk hun på «Den Kongelige Tegneskole («Kunst og Håndverksskolen»)), og deretter to år på Kunstakademiet. I denne perioden bor fetteren «V. Quisling» delvis hos Elis mor og delvis på hybel mens han gikk kadettskolen. Eli oppgir at «min fetter» var i Russland i 1918 og utga brosjyrer om «Nordisk reisning» som da retningslinjer for det som senere ble Nasjonal Samling. Etter dette sa hun: «Da jeg alltid har interessert meg for folkerase, og da særlig for ren nordisk

168 LS-sak, dok. 7 «Rapport av 04.07.1945 fra politibetj. Skarheim».

rase, synes jeg hans små skrift var meget interessante» etterfulgt av «Politikk og samfunnsspørsmål har alltid vært fremmed for meg.»

Hun studerte angivelig kunst med Christian Krohg og Matisse, og hadde debututstilling med Ludvig Karsten.¹⁶⁹ Fra 1921 til 1922 har hun en årelang studiereise til England, Frankrike og Italia. I en av rapportene i LS-saken oppgis det som «ca. 9–10 mndr. på kunstakademiet i Paris og Rom». Det presiseres også at hun har tatt privatkurs hos Christian Haug og Jean Heiberg. Hun er med i denne boka som forfatter, men i LS-saken er hun oppgitt både som det og som maler. Det siste var det hun var av utdanning, mens det første kanskje var mest gjeldende i praksis.

Etternavnet Nordvik la hun først til i 1922, da hun giftet seg med advokat Jørgen Nordvik. De fikk to barn: Sønnen Nils Andreas i 1924 og datteren Eli Margrethe i 1932. De flyttet en del rundt. Først bodde de på Elverum (1923–1927), deretter på Vinstra (1927–1936) og så på Lillehammer (1936–1941). Både Eli og Jørgen gikk inn i NS i 1933, og i februar 1941 ble han utnevnt til riksadvokat av Quisling-regjeringen, en post han hadde helt til frigjøringen i 1945. Eli startet som småhirdleder på Lillehammer, med møter hver 14. dag for en gruppe barn i alderen 8–14 år. De hadde ikke uniform, men fikk armbind. Lek, sang, gymnastikk og turer var aktivitetene, og Eli oppga at barna var for små for politikk. Sønnen Nils Andreas verver seg til Regiment Nordland for å kjempe for «Stor-Germania» som 16-åring, og velger å verve seg for så lenge som krigen varer etter å ha fått valget mellom to og fire år, eller så lenge krigen varer. Eli intervjues om saken i *Fritt Folk* og ble sitert på «et opphold i Waffen SS er den beste utdanning min sønn kan få» som «Førerens kusine».¹⁷⁰

Hans Fredrik Dahl (1995, s. 295) beskriver Jørgen Nordviks linje som riksadvokat som «saklig». Etter frigjøringen ble han imidlertid dømt til 14 års tvangsarbeid i landssvikoppgjøret.¹⁷¹ Ekteskapet mellom Eli og Jørgen tok slutt lenge før dette, i juni 1941, men hun beholdt like fullt etternavnet etter skilsmissen. Året etter skilsmissen døde sønnen som frivillig soldat på «Østfronten» i Kaukasus, noe som ble forsideoppslag i Aftenposten som et «smertelig sørgebudskap, «en uredde kjernekar som aldri sparte seg selv,

169 Terje Gustavsen: Arven etter gudfar – *Aftenposten* 09.04.2003/oppdatert 20.10.2011, besøkt 07.05.2025.

170 *Fritt Folk* (Oslo), mandag 31.03.1941, s. 2.

171 Dommen faller i 1949, og han soner frem til løslatelsen i 1951.

men ofret alt for den store sak han var gått inn for».¹⁷² Faren til Eli hadde gått bort i 1935, og hennes mor i 1944. Av hennes nære familie var både faren, Jørgen og hennes ene søster medlem av NS, mens hennes andre søster og moren ikke var det.

I 1932 begynte hun å skrive landbruksartikler for *Aftenposten* og *Nationen*, samme år som hun debuterte med en bok på Cappelen, *Foka*, som beskrives som en «dyrebok» i LS-saken. Året etter blei Nasjonal Samling stiftet, og Eli Sofie meldte seg inn helt fra starten av. På 30-tallet ga hun ut bøkene *Føflekken*, *Pass deg Lulu*, *En spennende sommerferie*, *Tre mann høy* og *Solebarna*. Hun utga bøker på Cappelen og Windju Simonsen før krigen, og på Gyldendal, Blix og Centralforlaget under krigen. Etter 1941 begynte hun å gi ut bøker under pseudonym, og benyttet da Vivi Sann, Lars Rustung og Vera Vang. Verdt å merke seg her er at ett av dem er mannlig, noe som var ganske vanlig for kvinner på denne tiden, for å unngå kjønnsstereotype lesninger. I LS-saken oppgir hun at bøkene er helt upolitiske. I tillegg oppgir hun at hun har to bøker under utgivelse: *Blomster ute og inne* på Centralforlaget og *Kjenner du oss?* på Kamban forlag. Det siste også «en liten blomsterbok», men om ville blomster. Ingen av disse ble til slutt utgitt. To av bøkene ble oversatt til tysk (Fulsås, 2025).

Etter bruddet med Jørgen i 1941 flyttet hun hjem til sin mor på Nesodden, og arbeidet som forfatter frem til november 1942, da hun ble tilbudt stilling som propagandaleder for NS hjelpeorganisasjon. «Mitt arbeid besto i å lage plakater og skrive små brosjyrer for å hjelpe fattige mødre med flere barn», sa hun, og oppga at to tyske «berater» gikk over alt hun skreiv¹⁷³. Det ble oversatt til tysk for sensurformål. Hun hadde denne stillingen frem til mai 1943, da hun gikk over til å være «tante Unni» i *Allers*. Dette besto i å være redaktør for en spalte og å skrive eventyr som ble publisert i *Allers*. Denne stillingen hadde hun til frigjøringen. Dette gjorde hun ved siden av å være litteraturanmelder av barnebøker i *Aftenposten*, og å skrive om blomster og dyr i *Fritt folk*.

Et eksempel på hennes offentlige virksomhet kan være *Fritt Folks* nyhetsoppslag om innføringen av offentlig kontroll med framstillingen av leketøy, der de melder at «I et nasjonalsosialistisk samfunn er den unge slekt nasjo-

172 *Aftenposten*, mandag 16.11.1942, «Ministerpresidentens unge slektning, Nils Nordvik falt», s. 1.

173 LS-sak, dok. 34.

nens største aktivum». Her intervjues Eli Quisling som «en av våre kjente pedagoger» om saken, og hun opplyser at det å fremskaffe utviklende leketøy er et gammelt spørsmål, men at det har blitt aktualisert ettersom billige, og underforstått dårlige, industrivarer nå må kjempes mot. Hun svarer at de ønsker «mer nordisk lynne over leikene – gjerne med hver bygds særpreg.»¹⁷⁴ Her ser vi at oppdragelse og leketøy settes inn i en tydelig nasjonalsosialistisk sammenheng. Hennes andre bidrag har ikke denne innrammingen, slik som spalten om dyrking der hun oppfordrer folk til å ikke «ta på vei» for sparsomlig tilgang på varer under tittelen: «Fyller du spiskammeret ditt?», eller når hun skriver «vær ikke redd for å sende ungene dine i denne krigen, men lær dem å kjenne fienden sin fra første stund» og helt bokstavelig mener ugress, særlig løvetann.^{175,176}

Hennes bøker som ble utgitt under okkupasjonen er: *Rana rumpetroll*, *Det var engang* (som Vivi Sann), *Per og dyrene* (som Vivi Sann), *Lykkebarnet*, *Eventyrfortelling* (som Vivi Sann), *Mons muselort* (som Lars Rustung), *Mitt og ditt* (som Vivi Sann) og *Turid holder stand* (som Vera Vang). «Virksomheten som malerinne har det ikke blitt noe ut av»¹⁷⁷, står det i LS-saken, men Quisling Nordvik illustrerte mange av barnebøkene selv, og det ble påpekt at de inneholdt «tegninger av forfatterinnen».

Politiet avhørte alle de andre som bodde i samme bygård som Eli, og de oppga lite om henne utover at én hadde møtt en tysk offiser der en gang. De ringte også til Aftenposten. Johan Sauge oppga at Eli kun hadde skrevet upolitisk om blomster og dyr, i tillegg til anmeldelser av barnebøker. De ringte Anne Lise Knutsen ved Universitetsbiblioteket, som kunne informere om at det ikke var funnet noe av interesse i *Fritt Folk*, *Germaneren* eller lignende, og at Eli kun hadde skrevet om blomster og dyr. Til slutt ringte de Deichmanske bibliotek ved fru Deinbold, som fortalte at de har 10 av Eli Quisling Nordviks bøker, og at de er «almindelige barnebøker om dyr og blomster». Blomster og dyr, og dyr og blomster der altså.

I landssviksaken mot henne er det seks tiltalepunkter: (1) at hun var NS-medlem fra 1933 og frem til frigjøringen, (2) at hun var småhirdleder

174 *Fritt Folk*, 01.12.1943, s. 2.

175 *Fritt Folk*, 12.02.1941, s. 6.

176 *Fritt Folk*, fredag 14.03.1941, «Kampen mot ugraset – vi vil eie jorda vår sjølv», s. 5.

177 LS-sak, dok. 6.

på Lillehammer fra høsten 1940 til juni 1941, (3) at hun var propagandasjef i N.S.H. i 1942–1943, (4) at hun anga tre lærere 16.03.1942 til Orvar Sæther (Hirdens stabssjef og leder av det nazifiserte Norges Lærersamband under okkupasjonen), (5) at hun ga økonomisk bistand til frontkjemperkontoret (kr. 100 i to omganger), og (6) at hun var medlem av Norsk-tysk forening (1942/43).

Retten finner at Eli er skyldig etter tiltalebeslutningen, og at det kun er ubetydelige endringer som har kommet frem i rettssaken. Den mener tiltalte må ha forstått den propagandamessige naturen til organisasjonene hun har vært en del av, og at hun har ytt fienden bistand. Retten legger vekt på at hun var medlem av NS fra 1933 og har vært påvirket av partiets ideologi, «ved slektsskap [sic] og ved sine omgivelser», over lang tid og dermed kanskje ikke har klart å skjelne mellom virksomheten før og etter 09.04.1940. Det lange medlemskapet vurderes like fullt som skjerpene, og særlig hennes angiverforhold vurderes som graverende. «Hennes medlemskap synes nærmest for henne å ha vært en trossak», står det. Det presiseres ingenting angående hennes medlemskap i Norsk-tysk forening, enda hun er den eneste av forfatterne som har dette som tiltalepunkt, og dette ikke var en NS-forening og heller ikke forbudt. Ellers står det heller ingenting i hennes domsslutning om hennes forfattervirke eller kunstnerskap, og hun vurderes dermed helt uavhengig av dette. Samtidig kan det ikke ha vært uvesentlig at hun var barnebokforfatter da hun var småhirdleder, om enn omfanget av aktiviteten var kortvarig og for få barn, men det vurderes ikke eksplisitt i rettsbokens oppsummering av rettssaken. Hun ble dømt til fengsel i 2 år og 6 måneder.

Eli anker, men vinner ikke frem. Fritz Wilberg, hennes advokat, skriver til kjæremålsutvalget 21.03.1946: «Til nærmere begrunnelse av anken over straffutmålingen tillater jeg meg å anføre. Domfelte er malerinne og skriver bøker. Hun er en kunstner av den type som lever nokså meget i tankens og drømmenes verden, mer enn i det virkelige liv. Hun har vært sterkt påvirket av fetteren, Quisling, som helt siden han kom tilbake fra Russland har øvet en dominerende innflytelse på henne. På samme vis har hun vært under innflytelse av mannen, den daværende riksadvokat Jørgen Nordvik, som i alle år har tilhørt N.S.» Videre poengterer han at dette gjør at hun burde få betinget eller nedsatt straff. For en leser av i dag kan det virke som at advokaten her både spiller på fordommer knyttet til kunstnere, men også til kvinner. Uansett ble ingen av disse argumentene hørt av retten, og dommen på to og et halvt år ble stående.

Eli lever lenge etter krigen, men bytter navn, og i dødsannonsen i *Aftenposten* i 1982 er det Eli Sophie Hellesen, «elskede hustru, elskede mor, svigermor og 'bestemommen'» vi leser om.

CALLY MONRAD (1879–1950)

Født: 03.07.1879, Gran, Hadeland

Litterær produksjon før 1940: 7 diktsamlinger og 1 roman

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: Ja, frå oktober 1940

Dom: 1 år, Oslo byrett, 29.01.1947

Ragnhild Caroline Monrad (1879–1950) var kjent som Cally tidlig i livet, lenge før hun ble internasjonalt kjent som operasangerinne og nasjonalt kjent som forfatter. Hun var født i Gran i Hadeland, med en pastor som far, og som andre familier med fedre i kirken ble det flytting i barneårene: først til Sande i Møre, og da hun var fem år til Vang i Valdres. Hennes besteforeldre var av enda høyere rang: på farssiden filosofiprofessor Marcus Jacob Monrad (1816–1897), og på morssiden offiser, ingeniør og embedsmann, Norges første vegdirektør Christian Wilhelm Bergh (1814–1873). Foreldrene hadde altså også vokst opp i møblerte hjem og kunne spille både cello, fiolin og piano. De spilte til stadighet hjemme, og det antas at hun lærte både tysk og fransk av sin mor (Stenseth, 1900, s. 19). Cally Monrads ene roman, *Petju*, fra 1922 er regnet som en fantasifull omskriving av egen oppvekst, med hovedpersonen Ragnhild som en lett fordekt versjon av seg selv, men også «Norges første okkulte roman» (Stenseth, 1990, s. 134). «Besstefar», altså Monrad, har et eget kapittel her. Carl Joachim Hambro (1885–1964) fant i sin anmeldelse at den hadde «karakter av familiedagbok uten interesse for andre enn nærmeste slektninger og venner» (Stenseth, 1990, s. 183). Den fikk også hard medfart av Kristian Elster i *Aftenposten*, samt anmelderne i *Tidens Tegn* og *Stockholms Dagblad*. Bokas førsteopplag på 3000 ble like fullt revet bort på en uke, og andreopplag på 5000 ble raskt trykket, noe som medførte svært høye salgstall. Stenseth (1990, s. 185) finner at den negative resepsjonen likevel gjorde at boka ikke ble aktuell for oversettelse til tysk, og at Monrad selv anså den

som et nederlag. Stenseth (1990, s. 185) trer også aktivt inn i en vurderende rolle og påpeker at romanen er «for fragmentarisk og springende, for privat og pludrende til å ha virkelig verdi». Utover denne romanen skrev hun utelukkende dikt.

Monrad debuterer som sanger før hun gir ut bøker. Hennes debut som konsertsanger var i 1899 i Kristiania, som Oslo het på den tida. Hun hadde da studert i tre år hos operasangeren og musikkpedagogen Wilhelm Kloed, etter fullført middelskole. Siden flyttet hun til Tyskland, og ble som LS-saken fastslår «Meget bosatt utenfor landet.»¹⁷⁸ I 1903 debuterte hun som dramatisk sanger; hun var Grete i Humperdincks opera Hans og Grete. Dette var samme år som hun var ferdig med sine studier i Dresden. Hun er oppført med «operastudier bl.a. i Dresden» i *Hvem, hva, hvor*¹⁷⁹, og studerte hos Aglaja Oregni samt med scenisk utdannelse hos Clementine von Schuch-Proska (Vanberg, 2024). Hun arbeidet etter det ved Hofoper i Berlin i 1909–1911. Vanberg (2024) lister opp hennes viktige roller: «tittelrollen i Carmen, Euridice i Glucks Orfeo, Mimi i Puccinis La Bohême, tittelrollene i Puccinis Tosca og Madame Butterfly, og i operettene Geisha og Jomfru Hook van Holland.» Cally Monrads første bok er en diktsamling utgitt på Aschehoug i 1913 med tittelen *Digte*, og det går seks år før hennes neste, *Nye digte*. Etter *Petju* mottar hun i april 1922 Kongens fortjenestemedalje i gull. På 20-tallet bor hun i Berlin, og hadde selskapielig omgang med viktige historiske personer som bl.a. Walther Rathenau, en jødisk industrimann og tysk utenriksminister som var en av de første som ble drept på åpen gate i en serie politiske mord begått av nasjonalister. Cally Monrads bestevenninne i Berlin var nemlig Edith Andreae, søsteren til Walther Rathenau. Andreaes hjem var viktig for Monrad, og de delte også en filosofisk interesse. Lederen for det teosofiske selskap, Annie Besant, var på besøk, og Edith var medlem. Krishnamurti var også en del av denne retningen, og besøkte visstnok Andreae ofte også. Et annet historisk sammentreff er at Monrad var i München i 1923 under «ølstuekuppet».

Cally Monrad forfulgte sin åndelige interesse og fulgte med på Rudolf Steiner, som hadde brutt ut av det teosofiske selskap for å danne de antroposofiske. Monrad hadde møtt Quisling i Antroposofisk selskap i Oslo på begyn-

178 LS-sak, dok. 4.

179 1933.

nelsen av 30-tallet og hatt religiøse og filosofiske samtaler med ham, som det er grunn til å tro dannet grunnlag for hennes tiltro til hans lederskap. I *Norsk krigsleksikon* (1995, s. 276) oppgis det at de delte «spiritualistiske interesser», og angivelig var hun en del av «hemmelige seanser» som Quisling fikk i stand under krigen. På 30-tallet var Monrad også en del av sufibevegelsen i Oslo, uten at man vet noe om hvorvidt hun egentlig sluttet opp om disse religiøse bevegelsene. Teosofien og sufismen har til felles en interesse for nyplatonisme og indisk filosofi (Stenseth, 1990, s. 134). Fra før hadde Monrad ikke bare studert og jobbet i Tyskland; hennes ektemann var tysk, og hun hadde sterk kobling til tysk kultur og åndsliv.

På 20- og 30-tallet gir hun ut fire diktbøker i tillegg til romanen: *Før dag* (1920), *Con amore. Fragmentariska rimbrev* (1924, sammen med Nils-Magnus Folcke), *I dur og moll* (1929) og *Drømmeboken* (1932). Hun ble medlem av DnF i 1934, etter at hun hadde gitt ut syv bøker. Andersen (2009) skriver at hun fikk gjennomgående god mottagelse i pressen for nesten samtlige utgivelser, med ett interessant unntak: C. J. Hambros anmeldelse i *Morgenbladet* av diktsamlingen *Drømmeboken* (1932). Denne anmeldelsen fremhever også Stenseth (1990). Hambro finner at «det er som om hendes vilje eller evne til stadighet og arbeide ikke gjør det mulig for hende nogensinde at levere et arbeide som er hendes poetiske gave fuldt værdig.»¹⁸⁰ Diktsamlingen preges av uklar stemning og tankeforvirring, skal vi tro Hambro. Dette står i sterk kontrast til Barbra Rings anmeldelse i *Nationen*, kanskje ikke overraskende.

I 1937 utgir Cally Monrad *Tolv timer i sang*, en kort lærebok i sang. På 30-tallet er hun en del av oppsetninger på Nationaltheatret og Det Norske Teatret, samt mindre steder som Casino teater og Balkongen, i stykker som Jeanne d'Arc, Geisha, Dybbuk og Cabaret Intime. I 1935 har hun regi for første gang, på *Trollskot* på Det Norske Teatret, et «jonsokspel» som hun hadde skrevet og selv spilte i. Like før okkupasjonen, i 1939, mottar hun kunstnerlønn i Norge. Denne kunstnerlønnen blir hun fratatt i 1945.

Under okkupasjonen var hun først forstanderinne ved den NS-opprettede teaterskolen og deretter teatersjef ved Det Norske Teatret i 1942–1945, mens Åsmund Sveen var leder for Teaterdirektoratet. Som teatersjef hadde hun også regi på fire oppsetninger: *Nyårs-sjå* i 1942, *Den gamle presten* i 1943 (dra-

¹⁸⁰ *Morgenbladet*, mandag 14.11.1932, s. 6.

matisering av Sven Lange av en roman av Jakob Knudsen), Karl III og Anna Austerrike (lystspill av Manfried Rössner) i 1944, og samme år Domhuset, et skuespill av Olav Sletto. Hun meldte seg inn i NS i oktober 1940. Før teatersjef-vervet utga hun en diktsamling på Stenersens forlag, *Gjenklang* i 1941. Før utgivelsen av *Gjenklang* skriver hun et personlig brev til Quisling som ligger i LS-saken (der er det også flere personlige brev fra henne til Quisling):

Til føreren, Hr. statsråd Vidkun Quisling,

Ennu dypt beveget over Deres tale nyttårsaftnen – særlig sterkt grep meg et bestemt tonefall bl.a. i ordet «landsmenn» – sender jeg dem i dag omstående dikt. Det trykkes antakelig snart opp etsteds i dagspressen, men jeg vilde gjerne personlig sende det som en nyttårshilsen til den mann som efter mitt skjønn i sannhet – mer enn noen annen i vår tid – har bevist at han elsker ikke alene hvert dalstrøk, hver fjord, hver fjellstue her nord – men også dem som bor i det landet. I beundring og hengivenhet, Cally Monrad.

Diktet det gjelder er «Du som sier du elsker vårt land», som trykkes i dagspressen senere i januar 1941.

Cally Monrad besvarer «Hvorfor jeg er medlem av NS»-enquêten i form av et dikt, hvor de siste tre strofene lyder:

Jeg fulgte føreren. Jeg så hans tro.
Det gav meg mot og styrke til å bære
mitt kors – og solkorsmerket på mitt bryst.

Skje hva der vil. Jeg går den veg han går.
Hvorfor? Fordi jeg tror på Norges Fører
Fordi han dagklart så, hvor landet lå.

Og det skal synges høyt om hundre år.
så hele Norge – hvis det lever – hører,
at han så vegen, den vi måtte gå

Som de fleste enquête-besvarelsene ble dette trykket i flere aviser, blant annet i *Fritt Folk* 11.12.1943; dette er eksemplaret som ligger ved LS-saken. Cally Monrads besvarelse er av de mer uklare og handler primært om Norge og Quisling; politiske spørsmål er i liten grad til stede.

Det er tre tiltalepunkter i saken mot Cally Monrad: (1) at hun var NS-medlem fra oktober 1940 og medlem av NS Kamporganisasjon fra 1942, (2) at hun i 1943 ga 300 kr til Frontkjemperkontoret og 200 kr til NSH, og (3) at hun har «Latt offentliggjøre i pressen og har opplest i kringkastingen og på andre tilstelninger en rekke dikt og oppsett, av propagandistisk natur, deriblant 'Du som sier du elsker vårt land', 'Hyrdebrev' og 'Hvorfor jeg er medlem av NS.'». Det er altså ingenting i tiltalebeslutningen om hennes stillinger ved Den norske teaterskole eller Det Norske Teatret.

I landssviksaken ble det påpekt, igjen ifølge *Norsk krigsleksikon*, at «NS-medlemskapet hennes hadde vært passivt, men at hun som kjent kulturpersonlighet fra før krigen og med sin spesielle evne til å opptre hadde vært ekstra verdifull for NS.»¹⁸¹ Dette sikter både til hennes status som forfatter og som sanger. Hun forsøkte å bortforklare sitt NS-medlemskap langs de samme linjer som så mange andre: Det hadde fremstått som en nasjonal plikt ettersom Quisling ledet det legitime styret i Norge, og Norge ville blitt et tysk protektorat hvis ikke. Samtidig beskriver hun dette som feiltakelser, til forskjell fra mange andre som var opptatt av å forsvare valgene. Hun erkjente seg like fullt ikke straffskyldig. Aktor la ned påstand om halvannet års fengsel, mens forsvareren la ned påstand om at hun skulle behandles mildest mulig. Retten fant at hun hadde forholdt seg som beskrevet i tiltalebeslutningen, og presiserer at hun både har lest egne og Bjørnsons dikt i kringkastingen, samt latt publisere de tre ovennevnte dikt. Retten korrigerer dermed at formuleringen «en rekke dikt og oppsett» kan få omfanget til å virke større enn det var. Retten påpeker at Monrad ikke var kvalifisert til stillingen som teatersjef for Det Norske Teatret, men også at hun ikke har opptrådt politisk. Interessant her er at retten vurderte konkrete dikt, bl.a. «Du som sier», som de skriver er «et klart angrep på motstandsbevegelsen og inneholder derfor bistand til fienden», og om «hyrdebrev» og «Hvorfor jeg er medlem av NS» at de er «propaganda for Quislings bevegelse og for hans person som fører og disse to siste dikt er

181 Ifølge artiklene om henne i *Norsk Krigsleksikon*.

derfor også propagandastoff for fienden». Retten finner også at Monrad har forstått dette. Som formildende finner de at hun har vært forholdsvis passivt medlem, at hun er i «fremskreden alder med svekket helse» og tidligere ikke straffet, men som skjerpene finner de at hun har brukt sin posisjon og status til fordel for nazistene: «Ved utmåling av straffen er det hennes svikt i den nasjonale kulturfront som særlig får betydning». Hun ble dømt til ett års fengsel 29.januar 1947, men det tok tid før soningen ble startet, og hun ble benådet før den var fullbyrdet 19.11.1948 ved kongelig resolusjon.¹⁸² Kort tid etter soningen døde hun, i 1950.

Oppsummering

Landssvikoppjøret generelt var, som nevnt, en prosess som forsøkte å unngå selvtekt så langt det lot seg gjøre. Flere land lyktes ikke med dette i rettsprosessene, slik som Frankrike, hvor oppjøret var begrenset og en del «tok saken i egne hender». I Norge har dette også en kjønnsmessig slagside som er verdt å nevne her: Det var overfor kvinner «man tok saken i egne hender». Man klarte ikke å forhindre selvtekten mot de såkalte «tyskerjentene». Dette var selvsagt fordi de ikke hadde gjort noe juridisk galt; de kunne enkelt og greit ikke omfattes av rettsapparatets oppgjør. Det er en del av det større bildet rundt landssvikoppjørets kjønnsaspekter. I statistikken utgitt i etterkant kan vi lese: «Av alle straffbare var det 17 179 eller en tredjepart kvinner. Men mange kvinner var bare skyldige i medlemskap, nemlig 12 572 av 26 520, eller 47.3 pct.» (Statistisk sentralbyrå, 1954). Basert på dette skulle man kanskje forvente at det var flere kvinnelige forfattere også, selv om det var en svært mannsdominert gruppe. En kvinnelig forfatter som Karo Espeseth, kjent fra kapittel 2, flyttet fra Norge til Tyskland på 30-tallet og ble der til 1963, da hun flyttet tilbake til Norge; det ville vært interessant å vite mer om henne (Halvorsen, 2026a). Hun er på en måte motsatsen til Sigrid Undset, som flykter fra Norge og drar på foredragturné mot nazismen i USA. Espeseth

182 LS-sak, dok. 32.

ga ut en memoarbok etter krigen, *Livet gikk videre* (1983), men her får vi hennes versjon, og den reiser fortsatt mange spørsmål. Som nevnt oppgir Ringdal (1933) at hun var NS-medlem, og det vil si at hun ville blitt etterforsket om hun var i Norge på den tiden.

I motsetning til en del av de mannlige forfatterne er de kvinnelige vi har tatt for oss her, alle i sentrum av det nasjonalsosialistiske Norge. De kjente Quisling, og de hadde omgang med flere av de viktige aktørene; for Cally Monrads del gjaldt dette også viktige aktører i kjernen av Nazi-Tyskland. Deres skrivearbeid og forfatterstatus kom i spill på ganske samme måte som for andre forfattere: Skulle de opptre i Nazi-sammenhenger? Skulle de takke ja til Nazi-posisjoner? Deres beslutninger var veldig tydelig ja. De var overbeviste nasjonalsosialister. De behandles tydelig som forfattere i sakene, utenom Quisling Nordvik, hvor forfatterrollen nok nedvurderes på grunn av at hun skreiv barnelitteratur. Enkelte av arbeidene deres figurerer dessuten tydelig som en del av dommene. Diktene og uttalelsene det er snakk om her, er ikke subtile eller vanskelige å tolke. Man trengte ikke egne etterforskere eller uttalelser fra eksperter for å ta for seg litteraturen (selv om det også forekom), siden tekstene de dømmes for er klar støtte til Quisling og nazismen, omtrent i parole-form. De var også fra utpregede elitebakgrunner og skilte seg slik sett markant fra de øvrige 36 i utvalget her. En siste ting som utpreger dem, og som henger sammen med deres sosiale bakgrunn, er deres særdeles høye utdanningsnivå. Utover enkelte kjønnede vurderinger ligner sakene deres i stor grad på andre sammenlignbare saker, bortsett fra selve dommene. Gjennomsnittet på disse kvinnenes dommer er lavere enn det generelle, så det er ikke utenkelig at de har blitt vurdert på en annen måte, men det er lite konkret hold for dette. Gitt det lave antallet eksempler er det vanskelig å trekke noe ut av det.

Den franske forskeren Karine Le Bail (2025) har undersøkt scenekunstnerne i det franske landssvikoppgjøret, «l'épuration», og finner at kvinner dømmes strengt, like strengt som menn. Den kjønnsmessige forskjellen hun primært finner, er at mennene får mer individuelle dommer, der hvor kvinnene dømmes omtrent *en bloc*. Det skiller seg tydelig fra eksemplene vi har her, hvor alle tre får like individuelle dommer som mennene, om enn kanskje lavere. Slik minner det norske tilfellet mer om det ungarske. Barna og Petö (2015) påpeker imidlertid at de statistiske oversiktene kun gir en del av bildet, og at man må dykke kvalitativt i enkeltsaker for å få et mer helhetlig perspektiv. Det har Petö (2009) gjort, og hun finner at det generelt er skrevet

lite om kvinner som gikk i fascistisk ærend, delvis fordi forskninga har hatt en tendens til å fokusere på progressive kvinnelige aktører. Et annet poeng er at kvinnene sjelden fikk prominente stillinger i partiene, og dermed er underrepresentert. Det er et «nisjemarked» for forskning på kvinner som var nære viktige menn, slik som Marie Hamsun var, men «vanlige» kvinner er ikke forsket noe særlig på, hevder Petö. Med referanse til Jeffrey Herf kaller hun kvinner som gikk inn i det ungarske fascistiske partiet Pilkorset for «reaksjonære moderne». Hun peker på et viktig poeng når det kommer til kjønn og makt: «Women's power can be born in a situation where there is allegedly no women's power because that lack of power is giving power. That explains why so many women joined parties that celebrated dominant forms of masculine power». Som eksempel viser hun til alle kvinnene som gikk inn i Ku Klux Klan. Kvinner kunne med andre ord dra fordeler av å bruke sin underordnede posisjon til å bli politiske aktører. Hun avslutter med at det både er et akademisk og politisk imperativ å undersøke disse aktørene. Gjennomgangen av kvinnelige forfattere i denne boka gjør at dette også må sies å gjelde kvinner generelt i det norske landssvikoppgjøret. Forhåpentligvis vil dette bli tatt opp i videre forskning. En mulighet er selvfølgelig at det er gode grunner til at det ikke er flere kvinner, men hvilke hadde vært bra å få frem. På den annen side er det også mulig at etterkrigsoppgjørene var kjønna på en slik måte at kvinner fikk lavere straffer eller ikke ble etterforsket, slik som det finnes flere internasjonale eksempler på etter andre verdenskrig (Trisko Darden, 2026). Et annet kjønna aspekt er det faktum at det finnes tilfeller der kvinner ikke har egen sak, men inngår i ektemannens.

Det store spørsmålet knyttet til kvinnelige forfattere under okkupasjonen, som dessverre må forbli stående ubesvart her, er hvorfor det ikke er flere. I Den norske Forfatterforenings mye omdiskuterte Æresrett etter krigen var det ingen kvinner som fikk saker behandlet. Det er et spørsmål som sikkert kunne blitt stilt til mannlige forfattere også. Landssvikoppgjøret var, til tross for omfattende, ikke komplett, men når det kommer til kvinnelige forfattere har denne gjennomgangen vist til en del kandidater, der begrunnelsen for hvorfor de ikke har landssviksak har vært påtakelig.

Kapittel 15

De strengeste straffene

*Kristen Gundelach, Finn Halvorsen
og Herman Harris Aall*

De strengeste straffene er fra 8 til 15 år. Det er flere i utvalget som fikk 8 år, men grunnen til at Kristen Gundelach er flyttet hit er at han ikke lente seg mot en profesjon eller lignende; han levde av å skrive som forfatter hele sitt voksne liv. Finn Halvorsen var også forfatter fra han etablerte seg på 20-tallet og ut livet, skjønt han fikk store utfordringer etter krigen med å få sine arbeider publisert. Betegnende er dette de to hvis sakprosautgivelser om den kulturelle tilstanden under okkupasjonen, *Vaktskifte i kulturlivet* og *I kampens hete*, har fått stor innflytelse på ettertidens rekapitulering av hva nasjonalsosialistisk kulturpolitikk var i norsk tapning. Herman Harris Aall kan på en måte sies å være en kuriositet i denne sammenhengen, ettersom han som historisk aktør så ofte er betinget av sin juridiske utdannelse og sitt virke, men han var forfatter og en aktør som hadde en viss kredibilitet på grunn av det litterære. Det var som nevnt Aall som forberedte Hamsun på møtet med Hitler (og fulgte ham dit), men han var også delaktig i organiseringa av møtet mellom Hitler og Quisling i 1939. Han skreiv skjønnlitterært både tidlig i karrieren og på tampen; samtidig er det ikke slik han huskes, og det finnes få beskrivelser av hva slags litteratur han skreiv.

Det mest åpenbare spørsmålet man kan stille til disse strenge straffene, er kanskje hvorfor akkurat disse tre personene fikk så strenge straffer. Det kan forklares ganske tydelig med at de innehadde sentrale kulturpolitiske verv under okkupasjonen, i tillegg til NS-medlemskap og andre aktiviteter. Finn Halvorsen var direktør for Teaterdirektoratet under okkupasjonen og en del av Kulturtinget. Kristen Gundelach var medlem av både det konsultative kunstnerråd (1940–september 1942) og Kulturtinget fra 25.09.1942. Herman Harris Aall var «juridisk utreder for tyske og norske myndigheter under okkupasjonen». I tillegg har de til felles at propaganda var et viktig tilfalepunkt. Alle tre deltok aktivt i pressen som kulturpolitiske representanter for den nye tid, både i idealistisk form og i byråkratisk form. De fremmet både NS og nazismen generelt.

KRISTEN GUNDELACH (1891–1974)¹⁸³

Født: 20.09.1891, Kristiansund, Møre og Romsdal

Litterær produksjon før 1940: Ti diktsamlinger, to novellesamlinger og en roman

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: ja, fra 12.04.1940

Dom: 8 års fengsel, Eidsivating lagmannsrett, 18.12.1945 + Høyesterett, 06.12.1946

Kristen Christen Larsen Gundelach ble født 20.09.1891 i Kristiansund av lærerforeldre, og hans besteforeldre kom fra enklere kår. På farssiden stammet familien fra Mecklenburg i Tyskland, og på morssiden fra Bærum. Han tok artium ved Aars og Voss skole i Kristiania i 1909 og påbegynte litteraturstudier etter det, men fullførte aldri en eneste eksamen. Som med andre virker han til å ha blitt så slukt av skribentvirksomhet ved siden av studietiden at det ble hans fulltidsgeskjeft. Han virket også som dikter og oversetter fra tidlig av.

183 Som Kristian Aurebekk Andersen (2009, s. 58) har påpekt, oppgis det ulike dødsdatoer: *Norsk Biografisk leksikon* angir at dødsåret er 1971, men *Store Norske Leksikon*, *Norsk Krigsleksikon*, samt referanser til ham i avisen *Folk og land* angir at dødsåret er 1974.

Han debuterte som 25-åring med diktsamlingen *Liv og lek* (1916) på forlaget Helge Erichsen. Samme år oversatte han Prosper Mérimées *Carmen* fra fransk. To år senere hadde han en ny diktsamling ute, *Det nye foraar* (1918), og også dette året hadde han en bok med gjendiktninger klar: *Franske vers*, et utvalg dikt fra franske poeter, deriblant Baudelaire, Corneille, Hugo. Samme år ble han medlem i DnF, etter forholdsvis få utgivelser, og utga en novellesamling i 1919 før han etablerte seg som lyriker og oversetter. Etter dette bega han seg ut på to stipendreiser som oppgis som viktige for hans senere holdninger, litterære så vel som ideologiske: I 1921 var han i Paris og Firenze, og to år senere hadde han et lengre opphold i Bayern.

I løpet av 20- og 30-tallet teller hans utgivelser 18, hvorav 7 er oversettelser fra både fransk og italiensk. To av utgivelsene er «rim» som en del av Jan Lundes *Eventyr i bilder* (nr. 1 i 1922 og nr. 2 i 1923) på Bladkompaniet. Syv av dem er egne diktsamlinger, og i tillegg er det et par novellesamlinger samt en roman under pseudonym fra 1929, *Hemmelige makter. Fortelling fra den hvite slavehandels farlige verden*. I *Store norske leksikon* er det oppgitt hele 9 pseudonymer som han brukte: «bl.a. Chr. Borg, Jan Borg, Christian Stjärnfeldt, Paolo Puccini, Philippe Platin, Kolbein Rune, Kristen Larsen, Finn W. Holme og Per Haugsvoll» (Rottem, 2024). Dette viser hans to bein å stå på: det ene som populærforfatter som skriver trivial- og spenningslitteratur, og på den andre siden som oversetter av storheter som Petrarca og egne seriøse poesiutgivelser som skal ha gitt ham «høy status i det litterære miljø» (Ringdal, 1995, s. 148). Denne virksomheten forteller også om en praksis som var utbredt blant forfattere på denne tiden.

Gundelach meldte seg inn i NS bare tre dager etter nazistene marsjerte opp Karl Johan¹⁸⁴, og har med rette blitt fremskrevet som en opportunist som benyttet de nye forholdene til egen tjeneste. Han hadde en produktiv periode under okkupasjonen og oversatte blant annet Goethes *Faust*, som skulle bli satt opp på teaterscenen, men som ble forhindret av Skuespillerforbundet ettersom de vurderte at det kunne oppfattes som propaganda. Under okkupasjonen skreiv Gundelach i *Fritt folk* som bokanmelder, i populære magasiner (bl.a. *Detektiv-Magasinet*), *Hugin og munin*, *N S månedshefte* og oversatte dikt i *Norsk-tysk tidsskrift*. Han var, ved siden av Finn Halvorsen, den fremste

184 I *Store norske leksikon* oppgis det feilaktig at han gjør det i løpet av høsten.

eksponenten for profesjonelle kritikere som gikk inn i partifolden (Thon, 2016, s. 244). Et eksempel på hans kritikk under krigen kan være hans rosende anmeldelse av debutanten André Bjerke: «Det toner en ny tid i André Bjerkes eolsharpe, men den er også følsom for vindpust fra den gamle. Den er i det hele tatt følsom, syngende og mottagelig.»¹⁸⁵ Kan hende det ligner litt på annen litteratur, men det er ingen svakhet, ifølge Gundelach; påvirkning gir fullt mening, særlig hos unge kunstnere.

Tidlig i løpet av okkupasjonen holdt han fem radiotaler som ble utgitt i bokform: *Vaktskifte i kunstlivet*. Han omtales som en av de mest aktive kulturpolitikere i NS' rekke, og boka legger grunnlag for NS' syn på litteratur (Andersen, 2009, s. 58). Han må kunne sies å ha et kunstsyn som var opptatt av autonomi: «Kunsten skal være sig selv», og videre er han opptatt av at kunstverker skal være resultat av en kunstners urdrift, en urdrift han samtidig ser på som universell; «[k]unstens urdrift er almenmenneskelig». Følgelig må hans kunstsyn sies å være åpent og demokratisk, i en viss forstand. I praksis derimot var hans kunstsyn ganske elitistisk og funksjonelt, i tillegg til at han gikk aktivt inn for kunst som i stor grad oppga autonomi til fordel for innflytelse. Gundelach er ellers særlig opptatt av at kommersielle bånd mellom presse og forlag skaper grobunn for dårlig litteratur, og at verdige forfattere (underforstått slike som ham selv) ikke får den plassen de fortjener. Ergo støtter Gundelach nasjonalsosialistisk kontroll over bransjen.

Under okkupasjonen oversetter Gundelach en samling med italienske sonetter som får tittelen *Fra Dante til d'Annunzio* (1943), og en del dikt fra tysk til samlingen *Tyske diktere. Lyrikk og prosa fra vår egen tid* (1941, som redigeres av Finn Halvorsen). Begge er utgivelser på Stenersen, og det er ikke et tilfeldig utvalg av dikt som er valgt. Han har også to egne utgivelser: *Strålen gjennom støvet* (1940) og *I mellemtiden* (1941). Andersen (2009) har analysert disse to, og i den første finner han en tematisering av en kommende tid og en førerkultus gjennom et førermotiv, uten at det knyttes til konkrete historiske størrelser; så kaller Andersen det «samtdsrefererende». *I mellemtiden* er en snodig utgivelse; den består av

185 Kristen Gundelach, «En debutant med muligheter», *Fritt Folk*, 28.11.1940.

noen egne dikt, en del oversatte utdrag fra Dantes Guddommelige komedie, dikt som det er uklart om er oversettelser av eller inspirert av Torquato Tasso, Théophile Gautier mfl., sonetter (både forfatterens og Petrarcas), et radiodikt for to stemmer og en hel del prosatekster.

Andersen (2009), s. 62

Den er med andre ord mer kompleks å analysere, men også her finnes en tematisering av en kommende tid. I *Nasjonalsosialister i norsk diktning* skriver Sveen (1943), om enn Conrad var den «interessanteste», at Gundelach: «Mer enn egentlig poetisk mottakelighet krever han derfor litterær dannelse av sine lesere, og den skolerte vil oppnå en fin nytelse ved å følge den klare idéutviklingen og den elegante teknikken i hans store poemer.»

Ved Nasjonal Samlings partijubileum i 1943, som i praksis var en førerdyrkelse av Vidkun Quisling, holdt Gundelach en historisk-politisk prolog til skuespillet *Det lykkelige valg* på Nationaltheatret, hvor han fokuserte på forenen: «Da lød en vårdag Vidkun Quislings ord/ ... /og alt de lenge drømte, vage, fjerne/fortettet seg til noe fast, en kjerne!» (Dahl, 1992, s. 423). Han mottok også diktergasje i årene 1942–45.

Tiltalebeslutningen mot Gundelach hadde seks punkt: (1) NS-medlemskap fra 12.04.1940, (2) medlem av det konsultative kunstnerråd fra 1940 til september 1942, (3) medlem av Kulturtinget fra 25.09.1942, (4) artikler og bidrag til «nasistiske aviser og tidsskrift», som *Fritt folk*, *Norsk arbeidsliv*, *Hugin*, *Munin*, *NS månedshefte* og *Norsk-Tysk tidsskrift* (fem artikler nevnes konkret), og (5) forherliget krigsinnsats for fienden i et innlegg i *Fritt Folk*.

Rettsaken mot Gundelach er en av de tidligste i materialet her, og Eidsivating lagmannsrett behandlet den allerede 18.12.1945. Retten besto av en formann, to dommere samt fire domsmenn, hhv. kontorsjef, prokurist, kjøpmann og frisør; en sammensetning av kun menn. Gundelach erklærer seg ikke skyldig. I rettsaken var det kun ett vitne, nemlig forfatteren Fredrik Parelius, som da var 66 år, men hva han avga som forklaring, vet vi ikke. Retten finner at tiltalte har forholdt seg som i tiltalen. De understreker særlig at han har skrevet artiklene etter eget initiativ, og at de er «sterkt aggressive [sic] og samtidig stilistisk meget godt formet og at den slags artikler fra tiltalte som hadde et relativt ansett navn som forfatter var særlig egnet til å vill-lede den alminnelige befolkning. Etter rettens mening har i det hele tatt den propagandavirksomhet som er drevet i pressen hatt en stor betydning for tilslut-

ningen til N.S. De som har stilet seg til rådighet for denne virksomhet har derfor et meget stort ansvar.» Videre påpekes en rekke konkrete artikler, og særlig at han har gitt motsatt fortegn til en del størrelser, slik som å ha kalt de som ikke gikk inn for NS «landsforrædere» og å ha kalt regjeringen i London «røverbanden i London». Retten hevder videre at Gundelach har benyttet seg av sin stilling for å motta kunstnergasje, og at han ellers aldri ville blitt vurdert som kvalifisert til det. At Gundelach skal ha vært uenig i målpolitikken til NS og protestert mot overdreven sagatid-dyrking, finner ikke retten å kunne veie formildende; ei heller at han angivelig ikke skal kunne ha hatt forstand på politikk. Han får en dom på åtte års tvangsarbeid.

Gundelach anket til Høyesterett, og saken kom opp dit 06.08.1946. I anken oppgis det som feil i saksbehandlingen at Gundelach ikke var kvalifisert til å motta kunstnergasje, men denne anken finner Dommer Bonnevie «åpenbart grunnløs». Dernest ankes det at Kulturtinget-medlemskapet var overtredelse av paragraf 98, men her vises det til at slik ble også komponisten David Monrad Johansen dømt, og dermed er riktig praksis. Til slutt ankes lengden på straffen, som Bonnevie heller ikke finner å kunne ta hensyn til. Som Bonnevie voterer to andre dommere også, men Dommer Gaarder og Andenæs finner at straffen er for strengt utmålt: «Selv om han hadde et temmelig kjent navn som dikter og oversetter, kan jeg etter arten av denne publisistvirksomhet ikke finne at den var egnet til å skape noen tillit blant allmenheten til hans politiske omdømme.»¹⁸⁶ De foreslår seks års tvangsarbeid som straff i stedet, men ettersom de er i mindretall fikk det ingen konsekvens. Interessant her er like fullt å merke seg at vurderingen av propaganda og det vi kan kalle overtalelsesevne, enten i form av å bruke stilling eller i form av å formulere ord, tanker og idéer, er gjenstand for uenigheter og ulike vurderinger helt opp til Høyesterett.

Angående kvaliteten på diktningen konkluderer Andersen (2009, s. 100) slik: «diktene. Noen er interessante og gode – bl.a. mange av Kristen Gundelachs dikt. Hans befatning med nazismen og engasjement for NS er nok hovedgrunnen til Gundelachs status som kasteløs i litteraturhistorien. I tillegg til det skrev han lite moderne diktformer og i en foreldet språkdrakt. Det er særlig det foreldede språket hans som har talt mot å bruke hans oversettelser

186 LS-sak, dok. 31, «Utskrift av Norges Høyesteretts kjennelse av 6/8–46».

der andre har vært tilgjengelig. Til tross for et overveldende antall sonetter blir han ikke nevnt under norske sonetteskrivere i *Litteraturvitenskapelig leksikon*, noe han nok burde vært. De andre forfatterne skiller seg ikke ut som spesielt lesverdige.»

Gundelach benådes 03.08.1949 og sonet dermed en langt kortere dom enn han opprinnelig var idømt, under halvparten. I motsetning til mange av de andre forfatterne som blir dømt i Landssvikoppgjøret, er Gundelach raskt tilbake med litteratur, om enn forlagene ikke er like mottakelige som før. Han oversetter og bruker pseudonym, som det var høyere aksept for, og publiserer til slutt *Den rå fred: sonetter i harnisk* i 1951 på eget forlag. Som Andersen skriver (2009, s. 58): «formidler mange av de følelsene de tidligere NS-folkene hadde i tiden etter krigen». Denne boken ble angivelig brukslyrikk for miljøet rundt avisen *8. mai*, som i 1952 ble omdøpt til *Folk og land*, og for tidligere NS-medlemmer etter krigen, men den fikk også en seriøs resepsjon blant litteraturinteresserte. På de siste sidene av *Den rå fred* har Gundelach samlet kritikeromtaler av sine verk, blant annet av Karl Marthinussen, Gunnar Larsen, Paul Gjesdahl og Herman Wildenvey. Helt til sist står det oppført som om det var en kritikeruttalelse av «Erik Solem», med andre ord formannen i lagmannsretten som dømte Gundelach: «om 5 artikler: 8 års tvangsarbeide». Dette er en harselas over landssvikdommen, som man kanskje burde la være å ta alvorlig. Like fullt både feilrepresenterer den hva Gundelach ble dømt på bakgrunn av og overspiller Solems rolle, på bekostning av en enstemmig rett med syv personer som ble støttet av Høyesterett, og antakelig ville fått samme støtte av mange andre også. Samtidig forteller den mye om Gundelachs iver. Av oversettelser fra etterkrigstida finner vi blant annet *Sang II, IV og VI* fra *Aeneiden* (1967) av Vergil. Gundelach ble anerkjent også etter andre verdenskrig, blant annet av Asbjørn Aarnes. I 1974 døde Gundelach, og i avisene kunne man i nekrologene¹⁸⁷ lese om hans litterære bedrifter, hvor særlig *Faust*-oversettelsen får oppmerksomhet. Hans NS-medlemskap eller okkupasjonstida ble ikke nevnt i det hele tatt.

187 *Dagbladet*, *Nationen* og *Aftenposten* er de største som har nekrolog om ham etter døden, mens *Folk og land* har den lengste.

FINN HALVORSEN (1893–1960)

Født: 09.11.1893, Talvik, Finnmark

Litterær produksjon før 1940: Åtte romaner og fem skuespill

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: ja, fra 05.10.1940

Dom: 12 års fengsel, Eidsivating lagmannsrett, 14.11.1946

Finn Halvorsen var enda en av prestesønnene i forfatterstanden, født i Finnmark, men familien flyttet rundt. Han bodde i Alta og Luster før familien flyttet til Ålesund, hvor Finn Halvorsen tok artium. Etter dette flyttet han til Oslo for å studere teologi. Han begynte på Universitetet i Oslo, men avla ingen eksamen. Parallelt med studiene jobbet han i aviser, og det var journalistikken som tok hans oppmerksomhet. «I dag er hans ettermæle utelukkende knyttet til hans aktive innsats i NS-myndighetens kulturpolitikk», skriver Tom Lotherington (2024b) i *Norsk biografisk leksikon*, ettersom Finn Halvorsen var både direktør for Statens teaterdirektorat samt medlem i Kulturtinget under okkupasjonen. Før det hadde han over to tiår som aktiv forfatter. Han ga ut ni romaner, åtte skuespill, to novellesamlinger samt en erindringsbok, en monografi om skuespilleren Ingolf Schanche og en «legendeaktig» fortelling. På 30-tallet var han den mest spilte dramatikeren etter Nordahl Grieg og Helge Krog.

Han debuterte som nittenåring i 1912 med romanen *Fredløse* under pseudonymet F. Hein, mens den første under eget navn er *I skriftestolen* fra 1918. I løpet av mellomkrigstida oppnådde han status som anerkjent forfatter samtidig som han var redaksjonssekretær, journalist og aktiv i Norsk PEN. Han var litteraturanmelder, teaterkritiker og kulturjournalist i *Morgenposten* fra 1915, og fra 1919 redaksjonssekretær i samme avis. Han var fra 1915 også bidragsyter i det konservative magasinet *Ukens Revy*. Her arbeidet han sammen med andre viktige kritikere og forfattere, slik som Ronald Fangen, Arnulf Øverland og Ejlert Bjerke. Halvorsen ble også anmeldt positivt av Fangen for sine første bøker. I 1918 giftet han seg med Inger Iansen, som var datter av en tysker. I 1920 ble han med i DnF, og to år seinere ble han sekretær i foreningen, som da ble ledet av Oskar Braaten og hadde følgende styre: Ejlert Bjerke, Olav Duun, Sigurd Christiansen, Regine Normann og Ole Lie

Singdahlsen. I 1924 får han sitt gjennombrudd som forfatter med *Den kolde vaar*. Den anmeldes fordelaktig av så ulike kritikere som Inge Debes, Johan Falkberget, Sigurd Hoel, Kristian Elster, Regine Normann og Barbra Ring. Blant kritiske anmeldelser finner vi Ronald Fangen og C.J. Hambro, og tydelig negativ er kun Helge Krog. Like fullt er både mengden og betydningen av hvem det er som skriver omtalene her viktig: Halvorsen har blitt et navn man må forholde seg til. Han samarbeider med en rekke ulike personer, og både anmeldes og anmelder selv på tvers av det vi tenker på som ideologiske skillelinjer. For eksempel misliker han *Konene ved vannposten*, *Siste kapittel* og *Landstrykere*, men er positivt innstilt til Nordahl Grieg, Sigrid Undset, Kristoffer Uppdal og Johan Falkbergets bøker fra 20-tallet. Blant disse ble Grieg, Undset og Falkbergets bøker forbudt under krigen på grunn av antifascistisk innhold. Like fullt er Halvorsen generelt tydelig overfor verket og i mindre grad opptatt av hvem som har skrevet det. Han er for eksempel kritisk til *Syndere i sommersol*, men veldig positiv til Hoels *Ingenting* (1929), som han mener er årets bok. I 1927 starter han Norsk teater- og musikkritikerlag med Einar Skavlan, redaktøren for Dagbladet, som er særlig kjent for ettertiden for sin antifascisme. Halvorsen er sekretær i laget frem til september.

Han var *Aftenpostens* Italia-korrespondent i perioden 1927–1930 og rapporterte om (1) norsk-italienske kulturelle, vitenskapelige, religiøse og økonomiske forbindelser, (2) italiensk klima, natur og folkeliv, og (3) italiensk politikk og samfunnsliv, hvorav mest om det siste. Vi får likevel lite innsikt i Halvorsens politiske meninger utover at perioden i Italia åpenbart er formativ. Fra før framstår han som profamilie og med tradisjonelle, konservative syn, men vi vet lite mer. I Italia er han begeistret for Mussolini, geniet som samler landet/folket. Han hadde flere opphold i Italia, og der utviklet han en entusiasme for fascisme og særlig Mussolini, noe som er med på å forklare hans tilbøyelighet til nazismen (Lund-Iversen, 2016). I *Norsk litteraturhistorie* nevnes ingenting av litteraturen hans, men kun at han var en del av det tyske rikskommisariatets Kulturting (Andersen, 2012, s. 433).

Da han returnerte til Oslo i 1930, fikk han ansettelse i *Aftenposten* som kulturjournalist og litteraturkritiker. I tillegg til mer konvensjonelt stoff skriver han en spalte som heter «Utsyn over verdenslitteraturen». En av de første bøkene han anmelder, er Mussolinis *Min krigsdagbok* i rosende ordelag. Vennskapet med Ronald Fangen kommer til bruddpunktet, ettersom han ikke kan dele Fangens kritikk av Tyskland. Tre år senere er han på en lengre

europareise som avsluttes med at han kommer tilbake til det norske stortingsvalget, hvor Halvorsen stemmer på Nasjonal samling (Lund-Iversen, 2016, s. 129). Han utga tendensromanen tydelig mot kulturradikalisme, *Mot dag*, og skuespillet *Diktatoren*, som er modellert etter Mussolini. Senere ble Halvorsen angivelig skuffet over NS og stemte ikke på dem igjen før han meldte seg inn i 1940. I 1934 anmeldte han «Den gule serie», Sigurd Hoels utgivelsesserie på Gyldendal, som da hadde løpt i fem år og gitt ut 33 bøker. Han finner at den holder høyt litterært nivå, men savner italiensk litteratur og mener at kommunistisk tendens har fått for stor plass i serien. Halvorsen kan altså sies å være inkonsekvent eller selvmotsigende i sin anmeldervirksomhet. Noen ganger er han opptatt av det som kan tolkes politisk, andre ganger ikke, og det er ingen tydelig linje før under okkupasjonen, hvor han blir tydelig og koherent ideologisk. Her har han også antisemittiske passasjer, for eksempel – det vil si at han inkluderer omtaler av jødene som åpenbart er svertende og konspiratoriske. Kanskje handler denne mangelen på tydelig linje i anmelderiet før 1940 om det som kan være grunnlaget for hans syn på anmeldervirksomheten, slik han uttrykker det overfor teaterkritikken: «Vi teateranmeldere er umiddelbare i vår uttrykksmåte, det vi leverer i dagspressen er utpreget stemningskritikk» (sitert i Lund-Iversen, 2016, s. 172).

23.10.1940 ble Halvorsen ansatt som teaterkonsulent i Kulturdepartementet til Gudbrand Lunde. 16.03.1941 reiser han på tur til Berlin og propagandaministeriet for å studere organisering og administrasjon av tysk teater. Samme dag ser Halvorsen Hitler på nært hold; Hitler holder en tale i Berliner Zeughaus. Halvorsen reiser tilbake og fortsetter arbeidet fram mot 01.07.1941, da Statens teaterdirektorat ble etablert. Finn Halvorsen besvarte «Hvorfor jeg er medlem av NS»-enquêten i *Fritt folk* 2.12.1943 med et sterkt utsagn: «Jeg har alltid hatet kapitalismen med sitt iskalde blikk på de fattige som den har stjålet sin rikdom fra», og det påfølgende: «[...] Nasjonalsosialismen er den bevegelse som kommer altruismen nærmest». Videre henviser han til Jesus og å dele likt. Denne begrunnelsen får lite oppmerksomhet senere. Etter 1943 tar Åsmund Sveen over i Teaterdirektoratet, og Halvorsen vender seg mot egne skriverearbeider. I landssvik-saken er flere skuespillere avhørt og opptretter som vitner, og de fleste har inntrykk av at Halvorsen ville gjennomføre de nazistiske idéer. Han omtales blant annet som «fanatisk nazist», «ustabil», «Visste aldri hvor man hadde ham», «Ubevisst opportunist» og «Elskverdig, men rasende». Det er like fullt vanskelig å vite hvor mye man skal hefte seg

ved slike beskrivelser i en rettsprosess. Under okkupasjonen utga Halvorsen debattboka *I kampens hete* (1943). Før det får han et skuespill oversatt til tysk, *Marna kehrt zurück. Komödie in 3 Akten* (Stockholm: Englund), men utover det er forfatterskapet hans kun tilgjengelig på norsk. Før okkupasjonen ble riktignok noen av skuespillene hans satt opp i Skandinavia.

Tiltalebeslutningen mot Halvorsen hadde fire punkt: (1) NS-medlemskapet fra 05.10.1940, (2) anmeldelser Halvorsen leverte til Gestapo i 1941 av tre lærere Rustad, Thomas og Lampe, (3) «Intens propagandamessig virksomhet for fienden gjennom en rekke nasiforherliggende artikler i pressen», samt at han «opprettet som teaterdirektør Teaterskolen som hadde til formål å ensrette skuespillerstanden i nasistisk retning [sic]», og til slutt (4) teaterkonsulent i Kultur- og folkeopplysningsdepartementet høsten 1940–01.07.1941, sjef for Statens teaterdirektorat til sommeren 1942, medlem av Statens kulturråd og Kulturtinget. Akkurat hva som utgjør et punkt i tiltalebeslutningen her og ikke, framgår litt uklart, men det er tydelig at aktiviteten hans var omfattende, og at hvert punkt omfatter en rekke verv.

Halvorsen blir frikjent for deltakelsen i Kulturrådet, samt angivelsen av lærer Lampe, men dømmes for de resterende forholdene. I litteraturhistorien forsvinner han som forfatter til fordel for å bli beskrevet som NS-byråkrat. Leif Longum kalte Halvorsen «den fremste talsmann for nazistenes litteraturpolitiske program», og etterlivet har også fiksjonalisert Halvorsen som karakter i skjønnlitterære verk (Lund-Iversen, 2016, s. 16). I Sigurd Hoels *Møte ved milepælen* (1947) opptrer han i gruppen de «åndelig vanskapte», og i *Varulven* (1958) av Aksel Sandemose figurerer han som Torvald Ørje. I senere tid har han en kort opptreden i Kjartan Fløgstads *Grense Jakobselv* (2009).

7.12.1951 ble Halvorsen benådet og levde til 11.09.1960, da han døde 63 år gammel i en jernbanevogn i Italia. I mellomtiden arbeidet han med litteratur, men fikk ikke gjenopptakelse i DnF, som den eneste av forfatterne som ble dømt og søkte på ny etter krigen. Han møtte også lukkede dører hos forlagene fram til 1959, da Aschehoug ga ut hans siste bok *Jomfruen, helgenen og banditten*.

HERMAN HARRIS AALL (1871–1957)

Født: 22.09.1871, Nesseby

Litterær produksjon før 1940: En diktsamling, to skuespill og sytten sakprosa utgivelser

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: ja, fra 1933

Dom: 15 års fengsel, Eidsivating lagmannsrett, 09.09.1947

Herman Johan Regnor Harris Aall ble født i Nesseby 22.09.1871, inn i det som er den tydeligste overklassebakgrunnen blant alle de 38 forfatterne i denne boken. Han er også den som får den aller strengeste straffen: 15 års tvangsarbeid. Faren var sogneprest Nils Anton Aall (1833–1896), og farfaren Hans Cato Aall (1807–1859), prest og stortingsrepresentant. Oppveksten delte han med den fire år eldre broren Anathon, som senere blei filosof, professor og grunnlegger av Psykologisk institutt ved Universitetet i Kristiania. Selv hadde Herman en doktorgrad i jus og en i filosofi, og at han også beskjeftiget seg med skjønnlitteratur, bygger i enda større grad opp under hans stilling som en del av datidens kulturelite. Han var teoretiker og vitenskapsmann og publiserte en rekke bøker, eller som Rem, Fløgstad og Søybye skriver (2020, s. 72): «en sentral hjemmeavlet fascistisk teoretiker som også ga ut bøker hos Gunnar Stenersen under krigen». Flere ble oversatt til tysk, og han ble også oversatt til svensk, nederlandsk og engelsk, skjønt skjønnlitteraturen ble aldri oversatt. Han er av den type som er underrepresentert som NS-medlem i den kollektive hukommelsen.

Herman Harris Aall vokste opp i Øst-Finnmark, hvor han ble født, og flyttet videre til Oslo da det var tid for gymnas. Han gikk på Kristiania Katedralskole og fikk examen artium i 1891. Han studerte deretter jus etter en kort periode med teologistudier og tok graden cand.jur. i 1900. Etter studiene skreiv han dikt og debuterte med samlingen *Snefnug* i 1902 i København. Samme år fikk han bevilgning som overrettssakfører og dreiv privat frem til 1908. I 1907 gifta han seg i København med Gerhardine Jochomine Gersdorff de Serène d'Acqueria, som var datter av en fransk godseier og tilhørte en fransk-dansk adelsslekt. I årene etter ekteskapet opererte Aall som forsker og forfatter, angivelig understøttet av sin hustrus formue (Dahl, 1991, s. 144). Han ga ut skuespillet *Politikens komedie* under pseudonymet Alf

Øksbjerg i 1908. Deretter kom flerbindsverket *Interessen som normativ idé. En filosofisk og sociologisk undersøkelse* (1913–1920), som dannet grunnlaget for doktorgradene hans: dr.philos. i 1913 og dr.juris i 1921. Han holdt forelesninger ved universitetet, men fikk aldri ansettelse, i motsetning til sin bror.

I løpet av 1920-årene skreiv han en rekke bøker, hvorav flere var av politisk art, og Aall markerte seg tydelig som motstander av Storbritannia og deres sjøherredømme og tollpolitikk. I 1930 startet han idéene og diskusjonene med Vidkun Quisling og Frederik Prytz rundt det som skulle bli forløperen til NS, Nordisk Folkereising. Nordisk Folkereising var ikke bare en tyskvennlig forening inspirert av Hitler og NSDAP, og følgelig sterkt kritisk til Storbritannia, marxisme og kommunisme, men også en organisasjon som tok til seg rasetenkningen og førerideen. Dette ble startskuddet for fascistisk styre i Norge. Dette arbeidet ledet til NS og til at Aall fikk sterke kontakter i Tyskland, og en æresdoktorgrad i Berlin. I 1939 reiser han på foredragsturné i Tyskland bekostet av Nordische gesellschaft. Han møter også sentrale nazister og starter arbeid med det som ble kalt individualsosialisme, som skulle avløse nasjonalsosialismen. Han inviterer Quisling til Berlin og møter ham der, bekostet av Aall. Aall ble leder for en forening for individualsosialisme med kontor i Malmø, som senere blir avslørt som kamufasje for at kontoret i virkeligheten dreiv spionasje, ifølge rettsdokumentene. Aall hevdet at han ikke visste noe om dette, noe retten trodde ham på. Retten finner det heller ikke godtgjort at Aall hadde kjennskap til Quisling og Hagelins forbindelse med Rosenberg, Raeder og Hitler under oppholdet i Berlin i 1939.

Under okkupasjonen kommer det fem sakprosa-bøker og en diktsamling fra Herman Harris Aalls hånd. To av bøkene hans kommer også ut på tysk. På Stenersen gir han ut *Er Norge et fritt land?* i 1940 og *Nasjonalt livssyn og verdenspolitikk* i 1942. Deretter blir en tale som han holdt ved pressekongressen i Wien 25.06.1943, utgitt i bokform under tittelen *Ansaret for bolsjevismen*. På Viking forlag utgir han diktsamlingen *Fra Palmesøndag til Langfredag* i 1943, før hans siste utgivelse under okkupasjonen, som var på Kamban forlag, nemlig *Rettsbevissthetens politiske oppgave*. Ved siden av en produktiv periode som forfatter gjorde han mye annet under okkupasjonen, noe tiltalebeslutningen her effektivt får frem. Han arresteres allerede 15.05.1945 og holdes fengslet til dommen ble klar.

Tiltalebeslutningen mot Aall hadde ni punkt: (1) at han var medlem av NS siden 1933, medlem av NSH fra 10.05.1944, og ga økonomisk støtte til

NS og NSH, (2) at han ga økonomisk støtte til frontkjemperkontoret: 610, 70 kr. 22.02.1943, (3) at han ble utnevnt til professor i rettsvitenskap ved Oslo universitet og som medlem av Kulturtinget 1943/44, samt mottok statens kulturpris på kr. 10 000,-, (4) propaganda, spesifikt nevnes et intervju med *Berliner Børsen-Zeitung* og en rekke artikler i norske aviser, ukeblader og tidsskrifter, ni foredrag han holdt i NRK, to foredrag han holdt i Holland og Østerrike, samt fire av bøkene (*Er Norge et fritt land?*, *Norges politiske nyreisning*, *Nasjonalt livssyn og politikk* og *Rettsstudiets politiske betydning*), (5) «avgitt en rekke betenkninger og forslag» til NS og Rikskommissariatet, (6) at han forsøkte å få norske sjøfolk ut av alliert tjeneste, et arbeid han også fikk betydelige honorar for, blant annet et på 25 000,-, (7) at han jobbet for nazifisering av universitetet, (8) at han initierte og ledet «Undersøkelseskommissjonen av 1943» som formann, et arbeid for å renske Quisling og NS, og til slutt (9) at han forsøkte å kjøpe flyktningeiendom gjentatte ganger og kjøpte innbo for kr. 8 000,- enda han visste det var konfiskert, og tilhørte «en jøde som måtte forlate landet».

Aall var i Berlin da Norge ble invadert, og slik bortforklarer han også at han ikke har fått med seg maktovertakelsen til Quisling. Dette svarer dårlig med intervjuet i *Berliner Børsen-Zeitung*, hvor han forsvarte tyskernes overfall på Danmark og Norge som folkerettslig berettiget. Intervjuet kom også på trykk i *Hamburger Tageblatt* og *Aftenposten*. Han hevdet at han antok at det var gjort med Stortingets godkjennelse.

Han oppga at han trodde NSH var en utelukkende humanitær organisasjon. Kulturting-medlemskapet ble han, ifølge ham selv, kun tildelt; han sa at han protesterte mot det, at han ikke møtte, og at det dermed ikke var noe aktivt fra hans side. Angående Undersøkelseskommissjonen oppga han at både Terboven og Quisling var mot denne, men at Aall ga Hamsun i oppdrag å forelegge saken for Hitler i 1942, da han fasiliterte dette besøket, og at Aall fikk samtykke etter det. Retten oppsummerer det slik: «Tiltaltes hensikt med kommisjonen var å få en strengt historisk vitenskapelig undersøkelse av forskjellige forhold før og etter krigsutbruddet», og selv om de tydelig ser dette i linje av hans øvrige propagandavirksomhet, anser de det like fullt ikke som godtgjort at «hensikten var å renske Quisling og NS». I det store og det hele er Aalls forsvar preget av: «at han har vært i en tvangssituasjon og har handlet for å avverje større farer og ulykker for land og folk». Retten derimot er av motsatt oppfatning: at han har handlet etter eget tiltak og har forstått at han aktivt har ytet fienden bistand.

I skjerpene retning legger retten vekt på hans utdannelse og posisjon, samt «den høyst usømmelige tone», men alvorligst finner de arbeidet for å få handelsflåten til å «svikte sin plikt». De finner lite i formildende retning, men har «tatt hensyn til at tiltalte er en eldre mann som nå er temmelig medtatt av sykdom».

Ved domsslutningen fremkommer det at han får 15 års fengselsstraff, og ikke tvangsarbeid som mange andre. Han frifinnes for tre tiltaleposter, det vil si medlemskapet i NS' hjelpeorganisasjon, for Kulturting-medlemskapet og for to av underpunktene med «forslag», det vil si et forslag om opprettelse av et justisdepartement utenfor Administrasjonsdepartementet, og om å få ny forfatning, samt en bemerkning til T.B. Ungers utkast til en rikstingsorganisasjon. En av dommerne tar dissens, og mener at Aall ikke kan dømmes for NS-medlemskapet, og noen mindre saker, og synes flertallsdommen «skyter langt over målet», og mener seks års fengsel ville vært passende.

Oppsummering

Ettersom Halvorsen, Gundelach og Aall er de som får strengeste straffer, er det også mye tilgjengelig informasjon om dem. Biografiske utlegninger kunne vært lange, og Halvorsen har sågar en biografi, men i denne sammenhengen er det dommene og domsavsigelsene som har fanget interesse. Sakene her er de tydeligste på hvordan det særlig ble understreket hvilket svik de hadde begått som kunstnere, og dermed hva slags forventninger som lå til deres rolle som kunstnere.

Dagen etter at den første kunstneren hadde blitt dømt for Landssvik—komponisten David Monrad Johansen, som fikk fem og et halvt års tvangsarbeid av Eidsivating lagmannsrett—fulgte *Dagbladet*¹⁸⁸ opp med en leder om det generelle emnet kunstneres ansvar under krig: «Fordi kunsten taler så sterkt til menneskesinnene har kunstnerne et større ansvar enn de fleste andre, når de trer offentlig fram. De legges mer merke til enn andre, både hjemme og

188 *Dagbladet*, 08.11.1945, «Kunsten og ansvaret», s. 3.

ute. De er med på å skape meninger, både sine egne landsmenns meninger og utlendingers meninger om oss». Lederen er en full støtte til dommen mot Monrad Johansen, og det følger logisk at *Dagbladet* dermed mente at den burde skape presedens for videre behandling av kunstnere i Landssvikoppjøret. Som vi så med Gundelach, forekom det også slik. Slik understrekte avisen dommens betydning: «Den kloke dommen slo også i hjel forsøkene på å få kunstnere annerledes bedømt enn andre på grunn av deres 'temperament', og videre: «Det er en falsk betraktning, og den er til skade for kunstnerne selv som stand. Nettopp det følsomme og fantasifulle i kunstnertemperamentet gir skjerpet sans for å skille mellom ekte og uekte. Det må ikke vrenses om til en slags barnslig uansvarlighet. Kultursvikerne er blant de farligste og forakteligste av landssvikerne, og det er riktig å slå fast deres skjerpede ansvar.» Monrad Johansens dom ble avlagt to uker før den første forfatteren, Peter Munheim, mottok dom, og omtrent en måned før Kristen Gundelach ble dømt. Halvorsen og Aall ble dømt henholdsvis ett og to år etter. Til felles for Gundelach, Halvorsen og Aalls dommer er at alle har dette alvoret som *Dagbladet* understrekte i lederen, som en del av deres dommer. Der hvor enkelte andre forfattere i større grad blir vurdert i formildende retning, holdes det hardt på Gundelach, Halvorsen og Aalls ansvar som kunstnere. Dette vurderes nærmere og samlet for alle som ble etterforsket i oppjøret i neste kapittel.

Kapittel 16

Forfattere, krig og litteratur

Hva har forfatternes landssvik å si for litteraturen?

Noen ganger er forfattere intellektuelle, andre ganger ikke.

Tore Rem¹⁸⁹

Intellektuelle og kunstnere vil gjerne se seg selv som en fri, uavhengig stand med frihetsprofeter, de som har stått ved siden av prosesjonen og ropt ut at keiseren var naken. Iblant har det også vært slik. På 1900-tallet har imidlertid minst like mange, om ikke flere, vært sysselsatt med å sy keiserens klær.

Peter Englund (1997, s. 16)

Tiden etter Nazi-Tyskland kapitulerte 08.05.1945 har blitt kjent som frigjøringsdagene preget av seiersrus og frihetsglede. Ofte slutter filmene fra andre verdenskrig med disse dagene som katharsis: «vi» (seeren) kan puste ut, og landet har igjen fått selvråderetten. Samtidig vet vi fra forskning at denne perioden var

189 Innlegg på arrangementet 22.11.2023 «Ord og vold» på Litteraturhuset, Oslo.

tøff, og preget av mye intenst arbeid fra en rekke aktører som var ansvarlige for å gjenetablere sentrale samfunnsinstitusjoner og demokratiet. «Da freden brøt løs», kalte Risto Nilsen (2015) sin bok om perioden for, etter den humoristiske, illustrerte diktboka fra 1945, skrevet av skuespiller Einar Sissener om den samme tida mer eller mindre mens den pågikk. Ertetiden har etter hvert anerkjent skampletten som de såkalte «tyskerjentene» ble utsatt for, hvor norske kvinner som hadde hatt forhold til tyskere ble utsatt for fysisk og psykisk mishandling. Andenæs (1979) påpeker det blant annet, og flere andre «skjønnhetspletter» underveis i sin redegjørelse for landssvikoppgjøret. Samtidig var perioden preget av flere vanskelige forhold, og gjerne situasjoner hvor rett og galt var vanskeligere å avgjøre, som i mindre grad har blitt forsket på og anerkjent. Blant annet måtte politiet gjenvinne tillit i en kaotisk periode, samtidig som en rekke av politiets ledere var under etterforskning, og flere slike potensielt paradoksale situasjoner eksisterte side om side med aktører som forsøkte å slippe unna skyld og utnytte mangelen på oversikt. For forfatternes del var de i mindre grad i midten av oppmerksomheten, men de hadde også en gjenreisningsoppgave foran seg. Som Rem, Søybye og Fløgstad (2020, s. 317) formulerer det: «Etter krigen måtte tilliten til den frie litteraturen gjenopprettes, man måtte forsikre omverdenen om at kunsten ikke var blitt helt diskreditert ved å ha stått i tjeneste for illegitime makthavere.» Med andre ord måtte demokratiet gjenetableres, og alt fra statens voldsmonopol til fri meningsutveksling i offentligheten – både avisene og forlagshusene samt de som skreiv, måtte gjenvinne tillit.

Fangeleirer som Grini og Falstad, der tyskerne hadde holdt motstandsordmenn – deriblant forfattere og intellektuelle – samt krigsfanger, ble nå omgjort til norske fangeleirer, der kollaboratører og tyskere ble holdt fanget. Ved krigsslutt var det over 80 000 allierte krigsfanger i Norge, de fleste stasjonert fra Trondheim og nordover (Risto Nilssen, 2015, s. 12). Det var over 350 000 tyskere som skulle etterforskes, interneres og/eller sendes hjem, hvorav noen av dem var vitner i landssviksakene som er gjennomgått i boka her. I tillegg var det omtrent 90 000 nordmenn som var mistenkt og ble etterforsket for landssvik, noe som til sammen utgjorde rundt en halv million mennesker å holde oversikt over. Disse fryktet også for hevnaksjoner og «privat justis» i perioden som fulgte. Som innledningskapittelet påpekte, var mye av formålet med eksilregjeringens anordning fra 22.01.1942 – som ga straff for medlemskap i NS og hadde tilbakevirkende kraft til og med 09.04.1940 – at prosessen mot landssvikene foregikk sømmelig. Hvis man

hadde måttet benytte lovgivningen fra før okkupasjonen, ville man kanskje måttet tiltale folk for landsforræderi, med langt høyere strafferammer.

Denne boka handler like fullt ikke om overgangsjustis som sådan eller forfatternes liv etter landssvikoppjøret. Hensikten her er å se dem samlet og forsøke å finne ut hva vi kan få ut av det. Det åpenbare og viktigste poenget er at det var flere forfattere i landssvikoppjøret enn hva som har vært kjent hittil. Den pågående digitaliseringen av Landssvikarkivet kan medføre flere og bedre systematiske gjennomganger som kan avdekke tilsvarende og andre mønstre. For eksempel kunne man sett for seg en gjennomgang som viste hvem som opptrer i flest landssviksaker, altså i ulike roller, og dermed laget et slags nettverk over hvem som er mest involvert i landssvikoppjøret, og hvem som er mer perifere. Uansett var oppjøret bredt, og har overlatt et rikt materiale som ettertiden fortsatt har mye å lære av. I tillegg har denne boka gjort rede for hvem forfatterne var, hva de ble tiltalt for, og hvilke dommer de fikk. Litt i tråd med hvordan Vogt (2021) ser på kong Haakon som symbol under okkupasjonen, er forsøket her også å undersøke forfatterne som symbol under okkupasjonen og etter.

Forfatterne ble straffet hardt sammenlignet med gjennomsnittet generelt. Vi kan se et tydelig trekk der de – i tråd med lederartikkelen i *Dagbladet* som ble nevnt på slutten av kapittel 16 – blir vurdert til å ha hatt et særlig ansvar som kunstnere, og en særlig evne til å påvirke folks mening, og derfor måtte dømmes deretter. Det forekommer at det regnes i formildende retning at forfatterne opererer mer i «ideenes verden» og kanskje påstås å ikke ha peiling på politikk, men samtidig er dette aldri formildende nok til å unndra dem straff. Videre viser boka at forfatterne var svært ulike, og at deres indre kommunikasjon eller sammentrekningskraft må sies å være svak. De var en mangefasettert gruppe med ulike kontaktpunkter både i yrkeslivet ellers, blant nazister og til forfatterkolleger. De skreiv svært ulik litteratur: fra psykologisk litteratur med trekk av tidens psykoanalytiske idéer, modernistisk litteratur, vitalistisk litteratur og krim, til tradisjonell poesi, naturdiktning og underholdningsromaner. Dette er også et av funnene i artikkelen «Literary practices, capital structures and political position-taking: The Norwegian writers during World War II» (Hjellbrekke et al., 2025). Mangelen på sterk sosial sammenslutning blant forfatterne er antakelig et punkt som skiller dem litt fra skuespillerne og kunstnerne, som i større grad klarte å samle seg rundt motstandshandlinger under okkupasjonen.

Forfatterne behandlet i denne boka hadde også ganske ulike løpebaner frem mot krigen, noe som kan forklare at de ikke ble noen *gemeinschaftlich* gjeng, skjønt noen trekk – som opphold i og familiære koblinger til Tyskland – ser ut til å ha hatt betydning, i tillegg til antikomunisme. På den andre siden utgjør dette også en del av forsvaret til en del i Landssvikoppgjøret og må derfor tolkes ut fra situasjonene det oppgis i.

Uavhengig av hva som ledet dem til å gå inn i NS – om det var en innflytelsesrik far eller en sterk motstand mot nazistenes motstandere, for å bruke tilfellene Arild Hamsun og Nic. Henriksen – ble det aldri tilkjennegitt som en rettferdiggjøring av å gå NS' ærend. Det er sterke trekk i landssviksakene som minner om forholdene i Frankrike, slik som Gisele Sapiros (2006) gjennomgang av forfatterne der finner:

They all swore they had defended these ideas and principles in the interests of France, out of patriotism, unless, like Lucien Combelle, they invoked a higher ideal such as socialism. In any case, they said, they had only been following the official policies of the French government and its representative, Marshall Pétain. Admittedly, some of them acknowledged, their pens had sometimes run beyond what they really thought, but such remarks had been written «polemically».

For de norske forfatternes vedkommende måtte man erstatte Marshall Pétain med Quisling og andre aktører, men trekket er ganske dekkende. Forfatterne som blir dømt i Landssvikoppgjøret, forsøker å etablere en sak for at de opptrådte i nasjonal ånd og i nasjonal interesse. Hamsuns poenger med *Paa gjengrodde stier* er vel nettopp å bli tatt på alvor for det politiske og ideologiske ansvaret hans overbevisning medførte. Både Karl Holter og Åsmund Sveen uttrykker også at det er «kjærligheten til Norge» som dreiv deres handlinger. Kittang (1995, s. 52–53) legger til «På den andre sida syner rettsdokumenta at private grunnar av ulike slag (økonomisk og kunstnarleg opportuniste, misnøye, mindreverdiskjensle) nok kan ha spela ei like viktig rolle som dei ideologiske.» Før han avslutter med at det som driver de «over grensa og inn i landssviket» var en blanding av «ideologiske impulsar, politiske og sosiale røynslar og private tildriv og frustrasjonar». Alt og ingenting, med andre ord, men samtidig sikkert også nært sannheten.

Forfatterne lyktes like fullt ikke med å bli trodd i sitt forsvar om at kjærligheten til Norge dreiv dem inn i NS. Når det kom til spørsmål om deres kunstsyn, eller om hvordan de tenkte rundt forholdet mellom kunst og ideologi – fremfor propaganda – var det flere som forsøkte seg med et slags autonomiforsvar. Et eksempel er Kåre Bjørgen, som tydelig uttrykte i landssviksaken: «Min diktning var fri for politikk, og den var ingen propaganda for N.S.». Dette stod ikke i veien for at den nettopp slik ble forstått av domstolen. Det er mulig de ville ha sagt seg enige i formuleringen til Rem, Søbye og Fløgstad (2020, s. 337): «Å praktisere kunst for kunstens skyld under okkupasjonen var i virkeligheten å praktisere kunst for okkupasjons skyld». Samtidig var det også tydelige trekk i Bjørgens litteratur som kunne ha vært benyttet som belegg. I Tyskland fantes det eksempler på forfattere som følte seg tvunget til å gå inn for nazismen for å kunne fortsette sitt kunstneriske virke, og som slik sett opplevde at de på en måte ble presset inn i det. I Norge var det derimot ingen forfattere som fremsatte et slikt forsvar. Det henger mest sannsynlig sammen med at det var mulig å virke som forfatter i Norge frem til boikotten i 1943 uten å være NS-medlem eller -sympatisør. På det tidspunktet i krigen var tegnene også til stede på at Tysklands fremtid begynte å bli usikker, noe som kanskje styrket boikottviljen. Axel Krogh er den forfatteren som uttrykker anger og ikke står inne for sitt valg om å gå inn i NS, og han trakk seg også ut tidlig. Dette blir han trodd på i rettssaken, og han blir frikjent.

Et sentralt aspekt ved nazismen var antisemittismen, og man kunne ha sett for seg at landssvikoppgjøret var en arena for å ta et oppgjør med antisemittismen i det norske samfunnet. Nazistene brukte jødedommen aktivt for å konstruere en ond fiende, og slik satte de også utbredt fremmedfrykt inn i et konspiratorisk system som endte med å overtale en rekke personer til å delta i deres rekker. Flere millioner jøder og andre ble drept i folkemordet som senere ble kjent som Holocaust.¹⁹⁰ Zygmunt Bauman (1989) analyserte Holocaust som en konsekvens av det moderne tyske byråkratiets effektivitet og manglende menneskelig innsikt. Sosiologen Ralph Dahrendorf (1967) analyserte også nazismen som et eksempel på et moderniseringsprosjekt. Selv om analysen tar opp en rekke viktige temaer,

190 Holocaust: Brændoffer; (som bliver) helt nedbrændt; omfattende nedslagning af mennesker; jødiske historikeres betegnelse på de tyske nazisters Endlösung på «det jødiske problem», dvs. udryddelse (...). *Gyldendals Fremmedordbog*, 10. udg. 1987. Ordet holocaust ble før andre verdenskrig benytta mer generelt i betydningen krise (Alexander, 2013).

som for eksempel at sosiologien i langt større grad burde beskjeftige seg med Holocaust, levner forklaringen lite rom for tilstedeværelsen av verdier og ønsker – de avskyelige – som nazistene hadde, og som gjorde at Holocaust hadde aktører som fikk det til å skje i Norge og en rekke europeiske land. Talcott Parsons (1993), på den andre siden, så på fascismen som en reaksjon på uønskede sider ved moderniteten, slik som fremmedgjøring, meningstap og normoppløsning, og som fundamentalt antimoderne, med både autoritarianisme og antisemittisme som sentrale trekk. Oppgjør med antisemittisme ble det uansett ikke i etterkant i rettsoppgjørene, uavhengig av hvordan man forsto nazismen – særlig ikke for forfatternes vedkommende. Her kan det også være verdt å minne om Synne Corells studie av verkene *Norges krig*, *Norge i krig* og *Norsk krigsleksikon*. Hun fokuserer på valgene som er gjort i de ulike forfatterne, og analyserer også deres bruk av foto, litt som Barbie Zelizer (2000). Corell finner at den norske deltakelsen i Holocaust er skrevet som en historie uten aktører, som «noe» som skjedde med jødene. Senere har Corell (2010) skrevet en bok om aktørene som var med på å få det til å skje, og flere historieverk har vært med på å løfte debatten om norsk deltakelse i Holocaust.

Til tross for omfattende antisemittiske uttalelser i materialet ble de langt på nær ikke nevnt i rettsprosessene, men snarere subsummert under andre emner. Her kunne man ha sett for seg at nasjonen ble definert i forhold til antisemittisme, slik som i USA, hvor krigen medførte at å være amerikaner var å være anti-antisemittisme (Alexander, 2006). I forfatternes saker er det kun Zwilgmeyer-brødrenes hvor dette blir behandlet, og der også kort. I tråd med Alexanders (2013) analyse virker det å være best empirisk oppslutning rundt observasjonen om at Holocaust trådte i kraft ikke på grunn av manglende verdier, men på grunn av tilstedeværelsen av forståelser og ønsker om å utsette jødene. Norsk litteraturforskning har de siste ti årene i større grad beskjeftiget seg med nettopp dette problemet i norsk litteratur (blant annet Brovold, 2020; Dingstad, 2021), men landssvikoppjøret har lite å lære oss om det. Dingstad (2021, s. 42) tar for eksempel ekspisitt for seg Rolf Jacobsen i kapittelet om antisemittismen i norsk litteratur, og påpeker: «Det som ikke kommer tydelig nok frem, hverken i tiltalebeslutningen, rettsaken eller i Hanne Lillebos (1998) biografi *Ord må gå en omvei*, er Jacobsens utfall mot jødene og hans klart antisemittiske holdninger».

Til tross for denne omkalfatrende perioden og enkelte kritikkverdige aspekter må rettsoppjøret i Norge anses som vellykket. Kunstnerne, eksentri-

kerne og spilloppmakerne klarte ikke å få det til å forvitne, men det smuldret opp ettersom tiden gikk, i den forstand at fangene ble sluppet fri og fikk ettergivelse av straffer og bøter. Det ble vår, men selv om tiden rundt 1950 ennå var uavklart, må ettertiden sies å ha arvet et oppgjør med mindre plunder og kvaler enn hva komparativt kan sies om andre land. I Frankrike og Ungarn, for eksempel, er oppgjøret ansett som betraktelig svekket på grunn av sin angivelige politiske slagside og hevngjerrighet. I Norge unngikk man selvtekt. I Norge beholdt oppgjøret også et slør av objektivitet, til tross for påvirkningen av «1945-språk» (Hjeltnes, 1995), som fascinerende nok kanskje var mindre til stede i Frankrike eller Ungarn. Et eksempel er at det i Norge het og ble hetende Landssvikoppjøret, mens ordet «landssvik» eller «forræderi» ikke ble benyttet i Frankrike eller Ungarn. Der var det «samarbeid med fienden» eller «i fiendens tjeneste» som var formuleringene – formuleringer vi også finner i Norge i retts sakene, men som ikke fikk samme status.

Det er snodig at det er forsket så lite på kulturfeltet under andre verdenskrig, og den beste hypotesen vi har, er at aktørene selv i etterkrigstida ville videre, slik som kunstnerne raskt la okkupasjonskunsten bak seg til fordel for å stupe inn i nye kunstneriske uttrykk (Jakobsen & Lund, 2015). Det kulturelle traumet andre verdenskrig utgjør, har medført at det har vært vanskelig å gå inn i forfatternes forræderi. Kanskje har det vært mer smertefullt å ta innover oss som samfunn at forfatterne, som vi liker å tenke på som – og som har en kulturell status som – frie intellektuelle, ikke bare gikk med på, men også ble overbevist av, forsvarte og propaganderte for nazismen, om enn på ulike vis. Litteraturen vurderes ofte positivt som en kilde til innlevelse i ulike livssituasjoner, ved at den utvikler empatiske evner og innsikt. Særlig filosofen Martha C. Nussbaum er kjent for å fremme et slikt syn. At litteraturen også kan fungere dannende for antidemokratiske, eller fascistiske, holdninger – for å omskrive en tittel av Kjersti Bale – er derimot sjeldent noe vi støter på. Nussbaum argumenterer for at fortellinger vekker følelser og tilbyr enkeltpersoner mulighet for innlevelse, ved at de gjør at man kommer nærmere noe eller noen. Det er nærliggende å tenke på Nils Christies *Fangevoktere i konsentrasjonsleire* (1972), i hvert fall for en sosiolog, hvor han skriver om norske fangevoktere i «serberleirene» i Nord-Norge i 1942–43 basert på intervjuer med et utvalg av dem. Han fant at jo nærmere kontakt fangevokterne hadde med de jugoslaviske fangene, som var mest serbere, desto mindre sannsynlighet hadde de for å mishandle dem; mens de som hadde kollektive, generelle inntrykk av fangene, og ikke personlig kontakt med

dem, i større grad var de som i etterkant ble dømt for drap og mishandling.¹⁹¹ Følgen er at jo mer kontakt eller kjennskap man har til noe, jo vanskeligere er det å begå onde handlinger. Graden av nærhet har betydning for handlinger. For litteraturens vedkommende kan man da tenke seg at litteratur på den ene siden kan by på en form for nærhet og kjennskap til personer og livssituasjoner annerledes enn ens egen, men at litteratur samtidig kan skape fiendebilder og bygge opp under kollektive og generelle inntrykk av befolkningsgrupper som fratar dem individuelle trekk. Det må vurderes fra tekst til tekst hvorvidt teksten byr på det ene eller det andre. Det sier seg selv at dette er et grunnlagsproblem som er for vanskelig for en domstol å ta for seg, særlig i kjølvannet av en krig. En del av litteraturen i landssviksakene befinner seg enkelt og greit i den siste kategorien, slik som Cally Monrads paroleaktige dikt til forsvar for Vidkun Quisling eller Hallvard Tveitens NS-dikt. Disse diktene ble en del av rettssakene, mens diktene til for eksempel Åsmund Sveen, som er langt mer mangetydige, åpenbart ble for komplekse å trekke inn i rettssaken. Litteraturvitenskapen har riktignok beskjefteget seg med Sveen, og forholdet mellom litteratur og politikk også for andre forfattere i perioden, på innsiktsfullt vis.

Det kulturelle traumet andre verdenskrig henger også tett sammen med det kulturelle traumet første verdenskrig, særlig for kunstens vedkommende (Elias, 1997). Erich Maria Remarque er en forfatter som eksemplifiserer dette godt: Etter å ha skrevet *Intet nytt fra Vestfronten* om første verdenskrig blei han sensurert og forbudt av propagandaminister Joseph Goebbels allerede 10.05.1933. Han ble utsatt for nazistisk propaganda som hevdet at han var jødisk, og at navnet hans baklengs beviste dette: Kramer (Remark). I tysk propaganda ble det også hevdet, feilaktig, at han ikke var stridende under første verdenskrig, åpenbart fremmet for å svekke betydningen av *Intet nytt fra Vestfronten*. Fremstillinger av krig i romaner ble særlig kontroversielle, og idéen om krigen som et vitalistisk sentrum for opplevelsen av verden var innflytelsesrik. Mange av forfatterne har også erfaringer fra første verdenskrig, i Tyskland eller på tysk side, slik som Erik Lie og Jonas Lie d.y. Dette bidrar til at de har sterke sympatier med nazistenes synspunkter på Versailles-traktaten og hva som burde være Tysklands posisjon i Europa. Arnulf Øverland skriver

191 Av 363 nordmenn som var fangevoktere der i denne perioden, ble 43 dømt for drap eller mishandling etter krigen.

i *Aktuell* i 1946 – et reportasjeblad som hadde utgangspunkt i eksilmiljøet i London etter andre verdenskrig, og som ble etablert i Norge etter okkupasjonen med mål om å fremme arbeiderbevegelsen: «Man kunde stille sammen et meget stort bibliotek av den litteratur som forherliger krigen. Man kunde gå fra de eldste innskrifter og monumenter – de melder alle om seier over fienden – man kunde gå fra lertavler og papyrer til Homer og Bibelen og finne det samme. I alle hellige skrifter, i all historisk litteratur, møter vi denne urokkelige overbevisning, at gud har utvalgt sitt folk til å herske verden. Helt til de siste år har vi hørt det, fra diktere og lærere, redaktører, politikere og høie officerer. De forkynner på hvert sitt sprog, men med *en* munn, at i krigen når et folk sin høieste utfoldelse både moralsk og fysisk, det er en kraftkilde til fornyelse ikke minst for videnskapen og kulturlivet, den er nødvendig for folkets sunnhet. Fred fører til stillstand, åndelig søvn, forsumpning, råttenskap, nydelsessyke, forfall og undergang. Her behøves ingen citater, vi kjender dem, vi kan spy dem ut av oss. Vi svelger dem ikke en gang til – ikke vår slekt! Må vi da håpe».¹⁹² Dette er oppspillet til Øverlands poenger om at vi har noe å lære av krigen, men at det er for dyrt kjøpt, og at vi, til tross for at ingen krig er verdt det, har en forpliktelse til å lære av den som har vært. Han kritiserer redaktørene for ikke å ha lagt ned arbeidet slik lærerne gjorde, før han avslutter med at lærdommen må være å sørge for bedre vilkår for flest mulig og forhindre misnøye i befolkningen, som han anser for å være nazismens årsak. Han vender ikke oppmerksomheten mot forfatterkolleger, og det var det få andre som gjorde også. Her er nok DnFs såkalte Æresrett det mest omfangsrike materialet, i det minste på individnivå.

Æresretten, DnFs etikkråd

Internt i forfatterlauget ble samarbeid med nazistene hardt slått ned på – såpass hardt at DnF beklaget behandlingen i 2018. Dette skapte mye offentlig debatt, særlig aktualisert av at Kjartan Fløgstad meldte seg ut i protest med

¹⁹² *Aktuell*, nr. 7–8, 06.04.1946, s. 5–8.

begrunnelsen: «[j]eg kan vanskelig bli stående i en forening som ber jødehatere, rasister og holocaustfornektere om unnskyldning» (*Morgenbladet*, 24.03.2019). DnF skreiv i beklagelsen at NS-medlemmer ble ekskludert som en faktaopplysning, snarere enn noe som var emne for behandling. Derimot ble det i tillegg gjort «en rekke andre avgjørelser på svært sviktende grunnlag», og det er disse som ble beklaget *en bloc*: 17 forfattere som ikke var NS-medlemmer, men som fikk ulike andre sanksjoner. Det gjaldt:

- Per Arneberg
- Stein Balstad
- André Bjerke
- Ejlert Bjerke
- Johan Bojer
- Waldemar Brøgger
- Theodor Dahl
- Audun Hierman
- Trygve Hjort Johansen
- John Klepzig
- Alf Larsen
- Georg Wasmuth Sejersted
- Olav Sletto
- Ragnar Solberg
- Harald Thaulow
- Thorvald Tu
- Herman Wildenvey

Forfatterforeningen beklaget behandlingen de fikk, og at beslutningene ble tatt «ut fra sviktende skjønn og på feil grunnlag». De beklaget overfor forfatterne og pårørende. I beklagelsen påpekes det at prosessen var utenomrettslig, som om dette var et problem tungtveiende nok i seg selv. Tilfellene Waldemar Brøgger og Ragnar Solberg har denne boka tatt for seg, og Ejlert og André Bjerkes sak er velkjent for offentligheten. Det samme gjelder Alf Larsen og hans antisemittisme. Johan Bojer har vi også vært innom. Harald Thaulow var NS-medlem fra 1933 til 1940, og dermed er det forståelig at han ble behandlet. I rettsapparatet har også Olav Sletto sak, så at foreningen også behandlet ham fremstår ikke urimelig. Det er uklarthet rundt Egil Ramussen, som ikke står

i lista over her fordi han ikke mottok noen beklagelse, men som oppgis av Ringdal og Rem, Søbye og Fløgstad som en av de refsede. Altså oppgir noen 17 refsede (DnF og Solhjell og Dahl), mens andre oppgir 18 (Rem, Søbye og Fløgstad, og Ringdal).

Av mindre kjente saker har vi da Georg Wasmuth Sejersted, John Klepzig, Trygve Hjort Johansen, Audun Hierman, Theodor Dahl, Thorvald Tu, Stein Balstad og Per Arneberg. Thorvald Tu får sin dom opphevet, og Trygve Hjort Johansens blir også delvis opphevet.

Rem, Søbye og Fløgstad (2020, s. 287–288) oppgir følgende som ekskluderte fra foreningen i Æresretten, og altså ikke beklaget *en bloc* av foreningen i ettertid:

- Sigurd Eldegard
- Håkon Garaasen
- Kristen Gundelach
- Jens Hagerup
- Finn Halvorsen
- Nik Henriksen
- Rolf Jacobsen
- Axel Krogh
- Peter Munheim
- Sigmund Rein
- Åsmund Sveen
- Erling Tambs
- Harald Thaulow

Et unntak her er Harald Thaulow, som får sin dom opphevet, og det er kanskje grunnen til at også han mottok en beklagelse av DnF. Også her, som med de refsede, oppgir ulike kilder litt ulike tall og aktører, som presisert av Rem, Søbye og Fløgstad (2020, s. 287): «Brinchmann og Evensmo, *Norske forfattere* oppgir at 14 ble ekskludert, s. 127. Solhjell og Dahl oppgir at 15 ble ekskludert. De inkluderer Eivind Mehle og Ivar Sæter som begge var døde, samt Cally Monrad, som ikke var medlem, *Men viktigst er æren*, s. 192.» Alle de tre tilleggene til den lista, Mehle, Sæter og Monrad, er omtalt i denne boka.

Forfatterforeningen holdt driften i gang under okkupasjonen «mellom barken og veden», og dette ledet til konflikt i etterkant, hvor blant annet

Arne Kildal kritiserte Alex Brinchmann for at de ikke hadde gått tydeligere mot Nazistytret. I de første årene under okkupasjonen var det også mange som fortsatte å gi ut bøker, og det tok lang tid før boikotten kom på plass. Hjemmefrontens kulturgruppe hadde vagere paroler for litteraturlivet enn for musikklivet (Rem, Søbye og Fløgstad, 2020), og den viktige motstandslitteraturen er primært den som sirkulerte i det illegale systemet og senere ble en del av det store lyrikkåret 1945 i offentlig tilgjengelig lovlig form. Der hvor Thomas Mann i mai 1945 hevdet at alle bøkene som ble trykka i Tyskland mellom 1933 og 1945 var verdiløse og noe man burde holde seg unna: «A stench of blood and shame attaches to them. They should all be pulped»¹⁹³, så hadde ikke den norske offentligheten tilsvarende debatter. En direkte sammenstilling av forholdene i Norge og Tyskland holder selvsagt ikke, og Sigurd Hoel var for eksempel kjent for å ivre for et mer aktivt motstandskulturliv, men en slik direkte kritikk er det like fullt vanskelig å oppdrive. Riktignok forlot viktige aktører, slik som Sigrid Undset, landet og fortsatte viktig motstandsarbeid fra andre land. I Tyskland har det blitt anslått at så mange som 2500 forfattere enten flyktet eller ble presset ut av landet under Nazistytret (Grunberger, 2005, s. 431), og at det mot slutten av 1933 «there was scarcely a writer of any talent or reputation left in Germany» (Evans, 2004, s. 412). I Norge må forholdene sies å være svært annerledes. Talentfulle forfattere¹⁹⁴ ble i stor grad i landet, og flere ble også en del av NS. Forfattere ble også værende i Tyskland og gikk inn i det nye litterære feltet under nazistene, selv om de ikke hadde talentet eller rykte for å være gode ifølge Evans; navn som Werner Beumelberg, Hans Grimm, Hans Friedrich Blunck, Agnes Miegel, Hermann Stehr, Erwin Guido Kolbenheyer, Emil Strauss og Börries von Münchhausen rykket inn for å ta plass. I Norge er ekvivalentene i stor grad de som nevnes i denne boka.

193 Sitert i J. Ritchie, *German Literature under National Socialism* (London, 1983, s. 115).

194 Forfattere som ble vurdert som talentfulle i samtiden, og altså ikke (bare) hvem som i ettertid kan sies å ha vært talentfulle forfattere.

Små forfattere?

Så, kan forfatterne som gikk fiendens tjeneste «trygt klassifiserast som små forfattarar», som Kittang (1995, s. 52) skreiv? For å svare på det spørsmålet tenker jeg at de 38 forfatterne denne boka handler om må sammenstilles med de 18 refsede i Æresretten, og egentlig også med de omtrent 350 forfatterne som virket i samtiden ellers. Skilte de seg ut på en særlig måte kvalitetsmessig? Det er et veldig vanskelig spørsmål, ettersom det i en forstand er slik at de fleste forfattere er små forfattere, eller at kvaliteten på verkene deres er åpenbart ujevnt fordelt, både innad i forfatterskap og mellom forfatterskap. Dette er ikke ment som en relativisering av kvalitetsbegrepet, men snarere som et forsøk på å innta et nyansert forhold til hvorvidt det er egnet som rettesnor for om man skal beskjeftige seg med forfatterne eller ikke i en undersøkelse som denne. Sagt på en annen måte er kanskje hvorvidt de er små forfattere eller ikke, feil spørsmål også. Hvis vi spør som Arnulf Øverland: «Hvad har vi lært av krigen?», så har svaret i litteraturhistorien vært uklart, eller i retning av «det fordelaktige», som vist i første kapittel. Det gjennomgangen her forhåpentligvis har vist, er at tilfellet andre verdenskrig er dårlig egnet som grunnlag for å ha håp om at forfatterne lever opp til forestillingen om å være «kanarifulger i kullminen», de som sier ifra tidlig om autoritære og skremmende utviklingstrekk, til tross for at noen, slik som Ronald Fangen, faktisk gjorde dette. Som sådan, som laug, delte de seg litt som det norske folk. Litteraturhistorien er også en historie om oss, og ikke bare den vi liker å fortelle.

Skrivegjerninga var emne for undersøkelse i etterforskningen i landsviksakene, men dette ble gjennomført på svært ulik måte, som de foregående kapitlene viser. I saken med Ørnulf Ree ble en bokhandler konsultert og bedt om å gi en uttalelse om forfatterskapet, mens det i andre tilfeller ble samlet inn dikt og tekstutdrag som ble lest og/eller resitert direkte i retts sakene. I noen tilfeller ble også litteraturen sitert i domsavsigelsen. Mye av litteraturen forbigås i etterforskningen, slik som Hamsuns romaner, mest sannsynlig fordi de er for komplekse til å danne grunnlag for en dom i rettsapparatet. Dette gjaldt også flere av forfatternes skjønnlitterære verk, særlig romaner. Poesi – som kan sies å ha en annen virkelighetskontrakt enn romanen – og sakprosa var derimot ofte grunnlag for domfellelse og for å bli regnet som propaganda. Samtidig er også en del av forfatterskapene for omfattende til å gjennomgås

grundig. Like fullt er det nok i stor grad bruken av statusen som forfatter som ble regnet som det graverende, en status det er umulig å få uten å skrive litteratur. Spørsmålet om det finnes noe felles ved litteraturen deres, må derfor besvares med et ja. Poenget er at de fikk dommene for NS-medlemskap som forfattere. Det blei vurdert at deres innmelding i NS – som i noen tilfeller var veldig aktiv, offentlig og et forsøk på å påvirke flere til å ta samme valg – talte tyngre enn andres. Dette har betydning for hvorvidt dommene vurderes som påvirket av at de var forfattere.

De strenge dommene var med på å etablere et inntrykk av at man burde forvente mer av forfattere, kanskje paradoksalt nok ettersom historien nettopp hadde vist at det var lite grunn til å gjøre nettopp det. Snarere enn å ta utgangspunkt i faktisk realitet ønsker vi at de sosiale idéene rundt hva en forfatter er, også skal romme hva en forfatter burde være. Våre idéer om hva en forfatter er, ble kanskje endret av okkupasjonen og oppgjøret i den forstand at idéen om forfatteren som en som er forpliktet på et motstandsideal, ble forsterket. Neste gang burde forfatterne vise seg enda sterkere, kan man tenke seg at underteksten er. Siden den gang har Norge ikke vært i krig, og forfatterne har ikke stått overfor lignende politiske situasjoner, til tross for at vi finner en rekke forfattere som har vært kritiske overfor norsk deltakelse i internasjonal krigføring. Sapiro (2006) finner at Jean-Paul Sartres sterke oppgjør med forfatterne i Frankrike var svært innflytelsesrikt: «According to Sartre, it is the intellectual's duty to betray a State which suppresses the freedom of its citizens, as did the Vichy regime». I Norge undertrykte okkupasjonsregimet nordmenns frihet, og i det tilfellet vil Sartre dermed ha tillagt de intellektuelle et ansvar for å bedra staten. I *Hva er litteratur* (Sartre, 1998) utdyper han hans syn på forfatterne og litteraturens rolle. Hvorvidt forfatterne gjorde dette eller ikke under okkupasjonen, er mindre viktig, men etter krigen ble det innsatt som et sterkt ideal, hvor forfatterne ble ansett som forpliktet på idéen om å motsette seg enhver handling fra politisk hold som innskrenker innbyggernes frihet. Dette er det samme tankegodset som gjør seg gjeldende i Tore Rems innledende sitat i dette kapitlet, hvor det påpekes at forfattere ikke alltid lever opp til rollen som intellektuell. Det er nærliggende å tenke at forfatters tilslutning til autoritære regimer er da de oppgir sin status som intellektuelle, mens de, når de opprettholder forsvaret for frihet uansett politiske utfordringer, nettopp lever opp til denne idéen om å være en intellektuell. Også forsvaret til Finn Halvorsen, og andre NS-medlemmer, til og med Vidkun Quisling,

hvor man fremsatte en idé om å være «støtpute» mellom Norge og Tyskland, falt slik sett gjennom (Andenæs, 1979, s. 29). Etterkrigstiden bød på frihet for forfatterne: De fikk utgitt en rekke verk de hadde hatt i skuffene, og de kunne planlegge for en fremtid langs egne linjer. Samtidig som landssvikoppgjøret og andre oppgjør i andre land gjeninnsatte et ideal om forfatteren som fri intellektuell og en som motsatte seg staten «når det ble krevet», var det ikke så mange situasjoner som påkalte dette. Forfatterne og kunstnerne la måten å drive med litteratur og kunst på slik de hadde gjort på 40-tallet, bak seg, og tok del i en rekke nye kunstneriske retninger. Innen litteraturforskninga tok nykritikken til – en retning kjent for å gjøre tekstnære lesninger og sette konteksten i parentes – og i litteraturen var retninger som var opptatt av romanens form, slik som nyromanen, toneangivende, på bekostning av mer politisk interesserte retninger.

Snarere enn å kategorisere forfatterne – eller hvilke som helst aktører under okkupasjonen for den saks skyld – er hensikten her å presentere en rekke tilfeller der personer har måttet forhandle om hvor grensene deres går for hva som er akseptabel oppførsel og ikke. Dette er en forhandling som ofte blir fremstilt enklere enn den antakelig var, og som ikke var en engangshendelse, men noe som foregikk over kanskje opp mot 15 år og bestod av en rekke situasjoner. Det sier seg selv at man her kan fortape seg fullstendig i detaljer, og på et tidspunkt blir søken etter forståelse en veldig langtekkelig affære. Hvis forhandlingene ikke er behandlet tilfredsstillende, har en av interessene også vært å se på hvilke konsekvenser forfatternes handlinger ble møtt med. Også her ser vi et komplisert bilde: en respons som kanskje ikke er så ordnet og avklart som man skulle tro. Her ligger nok den historiske lærdommen som denne boka kan by på.

Det er en tapende part her, og den er, som påpekt, mangfoldig. Etter krigen anså den seg antakelig ikke som en enhetlig part på noen som helst måte. Noen døde raskt. Andre gikk inn i rolige perioder som eldre mennesker. Andre igjen forsøkte å renavaske seg på ulike måter, mens noen gikk inn som åpenbart viktige aktører i et fortsatt nazistisk miljø – slik som Gundelach og 8. mai / *Folk og Land*-avisen. Flere forfattere søkte om å få tilbake medlemskapet i DnF, og Kristen Gundelach, Rolf Jacobsen, Peter Munheim og Åsmund Sveen gjorde det 12.03.1952. Hallvard Tveiten forsøker å melde seg inn i DnF for første gang etter krigen, men får avslag. Den eneste av de som søker flere ganger (tre) og fikk avvist hver gang, var Finn Halvorsen. Han fikk avslag alle gangene.

Etterkrigsbøkene

De utgir ulike bøker etter andre verdenskrig. 1946 var et år med mange bokutgivelser i Norge, og en bølge med litteratur om norsk motstand mot okkupasjonsregimet kom ut, samt masse lyrikk som ikke hadde kunnet utgis i det tradisjonelle eller nazistiske litterære systemet under okkupasjonen. Forfatterne denne boka handler om representerer på mange måter motsetningen til de som utgjorde hovedtrenden i etterkrigs litteraturen, men det betød ikke at de ikke skreiv etterkrigsbøker som de forsøkte å få utgitt. Noen sluttet riktignok å skrive, men andre gjorde det vi kan kalle «å trekke seg tilbake», slik som å skrive bygdebøker og utgivelser til mindre publikum. Andre fortsatte sitt virke ufortrødent; Kristen Gundelachs *Sonetter i harnisk* kan tjene som eksempel på. Hans diktning ble sentral for miljøet rundt avisen *8. mai / Folk og land*, som mente seg uriktig behandlet etter andre verdenskrig. De fleste som utgir bøker, skriver like fullt ikke om krigen, men om helt andre emner, kanskje som et forsøk på «å komme seg videre». Disse bøkene får resepsjoner og behandles mer eller mindre som andre bøker som kommer ut, og vitner om en offentlighet som, om den ikke tilga, så i det minste aksepterte at dette var aktører som hadde kommet tilbake til samfunnet og hadde rett på å møtes som andre.

Oppsummering

Selv under et diktatur kan det ikke finnes fullstendig kontroll over meningsproduksjonen i et samfunn, enn hvor effektiv staten blir i å påvirke produsenter, mottakere, de sosiale omstendighetene og selve kunstverkene (Skarpelis, 2023).¹⁹⁵ Boka har vist at forsøket på å skape en koherent NS-kultur eller en norsk «nazi-kultur» hadde mange bidragsyttere og stor interesse, men like fullt forble forsøk. Dette stemmer også med den historiske forskningen på for-

195 Disse fire punktene utgjør den kjente kultursosiologen Wendy Griswolds «kulturelle diamant», en modell som forsøker å forklare hvordan meningsproduksjon foregår i sosialt samspill.

holdene i Tyskland. Det ble rett og slett produsert mer enn hva som kunne kontrolleres, og attpåtil var det interne uenigheter blant nazistene (Koepnick, 2020; Potter, 2016; Thomas and Eley, 2020). I tillegg har sosiologisk forskning vist at selv skaperne av verk ikke innehar muligheten til å styre resepsjonen komplett, men er emne for en rekke til dels uforutsigbare sosiale elementer (McDonnell, 2016; Childress, 2017). Flere eksempler som er brakt frem i denne boka viser også at forfatterne har ulike verk på ulike stadier av karrieren sin, og ikke nødvendigvis har et enhetlig forfatterskap heller.

Moderniteten, forstått både som en periode og som sosiale forhold – eller rett og slett som ideologi – har vært sentral for forståelsen av det 20. århundret, og dens mange motsigelser har blitt forsøkt løst innen sosialteori. Alexander (2013) peker på hvordan modernitetens Janus-ansikt, som peker fremover og bakover på samme tid, og som viser trekk på utvikling samtidig som en rekke ting tapes, ikke er noe som trenger å løses, men snarere anerkjennes. Destruktive krefter lever side om side med sivile krefter, og moderniteten kan ikke få ondskap til å forsvinne for godt. Snarere er det slik at forhold mellom «det gode» og «det onde», slik som vi har sett at var så strukturerende for tida under og etter okkupasjonen, også er fullt ut gjeldende som kulturstruktur i dag (Alexander, 2003). Derfor er anti-essensialisme viktig å holde fast i for den som skal analysere samfunnsforhold, og derfor er det viktig å analysere hvordan handlinger og verdier kodes kulturelt. Historien kan bli rekonstruert på en rekke måter, og nettopp derfor trenger vi å fortsette å grave i hvordan det kan gjøres med utgangspunkt i de best tilgjengelige kildene vi til enhver tid har tilgjengelig. *Ad fontes!*

Kapittel 17

Avslutning / Epilog

Både like etter frigjøringen og i flere av de påfølgende tiårene har det vært en generell trøtthet overfor forsvaret til dem som ble dømt i Landssvikoppgjøret, eller dem som har forståelse for og/eller fremfører deres forsvar. I denne boka har det blitt presentert mange ulike versjoner av det samme, men poenget her er ikke egentlig å opprepa disse, som svenskene sier – de ble like klart dømt i oppgjøret uavhengig av hva vi måtte tenke eller mene i dag – samtidig er de en del av bildet.

I litteraturverdenen har vi ikke en Rød-sak (Rønnebu, 2025), som til stadighet kommer opp og gjør at vi diskuterer hvorvidt dommen var riktig eller ikke, hvor forhandlingene sier noe om vår samtid – Hamsun-saken er det nærmeste vi kommer, men siden Hamsun ikke fikk noen tydelig dom, så fungerer den ikke som parallell. Selv uttrykket «Hamsun-kompleks», som kanskje umiddelbart virker tiltalende, blir brukt sjelden i norsk offentlighet, og de gangene det har blitt brukt, så har det vært med ulik betydning.¹⁹⁶ Vi nærmer oss hundre år siden andre verdenskrig, og det påkaller mange tanker om hva som må huskes, ikke glemmes, hvilke lærdommer som må trekkes, og så videre. Sammen med dette henger det også mer eller mindre artikulerte tanker om at noe kan glemmes, droppes som lærdommer, og annet. At

196 To betydninger som utmerker seg, er (1) en slags «Bloomsk» angst for påvirkning, der man er for sterkt påvirket av Hamsun, og (2) at leserne har vanskelig for å forholde seg til Hamsuns verk på grunn av hans politiske overbevisning.

andre verdenskrig kan benyttes i pedagogiske formål, er et gode, men ikke uavhengig av det pedagogiske siktemålet. Denne boka legger opp til en fortelling om det norske litterære miljøet som ligger sosiologien nærmere enn litteraturvitenskapen, hvor miljøet brettes ut og presenteres, snarere enn den beste litteraturen. Samtidig er nok begge deler lurt å konferere for å få best forståelse for kulturlivet under okkupasjonen – en presserende situasjon som eksisterer i andre land i dag, som kjemper for sitt morsmåls utbredelse og sine kulturinstitusjoners fremtid, og som kan inntreffe igjen. Det er lurt å være rustet til å forstå hvordan kultur og krig blir viklet inn i hverandre.

Referanser

- Adam, C. (2020). Beyond Mein Kampf: Bestsellers, Writers, Readers and the Politics of Literature in Nazi Germany. I J. Rose (Red.), *The Edinburgh History of Reading: Subversive Readers* (vol. 1, s. 234–254). Edinburgh University Press. <http://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctv2f4vjc4.1731>
- Alexander, J. C. (2003). *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology*. Oxford University Press.
- Alexander, J. C. (2006). *The Civil Sphere*. Oxford University Press.
- Alexander, J. C. (2013). *The Dark Side of Modernity*. Polity Press.
- Andenæs, J. (1979a). *Det vanskelige oppgjøret. Rettsoppgjøret etter okkupasjonen*. Tanum-Norli.
- Andenæs, Johs. (1979b). Knut Hamsun og landssvikoppgjøret. I S. Skjønberg (Red.), *Det uskyldige geni? Fra debatten om «Prossessen mot Hamsun»*. Gyldendal.
- Andersen, K. A. (2009). «Ein norrøn vår». *Norsk nasjonalsosialistisk lyrikk, 1940–1945*. [Masteroppgave]. Allmenn litteraturvitenskap, Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier, Universitetet i Bergen.
- Andersen, P. T. (2012). *Norsk litteraturhistorie*. Universitetsforlaget.
- Andersen, T. S. (2023). En kulturell undtagelsestilstand. Udenrigsministeriets Pressebureau forvaltning af bogcensuren under besættelsen 1940–1945. [Doktorgradsavhandling]. Aarhus University.
- Andreassen, T. (1986) *Det litterære system i Norge: en litteratursosiologisk innføring*. Landslaget for norskundervisning (LNU).
- Anker, M. (2015). *Nasjonal resning. Carl Lie, Ekstrabladet, Norsk Folkereising og Norges Nasjonal-Sosialistiske Arbeiderparti. 1930–1933*. Universitetet i Oslo.
- Arneberg, P. (1996). Innledning. I Å. Sveen, *Tonemesteren*, Cappelen forlag.
- Bakke, T. (2018). Halldis Moren Vesaas. *Norsk oversetterleksikon*. <https://www.oversetterleksikon.no/2018/06/27/halldis-moren-vesaas-1907-1995/>
- Bekeng-Flemmen, H. (2020). *Kulturkamp og krenkelse: striden om Guds grønne enger 1932–1934* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.
- Berget, G. (2025). How to Substitute Butter with Cod-Liver Oil? The Information Needs and Information Landscape of Norwegian Housewives During the Second World War. *War in History*, 33(1). <https://doi.org/10.1177/09683445251349803>
- Biblioteksentralen. (1995). *Beslaglagte bøker: liste over de bøker, forfattere og forlag som var forbudt under krigen*. Biblioteksentralen.
- Birkeland, B. & Ugelvik Larsen, S. (1975). *Nazisme og norsk litteratur*. Universitetsforlaget.
- Birkeland, B. (1975). *Forfattarmiljø og nazisme i trettiåra*. I B. Birkeland & S. Ugelvik Larsen (1975). *Nazisme og norsk litteratur* (s. 21–31). Universitetsforlaget.

- Birkeland, B., Kittang, A., Ugelvik Larsen, S. & Longum, L. (1995). *Nazisme og norsk litteratur*. (2. utg.) Universitetsforlaget.
- Björkman, M., Lundell, P. & Widmalm, S. (Red.). (2016). *De intellektuellas förräderi? Intellektuellt utbyte mellan Sverige og tredje riket*. Arkiv förlag.
- Björkman, M., Lundell, P. & Widmalm, S. (Red.). (2019). *Intellectual Collaboration with the Third Reich: Treason or Reason?* Routledge.
- Boas, J. (2016). *Writers' Block: The Paris Antifascist Congress of 1935* [NED-New edition]. Modern Humanities Research Association. <https://doi.org/10.2307/j.ctv16kkzfr>
- Boltanski, L. (2014). *Mysteries and Conspiracies*. Polity Press.
- Borge, B. (1997). *Krig, oppgjør og nasjonal konsensus: etterkrigsoppgjørens sosiale virkninger i Nederland, Danmark og Norge*. Høyskolen i Harstad.
- Brekke, P. (1942). *Av din jord er vi til*. Trots allt förlag.
- Brinchmann, A. & Evensmo, S. (1968). *Norske forfattere i krig og fred: Den Norske forfatterforening 1940–1968: utgitt til 75-års jubileet 15. november 1968*. Gyldendal.
- Brochmann, G. (1952). *Den norske forfatterforening gjennom 50 år: et bidrag til norsk åndslivs historie*. Den Norske forleggerforening.
- Brovold, M. (2020). *Jødiske motiver i norsk litteratur cirka 1800–1970* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.
- Brumo, J. (2001). *Modernitet og historisitet i norske 1930-tallsromaner* [Doktorgradsavhandling]. NTNU.
- Brumo, J. (2020). Innledning. I J. Brumo, *Litteratur som erfaring: Modernisme og modernitet fra Obstfelder til Kjørstad* (s. 9–25). Universitetsforlaget. <https://www.scup.com/doi/10.18261/9788215037349-2020-02>
- Brøgger, W. (1935). *Vår tids undergang: filosofiske undersøkelser av moderne problemer*. Aschehoug.
- Casanova, P. (2004). *The World Republic of Letters*. Harvard University Press.
- Caspari, T. (1921). *Tidsskifte*. Aschehoug.
- Chaney, D. (2012). Starting to Write a History of the Present Day: Culture and Sociology. I L. Back, A. Bennett, A. Edles, M. Gibson, D. Inglis, R. Jacobs & I. Woodward (Red.), *Cultural Sociology: An Introduction* (s. 3–18). Wiley-Blackwell.
- Charle, C. (2008). *The Birth of the Intellectual*. Polity Press.
- Childress, C. C. (2017). *Under the Cover: The Creation, Production, and Reception of a Novel*. Princeton University Press.
- Christie, N. (1972). *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*. Pax forlag.
- Correll, S. (2010). *Krigens ettertid*. Spartacus.
- Correll, S. (2021). *Likvidasjonen*. Gyldendal.
- Dahl, H. F. & Solhjell, D. (2013). *Men viktigst er æren. Oppgjøret blant kunstnerne etter 1945*. Pax forlag.
- Dahl, H. F. & Sørensen, Ø. (2004). *Et Rettferdig oppgjør?: rettsoppgjøret i Norge etter 1945*. Pax forlag.
- Dahl, H. F. (1995a). KO. I H. F. Dahl, G. Hjeltnes, B. Nøkleby & N. J. Ringdal (Red.), *Norsk krigsleksikon 1940–1945* (s. 217). Cappelen.
- Dahl, H. F. (1995b). Landssvik. I H. F. Dahl, G. Hjeltnes, B. Nøkleby & N. J. Ringdal (Red.), *Norsk krigsleksikon 1940–1945* (s. 242–243). Cappelen.

- Dahl, H. F. (2001). *De store ideologienes tid*. Aschehoug.
- Dahl, H. F. (2006). Dealing with the Past in Scandinavia: Legal Purges and Popular Memories of Nazism and World War II in Denmark and Norway after 1945. I J. Elster (Red.), *Retribution and Reparation in the Transition to Democracy* (s. 147–163). Cambridge University Press.
- Dahl, H. F. (2018). En kort historie om rettsoppgjøret etter krigen. Pax forlag.
- Dahl, H. F. (2020). Rettssakene som kneblet: fra Hans Nielsen Hauge til Jens Bjørneboe. Pax forlag.
- Dahl, H. F., Hjeltnes, G., Nøkleby, B., Ringdal, N. J. & Sørensen, Ø. (Red.). (1995). *Norsk krigsleksikon 1940–45*. Cappelen.
- Dahl, H.F. (1971). *Norge mellom krigene*. Pax forlag.
- Dahl, W. (1989). *Norges litteratur. III: Tid og tekst 1935–1972*. Aschehoug.
- Dahrendorf, R. (1967). *Society and Democracy in Germany*. Doubleday.
- Danielsen, R. (1984). *Høyres historie 2. Borgerlig oppdemningspolitikk: 1918–1940*. Cappelen.
- Dingstad, S. (2021). *Knut Hamsun og det norske Holocaust: «Et hvitt Fyrtaarn midt i et grumset Menneskehav»*. Dreyers forlag.
- Elias, N. (1997). *The Germans*. Polity Press.
- Elster, J. (Red.). (2009). *Retribution and Reparation in the Transition to Democracy*. Cambridge University Press.
- Emberland, T. & Kott, M. (2012). *Himmlers Norge. Nordmenn i det storgermanske prosjekt*. Aschehoug.
- Emberland, T. & Roughtvedt, B. (2004). *Det ariske idol*. Aschehoug.
- Emberland, T. (2022). *Fra gutterommet til Gestapo*. Aschehoug.
- Engelstad, I., Hareide, J., Iversen, I., Steinfeld, T. & Øverland, J. (Red.). (1989). *Norsk kvinnelitteraturhistorie*. Pax forlag.
- Englund, P. (1997). *Brev fra nullpunktet. Historiske essay*. Universitetsforlaget.
- Eriksen, A. (1995). *Det var noe annet under krigen*. Pax forlag.
- Evans, R. (2003). *The Coming of the Third Reich*. Penguin.
- Evans, R. (2004). *The Third Reich in Power*. Penguin.
- Evans, R. (2006). *The Third Reich at War*. Penguin.
- Evans, R. (2024). *Hitler's People*. Allen Lane.
- Fangen, R. (1975). *I nazistenes fengsel*. Aschehoug.
- Figueiredo, I. de. (2002). *Fri mann. Johan Bernhard Hjort – en danneshistorie*. Aschehoug.
- Fine, G. A. (2001). *Difficult reputations*. University of Chicago Press.
- Friedman, S. & Reeves, A. (2020). From Aristocratic to Ordinary: Shifting Modes of Elite Distinction. *American Sociological Review*, 85(2), 323–350.
- Fulsås, N. (2021). Tarjei Vesaas og norsk litteratur i Nazi-Tyskland. *Edda*. <https://doi.org/https://doi.org/10.18261/edda.109.2.2>
- Fulsås, N. (2025). *Norsk litteratur i Nazi-Tyskland. Forfattarar, forleggjarar og agentar under det nasjonalsosialistiske kulturregimet*. Universitetsforlaget.
- Furuseth, S., Thon, J. H. & Vassenden, E. (Red.). (2016). *Norsk litteraturkritikks historie 1870–2010*. Universitetsforlaget.
- Gatland, J. O. (2003). Det andre mennesket: eit portrett av Åsmund Sveen. Samlaget.

- Glad, A. B. (2021). Nic. Henriksen. *Norsk oversetterleksikon*. <https://www.oversetterleksikon.no/2021/09/01/nicolai-nic-henriksen-1907-1969/>
- Graver, H. P. (2015). Rettsoppgjøret i Norge etter krigen – tid for et nytt juridisk blikk? *Lov og rett* (s. 65–86). <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3061-2015-02-02>
- Graver, H. P. (2019) *Okkupasjonstidens Høyesterett*. Pax forlag
- Griffin, R. (1993). *The Nature of Fascism*. Routledge.
- Griffin, R. (2018). *Fascism*. Polity Press.
- Grieg, H. (1955). *En dansk forlegger og fire norske diktere*. Centraltrykkeriet.
- Grimnes, O. K. (2009). Hvor står okkupasjonshistorien nå. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 26(3–4), 487.
- Grunberger, R. (2005). *A social history of the third reich*. Weidenfeld & Nicolson.
- Gundelach, K. (1941). *Vaktskifte i kunstlivet*. Stenersen.
- Hansen, M. N., Flemmen, M., & Andersen, P. L. (2009). *The Oslo register data class scheme (ORDC): Final report from the classification project* (s. 1–22). Memorandum, Department of Sociology and Human Geography, University of Oslo.
- Hagen, I. (2009). *Oppgjørets time. Om landssvikoppgjørets skyggesider*. Spartacus.
- Halvorsen, F. (1943). *I kampens hete*. Gyldendal.
- Halvorsen, P. C. (2024). *Egalitarian Consecration. The making of egalitarian Norway and historical elite institutions*. Fagbokforlaget. <https://doi.org/10.55669/oa3702>
- Halvorsen, P. C. (2025a). Ejlert Bjerke. *Norsk oversetterleksikon*.
- Halvorsen, P. C. (2025b). Åsmund Sveen. *Norsk oversetterleksikon*.
- Halvorsen, P. C. (2026a). The house before the dark set in. Five Norwegian writers' perceptions and constructions of reality, 1930–1940. I *Nord Studies in Reality Construction*. DeGruyter.
- Halvorsen, P. C. (2026b). Cultural Sociology and Literature. I L. Spillman (Red.), *The Oxford Research Encyclopedia of Sociology*. Oxford University Press (kommende). https://doi.org/10.1093/acrefore/9780197791295.013.ORE_SOC-00143.R2
- Halvorsen, P. C., Johnsen, L. & Arneberg, S. (2026). Norwegian Interwar Literature and Norwegian Character. A socio-political machine reading of literature, 1920–1946 [Upublisert arbeidsnotat].
- Hamsun, K. (1949). *På gjengrodde stier*. Gyldendal.
- Haugen, J. (2017). Axel Krogh (1892–1979) – Den gløymde forfatteren. *Agder Historielag Årsskrift*, 89, 128.
- Havrevold, F. (1959). *Helge Krog*. Aschehoug.
- Hjellbrekke, J. & Korsnes, O. (2026). *Norske forfattarer – ein historisk kulturelite?* [Upublisert arbeidsnotat].
- Hjellbrekke, J. (2019). Kollektivt minne. I *Sosiologisk leksikon* (s. 143–144). Universitetsforlaget.
- Hjellbrekke, J., Halvorsen, P. C., Jakobsen, K. A. & Arneberg, S. (2025). Literary Practices, Capital Structures and Political Position Taking. The Norwegian Writers during World War II. *Poetics*. <https://doi.org/10.1016/j.poetic.2025.101981>
- Hjeltnes, G. (1990). *Avisoppgjøret etter 1945*. Aschehoug.

- Hoffmann, C. (2025). Mellom rasehygiene og religionssosiologi: Arvid Brodersen's Doctoral Thesis on Hebrew Eugenics (1929/31). *Historisk tidsskrift*, 104(1), 41–57. <https://doi.org/10.18261/ht.104.1.4>
- Hoel, S. (1945). *Tanker i mørketid*. Gyldendal.
- Holt, T. (2020). Stories of «Infidelity»: Nazi Ibsen Adaptations and the Norwegian Press. *Ibsen Studies*, 20(2), 186–219. <https://doi.org/10.1080/15021866.2020.1825103>
- Hosar, K. & Hetland, T. (2026). Laagen. *Store norske leksikon*. <https://snl.no/Laagen>
- Jaklin, A. (2011). *De dødsdømte*. Gyldendal.
- Jakobsen, K. (2005). Hvorfor hermeneutikere ikke liker Bourdieu. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 22(1), 99–109. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3053-2005-01-09>
- Jakobsen, K. & Lund, K. (2015). *Krigsbilder. Kunst under okkupasjonen 1940–1945*. Bomuldsfabrikken Kunsthall.
- Johannesson, G. (1975). *Om «Norges litteraturhistorie»: fagkritisk pamflett*. Novus forlag.
- Jonsson, B. (2012). *Bruna pennor*. Nazistiska motiv i svenska kvinnors litteratur. Carlssons bokförlag.
- Jonsson, B. (2023). *Dikt i brunt*. Nationalism og nazism i parnassens marginal. Carlssons bokförlag.
- Jäger, A. B. (2025). Reading for the Endsieg. German book production and distribution in Norway under the occupation (1940–1945). *Norwegian World Literature: Perspectives for Future Research* \[Oral presentation, Oslo: The National Library 2025-09-24–2025-09-25].
- Jähner, H. (2024). Etterpåk. *Gjenoppbyggingen av Tyskland 1945–1955*. Press forlag.
- Kehlmann, D. (2024). *Filmskaperen*. Gyldendal.
- Kildal, A. (1945). *Presse- og litteraturfronten under okkupasjonen 1940–1943*. Aschehoug.
- Kittang, A. (1975). Fascisme og diktning i norsk mellomkrigslitteratur. I B. Birkeland & S. U. Larsen (Red.), *Nazismen og norsk litteratur*. Universitetsforlaget.
- Koepnick, L. (2020). Face Time with Hitler. I J. A. Thomas & G. Eley (Red.), *Visualising Fascism: The Twentieth-Century Rise of the Global Right* (s. 111–133). Duke University Press.
- Krause, M. (2020). *Model Cases*. University of Chicago Press.
- Kristiansen, A. (2022, 8. mai) Søndagssplitten – De to brødrene som startet hver sin blyantfabrikk. *Pennen er mektigere*. <https://pennenermektigere.no/sondagssplitten-de-to-brodrene-som-startet-hver-sin-blyantfabrikk/>
- Kroglund, N. D. (2012). *Hitlers norske hjelpere*. Historie og Kultur.
- Kværness Halberg, M. (2014). Et portrett av Ivar Sæter. *Årbok for Nord-Østerdalen 2014* (s. 29–34).
- Langeland, N. R. (2008, 24. november). En norsk revolusjon. *Dagbladet*.
- Larsen, A. (1941). *Janus Tidsskrift*, 9(2). Nasjonalforlaget.
- le Bail, K. (2025). *The Purer, the Punished: the «Épuration» of the Performing Arts in France at the Liberation*. [Working paper presented at FMSH, Words and violence seminar, may 2025].
- Lello, G. (1975) Den nasjonalsosialistiske litteraturen under okkupasjonen. Eksempler på litteratursyn i kulturdebatten og verdisy i et utval romaner. I Birkeland, B. & Ugelvik Larsen, S. (1975). *Nazisme og norsk litteratur*, s. 102-113. Universitetsforlaget.

- Lillebo, H. (1998). *Ord må gå en omvei*. Aschehoug.
- Lotherington, T. (2021, 1. januar) Øystein Orre Eskeland. *Norsk oversetterleksikon*. <https://www.oversetterleksikon.no/2021/01/01/oystein-orre-eskeland-1906-2006/>
- Lotherington, T. (2022, 1. juli) Haakon Bugge Mahrt. *Norsk oversetterleksikon*. <https://www.oversetterleksikon.no/2022/07/01/haakon-bugge-mahrt-1901-1990/>
- Lotherington, T. (2024a) Finn Halvorsen. *Norsk biografisk leksikon*. https://nbl.snl.no/Finn_Halvorsen
- Lotherington, T. (2024b) Theodor Caspari. *Norsk biografisk leksikon*. https://nbl.snl.no/Theodor_Caspari
- Lunde, J. V. (1998). *Vindharpens mester: Ragnar Solberg, diktaren på Dovrefjell*. Komiteen for Ragnar Solbergs 100-årsmarkering.
- Lund-Iversen, C. L. (2016). *Ordets tjener og sviker: forfatteren, kritikeren og nazisten Finn Halvorsen*. Portal forlag.
- Mahrt, H. B. (1931). *Modernisme*. Gyldendal.
- Martin, B. (2016). *The Nazi-Fascist New Order for European Culture*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- McDonnell, T. E. (2016). *Best Laid Plans: Cultural Entropy and the Unraveling of AIDS Media Campaigns*. University of Chicago Press.
- Miskolczi, A. (2023). *Hitler's Library*. Central European Press.
- Mommsen, H. (1999, 13. oktober). Keine Katharsis blieb aus. Joachim Fests sorgfältige Biographie von Albert Speer. *Frankfurter Rundschau*.
- Myren-Svelstad, P. E. (2017). *Den opne løyndomen: Homografiske lesingar i Åsmund Sveens forfattarskap* [Doktorgradsavhandling]. NTNU. https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmlui/bitstream/handle/11250/2441711/Per%20Esb%20Myren-Svelstad_PhD.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Myrvang, C. (2004). Flapperfeminismens konsumetos. Konsum som oppgjør og frigjøring på 1920-tallet. I C. Myrvang, S. Myklebust & B. S. Brenna. *Temmet eller uhemmet. Historiske perspektiver på konsum, kultur og dannelse* (s. 137–200). Pax forlag.
- Møllerhaug, N. (2015). *Stupet: Leif Grungs krig*. Vigmostad Bjørke.
- Nilsen, H. F. (2023). *Du må ikke sove*. Aschehoug.
- Noreng, H. (1995) [1975]. Fra Marx til Mussolini. Nils Kjær som politisk polemiker. I B. Birkeland, A. Kittang, S. Ugelvik Larsen & L. Longum (1995). *Nazisme og norsk litteratur*. (2. utg.), s. 23–36. Universitetsforlaget.
- Norrman, R. (1998). *Quislingkyrkan: Nasjonal Samlings kyrkopolitik 1940-1945*. Norma forlag.
- Olmsted, K. S. (2002). *The Newspaper Axis: Six Press Barons Who Enabled Hitler*. Yale University Press.
- Oterholm, K. (2019). Kvalitet i praksis. En sammenliknende studie av profesjonelle leseres situerte diskusjoner av litterær kvalitet [Doktorgradsavhandling]. OsloMet.
- Parsons, T. (1993). *On National Socialism*. Routledge.
- Petropoulos, J. (2014). *Artists Under Hitler*. Yale University Press.
- Pető, A. & Barna, I. (2015). *Political Justice in Budapest after World War II*. Central European University Press.

- Pető, A. (2009). Who Is Afraid of the «Ugly Women»??: Problems of Writing Biographies of Nazi and Fascist Women in Countries of the Former Soviet Block. *Journal of Women's History*, 21(4), 147–151. <https://doi.org/10.1353/jowh.0.0119>
- Potter, P. (2016). *Art of Suppression*. University of California Press.
- Ramm, F. (1931). En skitten strøm flyter utover landet. I J.-E. Ebbestad Hansen (Red.), *Norsk tro og tanke 1000–1940*. Tano Aschehoug.
- Rees, E. (2000). «Sores that still bleed»: Germany, the great war, and violence against women in the modernist literary imagination. I H. C. Sy-Quia & S. Baackmann (Red.), *Conquering Women: Women, War and Sexuality in the German Cultural Imagination* (s. 62–74). University of California at Berkeley.
- Rem, T. (2014). *Knut Hamsun. Reisen til Hitler*. Cappelen Damm.
- Rem, T., Søybe, E. & Fløgstad, K. (2020). *På æren løs. Krigen, litteraturen og Æresretten*. Press forlag.
- Repstad, P. (1989). *Mannen som ville åpne kirken*. Universitetsforlaget.
- Ringdal, N. J. & Larsen, T. H. (1995). *Kardinaler og kremmere: norske forleggere gjennom hundre år: Den norske forleggerforening 1895–1995*. Den norske forleggerforening.
- Ringdal, N. J. (1987). *Mellom barken og veden. Politiet under okkupasjonen*. Aschehoug.
- Ringdal, N. J. (1991). *Gal mann til rett tid. NS-minister Sverre Riisnæs: En psykobiografi*.
- Ringdal, N. J. (1993). *Ordenes pris. Den norske Forfatterforening 1893–1993*. Aschehoug.
- Ringvej, M. (2023). *Eilif og Oline: Tapt og funnet i okkupantens skygge*. Kagge forlag.
- Roberts, G. (2022). *Stalin's Library: A Dictator and His Books*. Yale University Press.
- Rottem, Ø. (1998). *Biografien om Knut Hamsun: Guddommelig galskap*. Gyldendal.
- Roughvedt, B. (2011). *Med penn og pistol: om politiminister Jonas Lie*. Cappelen Damm.
- Roughvedt, B. (2015). *Norges verste nazister: nordmenn og tyskere i Hitlers tjeneste 1940–45*. Spartacus.
- Rouso, H. (1996). *The Vicy Syndrome*. University of Chicago Press.
- Rønnebu, G. (2025). *Forbrytelse uten straff. Knut Rød og ansvaret for holocaust i Norge*. Aschehoug.
- Røsbak, O. (1998). *Rolf Jacobsen. En dikter og hans skygge*. Gyldendal.
- Santana-Acuña, A. (2020). *Ascent to Glory: How One Hundred Years of Solitude Was Written and Became a Global Classic*. Columbia University Press.
- Sapiro, G. (1996). La raison littéraire: Le champ littéraire français sous l'Occupation (1940–1944). *Actes de la recherche en sciences sociales*, 3–35. <https://doi.org/10.3917/arss.p1996.111n1.0003>
- Sapiro, G. (1999). *La guerre des écrivains, 1940–1953*. Fayard.
- Sapiro, G. (2003). Forms of Politicization in the French Literary Field. *Theory and Society*, 32, 633–652.
- Sapiro, G. (2004). La collaboration littéraire. I A. Betz & S. Martens, *Les intellectuels et l'Occupation, 1940–1944: Collaborer, partir, résister* (s. 39–63). Autrement.
- Sapiro, G. (2006). Portrait of the Writer as a Traitor: The French Purge Trials (1944–1953). e-Rea [En ligne], 4(2). <https://doi.org/10.4000/erea.257>
- Sapiro, G. (2014). *The French Writers' War, 1940–1953*. Duke University Press.
- Sapiro, G. (2022). *The Sociology of Literature*. Stanford University Press.

- Sapiro, G. (2023). *Kan man skilja værket från författaren?* Verbal förlag.
- Sartre, J.-P. (1998). *Hva er litteratur?* Pax forlag.
- Seeman, A. (2025). *The Quislings*. Cambridge University Press.
- Sereny, G. (2000). *The German Trauma*. Penguin.
- Shammas, V. L. (2016). Who's Afraid of Penal Populism? Technocracy and 'the People' in the Sociology of Punishment. *Contemporary Justice Review*, 19(3), 325–346. <https://doi.org/10.1080/10282580.2016.1185946>
- Simonsen, A. H. (2018). *Kjærlighet og mørke. En biografi om Marie Hamsun*. Res Publica.
- Simonsen, K. B. (2016). *Nazifisering, kollaborasjon, motstand. En analyse av Politidepartementet og Forsyningsdepartementet (Næringsdepartementet) 25. september 1940–8.mai 1945* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.
- Simonsen, K. B. (2022). Ideologi, situasjon og personlighet: Research on Nazi perpetrators. *Historisk tidsskrift*, 101(1), 51–66. <https://doi.org/10.18261/ht.101.1.5>
- Skarpelis, A. K. M. (2023). Horror Vacui: Racial Misalignment, Symbolic Repair, and Imperial Legitimation in German National Socialist Portrait Photography. *American Journal of Sociology*, 129(2), 313–383.
- Slagstad, R. (1998). *De nasjonale strateger*. Pax forlag.
- Smidt, J. K., Vold, T. & Oterholm, K. (2013). *Litteratursosiologiske perspektiv*. Universitetsforlaget.
- Smith, P. (2005). *Why War? The Cultural Logic of Iraq, the Gulf War, and Suez*. The University of Chicago Press.
- Solberg, I. H. (2020). Translated literature as soft propaganda: examples from occupied Norway (1940–1945). *Translation Matters*, 2(2), 144–159. https://doi.org/10.21747/21844585/tm2_2a9.
- Solbrekken, I. (2023). *Jøden og jorden: drevet fra gård og grunn av norske nazister og gode nordmenn*. Vigmostad og Bjørke.
- Solhjell, D. & Dahl, H. F. (2013). *Men viktigst er æren*. Pax forlag.
- Solhjell, D. (2005). *Fra akademiregime til fagforeningsregime: kunstpolitikk 1940–1980*. Unipub.
- Stamnes, H. B. (2012). *Theodor Caspari: naturverner, romantiker, polemiker*. Dreyers forlag.
- Statistisk sentralbyrå. (1954). Statistikk over landssvik 1940–1945 [Norges offisielle statistikk XI. 179]. Statistisk sentralbyrå.
- Stenseth, B. (1990). *Sangerinnen. Cally Monrads liv og kunst*. Aschehoug.
- Storeide, A. (2014). *Norske krigsprofitorer: Nazi-Tysklands velvillige medløpere*. Gyldendal.
- Sturge, K. (2004). «The Alien Within». *Translation Into German During the Nazi Regime*. Iudicium.
- Sveen, Å. (1932). *Andletet*. Gyldendal.
- Sveen, Å. (1943). Cally Monrad – Kristen Gundelach – Kåre Bjørgen. I *Nasjonalsosialister i norsk diktning*. (s. 43-55). J. M. Stenersens forlag.
- Sæther, L. (2024). *Møllergata 19*. Cappelen Damm.
- Sæveraas, T. E. (2023a). *Bokstaven R. Hundre landssviksaker fra Rinnan til Rød*. Pax forlag.
- Sæveraas, T. E. (2023b). Krigens stillhet. *Vinduet*. <https://www.vinduet.no/essayistikk/krigens-stillhet-torgeir-saeveraas-om-den-umiddelbare-norske-etterkrigslitteraturen>

- Sørensen, Ø. (2020). «Holocaust, historieskriving og moral». I Ø. Sørensen & K. Braut Simonsen (Red.), *Historie og moral. Nazismen, jødene og hjemmefronten*. Dreyers forlag.
- Sørgaard, N.-A. (1973). *Fire forfattere og norsk fascisme*. Forlaget Ny Dag.
- Thomas, J. A. & Eley, G. (2020). *Visualizing Fascism: The Twentieth-Century Rise of the Global Right*. Duke University Press.
- Thon, J. H. (2016). 1925-1945: Verdikamp og nytt massemedium. I S. Furuseth, J. H. Thon. & E. Vassenden (Red.), *Norsk litteraturkritikks historie*, (s. 231–245). Universitetsforlaget.
- Thorsdal, G. (2017). *Quislings biskoper: en norsk kirke i nazismens tjeneste*. Kagge.
- Torvund, L. K. (2017). <https://helgelandmuseum.no/aktuelt/ein-skeiv-roman-fra-helgeland>
- Trisko Darden, J. (2026). *Accused: How Women Faced Justice for Nazi-Era Crimes*. Yale University Press.
- Tusvik, S. (1994). *Boka i mediesamfunnet : rapport frå konferanse på Sundvolden 24.-25.11.1993*. Noregs forskingsråd.
- Ugelvik Larsen, S., Hagtvet, B. & Myklebust. (1980). *Who were the fascists?* Universitetsforlaget.
- Vanberg, V. (2024). Cally Monrad. *Norsk biografisk leksikon*. https://nbl.snl.no/Cally_Monrad
- Vassenden, E. (2012). *Norsk vitalisme. Litteratur, ideologi og livsdyrking 1890–1940*. Spartacus.
- Vogt, C. E. (2021). *Heltekongen Haakon*. Cappelen Damm.
- Wilhelmsen, F. (2021a). Reconnecting Forward: Nasjonal Samling's Apocalyptic Temporality as a Key to the Fascist Regime of Historicity. *Fascism*.
- Wilhelmsen, F. (2021b). National decay and national rebirth: The semiotics of Quisling's conception of history. I J. Frank (Red.), *War and Semiotics*. De Gruyter.
- Želinský, D., Smith, P. & Simonsen, S. (2021). From artistic consecration to degradation: The case of Sven Hassel. *Acta Sociologica*. <https://doi.org/10.1177/00016993211022792>
- Zelizer, B. (2000). *Remembering to Forget*. University of Chicago Press.
- Zwilmeyer, D. (1942). *Til prestane i landet : nokre ord til ålvorleg ettertanke: tale av Dagfinn Zwilmeyer, halde i Bergen 10. mars 1942*. Bergen.
- Øksnevad, Reidar (1952). «*Dagbladet*» og norsk litteratur 1869–1910: en bibliografi. Gyldendal.
- Ørskov, F. F. (2023). Seaside Encounters: Culture, Politics, and Comradeship at the German-Nordic Writers' House, 1934–1939 [Doktorgradsavhandling]. University of Helsinki.

Arkiver

NB – Nasjonalbiblioteket

Håndskriftsamlingen

Eugenia Kielland, «Norske forfattere under okkupasjonen», maskinskrevet manus, Den norske Forfatterforening, Ms.fol. 3660:17, Æresretten, NBO.

Radio

- Magne Lindholm, radioprogram om Eivind Mehle, «Quislings herold», NRK P2
23.04.1995

RA – Riksarkivet

EK – Erstatningsdirektoratets kartotek over landssviketterforskede

Saken mot Kamban – Landssvikarkivet, Oslo politikammer, AV/RA-S-3138-01/D/Da/
L1284/0003: Dommer, dnr. 4429 – 4432 / Dnr. 4432, 1945–1954, Kamban Forlag v/
styreformann Hans Solgaard Jacobsen, f. 10.2.1901.

LS – Landssviksaker

- Arendal politikammer, serie Dc – Grimstad, anr. 191/45 – Anne Marie Hamsun
- Arendal politikammer, serie Dc – Grimstad, anr. 204/45 – Arild Hamsun
- Arendal politikammer: pol. sak anr. 128/45 – Dagfinn Zwiilmeyer
- Bergen politikammer: dom 556 – Carl Lie
- Bredtveit kvinnefengsel, serie Db – L-dommer, hnr. L 94 – Eli Sofie Quisling Nordvik
- Follo politikammer, serie Da – Dommer, dnr. 15/47 – Halvard Tveiten
- Gudbrandsdal politikammer, serie Da – Saker, anr. 8191 – Ragnar Solberg
- Hardanger politikammer: lnr. 180 – Peter Mundheim
- Kongsvinger politikammer, saker, nr. 55.797: anr. 555/45 – Rolf Jacobsen
- Kragerø politikammer, serie Da – Saker, anr. 145 – Felix Julius Patrick Hartmann Thoresen
- Kragerø politikammer: anr. 23 – Lorentz Patrick Thoresen
- Kristiansand politikammer: dom anr. 784/45 (i eske 27) – Axel Krogh Fjalkekroner
- Larvik politikammer: dom hnr. 1/53 – Oskar Bakken, Erling Tambs og firma Tambs & Bakken
- Moss politikammer, serie Da – Dommer og forelegg, Ark. 307b – Ørnulf Ree
- Moss politikammer, serie Da – Dommer og forelegg, Ark. 488 – Hans Solgaard Jacobsen
- Nord-Jarlsberg politikammer: anr. 177/46 – Lars Hansen
- Oslo politikammer, serie Da – Dommer, dnr. 2200 – Ragnhild Caroline Monrad
- Oslo politikammer, serie Da – Dommer, dnr. 3042 – Conrad Ruud
- Oslo politikammer, serie Da – Dommer, dnr. 4390 – Øystein Orre Eskeland
- Oslo politikammer, serie Dc – Fengselsforelegg, fnr. 86/46 – Tore Hamsun
- Oslo politikammer, serie Dn – Statsadvokatens foreleggssaker, anr. 1756 – Tore Hamsun
- Oslo politikammer: dom 1264 – Kristen Gundelach
- Oslo politikammer: dom 1383 – Karl Holter
- Oslo politikammer: dom 1750 – Finn Halvorsen
- Oslo politikammer: dom 2522 – Åsmund Sveen
- Oslo politikammer: dom 3089 – Herman Harris Aall
- Oslo politikammer: dom 3160 – Waldemar Christoffer Brøgger
- Oslo politikammer: dom 3966 – Thorvald Aadahl / Nationen
- Oslo politikammer: dom 4124 – Ludvig Daae Zwiilmeyer
- Oslo politikammer: dom 4137 – Nicolai Henriksen

- Oslo politikammer: fengselsforelegg 861 – Jens Hagerup
- Oslo politikammer: forelegg anr. 24082 – Sigmund Rein
- Oslo politikammer: henlagt etter bevisets stilling hnr. 4166 – Eivind Mehle
- Oslo politikammer: påtaleunntatelse anr. 13983 – Sigurd Eldegard
- Sarpsborg politikammer, serie Db – Mysen, anr. 115/45 – Kaare Immanuel Bjørgen
- Trondheim og Strinda politikammer, serie Dc – Henlagte saker, anr. 5791 – Magnus Brostrup Landstad
- Tønsberg politikammer, serie Da – Dommer, Dom 8a/50 – Bernhard Emil Balsmo
- Vest-Agder politikammer, serie Dc – Mandal, anr. 223/45 – Jørgen og Sigrun Haugedal
- Vestoppland politikammer, serie Da – Dommer, dnr. 373 – Anders Underdal
- Østerdal politikammer, serie Da – Dommer, dnr. 626 – Johan Woll
- Østerdal politikammer, serie Dc – Henlagte saker, alfabetisk, nr. 13 – Ivar Sæter
- Østerdal politikammer: henlagt sak i eske 4 – Haakon Garaasen

Appendiks

Bibliografi for hver av forfatterne

Om bibliografiene

Bibliografiene er laget av Sofie Arneberg ved Nasjonalbiblioteket som en del av forskningsprosjektet «Ord og vold. Forfattere mellom demokrati og diktatur», som er støtta av Norges forskningsråd.

1. Waldemar Brøgger (1911–1991)

Også brukt: Carsten Frogner og Peter Valentin.

Brøgger, Waldemar. 1932. *Den evige vilje*. Aschehoug.

Brøgger, Waldemar. 1933. *Annen akt*. Aschehoug.

Brøgger, Waldemar. 1934. *Jeg opdager livet*. Aschehoug.

Brøgger, Waldemar. 1935. *Når markene pløies*. Aschehoug.

Juyn, Ludwig og Josef Kalmer. 1935. *Etiopia*. På norsk ved Waldemar Brøgger. Aschehoug.
Fra tysk.

Brøgger, Waldemar. 1935. *Ut av tåken*. Aschehoug.

Brøgger, Waldemar. 1935. *Vår tids undergang. Filosofiske undersøkelser av moderne problemer*. Aschehoug.

Wassermann, Jakob. 1936. *Saken Maurizius*. Oversatt av Waldemar Brøgger. Aschehoug. Fra tysk.

Wassermann, Jakob. 1937. *Etzel Andergast*. III. Oversatt av Waldemar Brøgger. Aschehoug. Fra tysk.

Bartz, Karl. 1937. *Peter den store*. Oversatt av Waldemar Brøgger. Aschehoug. Fra tysk.

- Ponson du Terrail. 1937–1938. *Rocambole*. (1–20). Oversatt av Niels Chr. og Waldemar Brøgger. Nasjonalforlaget. Fra fransk.
- Wooll, Edward. 1939. *Injurieprosessen*. Til norsk ved Waldemar Brøgger. Cappelen. Fra engelsk.
- Raffalovich, Serge og H.M. Mons. 1939. *Mona Lisas store kjærlighet*. Oversatt av Waldemar Brøgger. Aschehoug. Fra tysk.
- Bartz, Karl. 1939. *Solkongen*. Oversatt av Waldemar Brøgger. Aschehoug. Fra tysk.
- Brøgger, Waldemar. 1939. *Tor Eik. Dikt i 4 akter*. Aschehoug.
- Blake, William J. 1939. *Verden er min. Fortellingen om en moderne Monte Cristo*. Oversatt av N. Chr. og Waldemar Brøgger. Nasjonalforlaget. Fra engelsk.
- Bromfield, Louis. 1939. *Sånn måtte det gå*. Til norsk ved Waldemar Brøgger. Cappelen. Fra engelsk.
- Dumas, Alexandre. 1940. *Greven av Monte Christo. I-II*. Oversatt av Waldemar Brøgger. Cappelen. Fra fransk.
- Patrick, Quentin. 1941. *Piken og døden*. Oversatt av Waldemar Brøgger. Cappelen. Fra engelsk.
- Fallada, Hans. 1941. *Ikke av kjærlighet*. Oversatt av Waldemar Brøgger. Aschehoug. Fra tysk.
- Melville, Herman. 1941. *Tai-pi. Fire måneder blant innfødte på Marquesasøyene*. Oversatt av Waldemar Brøgger. Cappelen. Fra engelsk.
- Angern, Marianne von. 1941. *Ung pike av i morgen*. Oversatt av Waldemar Brøgger. Aschehoug. Fra tysk.
- Bartz, Karl. 1942. *Den store kardinal*. Oversatt av Waldemar Brøgger. Aschehoug. Fra tysk.
- Frogner, Carsten (pseudonym, Waldemar Brøgger). 1943. *Den osynliga fronten*. Förord av Gustaf Stridsberg. Översättning från det norska manuskriptet av Thure Nyman. Stockholm: Ljus förlag. Til svensk.
- Frogner, Carsten (pseudonym, Waldemar Brøgger). 1943. *Tysk mentalitet*.
- Frogner, Carsten (pseudonym, Waldemar Brøgger). 1943. *Den usynlige Front*. Aalborg: Skipper Clements forlag. Til dansk.
- Valentin, Peter (pseudonym, Waldemar Brøgger). 1944. *Innom tolv timmar. 11.20–23.20*. Övers. av Staffan Andrae. Til svensk.
- Frogner, Carsten (pseudonym, Waldemar Brøgger). 1944. *Le front invisible*. Version français par Marc Gilliard. Lausanne: Marguerat. Til fransk.
- Frogner, Carsten (pseudonym, Waldemar Brøgger). 1944. *Die unsichtbare Front*. Nach der schwedischen Ausgabe übertragen und etwas gekürzt von Benedict Christ. Zürich: Europa. Til tysk.
- Valentin, Peter (pseudonym, Waldemar Brøgger). 1945. *Olas och Petters fantastiska äventyr*. Övers. från norska manuskriptet av Cilla Johnson. Stockholm: Bonnier. Til svensk.
- Valentin, Peter (pseudonym, Waldemar Brøgger). 1945. *Fogden på Korsberg*. Övers. efter norska orig.-manuskriptet av Staffan Andrae. Stockholm: Bonnier. Til svensk.
- Frogner, Carsten (pseudonym, Waldemar Brøgger). 1945. *Han sitter vid skrivbordet*. Övers. från förf.s manuskript. Stockholm: Bonnier. Til svensk.
- Brøgger, Waldemar. 1945. *Tre gange Dronning*. Oversat af Clara Hammerich. København: Skandinavisk bogforlag. Til dansk.
- Brøgger, Waldemar. 1947. *Tre ganger dronning*. Oslo: Halvorsen & Larsen.

- Brøgger, Waldemar. 1947. *Tre gånger drottning*. Översättning av Thomas Bennett. Stockholm: Wahlström & Widstrand. Til svensk.
- Brøgger, Waldemar. 1948. *Kolme keraa kuningattarena. Historiallinen romaani*. Turku: Aura. Til finsk.
- Brøgger, Waldemar. 1948. *Så stor var min lykke*. Nasjonalforlaget.
- Waldemar Brøggers utgivelser (ikke oversettelser) etter 1948:
- Brøgger, Waldemar. 1949. *Livet er mitt eget. Roman fra Gustav Vasas tid*. Nasjonalforlaget.
- Brøgger, Waldemar. 1950. *Mannen med de syv liv. Roman*. Nasjonalforlaget.
- Brøgger, Waldemar. 1951. *Hvor magien hører hjemme. En vandring gjennom tidsaldre, folkeslag og bøker*. Nasjonalforlaget.
- Brøgger, Waldemar. 1956. *Med motorbåt til Middelhavet*. Gyldendal.
- Brøgger, Waldemar. 1957. *Hevneren på Hagan. Kriminalroman*. Gyldendal
- Brøgger, Waldemar. 1957. *I solskimmsland. Tolv måneder i syden*. Gyldendal.
- Brøgger, Waldemar. 1957. *Morderen plukker fluesopp*. Gyldendal.
- Brøgger, Waldemar. 1957. *Tjøme sparebank gjennom 100 år. 1857–1957*. Tjøme sparebank.
- Brøgger, Waldemar. 1958. *Morfindoktoren nekter seg skyldig. En thriller*. Gyldendal.
- Brøgger, Waldemar. 1958. *Norge i farvebilder*. Erichsen.
- Brøgger, Waldemar. 1959. *Spebarn kidnappet i Frognerparken. En thriller*. Gyldendal.
- Brøgger, Waldemar. 1973. *Politiet arbeider også om søndagen. Kriminalroman*. Cappelen.
- Brøgger, Waldemar. 1980. *Nådetid*. Cappelen.
- Brøgger, Waldemar. 1986. *Alene i universet. En humanetikers verdensbilde*. Cappelen.

2. Axel Krogh (1892–1982)

Også brukt: Axel Krogh Fjalkekrone.

- Krogh, Axel. 1921. *Avdrift. Roman*. Gyldendal.
- Krogh, Axel. 1922. *Stålisen. Roman*. Gyldendal.
- Krogh, Axel. 1923. *Muld og stjerner*. Gyldendal.
- Krogh, Axel. 1924. *Utenfor grinden*. Gyldendal.
- Krogh, Axel. 1925. *Foged Carolius. Roman*. Gyldendal.
- Krogh, Axel. 1926. *Jomfruens hjerte. Roman*. Gyldendal.
- Krogh, Axel. 1927. *Vagle*. Gyldendal.
- Krogh, Axel. 1928. *Turid Dorge. Roman*. Gyldendal.
- Krogh, Axel. 1929. *Kjærlighetens kronike. Roman*. Gyldendal.
- Krogh, Axel. 1930. *Skibet. Roman*. Gyldendal.
- Krogh, Axel. 1931. *Åsgrim Undbjørges arv*. Gyldendal.
- Krogh, Axel. 1932. *Høst over Tordstun*. Gyldendal.
- Krogh, Axel. 1933. *Den røde strid*. Nasjonalforlaget.
- Krogh, Axel. 1936. *Sannsoga um Gildeteigen og pengarne hans*. Aschehoug.
- Eide, Arthur. 1937. *Blant byttekonefolket*. Originalmanuskriptet bearbejdet for publikasjon av Axel Krogh. Aschehoug.
- Krogh, Axel. 1939. *Det spiller i haugen*. Scheen.

3. Thorvald Aadahl (1882–1962)

- Aadahl, Thorvald. 1904. *Frieri aa saant'no. Træk fraa ongdomstiaæ aa den gamle striæ Olaves Busteru*. Mysen: Mysen bog- & aksidentstrykkeri.
- Aadahl, Thorvald. 1914. *Kristine fra landet. Komedie i tre akter*. Kristiania: Eget forlag.
- Aadahl, Thorvald. 1919. *Kjære Bolette. Av stortingsmand Alexander's efterlatte papirer fra siste session*. Illustrert av M. Mossige-Grude. Steenske.
- Aadahl, Thorvald. 1920. *Anklagede. Skuespil i tre akter*. Aschehoug.
- Aadahl, Thorvald. 1935. *Skilsmissen. Lystspill*. Aschehoug.
- Aadahl, Thorvald. 1941. *Gårdsklokken*. Aschehoug.
- Aadahl, Thorvald. 1942. *Gaardsklokken*. Oversat af Anna Linck. København: Jespersen og Pio. Til dansk.
- Aadahl, Thorvald. 1944. *La Voûte. Roman de moeurs norvégiennes*. Traduit par O. Grund. Paris: Les Presses de la Cité. Til fransk.
- Aadahl, Thorvald. 1945. *Efterklangen. Roman*. Aschehoug.
- Aadahl, Thorvald. 1951. *P.M. Røwde. En mann og hans verk*. Dreyer.
- Aadahl, Thorvald. 1953. *Alles vor elkander*. Geautoriseerde vertaling uit het Noors door Annette van Maasbragt. Antwerpen. Til nederlandsk.
- Aadahl, Thorvald. 1953. *Skumring over Makrelbekken*. Aschehoug.

4. Ragnar Solberg (1898–1967)

- Solberg, Ragnar. 1937. *Is-Gud*. Aschehoug.
- Solberg, Ragnar. 1938. *Du fjell*. Aschehoug.
- Solberg, Ragnar. 1950. *Livs-skurd*. Aschehoug.
- Solberg, Ragnar. 1953. *Ljos*. Aschehoug.
- Solberg, Ragnar. 1966. *Kjærlighet til lyset*. Dreyer.
- Solberg, Ragnar. 1968. *Dikt i utval*. Aschehoug.

5. Sigurd Eldegard (1866–1950)

- Eldegard, Sigurd. 1903. *Fossegrimen. Trollspél i fire vendingar*. Aschehoug.
- Eldegard, Sigurd. 1904. *Kong Saul. Folkespel i fire vendingar og ein etterbolc. (Med emne or den gamle Bibelsoga)*. Aschehoug.
- Eldegard, Sigurd. 1906. *Ein heimkome. Spel i tri vendingar*. Aschehoug.
- Eldegard, Sigurd. 1914. *Gamle-landet. Folkespel i 4 akter*. Norli.
- Eldegard, Sigurd. 1914. *Hemn-gir. Spel i 3 akter*. Norli.
- Eldegard, Sigurd. 1918. *Knivarne. Spel i 3 vendingar*. Norli.
- Eldegard, Sigurd. 1918. «*Sladre-pollen*». *Komedie i ei vending*. Norli.
- Eldegard, Sigurd. 1923. *Når det kjem, so kjem det. Komedie i 3 vendingar*. Norli.
- Eldegard, Sigurd. 1924. *Lisle vedunder. Eit eventyr i fem vendingar*. Aschehoug.

- Eldegard, Sigurd. 1925. *Bård Asalvik*. Aschehoug.
Eldegard, Sigurd. 1926. *Byfantane -! Farse-komedie i tri akter*. Aschehoug.
Eldegard, Sigurd. 1928. *Kong Trasteskjegg. Eventyrspel*. Norsk barneblad.
Eldegard, Sigurd. 1940. *Ungdom. Eit lite spel i 3 akter. (Nærast tenkt til ungdomslag)*. Norli.
Eldegard, Sigurd. 1942. *Hvem er jeg -? En liten roman*. Gyldendal.
Eldegard, Sigurd. 1943. *Kunstnerne. Roman*. Blix.

6. Knut Hamsun (1859–1952)

For Knut Hamsuns bibliografi henvises leseren til Arvid Østby (1972) *Knut Hamsun: en bibliografi*. Gyldendal. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2011052008087

7. Peter Munheim (1891–1984)

Også brukt: Peter Mundheim.

- Munheim, Peter. 1925. *Einsemd-songar*. Aschehoug.
Munheim, Peter. 1933. *Nye dikt*. Aschehoug.
Mundheim, Peter. 1942. *Atlantiske dikt*. Kamban.
Munheim, Peter. 1965. *Vinterblomstring. Dikt*. Dreyer.
Munheim, Peter. 1967. *Ein vandrar. Dikt*. Dreyer.
Munheim, Peter. 1970. *Kveldspel. Dikt*. Dreyer.
Munheim, Peter. 1979. *Sett og drøymt*. Solum.

8. Sigmund Rein (1873–1960)

Også brukt: Sigfred Sohl.

- Rein, Sigmund. 1909. *Paa vor jord. Syv fortællinger*. Gyldendal.
Rein, Sigmund. 1910. *Vandring*. Gyldendal.
Rein, Sigmund. 1911. *En ung kvinde*. Gyldendal.
Rein, Sigmund. 1913. *Ingeniøren vender tilbake*. Gyldendal.
Kipling, Rudyard. 1914. *Jungelboken*. Oversat av Sigmund Rein. Kristiania. 1926. Ny utg.
Helge Erichsen. Fra engelsk.
Rein, Sigmund. 1915. *Mennesketrin*. Gyldendal.
Rein, Sigmund. 1917. *Kundskapens frugt*. Gyldendal.

9. Ivar Sæter (1864–1945)

- Sæter, Ivar. 1896. *Tungvind. Fortælling fra en fjeldbygd*. A. Garathuns forlag.
- Sæter, Ivar. 1896. *Digte*. Cammermeyer.
- Sæter, Ivar. 1898. *Ideelle krav*. A. Garathuns forlag.
- Sæter, Ivar. 1898. *Livet*. J. Fredriksons kunstforlag.
- Sæter, Ivar. 1900. *Mod dag*. A. Garathuns forlag.
- Sæter, Ivar. 1901. *Fremover!* Det norske aktieforlag.
- Sæter, Ivar. 1902. *En mand*. L. E. Tvedte.
- Sæter, Ivar. 1904. *Hans Nilsen Hauge. Skuespil*. L. E. Tvedte.
- Sæter, Ivar. 1904. *Nye digte*. L. E. Tvedte.
- Sæter, Ivar. 1906. *Udenfor samfundet. Fortælling. Karlstadforliget 1905. Et vidnesbyrd for kommende slægter*. L. E. Tvedte.
- Sæter, Ivar. 1908. *Storelvedalen. Med illustrationer og portretter*. Cammermeyer.
- Sæter, Ivar. 1908. *Tolgen. Med illustrationer og portretter*. Cammermeyer.
- Sæter, Ivar. 1909. *Livets sange*. Cappelen.
- Sæter, Ivar. 1910. *Fortællinger*. Cappelen.
- Sæter, Ivar. 1911. *Ignatius Loyola*. Gyldendal.
- Sæter, Ivar. 1912. *Domkirkens bygmester*. Gyldendal.
- Sæter, Ivar. 1914. *Krødsherred. Jubilæumsskrift 1914*. Grøndahl.
- Sæter, Ivar. 1915. *Gjerdrum. Jubilæumsskrift 1914*. Arnesens Bok- & Akcidenstrykkeri.
- Sæter, Ivar. 1915. *Stemninger*. Grøndahl.
- Sæter, Ivar. 1916. *Magt mod magt*. Gyldendal.
- Sæter, Ivar. 1917. *Dronning Zenobia*. Gyldendal.
- Sæter, Ivar. 1920. *Foldalen. Med illustrationer og karter*. Grøndahl.
- Sæter, Ivar. 1920. *Digte*. Walter Øverland.
- Sæter, Ivar. 1924. *Societas Jesu. (Jesuiteordenen)*. St. Olavs forlag.
- Sæter, Ivar. 1924. *Skrefsrud*. Gyldendal.
- Sæter, Ivar. 1925. *Nordens apostel*. Gyldendal.
- Sæter, Ivar. 1926. *Skrefsrud*. Dansk Udgave efter tredje Oplag med Forfatterens Tilladelse. København: O. Lohse. Til dansk.
- Sæter, Ivar. 1926. *Thomas von Westen. Finnefolkets sande Ven, Læreren og Videnskapsmanden*. Gyldendal.
- Sæter, Ivar. 1926. *Maalselvdalen. Maalselv og Øverbygd herreder*. Grøndahl.
- Sæter, Ivar. 1927. *En folkets helt. Gjest Baardsen, Sogndalsfjæren. Roman*. Grimstvedt.
- Sæter, Ivar. 1928. *Østerdalene*. Utgitt av Østerdalens turistforening. Grøndahl.
- Sæter, Ivar. 1928. *Adelen i Norge. (Historiske notiser)*. Grøndahl.
- Sæter, Ivar. 1928. *Lars Olsen Skrefsrud. Der Gründer der Santalmission*. Deutsche Bearb. von A. Oehler. Basel: Verlag der Basler Missionsbuchhandlung. Til tysk.
- Sæter, Ivar. 1928. *Den siste erkebiskop*. Gyldendal.
- Sæter, Ivar. 1942. *Marcus Thrane. Hans liv og kamp for sosial rettferd*. Blix.

10. Eyvind Mehle (1895–1945)

Også brukt: Eyvind Mæhle.

- Mæhle, Eyvind. 1922. *Mennesker og metoder i Moskva.*: Gyldendal.
- Mehle, Eyvind. 1930. *Korset fra pem. Skuespill i tre akter.* Gyldendal.
- Graham, Stephen. 1932. *Stalin. Herskeren over hundre og seksti millioner. En objektiv fremstilling av Joseph Stalins liv og verk.* Oversatt fra den engelske originalutgaven av Eyvind Mehle. Fabritius. Fra engelsk.
- Mehle, Eyvind m.fl. 1941. *Den Nye tid.* (Nyordningen i Norge. 2). Stenersen.
- Mehle, Eyvind. 1942. *Et folk finner sin fører.* Blix.
- Mehle, Eyvind. 1944. *Olavstanken fra Stiklestad til Stiklestad.* Centralforlaget.

11. Haakon Garaasen (1887–1957)

- Garaasen, Haakon. 1908. *Fraa skogbygda. Forteljingar.* Norli.
- Garaasen, Haakon. 1912. «*Rogfinne*». Norli.
- Garaasen, Haakon. 1916. *Tungsjø-ætta.* Norli.
- Garaasen, Haakon. 1918. *Tungsjö-släkten. Översatt av Gustav Thorsell.* Stockholm: Wahlström & Widstrand. Til svensk.
- Garaasen, Haakon. 1923. *Frå grensebygder og finnskogar. 1. Trysilholm.* Oslo: Det nordnorske forlag.
- Garaasen, Haakon. 1924. *Frå grensebygder og finnskogar. 2. Magre vilkår.* Norli.
- Garaasen, Haakon. 1925. *Frå grensebygder og finnskogar. 3. Emigrantane frå Suomi, Kalevalas land.* Norli.
- Garaasen, Haakon og Paul Lund. 1929. *I dalaskogen. Skildringar og dikt. Forteljingar og småstubar.* Norli.

12. Lars Hansen (1869–1944)

- Hansen, Lars. 1926. *I Spitsbergens völd.* Gyldendal. 1943. Ny utg.
- Hansen, Lars. 1927. *I Spetsbergens våld.* Stockholm: Hugo Geber. 1931. *I Spetsbergens våld och andra berättelser.* Stockholm: Vårt hems förlag. Til svensk.
- Hansen, Lars. 1927. *Jens Sørskar. Roman.* Gyldendal.
- Hansen, Lars. 1928. *Aux prises avec le Spitzberg.* Paris: Crès & Cie. Til fransk.
- Hansen, Lars. 1928. *En havets søn.* Gyldendal. 1943. *En havets sønn.*
- Hansen, Lars. 1928. *Huippuvuorten vankina.* Porvoo: Söderström. Til finsk.
- Hansen, Lars. 1928. *Die weisse Hölle. Zwei Erzählungen.* Berlin: Fischer. 1943. (Frontbuchhandlungsausg). Til tysk.
- Hansen, Lars. 1929. «*Hvalrossen*» av Tromsø. Gyldendal. 1943. Ny utg.
- Hansen, Lars. 1929. *Tra gli artigli dello Spitzberg.* Milano: Fratelli Treves. Til italiensk.
- Hansen, Lars. 1929. *Tromsöer Seeteufel. Roman.* Köln: Schaffstein. Til tysk.

- Hansen, Lars. 1930. *Forbannelsen*. Gyldendal. 1943. Ny utg.
- Hansen, Lars. 1931. *Håkjerringkjeften*. Gyldendal. 1943. Ny utg.
- Hansen, Lars. 1931. *Un fils de la mer*. Crès & Cie. Til fransk.
- Hansen, Lars. 1932. *Bjørnar Bålk og hans slekt*. Gyldendal.
- Hansen, Lars. 1933. *Kongen på Råsa. Roman*. Gyldendal. 1943. Ny utg.
- Hansen, Lars og Karl Holter. 1933. *Bären (Eismeervolk). Schauspiel in 3 Aufzügen*. Von Lars Hansen und Karl Holter. Berlin: Fischer. Til tysk.
- Hansen, Lars. 1933. *Kungen på Råsa*. Översättning från norskan. Stockholm: Nordisk rotogravyr. Til svensk.
- Hansen, Lars. 1934. *De fem ishavsgaster. Roman*. Oslo: Gyldendal. 1943. Ny utg.
- Hansen, Lars. 1934. *Em luta com o Spitzberg*. Lisboa: Nunes de Carvalho. Til portugisisk
- Hansen, Lars. 1935. *Keiserlosen*. Gyldendal. 1943. Ny utg.
- Hansen, Lars. 1935. *Tromssan «Mursu»*. Porvoo: WSOY. Til finsk.
- Hansen, Lars. 1936. *En havets son*. Stockholm: Nordisk rotogravyr. Til svensk.
- Hansen, Lars. 1936. *I sne og nordlys. Noveller*. Gyldendal.
- Hansen, Lars. 1937. *På vivanke*. Gyldendal.
- Hansen, Lars. 1938. *Bortom Alaska*. Stockholm: Nordisk rotogravyr. Til svensk.
- Hansen, Lars. 1938. *Storforsen*. Stockholm: Nordisk rotogravyr. Til svensk.
- Hansen, Lars. 1938. *Storfossen*. Oslo: Sverre Scheens forlag.
- Hansen, Lars. 1939. *Beitsaren. Ishavsroman*. Gyldendal.
- Hansen, Lars. 1939. *Bjørnar Bålk och hans släkt*. Stockholm: Nordisk rotogravyr. Til svensk.
- Hansen, Lars. 1939. *Ishavsfolk. Skådespel i tre akter*. Stockholm: Nordisk rotogravyr. Til svensk.
- Hansen, Lars. 1939. *Der Polarwind und die Obrigkeit. Roman*. Bremen: Scünemann.
- Hansen, Lars. 1940. *Der König von Raasa. Roman*. Potsdam: Rütten & Loening. Til tysk.
- Hansen, Lars. 1940. *Pegasus på flukt*. Oslo: Kamban.
- Hansen, Lars. 1941. *Der Beisser. Ein Eismeerroman*. Bernhard Schulze. Potsdam: Rütten & Loening. Til tysk.
- Hansen, Lars. 1941. *Ishavet drager*. Autoriseret Oversættelse efter *Beitsaren* ved Chr. Friberg. København: Hasselbalch. Til dansk.
- Hansen, Lars. 1942. *Håkjerringkjeften*. Från norskan av Jarl Blomquist. Stockholm: Svenska journalen. Til svensk.
- Hansen, Lars. 1942. *Kongen paa Risø*. Paa dansk ved Gunnar Andreassen. Hasselbalch. Til dansk.
- Hansen, Lars. 1942. *In Schnee und Nordlicht. Nordische Erzählungen*. Berechtigte Übertragung aus dem Norwegischen von Å. Eskil Avenstrup. Potsdam: Rütten & Loening. (Feldpostausgabe). Til tysk.
- Hansen, Lars. 1942. *Skarvereiret*. Gyldendal.
- Hansen, Lars. 1944. *Kejsarens lots*. Stockholm: Svenska Journalen. Til svensk.
- Hansen, Lars. 1944. *«Odin» klarte det. Roman*. Gyldendal.

13. Kåre Bjørgen (1897–1974)

- Bjørgen, Kåre. 1940. *I Noregs namn*. Oslo: Kamban.
Bjørgen, Kåre. 1941. *Eld og blod*. Oslo: Kamban.
Bjørgen, Kåre. 1942. *Storm og stille*. Oslo: Gyldendal.
Bjørgen, Kåre. 1943. *Angvare. Drama i åtte akter*. Oslo: Kamban.
Bjørgen, Kåre. 1945. *Lengselens land*. Oslo: Kamban.

14. Karl Holter (1885–1963)

- Hansen, Lars og Karl Holter. 1933. *Bären («Eismeervolk»)*. *Schauspiel in 3 Aufzügen*. Von Lars Hansen und Karl Holter. Berlin: Fischer.
Holter, Karl. 1936. *Skinnbrevet. Roman*. Gyldendal. 1944. Ny utg., 1963. Ny utg. Samlaget.
Holter, Karl. 1936. *Skinnbrevet*. Från nynorskan av Henry Peter Matthis. Stockholm: Bonnier. Til svensk.
Holter, Karl. 1937. *Nahkakirje. Romaani*. Suomentanut Aukusti Simojoki. Helsingissä: Otava. Til finsk.
Holter, Karl. 1937. *Pergamenová listina*. Praha: Evropský Literární Klub. 1945. Ny utg. Praha: F. Holas. Til tsjekkisk.
Hansen, Lars og Karl Holter. 1939. *Ishavsfolk. Skådespel i tre akter*. Från norskan av Jarl Blomquist. Stockholm: Nordisk rotagravyr. Til svensk.
Holter, Karl. 1940. *Kleivdøler*. Gyldendal. 1944. Ny utgave. Oslo: Nasjonal samling. Rikspropagandaledelsen.
Holter, Karl. 1942. *De vreemdeling uit de bergen*. Geautoriseerde vertaling uit het Noorsch door M.J. Molanus-Stamperius. Den Haag: Kruseman. Til nederlandsk.
Holter, Karl. 1943. *Der Fremde aus den Bergen. Roman*. Übers. von Elisabeth Ihle, Dannis Sandberg. Berlin: Universitas. Til tysk.
Holter, Karl. 1944. *De donkere verte*. Geautoriseerde vertaling uit het Noorsch door M.J. Molanus-Stamperius. Den Haag: Kruseman. Til nederlandsk.
Holter, Karl. 1944. *I veideskog. Jaktminner*. Gyldendal.
Holter, Karl. 1948. *Bliss. En fortelling om Per i Velten, Mari og elgen Bliss*. Oslo: Eget forlag.
Holter, Karl. 1951. *Frontkjempere*. Oslo: Store Bjørn.
Holter, Karl. 1953. *Terkel. Roman*. Gyldendal.
Holter, Karl. 1956. *Gode makter. Roman*. Oslo: Store Bjørn.

15. Nicolai Henriksen (1907–1969)

Også brukt: Nik. Henriksen, Nic. Henriksen.

- Henriksen, Nik. 1934. *Ville barn*. Aschehoug.
Henriksen, Nik. 1934. *I Sibirias urskog. Fortelling om en sibirisk gutt*. Aschehoug.
Henriksen, Nik. 1935. *Tsjekisten. En fortelling om en svak mann*. Aschehoug.

- Henriksen, Nik. 1935. *Tundraens sønn. En fortelling om en samojedisk gutt*. Aschehoug.
- Henriksen, Nik. 1942. *Mogu, tundrans son. Berättelse om en samojedisk pojke*. Övers. av Anna-Lisa Bergholm. Hälsingborg: Gutenbergförlaget. Til svensk.
- Dostoevskij, F. M. 1961. *Brødrene Karamasov. Roman*. Oversatt fra russisk, bearbeidet og forkortet av Nik. Henriksen. Oslo: De unges forlag. Fra russisk.

16. Arild Hamsun (1914–1988)

- Hamsun, Arild. 1939. *Ung mann kommer og går*. Gyldendal.
- Hamsun, Arild. 1941. *Askeladden i gresset*. Gyldendal.
- Hamsun, Arild. 1943. *Dager og vers*. Gyldendal.
- Hamsun, Arild. 1961. *Om Knut Hamsun og Nørholm*. Oslo: Aschehoug.
- Hamsun, Arild (red.). 1976. *Ni artikler om Knut Hamsun*. Homborsund: Eget forlag.

17. Åsmund Sveen (1910–1963)

- Sveen, Åsmund. 1932. *Andletet*. Gyldendal.
- Sveen, Åsmund. 1933. *Jordelden*. Gyldendal.
- Sveen, Åsmund. 1935. *Eros syng*. Gyldendal.
- Sveen, Åsmund. 1937. *Svartjord. Roman*. Gyldendal.
- Malmberg, Sigvard. 1937. *Sverre på fangst*. Frå svensk ved Åsmund Sveen. Noregs boklag. Fra svensk.
- Sveen, Åsmund. 1940. *Såmannen. Dikt*. Gyldendal.
- Sveen, Åsmund (red.). 1942. *Norsk ånd og vilje. Antologi*. Utval og redaksjon ved Åsmund Sveen. I kommisjon hos Gunnar Stenersens forlag.
- Shakespeare, William. 1942. *William Shakespeares dramatiske verker III. Machbeth*. Oversatt av Åsmund Sveen. Aschehoug (Some). Fra engelsk.
- Poll, Hans, Åsmund Sveen, Trygve B. Haugan, Othar Frode Bertelsen og E. Hoffstad. 1943. *Norwegen. Land. Menschen. Schicksal*. Kamban.
- Sveen, Åsmund. 1943. *Bygdeviser. Ord og tonar*. Gyldendal.
- Canaway, W.H. 1962. *Hvor er Sammy?*. Til norsk ved Åsmund Sveen. Cappelen.
- Lauesen, Marcus. 1962. *Mor*. Til norsk ved Åsmund Sveen. Cappelen. Fra dansk.
- Sveen, Åsmund. 1963. *Brunnen. Dikt*. Cappelen.
- Sveen, Åsmund. 1966. *Tonemesteren. Dikt*. Cappelen (posthumt).
- Sveen, Åsmund. 1970. *Bygdeviser*. Den norske bokklubben (posthumt).

18. Rolf Jacobsen (1907–1994)

- Jacobsen, Rolf. 1933. *Jord og jern. Dikt*. Gyldendal.
- Jacobsen, Rolf. 1935. *Vrimmel. Dikt*. Gyldendal.
- Jacobsen, Rolf. 1941. *Året som kommer*. Avholdsfolkets landsnemd.

- Jacobsen, Rolf. 1951. *Fjerntog. Dikt*. Gyldendal.
- Jacobsen, Rolf. 1954. *Hemmelig liv. Dikt*. Gyldendal.
- Jacobsen, Rolf. 1956. *Sommeren i gresset*. Gyldendal.
- Jacobsen, Rolf. 1960. *Brev til lyset. Dikt*. Gyldendal.
- Jacobsen, Rolf. 1965. *Stillheten etterpå ... Dikt*. Gyldendal.
- Jacobsen, Rolf. 1967. *Dikt i utvalg*. Ved Asbjørn Aarnes og Emil Boyson. Gyldendal.
- Jacobsen, Rolf. 1969. *Headlines*. Gyldendal
- Jacobsen, Rolf. 1972. *Pass for dørene – dørene lukkes. Dikt*. Gyldendal.
- Jacobsen, Rolf. 1973. *Samlede dikt*. Gyldendal.
- Jacobsen, Rolf. 1974. *Butikk-kvartalet og andre dikt*. Oslo: Statens håndverks- og kunstindustriskole.
- Jacobsen, Rolf. 1975. *Pusteøvelse. Dikt*. Gyldendal.
- Jacobsen, Rolf. 1977. *Samlede dikt*. Gyldendal.
- Jacobsen, Rolf. 1977. *Den ensomme veranda og andre dikt*. I utvalg ved forfatteren. Stabekk: Den norske bokklubben.
- Jacobsen, Rolf. 1979. *Tenk på noe annet*. Gyldendal.
- Jacobsen, Rolf. 1982. *Samlede dikt*. Gyldendal.
- Jacobsen, Rolf. 1985. *Nattåpent*. Gyldendal.
- Jacobsen, Rolf. 1986. *Samlede dikt*. Gyldendal.
- Jacobsen, Rolf. 1990. *Alle mine dikt*. Gyldendal.
- Jacobsen, Rolf. 1996. *En liten kvast med tusenfryd og fire rare løk. Ukjente dikt og tekster 1925–1993*. Redigert av Hanne Lillebo (posthumt).

For utvidet bibliografi og oversettelser, se:

Lillebo, Hanne. 1998. *Ord må en omvei. En biografi om Rolf Jacobsen*. Aschehoug.

19. Øystein Orre Eskeland (1906–2006)

Også brukt: Rolf Hanssen, Petter Jonas Schonning, R. Halle (delt), Kjell Berg, Peter Dickson (med Einar Schibbye), «Gutten i røyken».

- Eskeland, Øystein Orre. 1933. *Den glade hevner. Moderne Oslo-Roman*. Aschehoug.
- Wyllarde, Dolf. 1933. *Hans weekend-hustru*. Oversatt til norsk av Øystein Orre Eskeland. Reenskaug. Fra engelsk.
- Oppenheim, E. Phillips. 1933. *Hasard og kjærlighet. Monte Carlo-roman*. Oversatt av Øystein Orre Eskeland. Steensballe. Fra engelsk.
- Van Dine, S.S. (pseudonym, Willard Huntington Wright). 1933. *Hvem drepte? Kriminalroman*. Oversatt til norsk av Øystein Orre Eskeland. Steensballe. Fra engelsk.
- Van Dine, S.S. (pseudonym, Willard Huntington Wright). 1934. *Bensonmordet*. Oversatt av Ø. O. Eskeland. Steensballe. Fra engelsk.

- Oppenheim, E. Phillips. 1934. *Mord i Monte Carlo*. På norsk ved Øystein Orre Eskeland. Steensballe. Fra engelsk.
- Verne, Jules. 1934. *Reisen til jordens centrum*. På norsk ved Øystein Orre Eskeland. Steensballe. Fra fransk via engelsk.
- Widdemer, Margaret. 1935. *En hustru søkes*. Steensballe. Oversatt av Øystein Orre Eskeland. Steensballe. Fra engelsk.
- Hoster, Herman (pseudonym, Hermann Koch). 1935. *Mellem læger. Roman*. På norsk ved Øystein Orre Eskeland. Steensballe. Fra tysk.
- Oppenheim, E. Phillips. 1935. *Nesten hengt*. På norsk ved Øystein Orre Eskeland. Steensballe. Fra engelsk.
- Hobart, Alice Tisdale. 1936. *Tigern på Jangtsekiang*. Oversatt av Øystein Orre Eskeland. Aschehoug. Fra engelsk.
- Mørne, Håkan. 1936. *Vakre, ville Balkan!* På norsk ved Øystein Orre Eskeland. Steensballe. Fra svensk.
- Mørne, Håkan. 1937. *På eventyrlige veier*. På norsk ved Øystein Orre Eskeland. Steensballe. Fra svensk.
- Riverton, Stein (pseudonym, Sven Elvestad). 1939. *Fenomenet Robert Robertson*. Revidert og gjennomsett av Øystein Orre Eskeland. Cappelen.
- Riverton, Stein (pseudonym, Sven Elvestad). 1939. *Jernvognen*. Gjennomsett og revidert av Øystein Orre Eskeland. Cappelen.
- Andersen, Carl. 1939. *Krigstestamentet*. Til norsk ved Øystein Orre Eskeland. Cappelen. Fra dansk.
- Hoster, Herman (pseudonym, Hermann Koch). 1939. *Sanatoriet*. På norsk ved Øystein Orre Eskeland. Steensballe. Fra tysk.
- Eskeland, Øystein Orre Eskeland. 1939. *Vi kan. Utstillingen*. Grøndahl.
- Mørne, Håkan. 1939. *Værbitt sagaland*. På norsk ved Øystein Orre Eskeland. Steensballe. Fra svensk.
- Riverton, Stein (pseudonym, Sven Elvestad). 1940. *Djevelen kjeder sig*. Gjennomsett og revidert av Øystein Orre Eskeland. Cappelen.
- Riverton, Stein (pseudonym, Sven Elvestad). 1940. *Negeren med de hvite hender*. Gjennomsett og revidert av Øystein Orre Eskeland. Cappelen.
- Riverton, Stein (pseudonym, Sven Elvestad). 1940. *Rosa Montanas diamanter*. Gjennomsett og revidert av Øystein Orre Eskeland. Cappelen.
- Mørne, Håkan. 1941. *Ærens vinter*. På norsk ved Øystein Orre Eskeland. Steensballe. Fra svensk.
- Mørne, Håkan. 1951. *På eventyrlige veier*. Til norsk ved Øystein Orre Eskeland. Nasjonalforlaget. Fra svensk.
- Mallorqui, José. 1952. *Coyote på ferde igjen*. Oversatt av Øystein Orre Eskeland. Romanforlaget. Fra spansk.
- Mallorqui, José. 1952. *Den maskerte rytter*. Oversatt av Øystein Orre Eskeland. Romanforlaget. Fra spansk.
- Eskeland, Øystein Orre (red.). 1958. *Hankø*. Cammermeyer.
- Mallorqui, José. 1971. *Hvem er Coyote? Rettferdighetens sanne vokter*. Oversatt av Øystein Orre Eskeland. Romanforlaget. Fra spansk.

Mallorqui, José. 1971. *Coyote vender tilbake – for ennå en gang å sette tingene på plass*. Oversatt av Øystein Orre Eskeland. Romanforlaget. Fra spansk.

20. Jørgen Haugedal (1905–1990)

Haugedal, Jørgen. 1924. *Ein «begrædelsens dag». Lite morospel i 3 vendingar*. Kristiania: Norli. 1961. *Den vonde dagen. Morospel i 2 vendingar*. Bøstad: Marius Evjeborgs forlag.

Haugedal, Jørgen. 1927. *Kjærleik og tobakksnaud. Morospel i 2 vendingar*. Oslo: Norli. 1941. 2. utgåva.

Haugedal, Jørgen. 1928. *Sone-offer. Drama i 2 vendingar*. Harstad.

Haugedal, Jørgen. 1929. «Hemnaren». *Forteljing*. Arendal.

Haugedal, Jørgen. 1936. *Bondeungdomslaget i Kristiansand. 25 års skrift*. Kristiansand.

Haugedal, Jørgen. 1937. «Ola-mann» frå 'Merika. *Morospel i tvo vendingar*. Fædrelandsvennens prenteverk: Kristiansand.

Haugedal, Jørgen. 1943. *Odelsgutten og andre kjekke gutter og jenter*. Oslo: Kamban.

Haugedal, Jørgen. 1943. *Røveren på Risholmen*. Oslo: Centralforlaget.

Haugedal, Jørgen. 1944. *Sjørøverne på Ontario*. Oslo: Centralforlaget.

Haugedal, Jørgen. 1972. *Tonar frå tun. Bokmenn og gløtt i verka deira*. Trondheim: Rune.

21. Carl Lie (1896–1976)

Også brukt: Karl Larsson Lee, Karl Lee og Carl Lee.

Lie, Carl. 1932. *Hakekorset*. Organ for nasjonalsosialismen i Norge (tidsskrift). Ved Carl Lie.

Lie, Carl. 1932. *Martin Tranmæl. En psykologisk studie*. Bergen: Eget forlag.

Lie, Carl. 1936. *Et menneske i Russland. Inntrykk og minner fra et opphold i Sovjet-Samveldet*. Bergen: Eget forlag.

22. Johan Woll (1889–1966)

Også brukt: Johan Wollaston.

Woll, Johan. 1914. *Munkekjeldereren. En huslærers oplevelser paa en gammel prestegaard*. Kristiania: Narvesen kiosskompani.

Woll, Johan. 1918. *Nedenessagn*. Risør: Gunleikson.

Woll, Johan. 1937. *Valentin og vargridderen. Roman fra den karolingiske sagnkrets*. Oversatt fra middelalder-plattysk av Johan Woll. Aschehoug. Fra tysk.

Wollaston, Johan (pseudonym, Johan Woll). 1939. *Døden blæser sæbebobler*. Autoriseret oversættelse. København: Jespersen og Pio. Til dansk.

Wollaston, Johan (pseudonym, Johan Woll). 1940. *Døden i Havet*. Autoriseret oversættelse. København: Jespersen og Pio. Til dansk.

Woll, Johan. 1941. *Ånden i krukken*. Bergen: Grieg.

Woll, Johan. 1942. *Hekseslottet*. Oslo: Kamban.

23. Conrad Ruud (1897–1957)

Også brukt: Marselius og Svante Heming.

Ruud, Conrad. 1941. *Humor og Amor*. Det nye forlaget.

Ruud, Conrad. 1941. *Den navnløse morder*. Fredhøi.

Heming, Svante (pseudonym, Conrad Ruud). 1942. *Gudinnen i dødens dal*. Fredhøi.

Marselius (pseudonym, Conrad Ruud). 1942. *Kaptein Roderiks bedrifter*. Fredhøi. 1959.

Ruud, Conrad. *Kaptein Roderik*.

Ruud, Conrad. 1944. *Lykken kommer. Ti eventyr*. Kamban.

Field, Peter. 1952. *Død eller levende*. Til norsk ved Conrad Ruud. Green. Fra engelsk.

Rush, William Marshall. 1952. *Gullgraver*. Til norsk ved Conrad Ruud. Green. Fra engelsk.

Field, Peter. 1952. *Mellom dobbelt ild*. Til norsk ved Conrad Ruud. Green. Fra engelsk.

24. Anders Underdal (1880–1973)

Underdal, Anders. 1919. *Kvitterli-songar*. Risør: Gunleikson. 1955. 4. utg. Dreyer.

Underdal, Anders. 1922. *Ola Husmann. Diktsamling*. Aurdal: Opland bonde og smaabrukarlag, O.M. Lappen.

Underdal, Anders. 1923. *Lin. Dyrking og forædling*. Grøndahl.

Underdal, Anders. 1942. *St. Thomasklokkune i segn og song*. Kamban.

Underdal, Anders. 1968. *Vedunderlege Grunke*. Fonna.

25. Bernhard Balsmo (1891–1968)

Balsmo, Bernhard. 1927. *Det vindløse hav. Et skibsmandskaps kamp for livet paa Galapagos*. Horten.

Balsmo, Bernhard (red.). 1927. *Kalle* (tidsskrift). Horten.

Balsmo, Bernhard. 1935. *Alvor og rariteter. Fra Nord-Vestfold i gamle dager*. Tønsberg: Tønsberg aktietrykkeri.

Balsmo, Bernhard. 1941. *Byen som forsvant i Oslofjorden*. Kamban.

Balsmo, Bernhard. 1943. *Vikværingene. Roman*. Kamban.

Balsmo, Bernhard. 1944. *Byen vokser. Roman*. Kamban.

Balsmo, Bernhard. 1944. *Øya utenfor. Roman*. Kamban.

26. Dagfinn Zwilgmeyer (1900–1979)

Zwilgmeyer, Dagfinn. 1923. *Påskelilje. Dikte*. Bergen: Nygaard.

Zwilgmeyer, Dagfinn. 1933. *Regnbuen. Salmer*. Oslo: Cappelen.

- Zwilgmeyer, Dagfinn. 1935. *Solsangen. Salmer*. Oslo: Lutherstiftelsen.
- Zwilgmeyer, Dagfinn. 1936. *Norrøne og nye salmer*. Oslo: Cappelen.
- Zwilgmeyer, Dagfinn. 1938. *Petterdikt. Første ring. Vesterålen*. Stokmarknes: Stokmarknes aktietrykkeri.
- Zwilgmeyer, Dagfinn. 1939. *Fager er lien. Salmer fra det skjulte Norge*. Bergen: Lunde.
- Zwilgmeyer, Dagfinn. 1941. *Nordlandssanger. I herr Petters fotefar*. Oslo: Stenersen.
- Zwilgmeyer, Dagfinn. 1942. *Til prestane i landet. Nokre ord til ålvorleg ettertanke. Tale av Dagfinn Zwilgmeyer, halde i Bergen 10. mars 1942 og Til landets prester. Noen ord til alvorlig ettertanke. Dagfinn Zwilgmeyer's tale i Bergen 10. mars 1942*. Nasjonal samlings rikstrykkeri.
- Zwilgmeyer, Dagfinn. 1942. *Den norske salme. Et forsøk på en bestemmelse ut fra Landstads reviderte salmebok*. Oslo: I kommisjon hos Stenersen.
- Schiller, Friedrich von. 1945. *Jomfruen fra Orleans. En romantisk tragedie*. Oversatt av Dagfinn Zwilgmeyer. Oslo: Stenersen. Fra tysk.
- Zwilgmeyer, Dagfinn. 1950. *Vår under sneen. Nye salmer*. Arendal: P.M. Danielsen.
- Zwilgmeyer, Dagfinn. 1958. *Under korset vil jeg stanse. Et utvalg salmer*. Oslo: Aschehoug.
- Zwilgmeyer, Dagfinn. 1960. *De høye luers land. I herr Petters fotefår*. Trondheim: Bruns.
- Zwilgmeyer, Dagfinn. 1962. *Vår Gud han er så fast en borg. Utkast til nye oversettelser og gjendiktninger av gamle kjernesalmer*. Oslo: Andaktsbokselskapet.
- Zwilgmeyer, Dagfinn. 1963. *Og så var det evigheten. Dikt*. Oslo: Land og kirke.
- Zwilgmeyer, Dagfinn. 1967. *Norsk salmebok. Et utkast*. Oslo: Land og kirke.
- Zwilgmeyer, Dagfinn. 1973. *Gullharpen. Ny gjendiktning av Salmenes bok*. Oslo: Cappelen.
- Zwilgmeyer, Dagfinn. 1980. *Dikt og salmer*. Oslo: Cappelen (posthumt).

27. Ludvig Daae Zwilgmeyer (1886–1969)

- Zwilgmeyer, Ludvig Daae. 1909. *Personlighetslivet i Lys af Skriften. Foredrag om den personlige Udødelighed*. Arendal: Olsen.
- Zwilgmeyer, Ludvig Daae. 1934. *Tidehverv. Salmer og religiøse dikt*. Lutherstiftelsen.
- Zwilgmeyer, Ludvig Daae. 1935. *Den nye dag. Salmer og religiøse dikt II*. Lutherstiftelsen.
- Zwilgmeyer, Ludvig Daae. 1936. *Vår Gud har talt*. Lutherstiftelsen.
- Zwilgmeyer, Ludvig Daae. 1941. *Under livets tre. Salmer og dikt*. Stenersen.
- Zwilgmeyer, Ludvig Daae. 1942. *Hvor fjellvinden suser. Roman fra en norsk fjellbygd*. Stenersen.
- Zwilgmeyer, Ludvig Daae. 1943. *Tilbake til fjellheimen*. Stenersen.
- Zwilgmeyer, Ludvig Daae. 1944. *I fjellgudens vold*. Stenersen.
- Zwilgmeyer, Ludvig Daae. 1959. *Novisen og den fredløse. Roman*. Ansgar.
1961. *Dag Hammarskjöld. Fredsstifteren*. Til norsk ved L. D. Zwilgmeyer. Ansgar. Fra svensk.
- Lagerlöf, Selma. 1961. *Noveller og fortellinger*. Til norsk ved L. D. Zwilgmeyer. Ansgar. Fra svensk.
- Zwilgmeyer, Ludvig Daae. 1962. *Brenninger. Roman*. Ansgar.

- Bishop, Jim. 1962. *Den dagen Jesus ble født. En ærbødig rekonstruksjon*. Til norsk ved L. D. Zwiłgmeyer. Ansgar. Fra engelsk.
- Lagerlöf, Selma. 1962. *Anna Svärd*. Til norsk ved L. D. Zwiłgmeyer. Ansgar. Fra svensk.
- Lagerlöf, Selma. 1962. *Charlotte Löwensköld*. Til norsk ved: Ludvig Daae Zwiłgmeyer. Ansgar. Fra svensk.
- Roosevelt, Eleanor. 1963. *I morgen er nå*. Til norsk ved Ludvig Daae Zwiłgmeyer. Ansgar. Fra engelsk.
- Lagerlöf, Selma. 1963. *Høst*. Oversatt av Ludvig Daae Zwiłgmeyer. Ansgar. Fra svensk.
- Zwiłgmeyer, Ludvig Daae. 1965. *Veien går videre*. Ansgar.
- Zwiłgmeyer, Ludvig Daae. 1966. *Langs livets stier. Noveller*. Ansgar.
- Zwiłgmeyer, Ludvig Daae. 1967. *På fremmed jord. Roman fra århundreskiftet*. Ansgar.

28. Hans S. Jacobsen (1901–1980)

- Jacobsen, Hans S. 1929. *Amerikansk industriorganisation. Fordismen*. Udgivet af Studentersamfundets Oplysningsforening. København: Jespersen og Pio.
- Jacobsen, Hans S. 1935–1945. *Ragnarok*. [Tidsskrift]. Oslo: Ragnaroks forlag.
- Jacobsen, Hans S. 1938. *Ein Norweger spricht! Die deutsch-tschechische Frage. Ein Aufsatz der norwegischen Monatsschrift «Ragnarok», September 1938*. Herausgegeben und ins Deutsche übertragen von Fred J. Domes. Berlin: Widukind. Til tysk.
- Jacobsen, Hans S. 1961. *Hans S. Jacobsen. Flekkefjord 13. august 1836–13. august 1961. Anetavle og stamtavle for hans slekt*. Oslo.

29. Hallvard Tveiten (1901–1976)

Også brukt: Odel Arveson, Stein Waarding og Stein Waarding.

- Tveiten, Hallvard. 1939. *Raknehaugen. Et diktsyn*. Ullensaker: Nikolai Olsens boktrykkeri.
- Tveiten, Hallvard. 1943. *Plan for NS studieringer* (Tillegg til Hans Storløkken: «Håndbok for studieringer»). Oslo: NS opplæringsavdeling.
- Tveiten, Hallvard. 1943. *Norrøne skaldekvad*. Satt om ved Hallvard Tveiten. Oslo: I kommisjon hos Centralforlaget. 1966. Ny utg. Fra norrønt.
- Tveiten, Hallvard. 1943. *Skriften på veggen. Bolsjevikisk fare for Nord-Norge*. Oslo: Viking. 1945. Ny utg.
- Tveiten, Hallvard. 1943. *Studieplan i emnet Det nasjonale og historiske grunnlag for NS*. Oslo: NS opplæringsavdeling.
- Tveiten, Hallvard. 1944. *Fra Arne Garborg til Erling Winsnes. Et innsyn i norsk åndsliv*. Høvdingeord. 1. Oslo: Kamban.
- Arveson, Odel (pseudonym, Hallvard Tveiten). 1944. *Norrøna-tal. Ein skaldeleik*. I kommisjon hos Centralforlaget.

- Waarding, Stein. 1949. *Lebesbymannens spådommer. Syner og forutsigelser om de store verdensbegivenheter fram til krigen i 1953 hvor Norge skal delta*. Saabye. 1951. Ny utg. Oslo: Psykologisk forlag.
- Tveiten, Hallvard. 1950. *Fjellharpa*. Oslo: I kommisjon hos Jacob Saabye. 1952. *Tjod og sjel. 1. Fjellharpespelet*. Ny umreidd utg. 1953. Tun og hjarta. Fjellharpespelet B. Saabye. 1969. Ny revidert utgave.
- Tveiten, Hallvard. 1952. *Tjod og sjel 2. Det heilage riket. Hugharpespelet*. Saabye.
- Tveiten, Hallvard. 1954. *Fine, fine falle eller Fjordbygdkveldar*. Tun og hjarta 2. Saabye.
- Tveiten, Hallvard. 1955. *Himmel og jord. Allspel. Eit epos om mennesket*. Saabye.
- Tveiten, Hallvard. 1958. *Gullharpa. Dikt i samling*. Saabye. 1961. Ny utg.
- Tveiten, Hallvard. 1959. *Varangklang. Sørvaranger i sang og dikt*. Saabye.
- Tveiten, Hallvard. 1960. *Liv och leverne. Folkelivet i en skåne sochen under 1800-talet*. Lund: Skånsk kultur.
- Tveiten, Hallvard. 1965. *Kjærleik og kjærlighet. Dikt, songar, sanger og viser i utvalg*. Saabye.
- Tveiten, Hallvard. 1965. *Vegårshei i eldre tid. Bygdesoge*. Saabye.
- Tveiten, Hallvard. 1966. *Under klårkvelven. Dikt i utvalg. 1901 – 21. juni*. Saabye.
- Tveiten, Hallvard. 1967. *Engelsk harpe. Klassisk engelsk lyrikk frå William Blake til Kipling i nynorsk gjendikting*. Saabye.
- Tveiten, Hallvard. 1968. *Skrinet med det rare i. Fangedikt. Dikt i utvalg, 4. samling*. Saabye.
- Tveiten, Hallvard. 1969. *Bygde- och Eslövskalden Karaby-Jens och hans visor*. (Eslövs museums skriftserie). Eslöv.
- Tveiten, Hallvard. 1970. *Tun og hjarta. Norsk folkepos*. Saabye.
- Tveiten, Hallvard. 1970. *Östra Karabys historia*. Lund: Skånsk kultur.
- Tveiten, Hallvard. 1971. *Billinge sockens historia*. Lund: Skånsk kultur.
- Tveiten, Hallvard. 1971. *Vegårshei i nyare tid. Gardssogene fra 1723 til i dag. 1–2*. Saabye.
- Tveiten, Hallvard. 1972. *Reslöv sockens historia*. Lund: Skånsk kultur.
- Tveiten, Hallvard. 1972. *Vegårsheilektstavler. Inneholdande over 250 slekter og familier på gårdane med utgreiningar over arvefestene og plassane til familiene i bygda i dag, omkringliggende bygder og byar og vide om i landet*. Saabye.
- Tveiten, Hallvard. 1973. *Det skånska folkets historia. Från äldsta tider till slaget vid Helsingborg 1710. Med dess över ett halvt tusenårs självständiga konungahistoria*. Lund: Skånsk kultur.
- Tveiten, Hallvard. 1973. *Västra Sallerup och Remmarlöv socknars och Eslöv gårdars historia. Och Ellinge gods historia*. Lund: Skånsk kultur.
- Tveiten, Hallvard. 1974. *Gullarp, Trolleås och Västra Strö socknars historia. Trolleås gods äldsta historia*. Lund: Skånsk kultur.
- Tveiten, Hallvard. 1974. *Torrlösa och Skrävlinge prästers historia*. Lund: Skånsk kultur.
- Tveiten, Hallvard. 1974. *Trued Trallare [Trued Olsson]. Gårdsvägarnas glade trallande och rimmande riddare*. Lund: Skånsk kultur.
- Tveiten, Hallvard. 1975. *Silver-Moses. De skånska kringvanrarna under 1800-talet*. Lund: Skånsk kultur.
- Tveiten, Hallvard. 1977. *Skånska ortnamn i fornordisk tolkning*. Lund: Skånsk kultur.

30. Ørnulf Ree (1896–1955)

- Carco, Francis (pseudonym, Francois Carcopino-Tusoli). 1922. *Den forfulgte*. Oversættelse ved Ørnulf Ree. Kristiania: Erichsen. Fra fransk.
- Ree, Ørnulf. 1925. *Brødrene på Athalbyr. Roman fra det 15de århundede*. Oslo: Erichsen.
- Ree, Ørnulf. 1937. *Moss før og nu. Utgitt i anledning av Moss handelsstands forenings 50 års jubileum*. Moss: L. Bjørn Kristensen.
- Ree, Ørnulf. 1945. *I hine harde tider. Noveller*. Med tegninger av Kaare Sørum. Oslo: Kamban.
- Gatti, Angelo. 1945. *Ilia og Alberto. Roman*. Oversatt fra italiensk av Ørnulf Ree. Oslo: Kamban. Fra italiensk.
- Ree, Ørnulf. 1947. *Varna skipreide. Mot bakgrunn av almen norsk historie*. Oslo: Eget forlag.
- Ree, Ørnulf. 1953. *Harpuner og mannfolk. Fra en fangstferd i Antarktis*. Moss: Eget forlag.
- Ree, Ørnulf. 1953. *Moss håndverkerforening 80 år. 14. september 1953*. Moss: Moss håndverkerforening.

31. Jens Hagerup (1884–1961)

Også brukt: Jens Hagerup Nikolaisen Vassvik.

- Hagerup, Jens. 1922. *Susanna*. Steenske.
- Hagerup, Jens. 1924. *Adam Børingen*. Steenske.
- Hagerup, Jens. 1926. *Brenning*. Gyldendal.
- Hagerup, Jens. 1927. *Maria*. Gyldendal.
- Hagerup, Jens. 1928. *Juvi. Roman*. Gyldendal.
- Hagerup, Jens. 1929: *Juvi die Lappin. Roman*. Georg Bachmann. Köln: Schaffstein. 1942. Ny utg., 1944. *Juvi die Lappin. Ein Jugendroman*. Til tysk.
- Hagerup, Jens. 1934. *Sommernatt i Nordland*. Gyldendal.

32. Erling Tambs (1888–1967)

- Tambs, Erling. 1926. *Trusten. Roman*. Oslo: Tønsberg.
- Tambs, Erling. 1927. *Vulkanen. Roman*. Oslo: Tønsberg.
- Tambs, Erling. 1930. *Fribytterferd til fjerne farvann*. Aschehoug.
- Tambs, Erling. 1932. *De kruisocht van de «Teddy»*. Uit het Engelsch vert. Door A. Snoek. U.M. Bloemendaal: Literbo. Til nederlandsk.
- Tambs, Erling. 1933. *The cruise of the Teddy*. London: Jonathan Cape. 1949. Ny utg. Til engelsk.
- Tambs, Erling. 1933. *På eventyr i sydhavet*. Aschehoug.
- Tambs, Erling. 1934. *The cruise of the Teddy*. New York: Harcourt. Til engelsk.
- Tambs, Erling. 1934. *Hochzeitsreise - aber wie! Im Lotsenkutter durch zwei Weltmeere*. Aus dem Englischen von Max Müller. Leipzig: Brockhaus. 1944. *Inseln der Seligen*. Til tysk.

- Tambs, Erling. 1935. *Cocosøyas hemmelighet. En fortelling for gutter*. Aschehoug.
- Tambs, Erling. 1939. *Hard seilas*. Aschehoug.
- Tambs, Erling. 1939. *Kreuzfahrten des grauens*. Deutsche Übert. von Max Müller. Leipzig: Brockhaus. Til tysk.

33. Marie Hamsun (1881–1969)

- Hamsun, Marie. 1922. *Smaadikte*. Kristiania: Gyldendalske.
- Hamsun, Marie. 1924. *Bygdebørn. Hjemme og paa Sæteren*. Kristiania: Gyldendal. 1954. 6. opplag. Aschehoug.
- Hamsun, Marie. 1925. *Barnebilleder*. Tegninger av Bernt Grønvold. Vers av Marie Hamsun. Oslo: Gyldendal.
- Hamsun, Marie. 1925. *Barnen på fäbodvallen*. Bemyndigad översättning från norskan av Greta Swenborg-Thiis. Uppsala: Lindblad. 1939. Helsingfors: Schildt. Til svensk.
- Hamsun, Marie. 1926. *Bygdebarn om vinteren*. Gyldendal. 1942. Ny utg.
- Hamsun, Marie. 1927. *Ola och hans syskon*. Bemyndigad översättning av Gunhild Tegen. Uppsala: Lindblad. 1939. Ny utg. Helsingfors: Schildt. Til svensk.
- Hamsun, Marie. 1928. *Bygdebarn. Ola i byen*. Gyldendal.
- Hamsun, Marie. 1928. *Die Langerudkinder. Erzählung*. Berechtigte Übertragung aus dem Norwegischen von Julius Sandmeier und Sophie Angermann. München: Albert Langen. Til tysk.
- Hamsun, Marie. 1929. *Die Langerudkinder im Winter. Erzählung*. München: Albert Langen. Til tysk.
- Hamsun, Marie. 1929. *Ola Langerud in der Stadt. Erzählung*. Berechtigte Übertragung aus dem Norwegischen von J. Sandmeier und S. Angermann. München: Langen/Müller. Til tysk.
- Hamsun, Marie. 1932. *Die Langerudkinder wachsen heran. Erzählung*. Berechtigte Übertragung aus dem Norwegischen von Julius Sandmeier und Sophie Angermann. München: Langen/Müller. Til tysk.
- Hamsun, Marie. 1932. *Tripp og Trapp og Trulle. Barnever*. Gyldendal.
- Hamsun, Marie. 1932. *Bygdebarn. Ola og hans søsken*. Gyldendal.
- Hamsun, Marie. 1933. *A Norwegian farm*. Abridged and translated by Maida Castelhun Darnton. Philadelphia: Lippincott. Til engelsk.
- Hamsun, Marie. 1933. *Barnen på Langerud*. Bemyndigad översättning från norskan av Inga Tegen. Uppsala: Lindblad. Til svensk.
- Hamsun, Marie. 1933. *Landsbybørn. Hjemme og paa Sæteren*. København: Koppel. Til dansk.
- Hamsun, Marie. 1934. *Beltz' Lesebogen für Dorfschulen. Bogen 63. Die Langerudkinder*. Berlin: J. Beltz. Til tysk.
- Hamsun, Marie. 1934. *Landsbybørn om vinteren*. Oversat af Elise Koppel. København: Høst & Søn. Til dansk.

- Hamsun, Marie. 1934. *Ungdomarna på Langerud*. Till svenska av Gunhild Tegen. Uppsala: Lindblad. Til svensk.
- Hamsun, Marie. 1934. *Vintergrønt*. Oslo: Gyldendal.
- Hamsun, Marie. 1935. *Ole i byen*. København: Gyldendal. Til dansk.
- Hamsun, Marie. 1936. *Ole og hans Søkende*. København: Gyldendal. Til dansk.
- Hamsun, Marie. 1936. *De Langerud-kinderen. In het dal en op de zomerwei*. Uit het Noorsch door Claudine Bienfai. Alkmaar: Kluitman. Til nederlandsk.
- Hamsun, Marie. 1936. *Štastné dětství. Čtyři veselé děti v létě*. Z norštiny přeložila M. Lesná-Krausová. Praha: Šolc a Šimáček. Til tsjekkisk.
- Hamsun, Marie. 1937. *Štastné dětství. Čtyři veselé děti v zimě*. Z norštiny přeložila M. Lesná-Krausová. Praha: Šolc a Šimáček. Til tsjekkisk.
- Hamsun, Marie. 1937. *Langerudas bērni. Mājās un kalnu ganībās*. No norvēģu valodas tulkojusi Lizete Skalbe. Riga: Valtera un Rapas. Til latvisk.
- Hamsun, Marie. 1938. *De Langerud-kinderen in den Winter*. Naar het Noors door Claudine Bienfait. Alkmaar: Kluitman. Til nederlandsk.
- Hamsun, Marie. 1938. *Štastné dětství. Ola v městě*. Z norštiny přeložila M. Lesná-Krausová. Praha: Šolc a Šimáček. Til tsjekkisk.
- Hamsun, Marie. 1939. *Bygdebarn. Hjemme og på setra*. Oslo: Gyldendal.
- Hamsun, Marie. 1939. *Otroci z Dolgega brega*. Prevedla Mara Puntarjeva. Ljubljana: Jugoslovanska Knjigarna. Til slovensk.
- Hamsun, Marie. 1942. *Heime og på setra*. Oslo: Gyldendal.
- Hamsun, Marie. 1943. *Tunturilaakson lapset. Kotona ja karjamajalla*. Suomentanut Leena Karro. Porvoo. Til finsk.
- Nye bøker av Marie Hamsun på norsk etter 1945:
- Hamsun, Marie. 1953. *Regnbuen*. Aschehoug.
- Hamsun, Marie. 1955. *Tina Toppen*. Aschehoug.
- Hamsun, Marie. 1956. *Reisen til Sørlandet*. Aschehoug.
- Hamsun, Marie. 1959. *Under gullregnen*. Aschehoug.

34. Eli Quisling Nordvik (1897–1982)

Også brukt: Vivi Sann, Vera Vang og Lars Rustung.

- Nordvik, Eli Quisling. 1936. *Selhunden Fokas eventyr*. Med farvetrykte bilder av forfatteren. Cappelen.
- Nordvik, Eli Quisling. 1937. *Føflekken*. Med tallrike illustrasjoner av forfatterinnen. Windju Simonsen.
- Nordvik, Eli Quisling. 1937. *Lulu pass dig!* Med tegninger av forfatteren. Cappelen.
- Nordvik, Eli Quisling. 1937. *En spennende ferie*. Med tallrike illustrasjoner av forfatterinnen. Oslo: Windju Simonsen.
- Nordvik, E. Quisling. 1938. *Tre mann høi*. Rikt illustrert av Nils – 13 år. Windju Simonsen.
- Nordvik, Eli Quisling. 1941. *Rana rumpetroll*. Med tegninger av forfatterinnen. Blix.
- Sann, Vivi (pseudonym, Eli Quisling Nordvik). 1941. *Solebarna*. Gyldendal.

- Sann, Vivi (pseudonym, Eli Quisling Nordvik). 1942. *Det var engang*. Med tegninger av forfatterinnen. Blix.
- Sann, Vivi (pseudonym, Eli Quisling Nordvik). 1942. *Per og dyrene*. Med tegninger av forfatterinnen. Blix.
- Sann, Vivi (pseudonym, Eli Quisling Nordvik). 1943. *Lykkebarnet. Eventyrfortelling*. Blix.
- Sann, Vivi (pseudonym, Eli Quisling Nordvik). 1944. *Mitt og ditt*. Med illustrasjoner av forfatteren. Blix.
- Rustung, Lars (pseudonym, Eli Quisling Nordvik). 1944. *Mons muselort*. Centralforlaget.
- Vang, Vera (pseudonym, Eli Quisling Nordvik). 1945. *Turid holder stand*. Centralforlaget.

35. Cally Monrad (1879–1950)

- Monrad, Cally. 1913. *Digte*. Aschehoug.
- Monrad, Cally. 1919. *Nye digte*. København: Martins forlag.
- Monrad, Cally. 1920. *Før dag*. København: Martins forlag.
- Monrad, Cally. 1922. *Petju*. Roman. Kristiania: Gyldendal.
- Monrad, Cally og Nils-Magnus Folcke. 1924. *Con amore. Fragmentariska rimbrev*. Stockholm: Norstedt.
- Monrad, Cally. 1929. *I dur og moll*. Gamle og nye dikte. Gyldendal.
- Monrad, Cally. 1932. *Drømmeboken*. Gyldendal.
- Monrad, Cally. 1937. *Tolv timer i sang*. Gyldendal.
- Monrad, Cally. 1941. *Gjenklang*. Gunnar Stenersens forlag.

36. Kristen Gundelach (1891–1974)

Også brukt: Christen Gundelach, Kolbein Rune, Chr. Borg, Jan Borg og Chr. Stjärnfeldt.

- Gundelach, Kristen. 1916. *Liv og lek. Digte*. Helge Erichsen.
- Mérimée, Prosper. 1916. *Carmen*. Oversat av Kristen Gundelach. Helge Erichsen. Fra fransk.
- Gundelach, Kristen. 1918. *Det nye foraar. Digte*. Helge Erichsen.
1918. *Franske vers*. I norsk gjengivelse av Kristen Gundelach. Cammermeyer. Fra fransk.
- Gundelach, Kristen. 1919. *Humoresker*. Helge Erichsen.
1920. Luth og skalmeie. Fransk poesi fra middelalderen. I norsk gjendigtning Kristen Gundelach. Aschehoug. Fra fransk.
- Gundelach, Kristen. 1922. *De lette fjed forbi min bolig*. Aschehoug.
- Rhais, Elissa. 1922. *Eleazars datter*. Oversat av Kristen Gundelach. Aschehoug. Fra fransk.
- Petrarca, Francesco. 1922. *Sonetter til Laura*. I norsk gjendigtning ved Kristen Gundelach. Kristiania: Gyldendal.
- Lunde, Jan. 1922. *Eventyr i bilder*. Nr. 1. Tegninger av Jan Lunde. Rim av Kristen Gundelach og M. Wahl. Bladkompaniet.

- Lunde, Jan. 1923. *Eventyr i billeder*. Nr. 2. Tegninger av Jan Lunde. Rim av Kristen Gundelach og M. Wahl. Bladkompaniet.
- Margueritte, Victor. 1924. *Ungkarskvinnen*. Oversatt av Kristen Gundelach. Kristiania: Ny tid. Fra fransk.
- Verona, Guido da. 1924. *Livet begynner i morgen. Roman*. Autorisert oversettelse fra italiensk etter originalutgaven av Kristen Gundelach. Mortensen. 1954. Ny utg. Bladkompaniet. Fra italiensk.
- Verona, Guido da. 1925. *Hun som opfant kjærligheten. Roman*. Autorisert oversettelse fra italiensk etter originalutgaven av Kristen Gundelach. Kristiania: Sverre Mortensen. Fra italiensk.
- Gundelach, Kristen. 1926. *Den lille lysning i svartskogen. Et digt*. Aschehoug.
- Gundelach, Kristen. 1926. *Kransen av hvite roser og andre fortellinger fra gamle dage*. Oslo: Vindhol.
- Gundelach, Kristen. 1926. *Kjærlighetens lyre. Et utvalg av italiensk og fransk kjærlighetspoesi fra fortid og nutid*. I norsk gjendiktning av Kristen Gundelach. Helge Erichsen.
- Rune, Kolbein (pseudonym, Kristen Gundelach). 1929. *Hemmelige makter. Fortelling fra den hvite slavehandels farlige verden*. Bladkompaniet.
- Gundelach, Kristen. 1932. *Den skjønn jord. En diktcyclus*. J. Aass.
- Gundelach, Kristen. 1933. *Soldagene. En diktcyklus*. Aschehoug.
- Gundelach, Kristen. 1935. *Ny vår*. Steenske.
- Gundelach, Kristen. 1936. *Legenden om livet*. Steenske.
- Gundelach, Kristen. 1939. *Dikterens forord til verket*. Bergen: Det frie samfund.
- Gundelach, Kristen. 1940. *Strålen gjennom støvet*. Stenersen.
- Gundelach, Kristen. 1941. *I mellomtiden*. Stenersen.
- Halvorsen, Finn (red.). 1941. *Tyske diktere. Lyrikk og prosa fra vår egen tid*. Diktene er oversatt av Kristen Gundelach. Stenersen. Fra tysk.
- Gundelach, Kristen. 1941. *Vaktskifte i kunstlivet. 5 radioforedrag*. Stenersen.
- Goethe, Johann Wolfgang v. 1943. *Faust*. I norsk gjendiktning ved Kristen Gundelach. Stenersen. Fra tysk.
- Gundelach, Kristen. 1943. *Fra Dante til d'Annunzio. Italienske sonetter*. I norsk gjendiktning ved Kristen Gundelach. Stenersen.
- Gundelach, Kristen. 1951. *Den rå fred. Sonetter i harnisk*. Oslo.
- Volpini, Flora. 1952. *Florentinerinnen*. Oversatt av Kristen Gundelach. Bergendahl. Fra italiensk.
- Dante Alighieri. 1953. *Den guddommelige komedie. I utvalg*. Gjendiktet ved Kristen Gundelach. Cappelen.
- Meoni, Armando. 1954. *Fabrikkpiken*. Oversatt av Christen Gundelach. Bladkompaniet. Fra italiensk.
- Gundelach, Kristen. 1956. *Den eldede atlas. Dikt*. Dreyer.
- Goethe, Johann Wolfgang v. 1957. *Faust. Første og andre del*. I norsk gjendiktning ved Kristen Gundelach. Dreyer. Fra tysk.
- Gundelach, Kristen. 1960. *Prinsessen i det fjerne. Den franske lyre fra middelalder til renesanse*. I gjendiktning ved Kristen Gundelach. Dreyer.

- Gundelach, Kristen. 1961. *Utvalgte dikt*. Dreyer.
- Juan de la Cruz. 1962. *Den levende kjærlighets flamme*. Johannes av korset, gjendiktninger av Kristen Gundelach. Dreyer.
- Gundelach, Kristen. 1964. *Barokkdikt i norsk gjendiktning*. ved Kristen Gundelach. Dreyer.
- Dante Alighieri. 1965. *Dante og Beatrice. Et utvalg fra Dantes ungdomsdiktning og Divina Commedia*. I gjendiktning ved Kristen Gundelach. Dreyer.
- Gundelach, Kristen. 1965. *Kjærlighetens høisang*. Dikt. Dreyer.
- Gundelach, Kristen. 1966. *Vingehest på langferd*. Dreyer.
- Vergil. 1967. *Aeneiden. Sang II, IV og VI*. I norsk gjendiktning ved Kristen Gundelach. Dreyer.
- Gundelach, Kristen. 1968. *Spansk poesi. En antologi fra Juan del la Cruz til Frederico Garcia Lorca*. Dreyer.
- Gundelach, Kristen. 1971. *Høysangen om kjærlighet som er Salomos*. I gjendiktning ved Kristen Gundelach. C. Huitfeldt.
- Michelangelo Buonarroti. 1971. *Michelangelos sonetter*. I norsk gjendiktning ved Christen Gundelach. Dreyer.

37. Finn Halvorsen (1893–1960)

- Halvorsen, Finn. 1918. *I skriftestolen*. Erichsen.
- Halvorsen, Finn. 1918. *Ingolf Schanche* (Norske scenekunstnere). Dybwad.
- Heyse, Paul. 1918. *Frøken Annerl*. Erichsen. Fra tysk.
- Halvorsen, Finn. 1919. *Kornmo*. Erichsen.
- Halvorsen, Finn. 1920. *Høstmanden. 1. De unge skud. Roman*. Erichsen.
- Halvorsen, Finn. 1921. *Høstmanden. 2. Jernnetter*. Erichsen.
- Halvorsen, Finn. 1922. *Scirocco. Roman*. Gyldendal.
- Halvorsen, Finn. 1924. *Den kolde vaar*. Gyldendal.
- Halvorsen, Finn. 1926. *Svalerne. Roman*. Gyldendal.
- Halvorsen, Finn. 1928. *I lysthuset*. Gyldendal.
- Deledda, Grazia. 1929. *Annalena Bilsini*. På norsk ved Finn Halvorsen. Gyldendal. Fra italiensk.
- Halvorsen, Finn. 1930. *Mot dag. Roman*. Gyldendal.
- Stolpe, Sven. 1932. *I dødens venteværelse*. På norsk ved Finn Halvorsen. Steenske. Fra svensk.
- Halvorsen, Finn. 1933. *Diktator. Skuespill*. Gyldendal.
- Mann, Thomas. 1935. *Trollfjellet. Roman*. Oversatt av Finn Halvorsen. Gyldendal. 1957. Ny utg. Fra tysk.
- Halvorsen, Finn. 1935. *Hyklere. Skuespill*. Gyldendal.
- Halvorsen, Finn. 1936. *Hvæpsebolet. Komædie*. Gyldendal.
- Singer, I. J. 1937. *Brødrene Ashkenazi*. På norsk ved Finn Halvorsen. Gyldendal.
- Halvorsen, Finn. 1938. *Abrahams offer. Skuespill*. Gyldendal.
- Halvorsen, Finn. 1939. *Den fattige fra Assisi. Skuespill*. Gyldendal.

- Halvorsen, Finn (red.). 1941. *Tyske diktere. Lyrikk og prosa fra vår egen tid*. Utvalget ved Finn Halvorsen. Diktene er oversatt av Kristen Gundelach. Stenersen.
- Halvorsen, Finn. 1942. *Før stormen. Skuespill*. Gyldendal.
- Halvorsen, Finn. 1943. *Høyenhall. Skuespill*. Gyldendal.
- Halvorsen, Finn. 1943. *I kampens hete. Artikler fra 1940–43*. Gyldendal.
- Goethe, J.W.v. 1944. *Unge Werthers lidelser*. Oversatt av Finn Halvorsen. Stenersen. Fra tysk.
- Wetherell, Elizabeth. 1954. *Daisy. Arving til Melbourne gods. Roman*. Til norsk ved Finn Halvorsen. Lutherstiftelsen. Fra engelsk.
- Estey, Norbert. 1955. *Alle mine synder. En roman om Ninor de Lenclos' liv og kjærlighetshistorier*. Oversatt av Finn Halvorsen. Bergendahl. Fra engelsk.
- Wetherell, Elizabeth. 1955. *Daisy. Lykken kommer ...* Til norsk ved Finn Halvorsen. Lutherstiftelsen. Fra engelsk.
- Lagerlöf, Selma. 1956. *Bannlyst*. Oversatt av Finn Halvorsen. Ansgar. Fra svensk.
- Wetherell, Elizabeth. 1956. *Daisy. I stridens hete*. Til norsk ved Finn Halvorsen. Lutherstiftelsen. Fra engelsk.
- Connor, Ralph. 1956. *Himmel-losen*. Oversatt av Finn Halvorsen. Ansgar. Fra engelsk.
- Asch, Schalom. 1956. *Maria fra Nasaret*. Oversatt av Finn Halvorsen. Ansgar.
- Lagerlöf, Selma. 1956. *Usynlige lenker*. Oversatt av Finn Halvorsen. Ansgar. Fra svensk.
- Lagerlöf, Selma. 1957. *Herr Arnes penger*. Oversatt av Finn Halvorsen. Ansgar. Fra svensk.
- Lagerlöf, Selma. 1957. *Liljecronas hjem. Roman*. Oversatt av Finn Halvorsen. Ansgar. Fra svensk.
- Asch, Shalom. 1957. *Marias sønn*. Oversatt av Finn Halvorsen. Ansgar. Fra engelsk.
- Lagerlöf, Selma. 1957. *Piken fra Stormyrplassen*. Oversatt av Finn Halvorsen. Ansgar. Fra svensk.
- Villiers, Alan. 1957. *Sporløst forsvunnet. En dramatisk beretning om havets store skipsmysterier*. Oversatt av Finn Halvorsen. Ansgar. Fra engelsk.
- Korch, Morten. 1958. *Baronesse Rita*. Oversatt av Finn Halvorsen. Ansgar. Fra dansk.
- Dunsmomb, Charles. 1958. *Den som seirer. Roman*. Oversatt av Finn Halvorsen. Ansgar. Fra engelsk.
- Gaskin, Catherine. 1958. *Fiskerens sønn*. Ansgar. Fra engelsk.
- Asch, Schalom. 1958. *Jesus og Maria*. Oversatt av Finn Halvorsen. Ansgar.
- Lagerlöf, Selma. 1958. *Troll og mennesker*. Oversatt av Finn Halvorsen. Ansgar. Fra svensk.
- Vaughan, Carter A. 1959. *Helten fra Louisburg*. Oversatt av Finn Halvorsen. Ansgar. Fra engelsk.
- Halvorsen, Finn. 1959. *Jomfruen, helgenen og banditten. En historie fra Italia*. Cappelen.
- Presser, Jacob. 1959. *Toget går*. Til norsk ved Finn Halvorsen. Oslo: Ansgar.
- Jørgensen, Johannes. 1960. *Frans fra Assisi*. Til norsk ved Finn Halvorsen. Ansgar. Fra dansk.
- Barrett, William E. 1960. *Guds venstre hånd. Roman*. Oversatt av Finn Halvorsen. Ansgar. Fra engelsk.
- Lagerlöf, Selma. 1960. *Keiserinnens skattkiste. Legender og historier*. Oversatt av Finn Halvorsen. Ansgar. Fra svensk.
- Gigon, Fernand. 1960. *Svart kappe over Hiroshima*. Oversatt av Finn Halvorsen. Ansgar. Fra engelsk.

- Slaughter, Frank G. 1960. *Tornekronen og rosenbusken*. Til norsk ved Finn Halvorsen. Fra engelsk.
- Lagerlöf, Selma. 1960. *En Värmlandssaga og andre fortellinger*. Oversatt av Finn Halvorsen. Ansgar. Fra svensk.

38. Herman Harris Aall (1871–1957)

Også brukt: Herman Johan Regnor Harris Aall.

- Aall, Herman Harris. 1902. *Snefnug. Digte*. København: Bojesen.
- Aall, Herman Harris, Isaksen og Sandberg. 1907. *Haandbog for Hvermand*. Kristiania: Norsk Familie-Journal.
- Aall, Herman Harris. 1908. *Mere klarhed i samfundsspørmaal*. Christiania: Steenske.
- Aall, Herman Harris. 1913. *Interessen som normativ idé. En filosofisk og sociologisk undersøkelse. 1. Interessen som psykologisk fænomen, logisk og etisk begrep. 2. Absolutthetsforestillingens psykogenese*. Dybwad.
- Aall, Herman Harris. 1914. *Das Bewußtsein als metaphysische Quelle des Kausalgesetzes*. Leipzig: Barth.
- Aall, Herman Harris. 1915. *Faren for Skandinavien*. Kristiania: Dybwad.
- Aall, Herman Harris. 1916. *Gesandten. Drama i 4 akter*. Kristiania: [Eget forlag]. 1917. Kristiania: Parmann.
- Aall, Herman Harris. 1917. *Mot avgrunden*. Kristiania: Parmann.
- Aall, Herman Harris. 1917. *Nordens skjæbne. 2. forøkede utgave*. Kristiania: Parmann.
- Aall, Herman Harris. 1917. *Nordens öde. Bemyndigad översättning från det norska originalets andra tillökade upplaga*. Stockholm: Dahlberg. Helsingfors: Schildt. Til svensk.
- Aall, Herman Harris. 1918. *Het toekomstig lot van Nederland en Skandinavië*. Naar het Noorsch. 's-Gravenhage: WP van Stokum & Zoon. Til nederlandsk.
- Aall, Herman Harris. 1918. *Das Schicksal des Nordens. Eine europäische Frage*. Mit einer Einleitung von Albert Dresdner. Deutsche Übertragung von Margarethe Sannapiu-Heinersdorff. Weimar: Gustav Kiepenheuer Verlag. Til tysk.
- Aall, Herman Harris. 1918. *Undervandskrigen og verdensdespotiet*. Parmann.
- Aall, Herman Harris. 1920. *Gesandten. Drama i 4 akter*. Bemyndigad översättning från norskan av Karl Åkermark. Stockholm: Chelius. Til svensk.
- Aall, Herman Harris. 1920. *Interessen som normativ idé. En filosofisk og sociologisk undersøkelse. 3. En retsfilosofisk undersøkelse*. Videnskabselskapet i Kristiania.
- Aall, Herman Harris. 1922. *Guden i mennesket. Tragedie i 4 akter*. Erichsen.
- Aall, Herman Harris. 1923. *The neutral investigation of the causes of wars. An essay concerning the politics of war of the great powers and the policy of right of small nations*. Kristiania: Eget forlag.
- Aall, Herman Harris. 1925. *Faren fra øst*. Oslo: Nationaltrykkeriet.
- Aall, Herman Harris. 1925. *Verdenspolitiske maal og midler*. Oslo: Nationaltrykkeriet.
- Aall, Herman Harris og N. Gjelsvik. 1931. *Revolusjonspolitikk og norsk lov. Betenkning av norske jurister*.

- Aall, Herman Harris. 1932. *Das grösste Justizverbrechen der Weltgeschichte*. Mit einem Vorwort von Alfred von Wegerer. Berlin: Quader-Verlag RM. Til tysk.
- Aall, Herman Harris. 1932. *Religionens psykologiska nödvändighet*. Övers. av August Carr. Sverige. Til svensk.
- Aall, Herman Harris. 1932. *Rettsfilosofi. 1. Livslover. Grunnlag for en livsanskuelse. Av forelesninger over rettsfilosofi ved Universitetet i Oslo*. I kommisjon hos Cammermeyer.
- Aall, Herman Harris og N. Gjelsvik. 1932. *Revolusjonspolitik og norsk lov. Utredninger*. Av Herman Harris Aall og N. Gjelsvik. Med forord av Knut Hamsun. Oslo: Nikolai Olsens Boktrykkeri.
- Aall, Herman Harris. 1934. *Norges politiske nyreiseing. En oversikt over grunnlaget for kultur- og rettsamfundet*. Oslo: NS presse & publikasjon.
- Aall, Herman Harris (red.). 1939. *Social-individualism. An exposé containing practical suggestions for the solution of certain problems*. Ed. by Herman Harris Aall. Malmö.
- Aall, Herman Harris og Th. Winter-Hjelm. 1940. *Sozial-Individualismus. Eine Weltbewegung zur praktischen Losung er und internationaler Probleme. 1. Ideologische Orientierung*. Hg. von Herman Harris Aall und Th. Winter-Hjelm. Malmö. Til tysk.
- Aall, Herman Harris. 1940. *Er Norge et fritt land?* Oslo: I kommisjon hos Stenersen.
- Aall, Herman Harris. 1940. *Weltherrschaft und die Rechtlosigkeit der Meere*. Essen: Essener Verlagsanstalt. Til tysk.
- Aall, Herman Harris. 1942. *Nasjonalt livssyn og verdenspolitikk*. Oslo: I kommisjon hos Stenersen.
- Aall, Herman Harris. 1943. *Ansaret for bolsjevismen*. Tale på pressenkongressen i Wien 2506.1943. Oslo.
- Aall, Herman Harris. 1943. *Fra Palmesøndag til Langfredag*. Oslo: Viking.
- Aall, Herman Harris. 1943. *Rettsbevissthetens politiske oppgave*. Oslo: I kommisjon hos Kamban.